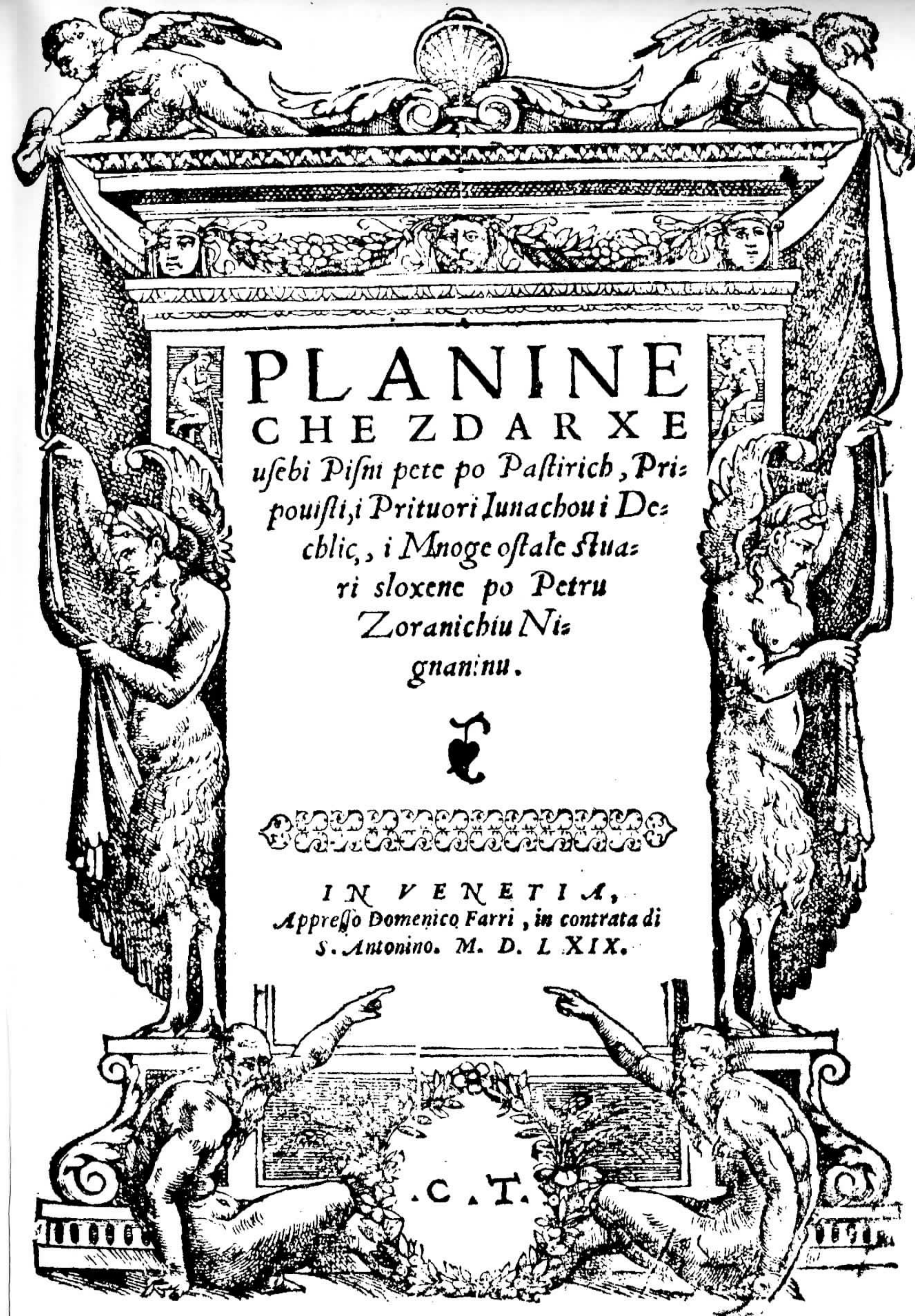
ZADARSKA REVIJA

Posvećeno književniku Petru Zoraniću u povodu 400-godišnjice prvog izdanja njegova djela „Planine" prvog romana hrvatske književnosti

5-1969

Josip Kekez

PLANINE
CHE ZDARXE
uſebi Piſni pete po Paſtirich, Pri-
pouiſti, i Prituori Iunachou i De-
chlic,, i Mnoge oſtale ſtuar-
ri sloxene po Petru
Zoranichiu Ni-
gnaninu.

IN VENETIA,
Appreſſo Domenico Farri, in contrata di
S. Antonino. M. D. L XIX.

.C.T.

Naslovna stranica prvog izdanja romana »Planine«

RATKO PETRIĆ *PETAR ZORANIĆ (Snimio: A. BRKAN)*

Spomenik podignut u Zadru u povodu 400-godišnjice prvog izdanja romana »Planine«. Svečano otkriće uslijedilo je 2. listopada 1969.

ZADARSKA REVIJA

ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA - IZDAJE OGRANAK MATICE HRVATSKE ZADAR — RUJAN - LISTOPAD 1969. - GOD. XVIII - BROJ 5

PETAR ZORANIĆ I MI

FRANJO ŠVELEC

Predavanje održano na svečanoj akademiji u povodu 400-godišnjice prvog izdanja Zoranićevih »Planina« u Zadru, 2. listopada 1969.

Zrelost jedne generacije ogleda se među ostalim i u tome koliko je kadra da sa svoga stanovišta adekvatno ocijeni bitne prekretnice historijskog hoda svoga naroda, i u tim prekretnicama ljude koji su ih inicirali i nosili, ili su ih svojim samozatajnim i često ni od koga priznatim radom pripremali, gotovo redovno i nesvjesni značenja svojih napora. Ni ova naša generacija ne može u tom biti izuzetak. Samo je pred njom neusporedivo teži i upravo zbog toga časniji zadatak: da svoju prošlost i svoje velikane preocijeni u uvjetima izgradnje društva koje nema presedana u historiji, društva koje pred sobom ima uzvišen cilj da oslobodi sve narodne snage za svestrani stvaralački rad i razvitak. U tim i takvim okolnostima naše su obaveze veće i dalekosežnije. Naša generacija, ovdje i sada, treba da prouči i osvijetli smisao i značenje događaja i ljudi prošlosti u ukupnom rastu našeg nacionalnog bića, ali ne u ime prošlosti same, već u ime sadašnjice a samim tim i u ime sutrašnjice.

Među značajne ljude naše prošlosti koji očekuju našu, suvremenu ocjenu ide i Ninjanin Petar Zoranić kojemu danas slavimo 400-godišnjicu prvog izdanja glavnoga djela.

Nježna lirska priroda kakav je bio, Zoranić je svoju književnu djelatnost započeo od ljubavne i pastirske poezije da u dvadeset i osmoj godini života, spoznavši svu pogubnost uništavajuće prijetnje Turaka i rafinirane dominacije Mlečana, napiše »Planine«, roman koji po svojim osnovnim intencijama obilježava prvi znak hrvatskog nacionalnog osvješćenja u modernom smislu riječi.

»Planine« s formalne strane sadrže u sebi sve glavne karakteristike pastorale, metamorfoza i petrarkizma, dakle elemente koji svoje porijeklo vuku iz antičke i zatim iz prethodne i našem pje-

sniku suvremene talijanske književnosti. Takvima se one čitaocu pružaju svojim izvanjskim oblikom. Ispod te vanjske strane međutim vrije život različit od onoga u Zoranićevih grčko-latinskih i talijanskih uzora. Postupajući prema tada vladajućim principima poetike, Zoranić izabira osobitu formu da u njoj i s pomoću nje izrazi nešto »drugo«, nešto čemu je vanjska forma samo način postojanja onoga unutrašnjeg.

Zoranić međutim i u toj formalnoj strani želi da sačuva kakav takav kontinuitet naše pisane riječi. On se, prema vlastitim riječima, naslanja na »tumačenje blaženoga Hieronima« kojega, prema tada postojanoj predaji, smatra začetnikom hrvatske književnosti. Zato na jednom drugom mjestu svojih »Planina« toga znamenitog crkvenog oca i sveca naziva »ona stanovita klonda našega jazika«. Zoranić u mnogočemu ide i stopama Splićanina Marka Marulića — »oca hrvatske književnosti«, kako su pjesnika »Judite« nazivali naši književni historici starijega razdoblja. Naslanja se na nj ne samo i idejno-tematskom već i u formalno-stilskom pogledu. Koliko je autor »Planina« bio oduševljen splitskim pjesnikom, vidi se iz stihova što se nastavljaju na slobodnu parafrazu njegove »Molitve suprotiva Turkom« u kojima se kaže kako će Marulićev glas zvučati dok bude Hrvata.

Petar Zoranić koji je toliko bio zabrinut za sudbinu svoje »bašćine« nije mogao ne imati sluha za zvuk i ritam narodne poezije. Poznato je kako za dvije svoje pjesme na margini bilježi da su se pjevale »u zuk«, tj. na melodiju dviju narodnih pjesama.

Zoranić se dakle u stilsko-historijskom pogledu oslanja na domete svjetske književne baštine i istodobno na domaću makar i skromnu književnu tradiciju. Ali njegova orijentacija i njegova otvorenost prema svjetskim književnim strujama nije u njemu prigušila osjećaj i smisao za rodnu riječ i za probleme vlastite zemlje. Naprotiv, u ime domaće riječi i u ime gorućih problema »bašćine« njegovo je djelo upravo i nastalo.

No vratimo se na ono što smo malo prije nazvali onim »drugim«, onim unutrašnjim u njegovu djelu, što se razraslo u pjesničku viziju nazvanu »Planine«. Svoje intencije otkriva pjesnik u posveti djela kanoniku ninskom Mateju Matijeviću. Iz te posvete saznajemo kako je pjesnik lutajući ninskim poljima, sav u mislima na svoju nesretnu ljubav, sreo vilu Hrvaticu koja ga je prekorila zbog podavanja ljubavnim patnjama, upućujući ga da se zamisli nad zapuštenosti domovine. Zar nije čitao i ne čita li svakoga dana kako pisci drugih naroda hvale i slave svoju zemlju i kako, na primjer, u Grčkoj nema čak ni kamena koji njezini pisci nisu proslavili! A naši krajevi, možda i ljepši od drugih, zbog nemara domaćih učenih ljudi ostaju gluhi i nepoznati! — Spoznavši da su vilini prijekori opravdani, odlučio je pisati. I pod izlikom da traži lijek protiv nesretne ljubavi pošao je na planine. Na putu se, kako dalje kaže, sreo s pastirima koji su pjevali o ljubavi i pripovijedali priče o postanku i nazivima lokaliteta rodne zemlje. Pošto se na Dinari oslobodio »ljubvenog betega«, drugim se putem vratio kući i opisao taj svoj put nazvavši ga PLANINE. Vjeruje da je time bar djelomice utješio vilu Hrvaticu izražavajući istodobno nadu da će je drugi pjesnici, ako se i njima pokaže, još narešenije utješiti, tj. proslaviti.

Iz te posvete jasno proizlazi što su prema autorovim intencijama »Planine« same htjele i trebale biti.

Ali Zoranić ne ostaje samo na proslavljanju rodnih krajeva. Jer ti krajevi nisu idilični, u njima ne teče med i mlijeko niti u njima vlada vječno proljeće. Na svome putu on je naime sreo i drugu grupu pastira. Ti pjevaju o »rasutoj bašćini«, o vukovima s istoka koji svakodnevno nasrću, grabe, plijene i odvode ljude i stoku. Mnogi su se razbježali, kako ga obavještavaju ti pastiri, i otišli na sigurnije mjesto. Pobjegli bi i ovi, ali ih »slatkost bašćine uzdrži«. — U latinskoj i talijanskoj književnosti vukovi su konvencionalni neprijatelji pastira i njihovih stada; u Zoranića su oni, kako se predobro zna, Turci koji su i prije i osobito u Zoranićevo doba četovali na puškomet od Zadra i Nina, a nerijetko su se zalijetali čak i do samih gradskih bedema.

Pošavši dalje prema istoku pjesnik je stigao na Dinaru gdje ga istoimena vilenica oslobađa od »uzlova« ljubavi. Potom je zaspao i u snu vidio perivoj jedan u kojem je pored vilâ Kaldejke, Grkinje i Latinke, s rumenim jabukama u krilu, sreo vilu Hrvaticu koja je prebirala nekoliko nezrelih i neuglednih plodova. Hrvatica mu je objasnila simboličko značenje i vilâ i jabukâ. Kaldejka, Grkinja i Latinka simboliziraju kaldejsku, grčku i latinsku književnost podrazumijevajući pod latinskom i talijansku, a jabuke označuju književna djela. Pokazujući mu svoje nezrele jabuke, Hrvatica se gorko tuži na svoje učene zemljake ističući kako zna da ih ima mnogo koji bi znali i umjeli proslaviti nju i svoj jezik, ali se »sramuju i stide« svoje rođene riječi, što nije drugo »neg nepomnja od kriposti«.

U Zoranićevo doba, kako se zna, nije bilo visokih škola u Dalmaciji i mladići su odlazili za visokim obrazovanjem u tuđinu, prvenstveno u Italiju. Na stotine naših zemljaka učili su u stranom svijetu i mnogi su tamo stekli slavu kao filozofi, latinski pjesnici, govornici, sveučilišni profesori itd. Svi su oni dakako pisali na tada internacionalnom latinskom jeziku. A mnogi su se i vraćali pa i opet pisali na tuđem jeziku. Tako su naši zemljaci svoje znanje predavali tuđoj vili, kako je govorio Zoranić, a svoju zemlju i njezin jezik zapuštali.

Tu nam se tako reći sam od sebe odaje poticaj koji je Zoranića nagnao da napiše »Planine«. Kao učen čovjek i svjestan položaja svoje domovine, Zoranić se osjećao poniženim i duboko zabrinut što na njegovu jeziku nema književnosti ili je ona veoma siromašna. Od takva osjećanja do želje i odluke da takvu situaciju izmijeni nije bio dalek put. Ali se već na prvom koraku morao sukobiti s problemom: o čemu pisati? Do rješenja je sigurno brzo došao: upravo o dubokoj zabrinutosti za domovinu, o opasnostima koje su joj prijetile od odnarođivanja domaćih učenih ljudi, o strahovitoj opasnosti koja joj je prijetila od Tu-

raka. Javio se istodobno i drugi problem: kako pisati, kako svoje ideje pretočiti u književno djelo? I tu je našao rješenje: poći od svjetske i domaće književne tradicije.

Naš se znameniti »bašćinac« poslužio književnom formom najudaljenijom od života da njome izrazi najbliže i najneposrednije probleme života. U tom je bit njegove originalnosti. U tom je i razlika između njega i Sannazara, odnosno između »Planina« i »Arkadije«. Talijanski je pjesnik u svome djelu »otputovao« u fiktivnu arkadiju, u tišinu polja i šuma da se oslobodi mòre stvarnog života; Zoranić naprotiv odlazi u predjele svoje domovine da u dodiru s njom i s njezinim nesrećama dođe do spoznaje o nužnosti da se angažira za nju.

»Planine« su po tome prekrtnica u Zoranićevu životu, one su oproštaj i obračun s bezbrižnom mladošću, one su isto tako i prekretnica u njegovu književnom stvaranju. Do toga dolazi upravo u neposrednom dodiru s krvavim problemima tadašnje Hrvatske kad se radilo o biti i ne biti, jer su s jedne strane prijetili Turci posvemašnjim uništenjem a s druge Mlečani koji su profinjenim metodama, bez ikakva vanjskog vida prisile, rastakali narodno biće i danomice ga činili neotpornim prema olujama što su na ovoj vjetrometini bješnjele i s istoka i sa zapada.

Četiristo godina je prošlo od prvog izdanja Zoranićevih »Planina«, četiristo trideset i tri od njihova postanja. — Nakon brojnih kalvarija naša i Zoranićeva »bašćina« je oslobođena i sjedinjena s ostalim bratskim narodima u svojoj socijalističkoj zajednici. Pa ipak, ni nakon tolikih stoljeća glas »bašćinca« Zoranića nije oslabio. Jer svako razdoblje ima svoje Turke, ima ih i ovo naše, ne manje strašne i ne manje pogubne od onih u Zoranićevu vremenu. Zar je gaženje malih od strane velikih prestalo i u ovo naše toliko razglašeno demokratsko doba, a da i ne govorimo o nuklearnoj prijetnji koja lebdi nad nama spremna da za nekoliko trenutaka uništi sve živo na zemlji!

Danas imamo razvijenu književnost i razvijene umjetnosti, i one kakvih u Zoranićevo doba nije bilo. Pa iako danas nitko ne zanemaruje rodni jezik, zar je malo primjera kako nekritički trčimo za pomodnostima svih vrsta i boja, kako nekritički oponašamo Evropu čak i u onim stvarima kojima se ni sama ta Evropa ne može ponositi!

Glas »bašćinca« Zoranića rodio se kao krik za svjetlom u tami naše prošlosti, kao poziv na akciju da se iz te tame izađe. Glas je njegov i danas poziv na ljubav prema rodnoj grudi, prema rodnoj riječi; glas je njegov i danas protest protiv zla i prijetnji svih vrsta. Stoga za nj s punim pravom možemo reći ono isto što je on napisao za splitskog »začinjavca« Marulića:

Blažen i slovući biti će njega glas
dokole živući bude hrvatskih stas...

ZADAR I NIN U ZORANIĆEVO DOBA

VJEKOSLAV MAŠTROVIĆ

STANJE U XV ST.

U procesu izvršenja kupoprodajne obligacije od 9. srpnja 1409. god. Mletačka Republika je zauzela do 1420. god. uglavnom sve gradove Dalmacije i njihova područja, osim Dubrovačke Republike. Zadar i Nin, koji su predmet naše posebne pažnje, jer su vezani uz život i rad hrvatskog književnika Petra Zoranića, bili su zauzeti već prve godine, tj. 1409. god.

Preuzimanje pojedinih gradova nije bilo svuda jednako, pa tako niti prvi odnos mletačkih organa prema nađenom stanju. Svakako, postupalo se oprezno, u cilju da se ne izazovu veće poteškoće nego što je u prvi mah izazvao izdajnički akt Ladislava Napuljskog time što je za 100.000 dukata prodao Mletačkoj Republici gradove Zadar, Novigrad, Vranu i otok Pag te sva svoja prava na Dalmaciju, a to znači i ostale gradove i područja.

U prvi se mah priznavalo gradovima dosadanje stanje, a to znači statutarnu autonomiju, stara prava i privilegije, te komunalno uređenje. Nije to uvijek išlo glatko, osobito ako se imalo predodređeni stav prema nekoj komuni i onome što ona predstavlja ili je predstavljala. Takav je slučaj bio i s gradom Ninom. Vijeće umoljenih je dana 16. rujna 1409. god. prihvatilo Nin pod mletačku vlast ali »slobodno i bez ikakvih obaveza«.

Iako je Venecija težila smirivanju po autonomnim komunama u Dalmaciji (a te su: Cres-Lošinj, Rab, Zadar, Nin, Šibenik, Trogir, Hvar i Brač, Korčula, te Kotor sa svojim područjem; Krk je tek zauzet 1480. god.) te slijedom toga izbjegavala da dira u dosadanja prava, ipak je jedno odmah nametnula i izmijenila, a to je da po svom Velikom vijeću imenuje gradskog kneza iz redova Mlečana-plemića. Dakle, nema više slobodnog izbora gradskog kneza kao dosada. Mletački je knez imao veću nadležnost nego dosadanji, pa tako i kazneno suđenje. Za vojne poslove

ubrzo se postavlja kaštelan odnosno kapetan koji zapovijeda mletačkom posadom, te se za nju izgrađuje poseban kaštel. Uz ostali upravni aparat, Mlečani su se uspješno sve više miješali u unutarnje poslove komune, a mletački senat mijenjao i poništavao važnije odluke Velikog vijeća pojedinog grada, ako je to našao za potrebno.

Unatoč, dakle, naoko čvrstom obećanju o poštivanju prava i privilegija, odnosno statutarnog stanja, gradska je autonomija bila sužena od prvog časa time da se postupak oko njenog daljeg smanjivanja sve više produžavao i širio.

To je naročito vrijedilo za grad Zadar za koji su Mlečani stoljećima imali posebni politički i ekonomski interes, te su u cilju osvajanja Zadra vodili prije brojne ratove i diplomatske akcije. U tome su im glavni protivnici bili sami Zadrani, koji su digli 11 oružanih revolucija, vodili brojne dobro i žilavo organizirane ratove, u čemu im je redovito i punu pomoć pružao tada jaki grad Nin. To Mlečani nisu nikad Ninjanima zaboravili, kao ni činjenicu, što je u primorskim odnosima i zbivanjima politički predstavljao pojam Nin. No u tadanjim dalekosežnim političko-ekonomskim planovima, Mlečanima je trebao Zadar, a ne Nin. Zapostavljanjem ovog grada, koje je trebalo dovesti do potpunog uništenja, htjelo se izbrisati i sve ono što je on nekad predstavljao. Kod toga su zaboravljali na vjekovnu političku, kulturnu i privrednu povezanost Zadra i Nina, koja je ostala i u XV i XVI st. pa i dalje. To je snaga koja je podržavala oba grada. U navedenim stoljećima dolazi do izražaja pomoć Zadrana Ninjanima u raznim vidovima.

Nekad istaknuto buntovnom Zadru Mlečani su nakon 1409. god. posvetili posebnu brigu, kako bi postigli troje: prvo — spriječiti nove pobune i političke veze s hrvatskom pozadinom, drugo — održati jaku tvrđavu i gradsku luku za osiguranje pomorske plovidbe Jadranom i dalje prema Orijentu i treće — ekonomski podložiti Zadar Veneciji.

Za ovo prvo poduzete su odmah vojne mjere. Osim gradskog kneza iz redova mletačkih plemića Veliko vijeće Venecije postavlja kapetana, koji se kasnije zove »Veliki kapetan«, za razliku od ostalih kapetana u vojsci, koji ima jaku mletačku posadu (i do 2.000 vojnika), s kojom može održavati red i suzbiti eventualne pobune. Godine 1428. naređeno je knezu da iz gradske posade ukloni sve Hrvate (Slavene) i nek prima seljake. Venecija nije mnogo trošila za obrambeno održavanje dalmatinskih gradova. To je opća ocjena. Međutim se za Zadar trošilo razmjerno više, ali ne dovoljno, što je kasnije došlo do izražaja u relacijama zadarskih rektora (knez i kapetan). Luka je bila od naročite važnosti. No Mlečani nisu željeli da se preko trgovine ni Zadar ni ostali dalmatinski gradovi ekonomski ojačaju, jer ta snaga nosi u sebi političku opasnost. Zbog toga od 1422. god. provode određene privredne mjere, koje imaju za cilj ograničiti trgovinu dalmatinskih gradova. Tako zadarski trgovci nisu mogli prodavati robu kamo i kome hoće, nego prvenstveno u Veneciju, gdje plaćaju odgovarajuće namete. Na proteste zadarskih plemića mletačka vlada odgovara da mogu izvoziti robu i u druga mjesta, tj. gdje hoće, ali prethodno treba da plate Veneciji one namete koje bi platili da dovezu u taj grad. To, naravno, vrijedi i za ostale dalmatinske gradove. Cilj je da se za svaki izvoz plaćaju nameti (carina) Veneciji bez obzira da li se doista tamo dovozi ili u drugi koji grad. Osim toga izvoznici su prisiljeni orijentirati se na Veneciju, gdje ujedno daju robu i jeftinije. Pritužbe i nezadovoljstva nisu mnogo izmijenili na stvari. Jedino nešto u vezi s prodajom vina. Venecija je osim toga u znatnoj mjeri suzbijala razvoj brodarstva u dalmatinskim gradovima, favorizirajući energičnim mjerama svoj. Posebno je bilo pogođeno zadarsko brodarstvo mjerama u vezi s prijevozom robe u druge gradove osim u Veneciju. Daleko bi nas odvelo nabrajanje mjera koje su oštetile zadarske trgovce i pomorce. Počelo je s jestivom robom, pa suknom, željezom, kožom, soli, paklinom, voskom itd. Sve se ima izvoziti u Veneciju ili uvoziti u Zadar preko Venecije. Ako se što prevozi u drugi grad, tada je potrebna posebna dozvola vlade. Konačno je 1433. god. Vijeće umoljenih zabranilo svakom podaniku, pa tako i Zadraninu, koristiti koji drugi brod osim mletački. Sve je to upućeno na ekonomsko jačanje Venecije a slabljenje primorskih gradova, posebno Zadra koji je do tada ekonomski bio najjači. Time što je Zadar faktično bio glavni grad Dalmacije a koncem XVI st. i pravno mletačke Dalmacije, stanje mu se nije popravilo, nego je naprotiv autonomija bila smanjena do velike mjere.

Godine 1410. Zadar je imao 7.540 stanovnika, a nakon dvadeset godina 7.280. Zbog bolesti (kuge) broj je smanjen, pa je 1500. god. imao 5.740 stanovnika. Mletački su se rektori u prvim decenijima svoje vlasti uvjerili da je zadarsko stanovništvo po nacionalnosti hrvatsko, te da mjere kao što je zabrana plemićima da se žene Hrvaticama neće i ne mogu izmijeniti narodnosno značenje grada. Građani govore hrvatskim jezikom, pa zbog toga gradski knez Mlečanin ima poteškoće ako taj jezik ne zna. Da bi se pravilno moglo vršiti poslovanje u kancelariji zadarskog kneza vrlo rano se uvodi službeni prevodilac isprava s hrvatskog na talijanski jezik, kojeg u glagoljskim ispravama službeno zovu »kančelir harvatski« (»cancelliere Illirico«). Tekst piše latinicom ili glagoljicom. Hrvatski je kancelar u Zadru bio vrlo zaposlen.

Tu se treba sjetiti da je od svih dalmatinskih gradova Zadar prvi u kojem se izvršila etnička promjena u našu korist, tj. još u vrijeme narodnih vladara. Pa tako i niz utvrđenih kulturnih pojava to potvrđuje. Primjerice spominjemo da nije slučajno dokaz iz 1177. god. (dolazak pape Aleksandra III u Zadar i tom prilikom pjevanje naroda i svećenstva hvalopojke na našem jeziku), prva prikazanja (skazanja-misterije) na našem jeziku u XV st., a to su prve hrvatske dramske predstave, zatim humanisti koji uz latinski pišu i na hrvatskom jeziku (čak se i glagoljicom služe), koji u Jeronimu Vidulić imadu svog predstavnika, zatim likovni umjetnici itd.

Zadar je dakle i u XV st. ostao naš jaki kulturni centar na osnovu naslijeđene kulturne baštine iz prethodnih stoljeća, koju su stvarali i nosili naši ljudi. Zbog toga nas ne smiju suviše iznenaditi pozitivne kulturne (a i političke, jer jedno bez drugog ne ide) pojave u XVI st. u Zadru, napose plejada zadarskih književnika na čelu s Petrom Zoranićem, budući da su oni logična posljedica dosadanjeg etnopolitičkog i kulturnog stanja u gradu. Pri tome ne treba smetnuti s uma činjenicu da Venecija nije suzbijala naše kulturne pojave i afirmacije nego je za nju bio i ostao najvažniji privredni profit, koji je ona osiguravala svojim mjerama. Spominjemo samo primjer tiskara. Nije za njih bilo toliko bitno što se tiska i na kojem jeziku, koliko da se tiska i plaća u Veneciji. Naravno, da se obavezno vršila crkvena cenzura.

Privredno iskorištavanje izazivalo je povremeno reagiranje dalmatinskih gradova, pa tako i Zadrana. Ali Venecija nije od toga odustajala, jer je ona time podržavala osnovni element svog kolonijalnog odnosa prema Dalmaciji, koji je bio daleko pogoršan subjektivnim iskorištavanjem od strane mletačkih plemića, koji su svoj položaj u Dalmaciji shvatili kao sredstvo za lično obogaćenje.

Međutim, već u prvoj polovini XV st. dolazi početak velikih nevolja za zadarsko-ninsko područje, a to su *turske provale i pljačke*. Turski vojskovođa Ishakbeg 1432. god. s 3.000 vojnika provaljuje u Hrvatsku sve do Zadra i Nina. Nanio je velike štete, ali manje u ljudstvu, jer su ih očekivali. Poznate su još turske provale i velike pljačke 1466, pa 1468, 1470. (dva puta), 1473. (15 dana), 1475. (8 dana), 1478. (dva puta pod vodstvom Skender-paše), 1481, 1499. (dva puta), 1500. (dva puta). Tako je u nepunih 70 godina izvršeno 14 turskih provala na zadarsko područje koliko je dosada utvrđeno. Bilo je velikih gubitaka u ljudstvu i materijalnim dobrima. Tako primjerice 1499. god. (6 godina nakon Krbavske bitke 1493) Turci provale sa 2.000 konjanika i tom je prilikom odvedeno 7.000 ljudi i 50.000 grla stoke. Vrlo je loše završeno za zadarsko područje XV stoljeće.

STANJE U XVI ST.

Postoji mletačka maketa Zadra iz XVI st. Podaci o veličini urbanog područja, koji se navode i u relacijama rektora i specijalnih izaslanika, pokazuju da je grad Zadar bio najveći među dalmatinskim gradovima. U usporedbi sa Splitom veličina je 1:3, a s Trogirom 1:5 u korist Zadra. To je srednjovjekovni prostrani grad, okružen širokim i okomitim zidovima s kruništima, koji su povezani i ojačani kulama i kaštelima.

Međutim, nisu te zidine bile više tako čvrste kao nekad. Trebalo ih je ojačati, obnoviti, jer neprijatelj dolazi do njih. U travnju 1500. god. Turci opsjedaju Zadar, ali bez uspjeha. Ta je opasnost utjecala da Mlečani ipak nešto žrtvuju za gradske utvrde, iako to nije bilo dovoljno. Utjecalo je i to, što je tijekom XVI st. formirano političko-upravno mjesto generalnog providura (pod tim imenom prvi se spominje 1511. god. Sebastian Justinian), kome je bilo sjedište u Zadru. Svi generalni providuri u svojim relacijama ističu značenje Zadra kao metropole pokrajine, ključ provincije, najljepši i glavni grad, predstraža i obrana Venecije i Italije itd. Posebno to dolazi do izražaja u posljednjim decenijima XVI st.

Godine 1502. Venecija je sklopila mir s Turcima a hrvatsko-ugarski kralj Ladislav primirje, ali su turske čete i nadalje provaljivale i pljačkale. Kad su janjičari 1511. god. zbacili sultana Bajazita, a na njegovo mjesto postavili Selima I, bio je to signal za nove i veće napadaje. Godine 1512. opljačkaše skradinski kraj, druge godine još žešće u širokom frontu navališe. Daleko bi nas odvelo opisivanje turskih vojnih i još više pljačkaških pohoda, zasjeda i iznenadnih prepada, koji su se nizali na terenu Ravnih kotara, koji se još tada zovu »Hrvati«. Nabrojit ćemo redom kako padaju gradovi u turske ruke i kako se izravna, stalna opasnost približava Zadru i Ninu: god. 1514. Turci osvajaju Karin i Korlat, 1522. pada Knin, a na glas o tome branioci napuštaju Skradin i u nj ulaze Turci, koji se 1523. god. okome na Ostrovicu i osvoje je. Slijedeće godine pada Sinj, a 1527. god. Obrovac i Udbina (Klis pada 1537. god.). Između ovih osvajanja vrlo su česti pljačkaški prodori do Zadra i Nina, koji završavaju odvođenjem ljudstva i stoke. Zbog toga kraj osiromašuje sve više. Naročito je to pojačano otkad za sultana dolazi Sulejman II Sjajni (1520—1566), u čije ime vrši osvajanja po Dalmaciji Gazi Husrevbeg.

Ovim operacijama Mlečani se osjećaju ugroženi i u Zadru. Daju zato 1522. god. 2.000 dukata za utvrđivanje Nina, Vrane, Nadina i Novigrada. No nije uvijek bilo ni Turcima lako. Često su njihove horde i regularne čete bile potučene i vraćene natrag. I mletačke čete vršile su na njihovu teritoriju odmazde, pljačkanje njihovih mjesta.

Svakako da je bilo teško stanje u kojem je izbijala na vidjelo neumoljiva činjenica da se granica Bosanskog sandžaka približava zadarskom području.

Pretori forsiraju ojačanje zidina Zadra, za koji stalno traže nova sredstva. Ali i za druge gradove. U izvještaju ističu da su u Zadru zidovi stari i nepouzdani, a u Ninu gnjili. U vezi s gradom Ninom vode se rasprave da li ga braniti ili srušiti. To se pitanje vuče gotovo dva stoljeća. Razumni i vojni stručnjaci ističu potrebu da se Nin utvrdi i brani, naročito zbog sigurnosti Zadra, Paga (solane), Novigrada i sigurnosti plovidbe na Zadarskom i Planinskom kanalu i uopće na Jadranu, s obzirom na mogućnost da se očisti i upotrijebi ninska luka za veliku tursku flotu. Mlečani se posebno boje da se Turci ne ojačaju na moru. Zbog toga s dosta panike primaju vijest da su u Obrovcu, nakon osvajanja 1527. god. nabavili manje brodove, koje su počeli iskorištavati u vojne i trgovačke svrhe.

U opasnim čarkanjima i napadima došlo je i do regularnog mletačko-turskog rata 1537—1541. god. Prve godine Mlečani osvoje i razruše Skradin, napadaju na ostala mjesta u turskim rukama, ali Nin ne učvršćuju nego ga naprotiv napuštaju. U međuvremenu, nakon pada Klisa 1537, kad je poginuo i Petar Kružić, Turci osnivaju kliški sandžak. Prvi sandžakbeg Muradbeg

Tardić (Šibenčanin) i Husrevbeg napadaju prema Zadru i Ninu s 8.000 vojnika. Godine 1538. pada Nadin i Vrana (plaćenici pobjegli), a Zemunik umalo, ali ga spašavaju hrvatski konjanici. Turci te godine ulaze u Nin, razruše i zapale, ali ga nisu zadržali. To je u ovom razdoblju prvo rušenje grada Nina (drugo je 1570, a treće i najteže 1646. god.), a istodobno je ovo bila i velika opasnost za sam Zadar, koja kulminira u činjenici da su Turci došli pred grad i čak je 25 turskih vojnika ušlo u grad i probilo se do glavnog trga. Pustila ih je podmićena mletačka traža. Međutim, građani ih sami suzbiše i potjeraše iz grada. Ovo su bila samo izviđanja. Veća turska vojska čekala je u blizini i bila spremna na opći napadaj na grad. Sultan Murat IV imao je namjeru osvojiti Italiju, a za to mu je bio potreban Zadar kao veća luka za prebacivanje vojske na Apeninski poluotok. Mlečani su uspjeli podmititi velikog vezira Mustafu da odvrati Sultana od napadaja na Zadar, iako su turski zapovjednici uspjeli s podmićivanjem mletačkih straža u Zadru i umalo da nisu uspjeli s planom o zauzimanju grada. Ali zaboravili su na spremnost zadarskih građana da brane svoj grad. Ovaj opasni napadaj na Zadar nije uspio, ali je zato stradao Nin. Njegovi su građani pomogli zadarskim građanima u obrani tada i kasnije, jer su se napadaji na Zadar i Nin i oko njega ponavljali. Nešto oslabe nakon sklopljenog mira 1541. god. Relativno mirno razdoblje bilo je poremećeno napadačkim akcijama uskoka protiv Turaka, a potom i punom oštrinom protiv Mlečana, njihovih brodova i posjeda, pošto su ih htjeli spriječiti u borbi protiv Turaka. Mlečanima je bilo stalo da se održi mir, koji su uskoci remetili. Međutim, sjetimo se da su Mlečani u vrijeme Ciparskog rata (1570—1573) opet izdašno uskoke koristili i s njima surađivali u vojnim akcijama protiv Turaka.

Ove prilike u zadarsko-ninskom području koje su izazvane turskim provalama ne možemo nazvati samo ratnim, nego i pljačkaškim akcijama, u kojima su stradavali svi, a napose seljaci, težaci, koji su nakon turskih vihora jednostavno nestajali. Mnogi su odvedeni u ropstvo ili pobijeni, naročito ako su davali otpor, a preostali su bježali ostavljajući kuću i zemlju. Takvo je stanje izazvalo stalno migriranje stanovnika, u kojem je značajna uloga naših gradova Zadra i Nina. Prvi služi kao zaštita, utočište, za neke stalan smještaj, a za neke prolazno mjesto za odlazak na otoke ili u Istru. Nin ima plodnu okolicu, blizinu Zadra, a ipak nije postao relativno sigurno sklonište, nego kratko i prolazno, a broj se stanovnika kretao oko 600, a u najtežim danima bio je i posve napušten, pa opet naseljen. Uz tursku opasnost u ninskom je području utjecala i bolest malarija, da se stanovništvo u malom broju održi.

Oba su grada na završetku Ravnih kotara, te je pritisak od turskih navala i približavanje njihove granice dotjerao izbjeglice u situaciju da ili ostanu u tim gradovima i njihovoj najbližoj okolici, ili da krenu dalje. Mnogi su to i učinili.

No ovakve su se prilike vrlo loše odrazile na privredno stanje zadarskih građana. Koliko su turske navale brojnije i bliže Zadru, to stanovnici postaju sve siromašniji. Zemlje su poprišta borbi i pljačke, težaci odvedeni ili pobjegli, pa nema tko obrađivati. Osim toga i mletački vojnici pljačkaju u protunavalama, a potom i uskoci. U primirju problem je naseliti napuštena sela. Konačno i veliki dio zemalja potpao je pod tursku okupaciju. Poteškoća je i u ishrani većeg broja ljudi u Zadru. Osim građana, kojih se broj u prvoj polovini XVI st. kreće od 7.000 do 8.000 stanovnika (uključivo i varoš), dolazi vojska od više tisuća, pa varijabilni dio što predstavljaju izbjeglice. Trebalo je osigurati i snabdijevanje brodova na prolazu. Neprilike su bile s brodovima u ratnim pohodima ili krstarenju. U relaciji zadarskog kneza Viktora Barbadica iz 1528. god. ističe da se s obzirom na turske napade zadarsko područje može održati i hraniti svega 5—6 mjeseci, te da se mora pomoći vanjskom pomorskom trgovinom odnosno dopremom hrane morskim putem.

Stanje pogoršava i eksploatacionа privredna politika mletačke vlade, koja nije imala mnogo obzira na stanje nastalo turskim provalama i njihovim graničnim približavanjima. Posljedica je opće siromaštvo, koje je djelomično popravljalo pomorstvo, trgovina i obrt. Naročito to vrijedi za pomorstvo koje je bilo i ostalo glavna privredna grana Zadra. Zbog toga Petar Zoranić u »Planinama« i Juraj Baraković u »Vili Slovinki« u objašnjenju mitološkog porijekla imena grada Zadra navode da je dar (za — dar) boga mora. I Ninu je pomorstvo omogućilo da poboljša loše stanje, koje je nastalo zbog prilika u okolici.

Ratne nevolje, skoro svakodnevna opasnost za život, dovele su zadarske i ninske građane u stanje koje je vrijedno pažnje i divljenja: stalna pripravnost i borbenost protiv napadača, a ti su u tim vremenima bili Turci. Pri tome se časovito zaboravlja na materijalne poteškoće i sve se uklapa u žestok otpor protiv neprijatelja domovine. A takav stav nije trajao kratko, nego skoro dva stoljeća.

Te su prilike utjecale na broj stanovnika, ali ne na etnički sastav. Navest ćemo neke podatke za Zadar prema relacijama rektora: god. 1527. grad ima 6.903, a varoš 1.148 ili ukupno 8.051 stanovnika, g. 1542. grad i varoš 6.300 stanovnika, g. 1550. oko 7.800 stanovnika, g. 1554. izvještavaju da grad ima 5.826, a varoš 705 ili ukupno 6.531; dok g. 1575 ukupno ima 7.161 stanovnika. Zadnjih decenija taj se broj snizuje. Kuća odnosno dimova Zadar ima 1553. god. ukupno 1.180.

Zadarski su stanovnici po narodnosti Hrvati, kako smo već istakli. Ne samo da to potvrđuju razni izvještaji, putopisi i zapisi, kao i pismeno izraženo mišljenje od zadarskih suvremenih književnika, nego se to vidi, primjerice, iz spiska cjelokupnog stanovništva grada Zadra, koji je dao sačiniti u travnju 1527. god. mletački kapetan u Zadru Zakarija Vallaresso i izložio ga mletačkoj vladi 10. rujna iste godine. To su naša prezimena većinom na — ić i na — vić. Takvo je stanovništvo ostalo u daljim stoljećima. Mali broj doseljenih obitelji raznih službenika bio je varijabilan i nikad nije poremetio narodnosno značenje ovog grada.

Ratne i privredne prilike u Ninu daleko su gore nego u Zadru, jer organi mletačke vlasti nemaju ujednačen stav prema tome gradu u pravcu potreba da se vojno osigura i brani. Zbog

takvog stanja došlo je do rušenja grada tri puta u XVI st. Poslije svakog rušenja veliki je problem njegova obnova, novo podizanje obrambenih zidova, utvrda i kuća, te naseljenje stanovništva. Starih obitelji je sve manje, nove nadolaze, ali i od njih znatan dio odlazi zbog stalnih vojnih i uopće nesigurnih prilika, te zbog zdravstvenih razloga. Povoljni privredni uslovi, koji su bili i ostali prisutni, nisu mogli doći do izražaja i prevagnuti u tim vremenima. Unatoč takva stanja i migraciji, stanovništvo je Nina bilo uvijek hrvatsko i takvo ostalo.

ODRAZ NA KULTURNE PRILIKE

Nećemo dalje izlagati ratne prilike i poteškoće zbog Turaka, kojima su bili izloženi Zadrani i Ninjani, jer prelazi vremensko razdoblje na koje htjedosmo ukazati, tj. do kraja XVI st. Naravno da se izneseno stanje posebno odrazilo na zadarske suvremene intelektualce, među kojima se nalazi i književnik Petar Zoranić, koji se rodio 1508. god. u Zadru (...»i tuj blizu u Zadru gradu susedu je rojen ili uzgojen«) i proživio u tom gradu ili susjednom Ninu prvu polovinu XV st. Kao svjetovno lice vršio je u Ninu pravničku službu, kao biljeznik i sudac. Njegova smrt nije nam još objašnjena ni po mjestu ni po vremenu. S obzirom na doista teške prilike Zoranić je obitelj držao u Zadru. To nije čudnovato, jer je poznato da su ninski biskup, većina kaptola i mnogi plemići živjeli u Zadru, gdje su bili sigurniji i od Turaka i od bolesti. Možda je Petar Zoranić pao žrtvom zasjede ili otvorenog sukoba s Turcima na otvorenom putu između Zadra i Nina, a možda je zarobljen i odveden. Šume između ovih gradova u to vrijeme, kao i po ostalim predjelima Ravnih kotara, lako su omogućavale uspješne napadaje i malih turskih odreda. Ovakvo nam se tumačenje nameće s obzirom na prilike koje su vladale između Zadra i Nina, s vrlo čestim turskim i razbojničkim napadajima, koji s redovnim vojnim operacijama nisu imali nikakve veze, ali su ipak bili u skladu s vojnom taktikom i moralom koji su nosile turske jedinice i vojnici.

Petar Zoranić je dobro poznavao stanje u Zadru i u Ninu. On je imao 20 godina kad se izravno i ponovno predlaže da se Nin poruši i napusti, a 30 godina (1538) kad zajedno s ostalim Ninjanima mora Nin napustiti, jer ga mletačke vojne snage nisu htjele braniti. Turci su tada Nin razrušili. To je sigurno bio težak udarac za mladog književnika, koji je već dvije godine ranije, 1536. god., napisao svoje djelo »Planine« i u njemu izrazio svoja patriotska osjećanja, te ukazao na aktualne probleme hrvatskog naroda, koji su od političkog i kulturnog značenja.

Zoranić je u svom stavu predvodnik plejade zadarskih književnika u tom teškom XVI st. (Petar Zoranić, Brne Krnarutić (1515. ili 1520—1572. ili 1573), Šime Budinić (1530—1600), i Juraj Baraković (1548—1620), koji unatoč raznolikom radu i doprinosu našoj književnosti svi propagiraju rješenja najvažnijih tadanjih političkih i kulturnih problema našeg naroda.

A koji su to? Osnovni je politički problem svakako b o r b a p r o t i v a g r e s o r a — Turčina, koji, kako smo iznijeli, već opsjeda i grad Zadar, a Nin ruši. Treba se boriti protiv tog neprijatelja, dizati moral i slaviti u to ime postignute pobjede. O toj temi o Turcima i protiv njih pišu zadarski pisci: P. Zoranić u »Planinama«, B. Krnarutić u »Vazetju Sigeta grada«, J. Baraković u »Vili Slovinki«, pa čak i Šime Budinić spretno to upliće u svoje »Psalme Davidove«. Smatramo da su dosta rana izdanja Marulićeve »Judite« po zadarskom knjižaru Jerolimu Mirkoviću (drugo izdanje 1522. kao i četvrto 1586. god.) za zadarski krug čitača i slušača imala razlog u čestim turskim iznenadnim napadima na sela i polja. Ti napadi su vršeni ne samo zbog materijalnog plijena nego i zbog zarobljivanja radne snage, prvenstveno zdravih žena, kao i djece budućih vojnika, dok su muškarci određeni ili za otkup ili za prodaju u roblje. »Judita« je trebala ukazati ženama da se i one mogu u danim časovima boriti protiv napadača i izvesti junačka djela, a ne samo jaukati i prepustiti se očaju i pasivnosti.

Drugi je problem kulturnog značenja: p i s a t i n a r o d n i m j e z i k o m »haruachim«, po Zoraniću. Svi navedeni pisci pišu svoja djela tim jezikom i u raznim varijantama ističu tu potrebu. Jedni kritiziraju hrvatske književnike zbog »nepomnje i nehaja jezika hrvatskoga« (»nepomgno i ne haju jazicha Haruacchoga«) kao i one koji se »sramuju i stide« pisati svojim jezikom (Petar Zoranić), a drugi se ljute ako smatraju da Zadrani počinju zapuštati svoj a njegovati tuđinski jezik (J. Baraković). Š. Budinić bavi se više jezikom i pismom, dobro pozna glagoljicu i bosančicu, te prvi u latinicu unosi slova s dijakritičkim znakovima, ravno dva i pol stoljeća prije Ljudevita Gaja.

Ovdje se ističe problem pisanja narodnim jezikom, jer govorni nije u pitanju, budući da svi u Zadru i Ninu, osim doseljenih službenih mletačkih obitelji, govore tim jezikom.

Ovo pitanje nije samo stvar kulture. No iz tog područja ima u Zadru niz zapaženih djelatnosti, kao i iz područja likovne umjetnosti, školstva, knjižnica, muzike, tekstilnih obrada i drugo, što sve dokazuje da ratne nevolje nisu kulturna stremljenja potisnule. Pitanje je, a što bi se sve u Zadru i Ninu razvilo u sektoru kulture da nije bilo turskih napada!

*
* *

U vrijeme Zoranića, prije i poslije njega, Zadar i Nin su prošli teške dane. Zadar je izgubio autonomiju, privredno je eksploatiran, unatoč tome što je postao glavni grad pokrajine, koja je imala kolonijalni položaj u Mletačkoj Republici. Gradovima su statuti bili djelomična utjeha, koji su omogućavali održavanje klasne razlike, a egzekutivnu vlast samo u pravcu koji nije smetao ostvarivanju osnovnih ciljeva mletačke politike u Dalmaciji pa tako i u Zadru i Ninu. Nameće se znanstvena potreba da se svestranije i dublje prouči i procijeni politika Venecije na našoj obali, posebno prema primorskim gradovima.

Već po dosadanjim istraživanjima izlazi da je bila kolonijalna, eksploataciona, bez dovoljno državničke odgovornosti za opasnosti koje nosi blizina Turaka.

Druga su poteškoća od četrdesetih godina XV st. pa naročito u naredno — Zoranićevo — stoljeće, turski napadaji, ratovanje i pljačke, koji su u znatnoj mjeri privredno osiromašili zadarsko područje i oba grada, a Nin skoro do kraja uništili.

Zadarski su građani u predmetnom, politički i ekonomski teškom razdoblju zadržali svoje nacionalno hrvatsko obilježje i baš tada pružili izrazite dokaze, koji su se odrazili u brojnim vidovima.

Među njima je i pravilan stav i orijentacija zadarskih književnika XVI st., koji su dokumentarno, pisanom riječi, ukazali na mišljenje, raspoloženje i potrebe tog vremena.

U općoj ocjeni moramo sa zadovoljstvom utvrditi da su Zadrani svoj stav i politički i kulturni uskladili s narodnim potrebama, unatoč mletačkoj okupaciji i turskim navalama.

I Ninjani su svoj grad održali.

U sudbinskoj povezanosti, simbiozi, Zadra i Nina, lik književnika Petra Zoranića izbija kao simbol te povezanosti i pravilne orijentiranosti zadarske sredine u kojoj je živio.

LITERATURA:

Š. Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike, MHSM, JAZU, 1890, knj. IX; 1891, knj. X.

Isti, Commissiones et relationes Venetae, JAZU, 1876, tom I; 1877, t. II, 1880, t. III.

G. Novak, Prošlost Dalmacije, Zagreb 1944, I.

Isti, Mletačka uputstva i izvještaji, JAZU, 1864, sv. IV; 1966, sv. V.

T. Matić, Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba, Rad JAZU, 1925, knj. 231.

I. Katalinić, Storia della Dalmazia, Zadar 1835.

I. Kukuljević, Odnošaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenima priopćeni u izvadcih iz rukopisa ljetopisah Marina Sanuda od g. 1496. do 1533, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, 1859, sv. V; VI i VIII.

C. F. Bianchi, Fasti di Zara, Zadar 1888.

S. Antoljak, Zadarski katastik 15. stoljeća, Starine JAZU, 1950, knj. 42.

M. Novak, Kada i kako je došlo do formiranja službe generalnog providura Dalmacije i Albanije, Radovi Instituta JAZU, Zadar 1968.

Vj. Maštrović, Grad Nin i naše pomorstvo, Zadar 1969.

Zbornici:

Zadar, Alma Mater Croatica 1944.

Grad Zadar — presjek kroz povijest, Zadar 1966, Institut JAZU.

Povijest grada Nina, Zadar 1969, Institut JAZU (rasprave koje se odnose na XV i XVI st.).

Arhivi:

Historijski arhiv u Zadru.

Archivio di stato u Veneciji.

KULTURNA I NACIONALNA FIZIONOMIJA ZADRA U ZORANIĆEVO DOBA

EDUARD PERIČIĆ

U dosadašnjim veoma brojnim studijama i raspravama Zadar je obrađen gotovo iz svih perspektiva i uglova te naoko izgleda da se i ne bi o njemu imalo što naročito kazati ili napisati, a da to ne bude ponavljanje. Međutim, ako se radi o tome da nam jedan ili drugi sin ovoga grada, koji se na bilo kojem području istakao, bude razumljiviji i u svojem djelovanju jasniji, potrebno je ponovo evocirati one momente iz života njegova grada koji baš na tu ličnost bacaju posebno svjetlo. I tako, pristupajući i Petru Zoraniću — autoru »Planina« — jednom od najznačajnijih renesansnih pjesnika sjeverne Dalmacije, dužni smo pokazati da on nije nipošto slučajan izdanak zadarske sredine, nego logična pojava čitave razvojne linije ovoga grada, kulturne i nacionalne.

I

Dolaskom Hrvata na jadransku obalu nastaje i proces njihova ulaska u utvrđene primorske gradove. Taj se postupak najprije i najuspješnije provodio baš u Zadru, gradu koji ima od ranih stoljeća istaknute i značajne dokaze — kulturne i političke — svoje hrvatske slavenske orijentacije, koji je uvijek težio sjedinjenju s maticom zemljom — hrvatskom državom — koja je graničila s njegovim zidinama, koji je zbog takve politike često stradavao, pružajući stalan i žestok otpor vanjskom neprijatelju, a kad je bio privremeno okupiran, dizao ustanke i pobune. U tim izrazito teškim prilikama umio se žilavi i hrabri grad uvijek iznova podići iz ruševina, tako da je još krajem XV stoljeća Dubrovčanin Šiško Menčetić mogao o njemu pisati, imajući na umu njegovo bogatstvo:

> Ovo čuh govore gdi veli star i mlad
> da suho ni more na zdrži Zadar grad.

U tom gradu pratimo rad našeg majstora i našeg naručioca i korisnika još iz starohrvatske periode koja nam je ostavila osam poznatih crkava onodobne umjetnosti. Od druge polovine XI i u XII stoljeću dižu se nove crkve romaničkog stila uz koje su vezani naši najznačajniji samostani sv. Krševana i sv. Marije, kojih uloga i značenje daleko prelaze zadarske lokalne okvire. Uz navedene samostane ističu se i drugi, muški i ženski, posebno onaj sv. Frane. Oni su svi zajedno aktivno sudjelovali u sveukupnim zbivanjima ovoga našega grada, dajući značajne priloge i kulturnoj i nacionalnoj njegovoj fizionomiji. »Zlato i srebro Zadra«, arhivi, biblioteke, skriptoriji, samostanske škole, sve je to služilo ne samo njima nego i čitavom gradu, a posredno i čitavoj našoj nacionalnoj kulturnoj baštini.[1]

Nepravilno bi, međutim, bilo kada bi svu kulturnu djelatnost u Zadru pripisivali samo crkvenim krugovima. Već početkom X i u XI stoljeću djeluje u Zadru i gradska škola javnog tipa sa učiteljima koji su morali biti svjetovnjaci, jer u naslovu nemaju oznaku svećeničkog staleža, kao npr. diaconus, presbyter, koja se kod duhovnih lica nikad ne ispušta.[2] Postojanje i održavanje takve škole spominje se i 1282. godine.[3] Kao i u drugim dalmatinskim gradovima i ovdje je postojala gradska humanistička škola[4] — u kojoj je i Zoranić mogao biti »uzgojen«. Možda je to bila upravo ona škola nad čijim je vratima natpis iz 1570. godine: »Publicum hoc grammaticae gymnasium«.

Vrijedno je spomenuti i jedan poseban oblik interesa Zadrana za kulturu, koji se očitovao u posjedovanju vlastitih biblioteka, još od najstarijih vremena, odnosno u razvijenom smislu privatnika za prikupljanje knjiga, osnivanje knjižnica i njihovo čuvanje. Godine 1042. ban Stjepan dariva 18 kodeksa benediktinskom samostanu sv. Krševana; 1294. kanonik Ivan de Scomle ostavlja svome bratu dosta pravničkih knjiga; inventar trgovca Mihovila, sastavljen 1385. oko mjesec dana poslije njegove smrti, pokazuje nam da je on posjedovao jedan veći broj znalački probranih knjiga, koje bi danas bile ponos svake biblioteke, a čitav mate-

---

1 M. Krleža, Zlato i srebro Zadra, Predgovor, Zagreb 1951; V. Novak, Zadarski kartular samostana sv. Marije, Zagreb 1959; isti, Manastir sv. Marije — riznica hrvatske devetvekovne prošlosti, Zadarska revija 2—3/1967, 85—109; A. Matijević; Arhiv i knjižnica franjevačkog samostana, Zadar — zbornik, 669—677; I. Grgić, Historijski arhiv u Zadru, Zadar — zbornik 662; V. Maštrović, Doprinos Zadra u hrvatskoj kulturi, Grad Zadar — presjek kroz povijest, Zadar, 966, 115—116; M. Barada, Scriptorium opatije sv. Krševana u Zadru, Godišnjak univerziteta Jugoslavije u Zagrebu za šk. god. 1929/30—1932/33, Zagreb 1933, 85—89; A. Matijević, Porijeklo renesansnih psaltira Franjevačkog samostana u Zadru, Radovi Inst. JAZU u Zadru, II/1955, 193—232; E. Peričić, Samostan svete Marije u Zadru od njegova osnutka do danas, Kulturna baština samostana svete Marije u Zadru, Radovi Inst. JAZU 13—14/1968, 20—21; Lj. Maštrović, Povijesni pregled školstva u Zadru, Zadar — zbornik, 487—489.

2 F. Rački, Nutarnje stanje Hrvata prije XII st. Rad JAZU 116, Zagreb 1893, 45; V. Maštrović, o. c., 113; Lj. Maštrović, o. c., 487—8.

3 Ferrari-Cupilli, Programma dell i. r. Ginnasio di Zara, 1858—59, »D' alcune scuole e d'alcuni maestri che ebbe nel passato le città di Zara.

4 F. Švelec, Petar Zoranić i Juraj Baraković, Pet stoljeća hrv. književnosti knj. 8, Zagreb 1964, 9.

5 M. Klarić, Pitanje darovnice hrvatskog bana Stjepana iz 1042. god. i njezina sudbina, Dalm. Hrvat, Zagreb I/1938, br. 1—2; M. Rojnić, Biblioteke u Hrvatskoj. Srednji vijek. Encikl. Jugoslavije, Zagreb 1955, knj. 1, 528.

rijal predstavljao bi raritete svjetskog značenja. Iz inventara doznajemo da on igra šah, čita viteške romane, stare kronike, medicinska djela i tadašnja književna ostvarenja na talijanskom, francuskom i latinskom jeziku.[6] Nešto mlađi (1389) je inventar također zadarskog trgovca Damjana.[7] U njemu se navodi da je imao niz knjiga na latinskom i hrvatskom jeziku, naime, »in littera latina« i »in littera sclava«. Budući da je knjiga uvijek odraz kulture određene sredine, jasno je da nam i ovi inventari daju dragocjene podatke u tom pravcu.

Nalazeći se u čisto glagoljaškom kraju, Zadar je imao poseban položaj i u vrijeme kad se u primorskim gradovima počela javljati prva pismenost u hrvatskom jeziku. Zato i nije slučaj što najstarije vijesti o kulturnom životu našega življa u tim gradovima potječu upravo iz Zadra, kao npr. poznati izvještaj kardinala Bozona, prema kome su papu Aleksandra III prigodom dolaska u Zadar 1177. svećenstvo i narod dočekali »... silnim pohvalama i pjesama, što su snažno odjekivale u njihovu slavenskom jeziku«.[8] Autori tih pjesama bili su bez sumnje svećenici, koji žele da narod, a i oni, pjevaju pjesme svojim jezikom. To se moralo dogoditi tim prije što je baš svećenicima bila hrvatska riječ važno sredstvo da se približe puku i na nj utječu. Iz tih potreba nastao je 1345. u Zadru »Red i zakon« o primanju sestara u dominikanske samostane, koji je ujedno i najstariji latinicom pisani i datirani spomenik ove gradske pismenosti.[9]

U XIV stoljeću nastaju lekcionari (odlomci ili lekcije iz evanđelja i poslanica), od kojih se prvi poznati upotrebljavao u Zadru u XIV stoljeću, a kasnije u Korčuli, te mu odatle ime »Korčulanski lekcionar«.[10] Drugi po starini također je iz Zadra, nastao početkom XV stoljeća, poznat kao »Zadarski lekcionar«.[11] Prikazanja (skazanja) koja slijede svojim postankom za lekcionarima, također imaju svoj početak u XV stoljeću u Zadru, odakle se šire na sjever do Kvarnera i na jug preko Trogira, Splita, Brača i Hvara do Korčule, Dubrovnika i Budve.[12] S kraja XV stoljeća sačuvan je »Tkonski zbornik« koji sadrži crkvene drame »Muka Isukrstova« i »Uskrsnuće Isukrstovo«. Napisao ih je, odnosno prepisao, redovnik Matija Zadranin.[13] I naša najstarija dramatizirana legenda »Život sv. Margarete« zadarskog je porijekla.[14]

---

6 J. Stipišić, Inventar zadarskog trgovca Mihovila iz arhiva sv. Marije i njegovo značenje za kulturnu povijest Zadra, Zadarska revija 2—3/1967, 184—191.

7 K. Jireček, Eine slavische Alexandergeschichte in Zara 1389. Arhiv für slavische Philologie, Berlin 1903.

8 A. Strgačić, Papa Aleksandar III u Zadru, Radovi IJAZ u Zadru 1954, sv. 1, 153—187.

9 V. Premuda, Najstariji datirani spomenik hrvatske gotice, Prilog grafici i historiji naše književnosti, Nastavni vjesnik XXXVI, 81—97.

10 F. Radić, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini II, Sarajevo 1890, 254—262.

11 M. Rešetar, Primorski lekcionari XV stoljeća, Rad JAZU knj. 134, 1898, 82; Isti, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti XIII, Zagreb 1894.

12 M. Kombol, Povijest hrvatske književnosti do preporoda, Zagreb 1961, 51.

13 B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, Zagreb 1913, I, 63.

14 A. Strgačić, Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra, Zadar — zbornik, 393; F. Fancev, Građa za povijest hrvatske crkvene drame: 1) »Muka sv. Margarete«, zadarsko prikazanje od god. 1500, Građa za povijest knjiž. hrv. XI, Zagreb 1932, 11—38.

Humanizam i renesansa, koji su u drugoj polovini XV stoljeća zahvatili sve dalmatinske gradove, nisu svojim utjecajem zaobišli ni Zadar. Međutim, dok u ostalim gradovima u ovo doba prevladava latinsko pjesništvo, Zadar, vjeran stoljetnim tradicijama, ne zapušta ni hrvatski jezik. Tako zadarski humanist Jeronim Vidulić (umro od kuge 1499)[15] piše stihove i na hrvatskom i na latinskom jeziku. Sačuvana nam je, u njegovim bilježničkim spisima uz nekoliko latinskih pjesama i jedna bez naslova koja počinje »A comi nedas lich pogiba život moi«.[16] Tu je lirsku pjesmu Vidulić svojom rukom napisao na omotu jednog sudskog spisa iz god. 1498. U to je vrijeme već bio u gornjim godinama, i sigurno to nije jedina lirska pjesma što ju je napisao, a pogotovo takve pjesme nije počeo pisati tek pred smrt.[17] Vrijedno je dodati da je Vidulić poznavao glagoljicu i njome se služio.

Šesnaesto stoljeće, stoljeće Petra Zoranića, brojem, vrstama i kvalitetom književnih radova, možemo ustvrditi, spada u jedno od najplodnijih zadarskih stoljeća. Bujnost i raznolikost književnog stvaranja čine ovaj grad jednim od znatnijih središta naše renesansne književnosti. Iz tog doba značajan je lik Šimuna Kožičića Benje Zadranina, biskupa modruškog (1509—1536), koji na Rijeci osniva glagoljsku tiskaru. Kakvim je težnjama bio nadahnut taj rodoljubni Zadranin, vidi se iz njegove posvete trogirskom biskupu Tomi Nigru, kojega zove najstarijim arhijerejem »našega jezika zrastom i naukom«, nagovarajući ga, da što prije svrši neku valjda latinsku knjigu »od hrvacke zemlje i hvali njeje«, koju bi on »stlmačio« i izdao. Jer hrvatska zemlja, dodaje Kožičić, »ako sporabljena jest nine od poganske ruke, imat ona ničtožemanje svoje hvali, ježe mnogije sut i velije, jakože vesi.«[18]

Brne Krnarutić (r. između 1515. i 1520, umro krajem 1572. ili poč. 1573), potomak ugledne zadarske patricijske porodice, bio je mlađi suvremenik Zoranićev. Kulturne prilike u tadašnjem Zadru i živa snaga hrvatske riječi i pod tuđom vlašću ne odrazuje se možda nigdje tako jasno kao u radu ovoga starog zadarskog plemića i mletačkog vojnika u turskim ratovima, koji je pisao čistom hrvatskom čakavštinom i sasvim ušao u okvire hrvatske književnosti. Njegovo djelo »Vazetje Sigeta grada« smatra se u našoj književnosti prvom epskom pjesmom iz hrvatske povijesti, a pjesnička pripovijest »Ljubav i smrt Pirama i Tižbe« prvom kod nas romaničkom epskom pjesmom.[19]

Književnik Krnarutić nije bio u Zadru osamljen. U njegovo doba živio je u Zadru šibenski bilježnik Gvarin Tihić (1531—1535), marni prepisivač starih hrvatskih djela, koji se i sam bavio pjesništvom. Njegova plodna pjesnička djelatnost bar

[15] V. Valčić, Jerolim Vidulić najstariji hrvatski pjesnik Zadra, Zbornik Inst. za hist. nauke Fil. fak. Zadar 1955, 81—92.
[16] Historijski arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika: Hieronimus Vidolich.
[17] F. Švelec, »Planine« Petra Zoranića, Zadarska revija VIII/1959, br. 1, 59.
[18] M. Kombol, Povijest hrvatske književnosti, 39.
[19] B. Vodnik, o. c., 188, 190.

djelomično spada u vrijeme njegova boravka u Zadru.[20] Od 1549. do 1573, odnosno do svoje smrti, boravio je tu i Hvaranin Mikša Pelegrinović kao kriminalni »kančelir«.[21]

Mlađi suvremenik Petra Zoranića i znanac Brne Krnarutića,[22] Šime Budinić (o. 1530—1600) nalazi se među prvim radnicima katoličke protureformacije u Hrvatskoj. Istakao se kao dobar prevodilac s latinskoga na hrvatski jezik. Njegovi »Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi« značajni su i po tome što je on katkad, prilagođujući se darovito tonu psalama, dao izraza vlastitim rodoljubnim raspoloženjima, jednom bugareći poput Marka Marulića i Zoranića zbog katastrofalnog napredovanja Turaka, a drugi put pozdravljajući zanosnom himnom pobjedu kod Malte.[23]

S tradicijama XVI stoljeća još je usko povezan i Juraj Baraković,[24] premda su mu djela štampana istom na početku XVII stoljeća. On se može više no ijedan od dosad spomenutih nazvati pjesnikom Zadra, jer prva polovina njegove »Vile Slovinke« i nije ništa drugo nego prikaz znatnijih događaja zadarske historije i panegirik zadarskim gradskim ustanovama. U upletanju svoje porodične tradicije u spjev, u prikazivanju mitskog podrijetla Nina i Zadra, u živom hrvatskom rodoljublju i jadikovkama zbog »raspa našega kolina« i zbog nemara Hrvata za svoj jezik:

»Sramni su možebit jezikom svojime
Ter vole govorit svaki čas tujime«,

on je, iako ne ropski, slijedio Zoranića i njegov »poj od rasute bašćine«.[25]

Kada bismo se zaustavili na dosad iznesenome, bilo bi nam dovoljno jasno u kako značajnom centru je nastalo Zoranićevo djelo »Planine« koje pokazuje pisca velike kulture koji »cijeni pisce klasične starine, Sveto Pismo i crkvene oce, kao jedan zajednički izvor intelektualnog prosvjećivanja«, koji dobro poznaje Dantea, Petrarcu, Boccacia i Sannazara, »koji je znao stopiti u jednu pjesničku cjelinu sve raznorodne elemente, od kojih je njegovo djelo sastavljeno«.[26] Potrebno je ipak još nešto kazati o njegovu Zadru, da nam i ostali elementi »Planina« budu jasniji.

Riječ je o likovnoj umjetnosti. Četrnaesto i petnaesto stoljeće svjedoči o preko stotinu imena zadarskih graditelja i brojnim graditeljsko-klesarskim radionicama u kojima su učili zanat ne samo mladići iz Zadra i obližnjih sela nego u koje su stizali i

[20] A. Strgačić, Hrvatski jezik i glagoljica, 393.
[21] M. Kombol, Zadar kao književno središte, 592.
[22] S. Antoljak, Dva priloga proučavanju povijesti hrv. književnosti u Zadru, Radovi IJAZ u Zadru, 1, 1954.
[23] M. Kombol, Zadar kao književno središte, 592.
[24] S. Antoljak, Prilog biografiji hrv. pjesnika Jurja Barakovića, Građa, 23, 1952; D. Berić, Nekoliko podataka iz biografije Jurja Barakovića, Mogućnosti, I, 1954. F. Švelec, Petar Zoranić i Juraj Baraković, 175—193.
[25] M. Kombol, Zadar kao književno središte, 592.
[26] J. Torbarina, Strani elementi i domaća tradicija u Zoranićevim »Planinama«, Zadarska revija VIII/1959, br. 1, 7—8, 24.

učenici i šegrti iz obližnjeg i dalekog zadarskog zaleđa, iz drevnih hrvatskih župa Pseta i Sane, Like i Krbave, iz Knina i Bosne, zatim iz primorskih mjesta Korčule, Splita, Šibenika, Paga, pa čak i Skadra. U isto doba, bar neko vrijeme u njemu djeluje Juraj Dalmatinac,[27] iz neposredne zadarske okolice niču dva Vranjanina graditelj Lucijan (1420/25—1479) i kipar Franjo (1420/25—1502), dok je istaknuti likovni umjetnik Andrija Medulić, nazvan Schiavone (o. 1500—1563), Zoranićev bratić.[28]

Za upotpunjenje kulturne fizionomije Zadra potrebno je dodati da je Zadar bio istaknuto glazbeno središte u srednjem vijeku,[29] te makar spomenuti njegov muzički život koji se odvijao uz laude, psaltir i »Blagoslov puka«[30] sve do naših dana.

Sve dosad spomenuto bez sumnje je u mnogočemu poznavao i Zoranić, pa zato s punim pravom smatra da i naša vila, »Vila Hrvatica«, ima svoje mjesto u »perivoju od Slave« zajedno s Kaldejkom, Grkinjom i Latinkom. Međutim, Zoranića žalosti činjenica da naši ljudi, koji bi morali biti ponosni na svoju prošlost i na svoj jezik, pišu i pjevaju »u inim tujim jazicima«, ali koji bi isto tako umjeli i sebe i »jazik svoj zadovoljno pohvaliti, proslaviti i naresiti« kad se ne bi »sramili i stidjeli« svoga rođenoga jezika. Takav postupak on zove »nepomnjom od kriposti«.

Da nije ovakovo pisanje bez osnova dosta jasno pokazuje činjenica da smo u to vrijeme imali dosta pisaca i to glasovitih, ali oni su bili latinisti. Oni su se — štampani odreda u inozemstvu — pročuli širom tadašnjega kulturnoga svijeta i to bilo kao čuveni retori, pjesnici ili filozofi kao biskup Nikola Modruški (Kotoranin) vrsni govornik, pjesnici Juraj Šišgorić, Ivan Česmički i Karlo Pucić, filozof Juraj Dragišić, zatim »poetae laureati« Ilija Crijević, Ivan Polikarp Severitan, Jakov Bunić i drugi sve odreda imeniti humanisti latinisti štampani što u XV što u XVI stoljeću.[31]

Prema mišljenju J. Badalića, ovi prijekori su se ipak najviše odnosili na njegova — Zoranićeva — zemljaka, pisca uistinu evropskog formata Marka Marulića čija su se djela mnogo i u nizu evropskih zemalja, pa i najkulturnijih, izdavala i prevodila u XVI stoljeću. U trinaest zemalja štampalo se u XVI st. bar po jedno izdanje Marulićevih djela, prevode ga Nijemci, Talijani,

27 C. Fisković, Zadarski sredovječni majstori, Split, 1959, 91—106; Zadarski srednjovjekovni majstori, Zadar — zbornik, 562, 564; Juraj Dalmatinac, Mogućnosti 3, 1963, 205—237.

28 Prijatelj Kruno, Umjetnički lik Andrije Medulića Zadranina, Grad Zadar — presjek . . ., 389—404.

29 M. Grgić, Najstarije zadarske note, Grad Zadar — presjek . . ., 269—352, B. Širola, Muzički život u Zadru, Zadar — zbornik, 599—608.

30 A. Zaninović, Laudes iz početka 12. v. u Evanđelistaru zadarske crkve sv. Šimuna, Sv. Cecilija XX, Zagreb 1926, br, 1—8; A. Strgačić, Papa Aleksandar III u Zadru; M. Grgić, Zadarske laude (aklamacije) iz 1667. g., Radovi IJAZ u Zadru XI, 1962, 281—312; A. Matijević, Porijeklo renesansnih psaltira franjevačkog samostana u Zadru, Radovi IJAZ u Zadru, II, 1955, 193—232; H. Morović, Jedna stara zadarska lokalna pjesma, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 33, Zagreb 1952, 49—56; A. Strgačić, Zadranin Šime Vitasović i kulturno-povijesno značenje njegovih djela, Radovi IJAZ u Zadru II, 1955, 47—78.

31 J. Badalić, Zoranić i njegovi zemljaci latinisti, Zadarska revija VIII/1959, br. 1, 4.

Portugalci, Francuzi, Česi i dr. Zoranić je znao za sve te Marulićeve vrline jer je znatan dio svih tih djela izašao još za Zoranićeva života. Mogao je dakle s pravom smatrati da Marulić spada u one Hrvate koji su zaista izvanredno sposobni te pišu i pjevaju »u inim tujim jezicima«, ali koji bi isto tako umjeli i sebe i »jazik svoj zadovoljno pohvaliti, proslaviti i naresiti«. Da je Marulić doista mogao svoj jezik zadovoljno pohvaliti pokazuje i njegova »Judita« koja je dovršena već početkom XV stoljeća (1501) i koja je u nepune tri godine doživjela tri izdanja. Međutim, Marulić je tada napustio pisanje na hrvatskom jeziku u korist svojih međunarodnih uspjeha na latinskom. Uzevši sve ovo u obzir, mislim da Badalićeva ocjena Zoranićeva prijekora zbog nacionalnog indiferentizma ima svoj jaki oslonac upravo u onim momentima koji su gore navedeni, u nemaru za materinski jezik koji su pokazivali naši glasoviti i u svijetu slavni humanisti — latinisti.[32]

II

Zoranićev kritički stav prema nemaru za hrvatski jezik, koji se, kako smo vidjeli, očitovao kod gotovo svih njegovih suvremenika, renesansnih pisaca u Dalmaciji, plod je ne samo njegova vlastitog stava i ljubavi prema domovini nego i dugotrajnog historijskog nasljeđa samog Zadra od prvih godina doseljavanja Hrvata u ove krajeve pa do njegova vremena i dalje.

Najstarije zadarske isprave, još iz X stoljeća, donose nam i prva hrvatska imena u ovom gradu, i to ona iz 918. i druga iz 986. godine. U XI st. sačuvala su nam se u ispravama hrvatska imena trojice zadarskih tribuna, trojice gradskih priora i jedne osobe iz visokog zadarskog klera, arhiđakona zadarske crkve Dabra.[33] Dvanaesto stoljeće obilnije je podacima. Uz već naveden podatak o dočeku Aleksandra III, vrijedno je spomenuti i jednu ispravu s kraja XII stoljeća koja spominje 56 Zadrana, među kojima su hrvatska imena već obilnija, bilo u čistim hrvatskim oblicima (Grube, Grubiša, Desa, Draže, Vlčina), bilo u hrvatskim nastavcima na kršćanska imena, kao Vitača (od Vitalis), Petriša (od Petrus), bilo u nadimcima kao Suronia, Desinia, Zluradi itd.[34]

Pobune Zadrana protiv Venecije, kojima je druga polovina XII stoljeća obilovala, nisu prestale ni nakon križarsko-mletačkog razaranja 1202. Dapače, trinaesto stoljeće bilo je doba još žešćih ustanka. Kada su nakon neuspjele pobune 1242. izbjegli Zadrani ponovo primljeni u grad (1247), jedan od uvjeta glasio je: »Zadrani se obavezuju da neće sklapati brakove s Hrvatima, neće ih primati k sebi na stanovanje, osim s odobrenjem gospodina

32 Z. Črnja, Kulturna historija Hrvatske, Zagreb 1964, 250—255; M. Kombol, Humanizam i njegovi odjeci, Povijest hrvatske književnosti, 63—80.

33 F. Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagreb 1877, 17—19, 21—23. 41, 42, 52, 54, 59, 65, 66, 68, 71, 108.

34 T. Smičiklas, Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije II, Zagreb 1904, 243—245.

mletačkog dužda«.[35] Ipak, i nakon toga stanovništvo grada Zadra ostalo je i dalje hrvatsko. Dokazom su nam ne samo njegovi ponovni ustanci protiv Venecije nego i hrvatska imena koja poslije spomenutog egzodusa u Zadru nalazimo.[36] Registri zadarskih notara toga vremena pokazuju, naime, čitave stranice hrvatskih imena i prezimena u Zadru, kako god širokih slojeva gradskog stanovništva, tako i kod plemstva.[37] Značajna je i činjenica da je mletačko vijeće za opsade Zadra 21. VIII 1346. odlučilo da se Zadrani pozovu na predaju, koju će »javno proglasiti na hrvatskom i latinskom jeziku, na mjestima odakle mogu dobro čuti i razumjeti Zadrani koji su u gradu, naime, da to pomorski zapovjednik dade izvikati s mora, a zapovjednik kopneni s kopna, obojica istoga dana.«[38]

Četrnaesto stoljeće, stoljeće u kojem je Zadar doživio i pobjedu dolaskom pod vlast hrvatsko-ugarskih kraljeva (1358) ujedno je i stoljeće njegovog cvata na svim područjima. U razdoblju od 1357—1397. djeluje u Zadru 20 zlatara, od kojih desetorica, bilo osobno bilo njihovi očevi, nose hrvatska imena. Tek za četvoricu izričito je rečeno da su iz Italije, dok su dvojica iz Njemačke a trojica nose kršćanska imena, te se po samoj toj činjenici ne dade ništa zaključiti o njihovoj etničkoj pripadnosti. Jedno je ime romanskog podrijetla.[39] Od 36 svećenika i kanonika koji 1393. djeluju u sedam zadarskih crkava, samo je za jednog taksativno naznačeno da je iz Italije, dok se za petnaest njih dade zaključiti da su hrvatskog podrijetla. Za dvanaest njih ne da se po podacima njihovih imena utvrditi njihov etnikon, dok su trojica iz Albanije, jedan je grčkog podrijetla, jedan ugarskog a trojica su po imenima domaćeg dalmatinsko-romanskog podrijetla.[40]

Dosad navedeni podaci dovoljno jasno tumače zašto se baš u Zadru u to vrijeme javljaju i prva djela naše književnosti na hrvatskom jeziku. Naime, namijenjena građanima ovog hrvatskog grada, morala su biti pisana onim jezikom koji njegovi stanovnici upotrebljavaju i koji su valjda jedini svi razumjeli.

Tako je ostalo sve do konačnog pada Zadra pod Veneciju 1409. Zadar se sada silom prilika morao pomiriti s novom vlašću, jer doskora sav teritorij oko njega i cijela Dalmacija dolaze pod vlast Venecije, i on nije imao nikakva oslonca u okolici i u zaleđu da bi mogao ponovo zbaciti sa sebe tuđinsku vlast. No, ta okolica i dalje nacionalno hrvatska, stalno naseljava

35 Š. Ljubić, Listine o odnošajih južnoga slavenstva i mletačke republike I, Zagreb 1868, 68—74.

36 G. Novak, Presjek kroz povijest grada Zadra, Grad Zadar — presjek, 61.

37 L. Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonskog-dalmatinskog zemaljskog arkiva I, Zagreb 1899, 162ss, 252ss; F. Alačević, Nomina domorum nobilium omnium Jadrae, que reperiebantur anno 1283, Bullettino di archeologia e storia dalmata XII, Split 1889, 183—184; L. Jelić, Moći sv. Šimuna Bogoprimaoca u Zadru, Rad JAZIU 145, Zagreb 1901.

38 Š. Ljubić, Listine, II, Zagreb 1870, 374.

39 G. Praga, Documenti intorno all' arca di San Simeone e al suo autore Francesco da Milano, Archivio storico per la Dalmazia, anno V, sv. IX, facs. 53, Roma 1930, 12; A. Strgačić, Hrvatski jezik i glagoljica..., 380.

40 Historia ecclesiae Jadrensis auctore Velerio de Ponte archidiacono, ed. V. Brunelli, Rivista Dalmatica N. S. IX/2, Zara 1908, 192—194; D. Farlati, Illyr. sacrum. V, Venetiis 1175, 104; A. Strgačić, o. c., ibid.

Zadar hrvatskim elementom. Godine 1482. redovnik Feliks Faber, prolazeći ovim krajem, zabilježio je da se u Zadru govori hrvatskim i da se nije mogao sporazumjeti s hrvatskim mornarom, koji ga je vozio. Slično je i svjedočanstvo Čeha Jana Hasišteinskog z Lobkovic, koji je ovuda 1493. putovao u Svetu Zemlju. Prema njegovu zapisu, u Zadru se uz talijanski i grčki najviše govori hrvatski.[41] To potvrđuje i mletački popis stanovništva Zadra iz 1527.

Turske provale koje su u zadarskom kotaru svoje uništavajuće djelo započele još u prvoj polovini XV stoljeća i nastavile s većim ili manjim razmacima do pada Ostrovice 1523, toliko su bile porazne za ovaj kraj, da je njegovo pučanstvo prema izvještaju zadarskog kneza Ivana Moro (1523—1524) spalo od 60.000 na samih 5000 stanovnika.[42] Za ilustraciju navest ću samo neke brojeve. 1481. odvedeno je iz ovog kraja u sužanjstvo 5000 osoba,[43] 1499. prema nekim piscima 1200 osoba, a u prvoj četvrti XVI stoljeća čak i 10.000.[44] Turski napadi nastavljeni su i dalje.

Znajući i gledajući sve ovo, zadarski rodoljubi nisu mogli ostati nezainteresirani za patnje svog naroda, koji je ginuo braneći kućni prag, dok su drugi selili na otoke i u Zadar, pred Turcima koji su odvodili roblje i stoku, plijenili i uništavali. Šimun Kožičić—Benja na lateranskom saboru (1513) i pred Leonom X (De Corvatiae desolatione, 1516) prikazujući jadno stanje naših zemalja zaklinje za brzu pomoć.[45] Brne Krnarutić, nadahnut potresnim događajem pada Sigeta i pogibije Nikole Šubića Zrinjskoga (1566), piše svoj poznati spjev, a Šimi Budiniću je opet psalmistička intonacija samo okvir za izljev vlastitih rodoljubno-kršćanskih raspoloženja. On je, kako reče Fran Kurelac, išao za tim da mu David bude »bogomoljac onakov, kakov on put Hrvatom trebovaše, te neka mu on plače, kako je vrijeme i prilika, i osvetu zove na onoga, čto mu igo nametao.«[46] I dosta rano izdanje Marulićeve »Judite« po zadarskom knjižaru Jerolimu Mirkoviću (1522) za zadarski krug čitalaca ima razloga u čestim turskim iznenadnim napadima. Zato je na naslovnoj stranici i slika dviju neprijateljskih vojskâ na konjima, turske

41 M. Kombol, Povijest književnosti..., 23.

42 S. Ljubić, Commissiones et relationes Venetae I, Zagreb 1876, 171.

43 C. F. Bianchi, Fasti di Zara religioso-politico-civili dall'anno 1184 av. Cr. sino all'anno 1888 del era volgare, Zara 1888, 66.

44 A. de Benvenuti, Storia di Zara dal 1409 al 1797, Milano 1944, 106; prema C. F. Bianchiu (o. c., 68) za turskoga upada 21—30. VI 1499. odvedoše Turci 7000 osoba i 50.000 blaga, a mnogi su kršćani pogubljeni na bijegu, mnogi su i u moru poginuli. Iscrpnije o provalama Turaka u zadarski kraj v.: S. M. Traljić, Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća. Grad Zadar — presjek..., 203—228.

45 F. Rački, Život sv. Šimuna Kožičića Begne, biskupa modruškoga i pisca, Katolički list, Zagreb 1861, 1—6; J. Broz, Crtice iz hrvatske književnosti II, Zagreb 1888, 114—119; G. Ferrari-Cupilli, Della vita e degli scritti di Simeone Begna Zaratino, Vescodi Modrussa, Annuario Dalmatico I, Spalato 1859, 61—86; P. Kolendić, Zadranin Šimun Kožičić..., Magazin Sjev. Dalmacije, Split 1935, 95—107.

46 Budinić Šime — Pokorni i mnozi ini psalmi Davidovi složeni u slovinski jezik... Iznovice na vidik ih iznese i o popu zadarskom progovori Fran Kurelac, Rijeka 1861; M. Kombol, Povijest književnosti..., 171.

i kršćanske, na kojoj kršćanski vođa probija kopljem u srce turskoga vojskovođu. Tendencija je sasvim očita: dizanje na borbu protiv Turaka.

I u osnovi Barakovićeve »Vile Slovinke« — uz otuđenost Zadrana,[47] određene nesporazume s rodnim gradom i nemar za hrvatski jezik i književnost — leži i porobljenost domovine:

Gdi bihu ravnice i rosne vrtlače,
sada su trupice kamene i drače;
Pustoša sva plače prez svojih didići,
kakono kad grače crn gavran za ptići.

Istim duhom prožete su i Zoranićeve »Planine« u »tužbenom poju pastirov od rasute bašćine:

Ne mogu neg cvilit i čemerno plakat,
i ječeć se bolit i gorko uzdihat,
— — — — — — — — — —
grade ostavljajuć, sela i kaštile,
svak hiti bigajuć neprijateljske sile;
vidiš pogorile polače i hore,
gorski bozi i vile ostaviše gore.

Ova teška situacija Zoranića ipak nije ispunjavala očajem. Kod njegovih pastira, koji su ostali, jače je rodoljublje:

I mi bismo od ovud pobigli, dali nas slatkost bašćine uzdrži.

Rodoljublje i nacionalna svijest velikih sinova ovoga grada, nije bio samo pjesnički zanos. Kod njih je očito i poticanje na svijest, na budnost cjelokupnog hrvatskog naroda kojemu s jedne strane prijeti teška turska opasnost, a s druge mletački — talijanski — utjecaj, koji dovodi do nemara za vlastita kulturna dostignuća, za vlastiti jezik:

Tako ja pri mojih živa sam umrla...
Bih negda doprla na vrime Marula
Latinkam do grla i glas nih taknula;
Opet sam padnula, zač jezik Slavinski
Vas nauk od skula promini u Rimski...[48]

»Nisi li večkrat čtil — pisao je Zoranić — i čtiš svaki dan razlike pisce ki deželje svoje razlikim i narešenim govorenjem ča već mogu hvale? Vidiš da po grčkoj zemlji ni gore, ni vrha, ni rike, ni vrulje, ni školja, ni duba, ni napokon grma, od koga, budi da veći dil lažući, pisci njeje u razlike pritvore kriposti pišući rese, a naše ove veće gizdave i prudne prez hvale i časti krozi nepomnju vašu zagluhle stoje«.

47 Baraković primjećuje da se dio uglednijih Zadrana povodi za mletačkim-talijanskim — utjecajem, i to ga boli. Kao da je predviđao situaciju koja će se još u XIX st. u Zadru osjećati, da je sloju inteligencije, otuđene birokracije i građanstvu »importovana italijanska kultura, kroz venecijanske kanale prenošena, imponovala više nego vlastita dostignuća u prošlosti i u nenaklonjenoj sadašnjosti.« (V. Novak, Natko Nodilo — političar i ideolog, Zadarska revija X/1961, br. 4/5, 248.) — Gro stanovništva bio je tada kao i u XVI st. hrvatski (Zadarska revija X/1961, 4—5).

48 J. Baraković, Vila Slovinka VII, 923—928. Ed. F. Švelec, 307.

Ovakvi osjećaji Zoranića i njegovih suvremenika, kako nisu bili slučajni izdanak njihove domaće — zadarske — sredine, tako isto nisu s njima ni nestali. U ovom gradu dozvoljeno je glagoljanje u crkvama,[49] zadarske koludrice bile one plemkinje ili pučanke znadu samo hrvatski, te je i crkveni sinod održan 1579. u Zadru morao narediti da im se knjige svetih otaca prevedu i čitaju na hrvatskom jeziku, a biskupima savjetuje da ih češće posjećuju i tješe na hrvatskom jeziku.[50]

Na temelju dokumenata iz Vatikanske biblioteke, koji se odnose na Priulisovu vizitaciju 1603. godine, vidimo da se u zadarskim crkvama propovijedalo hrvatski, a u svim koludričkim samostanima govorilo hrvatski. U isto vrijeme, župnik iz Dračevca, u neposrednoj blizini Zadra, Šime Berečić Zadranin, glagoljaš, s Priulisovim konvizitatorom Grisonijem razgovara »per interpretem«. Mogli bismo dakle zaključiti da se u Zadru toliko govorilo hrvatski da taj pop glagoljaš, Zadranin, nije imao prilike naučiti talijanski ni od svojih roditelja, ni kao dijete na zadarskoj ulici, pa niti u dnevnom dodiru s kolegama klericima u Zadru. U svim navedenim prilikama bio mu je hrvatski jezik dovoljan.[51]

* * *

Bogatstvom kulturne tradicije i nacionalnom vitalnošću, Zadar je u ovo doba mogao i morao dati čovjeka kakav je bio Zoranić. I kao što djelo ovog zadarskog, našeg, velikana spada u najvitalnija djela hrvatske renesansne književnosti, tako i njegov patriotizam stoji uz bok najsvjesnijih, jer on Zadranin po rođenju, Ninjanin po svojoj volji, želi da svi naši ljudi u međusobnom saobraćaju upotrebljavaju hrvatski jezik, a da učeni njime i pišu, jer taj jezik i književnost na njemu po svome postanju pripadaju ravnopravno s drugim jezicima i književnostima u »perivoj od Slave.«

49 A. Strgačić, Hrvatski jezik i glagoljica..., 409—429.

50 V. Novak, Manastir sv. Marije — riznica..., 106—107.

51 A. R. Filipi, Hrvatski govorni jezik u Zadru prema dokumentu iz godine 1603, Zadar — zbornik, 431—441.

BUĐENJE NAŠE FILOZOFSKE MISLI U RAZDOBLJU RENESANSE

MARIJA BRIDA

Premda je i prije epohe renesanse bilo u Hrvatskoj filozofijske djelatnosti — tragova ima već od IX stoljeća naovamo[1] — renesansno je duhovno kretanje dalo toj djelatnosti ne samo veću gustoću i učestalost nego i razbudilo filozofsku misao u tolikoj mjeri da je ona dovela do značajnih ostvarenja.[2] To se odnosi osobito na naše krajeve na Jadranu, koji su u XV i XVI stoljeću zahvaćeni humanističkim strujanjima iz susjedne Italije. U Zadru, Šibeniku, Splitu i Dubrovniku postoje tada humanistički centri koji sa svoje strane djeluju na znanstvenom, umjetničkom i filozofskom polju. Tada kao i u čitavoj našoj historiji kulturna komunikacija i težnja za političkom dominacijom očitovale su se kao oprečne tendencije.

U doba sukobljavanja novoga sa starim, kad čovjek zacrtava konture svijeta koji će stvarati, pitanja o smislu vlastitoga bivstva, o bîti zbilje koju živi, prisnija su mu nego inače. Ta pitanja, kao i naslućeni odgovori, često se javljaju pod alegoričkim vidom, izraženi jezikom mita, religije ili poezije. No svojstveni su stvaralačkom mijenjanju svijeta kao tendencija koja ga prožima vizijama novih mogućnosti. Jer pitanje o bîti zbilje — pripadajući dimenziji bivstvovanja[3] — problematizira uvjetovanost zbiljskoga. Transcendirajući granice dane uvjetovanosti čovjek otkriva mogućnost njezine negacije. Time naime što može postati svjestan

1 Podaci o tome radu K. Krstića: *Počeci filozofije u Hrvatskoj.* »Kolo«, br. 5, Zagreb 1968. str. 325—332.

2 Budući da filozofska misao renesansnog razdoblja sačinjava dio širokog evropskog pokreta, razmatram ovdje područje Zadra u sklopu s događanjem na polju filozofije u našoj zemlji, koje opet pripada cjelovitosti renesansnog humanizma. — Kako su društveno-ekonomski osnovi tih događanja u principu poznati, a posebno za područje Zadra obrađivani u drugim referatima, nije ih potrebno ovdje tretirati.

3 Terminom »bivstvovanje« označujem trajanje u njegovoj originalnosti. »Bivstvo« označuje individualizaciju bivstvovanja, »bît« smisao bivstvovanja, odnosno bivstva; »zbilja« cjelokupnost doživljajno datoga. Termin »smisao« ne upotrebljavam u racionalističkom, nego u fenomenološkom značenju.

svoje specifične određenosti uključuje određenost njegovog bivstva dijalektiku bezgraničnosti, bezuvjetnosti, slobode. Pitanje o bîti zbilje, ili njemu korelativno, o smislu vlastitoga bivstva, postaje tako izvor preobražavanja svijeta. Ako je dakle isti izvor čovjekovog stvaralaštva i filozofije (čija bît se pojavljuje u onim pitanjima), filozofijska je tendencija bitno prisutna u cjelovitosti stvaralačkog djela sačinjavajući njegov unutarnji smisao. U odnosu na to akcidentalno je da li će se taj smisao izraziti u vezama pojmova, predočaba ili kombinacijama osjetilnih pojava. Vrijeme u kojemu prevladavaju težnje »univerzalnog čovjeka« više naglašava unutarnje jedinstvo smisla, nego specijaliziranost pojedinih područja. Pa i kad se radi o upravo filozofskom stvaralaštvu, veze su pojmova često prožete slikama mašte i pjesničkim metaforama. Osobito je to vidljivo kod najvećeg filozofa tog razdoblja, Giordana Bruna.

Renesansna težnja da se čovjek kao individuum što potpunije afirmira više je, prema tome, pogodovala uklapljanju filozofske misli u cjelinu stvaralaštva nego njezinom izdvajanju u pojedine pravce i škole. Ukoliko ovi tada postoje, nasljeđe su prošlosti s kojim se misao na različite načine razračunava — od polemičkog suprotstavljanja do infiltriranja novih sadržaja u dotrajale oblike tradicije. Tako se kritika skolastike i skolastičke peripatetike zbiva u dvije glavne linije: platonističkoj sa jakim neoplatonističkim niansama i aristotelovskoj sa utjecajima averoističke i aleksandrinske škole. Između tih linija postoje odnosi pobijanja, paralelizma i fuzije. Bitno je da je sve prožeto pathosom čovjeka koji — kao nakon neke duge odsutnosti — doživljava punu vrijednost afirmiranja svoje ličnosti. Stvaralačko jedinstvo njegove kontemplacije i akcije svojim će diferenciranjem suodređivati epohu koja se otvara.

Sva ta obilježja — sad više, sad manje izražena — nalazimo i u naših renesansnih mislilaca. Mislim ljude koji potječu iz našeg naroda i koji su u toku života sa zavičajem zadržali neku posrednu ili neposrednu vezu, premda se je njihova djelatnost većinom odvijala u stranom svijetu. Njihovi filozofski spisi pisani su (osim rijetkih iznimaka) tada u znanosti univerzalnim latinskim jezikom. Ukoliko se radi o filozofskim mislima koje dolaze u literaturi pisanoj hrvatskim jezikom, one ponekad sadrže riječi i izraze koji nam — premda je epoha daleka — mogu biti dragocjeni za formiranje naše filozofijske terminologije. (Relativno se više zadržavam na misliocima koji su manje poznati i na onima iz zadarskog područja).

*

Najbrojnija skupina naših filozofskih pisaca, od kojih se ovdje možemo osvrnuti samo na najvažnije, vezana je uz Dubrovnik. — S narodom koji bježi pred Turcima dolazi 1463. god. u taj grad dječak od otprilike 13 godina, *Juraj Dragišić,* rođen u Srebrenici u Bosni. Njegovi kasniji filozofski spisi nosit će ime *Georgius Benignus.* U toku života pripadao je franjevačkom redu konventualaca. Studirao je u Italiji, Parizu i Oxfordu, osobito klasične i orijentalne jezike. U filozofiji je pristaša platonističke

orijentacije, a kao učenik poznatog humaniste Besariona zastupa sintetičke tendencije između platonizma, aristotelizma i kršćanstva. Bio je član Plethonove platonske akademije u Firenci i profesor univerziteta u Pisi. Brani slobodoumne teze Pica della Mirandolle od optužbi inkvizicije. Kad mu je od strane papinske kurije postavljen zahtjev da opovrgne učenje dominikanca Girolama Savanarole, Dragišić istupi u njegovu obranu spisom *Propheticae solutiones.* To što su ljudi koje je branio bili osuđivani od tadašnjih ustanova ne umanjuje Dragišićeve zasluge, nego osvjetljava veličinu njegovog karaktera. Pred bijesom Aleksandra VI sklonio se je u Dubrovnik, kako kaže »u nepoznatu domovinu... tuđ braći svojoj i stranac sinovima vlastite majke«. Boraveći u Dubrovniku (1497—1500) kao ugledan član gradskog humanističkog kruga drži predavanja i javne rasprave u kneževu dvoru i radi na svojim filozofskim djelima. Kasnije ga opet nalazimo u Italiji na raznim odgovornim naučnim i crkvenim dužnostima. Umro je 1520. Od njegovih filozofskih spisa od interesa je osobito *Logica nova secundum mentem Scoti et B. Thomae Aqinatis* (Firenca, 1480). To je najstariji štampani filozofijski spis iz pera domaćeg autora. U toku njegovog života doživjela je više izdanja (IV izdanje nosi naslov *Artis dialectiae praecepta vetera ac nova*). Dragišić nastoji izmiriti suprotnosti između tomizma i skotizma i držeći se objektivno prema tradiciji sam se priklanja modernim nastojanjima »terminološke« logike. Detaljni studij tog djela jedan je od zadataka naše filozofije. Filozofijski institut u Zagrebu priprema njegovo suvremeno izdanje.

Za razliku od Jurja Dragišića, koji je u Dubrovniku djelovao samo nekoliko godina, *Nikola Vitov Gučetić* (1549—1610) — *Nicolaus Viti Gotius* — u tome gradu provodi čitav svoj život. U njemu je stekao naobrazbu i napisao djela poznata i cijenjena u svijetu. Naučni mu je interes veoma širok te zahvaća prirodne nauke, psihologiju, metafiziku, estetiku i teoriju države. U filozofiji je pretežno eklektik. Metafizičke rasprave: *Commentaria in sermonem Averrois Cordubensis de substantia orbis et in propositiones de causis. Commentaria in propositiones Averrois de causis. Quaestio de immortalitate intellectus possibilis contra Alexandrum Aphrodisaeum* (sve te tri rasprave štampane su u Veneciji 1580) pisane su u averoističkom duhu. Spisi u kojima tretira estetičku problematiku, *Dialogo della Belezza,* i *Dialogo d'Amore* (Venezia 1581), platonistički su uz tada raširen utjecaj neoplatonizma i renesansnog petrarkizma. Estetičke i sociološke rasprave pisao je talijanskim jezikom, što je pridonijelo njegovom publicitetu u Italiji. U djelu *Dello stato delle Republiche* raspravlja se o sociološkim teorijama Aristotela i Tome Akvinskoga, uz unošenje Platonovih pogleda. Simpatije su autora na izvjesnom obliku demokracije (politia o stato popolare) u kojemu bi siromašni korigirali i nadzirali samovlađe bogatih.

Juraj Dubrovčanin (umro 1622) — *Georgius Raguseus* — kao nahoče dao je sebi prezime po rodnome gradu. Kao profesor univerziteta u Padovi kritički zastupa čisti aristotelizam protiv averoističke i aleksandrinsko-panteističke interpretacije, koje su inače na tome univerzitetu prevladavale. U tom smislu polemizira sa Cezarom Cremoninom, tada najjačim predstavnikom padovanske škole. Od spisa mu je najznačajniji *Peripateticae Disputationes* (Venecija, 1613). Taj spis također nije još dovoljno proučen.

Filozofijska angažiranost u Dubrovniku besumnje je pridonijela tome da je taj grad kasnije, u XVIII stoljeću, dao našeg najvećeg filozofa i naučenjaka, *Ruđera Boškovića.*

*

Split je u renesansnom razdoblju također mnogo pridonio razvitku naše filozofske misli utječući osobito preko djela *Marka Marulića* na sintetiziranje humanističkih stremljenja sa kršćanskom tradicijom. Za narod u borbi s tuđinskom nadmoći predstavljalo je to moralnu snagu i zaštitu duhovnog održanja. Uz to je uvođenje narodnog jezika u književnost značilo ogroman prinos uspravljenosti individuuma i naroda.

Jednako su u tom smislu značajne pojave *Petra Hektorovića* i *Hanibala Lucića* na Hvaru. S druge strane, pobuna pučana u II deceniju XVI stoljeća svjedoči o probuđenoj svijesti ne samo pojedinaca nego i širokih narodnih slojeva tog otoka. Proučavanje tih pojava ne može se smatrati završenim i vjerojatno će još dati važnih rezultata za vrednovanje naše kulturno-civilizacijske svijesti u tom vremenu. U okvirima ovog referata nije međutim moguće sve to razmatrati.

Uz Split je djelomično vezano djelovanje poznatog naučenjaka Rabljanina *Marka Antonija Dominisa,* koji je od 1602—1614. bio splitski nadbiskup. Njegova djela, osobito *De Republica ecclesiastica* (London, 1617), snažno su zahvatila u tadašnja kulturna i socijalna zbivanja i izazvala u njima previranja koja su rezultirala osudom inkvizicije (1624, posthumno). Prigodom 350-godišnjice izlaska toga njegovog djela održan je u Splitu simpozij i štampano više rasprava o Dominisu u našim časopisima, tako da nema potrebe govoriti ovdje o toj značajnoj ličnosti, a i prelazilo bi to okvire ovoga prikaza. Isto se odnosi na poznatog protestantskog teologa i reformatora Istranina *Matiju Vlačića-Mathiasa Flaciusa Illyricusa.* O njemu također postoje prikazi i studije poznati našoj javnosti.

Od naših filozofijskih pisaca iz renesansnog razdoblja najznatniji je *Franjo Petris.*[4] Na njegovim spisima stoji ime: *Franciscus Patritius (Patricius).* Rođen je u Cresu 1529. Otac mu je bio ugledni creski sudac i vijećnik. U rodnome gradu proveo je djetinjstvo i oko dvije godine nakon završenih studija. Studirao je medicinu i filozofiju u Padovi. Znanstveni interes mu je veoma širok te osim filozofije i medicine obuhvata matematiku, astronomiju, književnu teoriju i kritiku, historiografiju, pa i vojne vještine. U svome dosta burnom životu boravio je u Veneciji, Padovi, Rimu, Bologni, Ferrari, na Cipru i kraće vrijeme u Špa-

[4] U našoj literaturi dolazi njegovo prezime i kao *Petriš, Petrić, Petrišić, Petrišević.* — Smatram uvjerljivima argumente koji govore za *Petris.* Podaci o tome u: Š. Ljubić: *Filozof Franjo Petris na Cipru,* »Republika«, Zagreb, 1956/6, str. 46—47; V. Premec: *Franciskus Patricijus,* Beograd 1968, str. 8—10.

niji. Na Cipru je sakupio veoma vrijednu zbirku grčkih rukopisa, koju je kasnije većim dijelom prodao kralju Filipu II za biblioteku u Escorialu. Petrisovo izvanredno poznavanje grčkih filozofa i uvođenje novih pogleda iz tog područja djelomično se temelji na rukopisima iz te zbirke. — Član je raznih tadašnjih akademija. God. 1592. na poziv pape Klementa VIII preuzima katedru platonske filozofije na univerzitetu Sapienza u Rimu. God. 1596. izabran je za člana Svetojeronimskog zbora u Rimu. Tu čast mogle su postići samo »osobe koje potječu iz krajeva poznatih pod imenom *ilirskim* i koje govore tim istim jezikom.« — Slijedeće god. umro je u Rimu.

Napisao je preko 40 djela od kojih su neka još u rukopisima — U filozofiji Petris pristaje uz Platonovu filozofiju, koju nastoji prikazati bliskom kršćanskoj teologiji. Njegovi filozofski stavovi sadrže mistiičko-emanacionističke utjecaje, karakteristične za neoplatonizam. Ogorčeni je protivnik aristotelizma, osobito skolastičkog peripatetizma. Pretjerava u kritici Aristotela pokušavajući mu čak poreći filozofsku originalnost. — U Petrisovom opsežnom filozofskom opusu najznačajnije je djelo *Nova de universis philosophia* (Ferrara, 1951) u kojemu izlaže svoj filozofski sistem. Djelo sadrži 4 knjige — Panaugia, Panarchia, Panpsychia, Pancosmia, a u svakoj od njih prikazan je jedan aspekt njegovih metafizičko-kozmoloških shvaćanja. U prvoj knjizi tumači se sve što postoji kao odsjev prasvjetlosti. U drugoj se ističe *jedno* kao praizvor. Tu dolazi do izraza Plotinova teorija emanacije. *Jedno* kao i *prasvjetlost* božanske su prirode, no isijavajući se kao mnoštvo i konačno kao materija postaju izvor svjetskog stvaralačkog procesa. U trećoj knjizi naglašava se prožetost svega »svjetskom dušom.« Ta Petrisova zamisao, kao i neki drugi njegovi stavovi, utjecali su na G. Bruna, koji je poznavao Petrisova djela. U završnoj knjizi proteže Petris svoja shvaćanja na čitav kozmos. Naglašava jedinstvo mikrokozmosa i makrokozmosa, tj. »jednog« i »svega« (»unomnia«). Ta je teorija karakteristična za renesansna shvaćanja, te je u raznim varijantama nalazimo izraženu u mnogih tadanjih filozofa, a naročito u Franje Petrisa i Giordana Bruna. Četiri aristotelovska elementa (zemlja, voda, vatra, zrak) u Petrisa su zamijenjena za četiri kvalitativna svojstva materije: svjetlost, toplina, prostornost, fluiditet. — U prirodoznanstvenom pogledu interesantna je njegova teza o svjetlosti i toplini kao osnovnim oblicima u kojima se energija širi po svemiru, kao i njegov postulat razlikovanja i ujedno neodvojivosti energetskog i korpuskularnog aspekta u fizikalnim procesima.

Premda u Petrisa ima mnogo platonističkih i neoplatonističkih utjecaja, cjelina njegove koncepcije svijeta jest originalna. Petris je snažno izrazio duh renesansnih shvaćanja i izvršio značajan utjecaj na razvitak ljudske misli.

*

U Zadru i okolici imamo također nekoliko ličnosti koje na interesantan način dopunjuju naš tadašnji kulturni profil.

U II polovini XV stoljeća bio je nekoliko godina (1457—1463) modruško-senjski biskup *Nikola Kotoranin* (Grbalj kod Kotora

oko 1427—Rim 1480), čovjek veoma širokog obrazovanja i mnogostrane angažiranosti. Održavao je žive veze s humanistima svog vremena, osobito s krugom oko Matije Korvina. Zalaže se za glagoljicu i kao modruški biskup i kasnije. 1464. napušta svoje biskupsko mjesto i boravi dalje u Italiji, gdje vrši razne visoke dužnosti. Njegov govor prigodom smrti kardinala Petra Riarija, održan u Rimu 1474. i štampan 1474/75. jest prva poznata inkunabula od hrvatskog autora.

Glavno mu je djelo *Defensio ecclesiasticae libertatis* (napisano 1479) pretežno historijsko-sociološkog karaktera. Njegovi filozofsko-refleksivni spisi *De felicitate, De consolatione,* i *De humilitate* još su u rukopisima i nisu dovoljno proučeni.

Značajan modruški biskup također je *Šimun Kožičić* (Zadar 1460—1536) iz plemićke porodice *Benja.* Osnivač je glagoljske štamparije u Rijeci i zaslužan za propagiranje staroslavenskog jezika. U Veneciji su 1530. štampani njegovi govori na Lateranskom koncilu — *Oratio in sexta Lateranensis concilii sessione* — i pred Leonom X — *De Coruatiae desolatione.* Iznosi teško stanje hrvatskog naroda i traži pomoć u borbi protiv Turaka.

Iz okolice Zadra također je *Benedikt Benković,* rođen oko 1460. Potječe iz starohrvatskog plemićkog roda Benković-Usnačak. Stupio je u franjevački red i u toku života vršio u tome redu mnoge istaknute dužnosti. Pristaša je grane opservanata. God. 1518. bio je provincijal *Provinciae Dalmatiae S. Hieronymi Ordinis fratrum minorum.* God. 1517. i dalje profesor je na *Studium generale OFM Aracoeli* u Rimu. Predaje teologiju, skotističku filozofiju i logiku. Kao istaknuti profesor dobio je titulu »monarcha scientiarum«. Na želju studenata priređuje udžbenik skotističke logike, koji izlazi u Paviji 1520, u dvije obimne sveske. God. 1522. na poziv tadašnjeg generala reda Petra Fontinusa putuje u Češku sa zadatkom da riješi spor između samostanskih kustodija u Wroclawu i Goldbergu. Benkovićeva presuda o tome sporu zaključena je u Pragu na dvoru kralja Ludovika Jagelovića i potvrđena od njega 28. VI 1522. No sporovi su se vukli i dalje, jer su na tome području bili komplicirani političkim i nacionalnim razmiricama između Čeha i Sasa. Vraćajući se u Rim, umro je u Judenburgu u Austriji 1522. god.

U filozofiji je Benedikt Benković pristaša skotističke škole i, kako ističe u predgovoru spomenutog udžbenika, nije mu do toga da nešto svoga nadoda, nego da što vjernijim tumačenjem i što čišćom redakcijom teksta pridonese da Scotova oštroumnost dođe što potpunije do izraza. Taj od njega priređen *Scoticae subtilitatis epidicticom* sadrži 14 spisa iz područja logike od raznih scotističkih autora. Odgovara otprilike onome što se je tada izučavalo u franjevačkim visokim školama. Interesantan je stoga za historiju logike i za historiju školstva.

Jedino poznato originalno Benkovićevo djelo *Navigium beatae Mariae virginis* štampano je 1498. u Lyonu. To je spis sakralnog karaktera, no jasno mu je izražena kontemplativno-filozofska nota. Kroz Aristotelova 4 uzroka — koja se, kako se ističe, nalaze u svakome djelu — razmatra se djelo Marije, tj. njezino sudjelovanje

u spasu čovječanstva. Naglašava se postojanost i snaga njezine ličnosti, koja je sa svoje strane uvjetovala rođenje Krista. Po simbolici svojstvenoj renesansi Marija se predočuje kao lađa. Njezinim vrlinama, kroz razgranate trihotomije i kvadritomije upoređenim sa dijelovima lađe, dan je individualizirani oblik slikovito izražen u čvrstoći lađe sposobne za plovidbu preko burne rijeke »sadašnjeg života«. U slikanju težnje da se preko te rijeke dođe u domovinu, sigurnosti brodoloma ako se pouzdava samo u vlastite snage, ali i nađe u transcendentni izlaz — izražena je egzistencijalna dimenzija tadašnjeg čovjeka. Ima sugestivnih i uspjelih metafora, na primjer, upoređenje mornara koji sa osmatračkog koša vreba opasnosti sa razumom koji, poput Freudovog »nad-ja«, s lukom u ruci stražari i gađa sve što bi moglo pomutiti bitni predio duše. Singularnost ličnosti zahvaćena je kroz tezu univerzalnosti ljudskog roda: drveta od kojih je sagrađena lađa simboliziraju generacije od kojih Marija potječe. Bez supripadništva ljudskome rodu ona ne bi mogla omogućiti čovjekovu plovidbu u domovinu. Kroz religijski i tradicionalan sadržaj dolaze dakle u ovome djelu do izraza i misli u kojima se vidi humanistička nijansiranost: ne naglašava se slabost i pokornost, nego snaga osobnosti, vrijednost ljudskih emocija, intelektualnih sposobnosti i slobode odlučivanja. U duhu skotizma sintetizirani su Aristotelovi stavovi sa augustinijanski-platonističkom franjevačkom tradicijom. Naglašen je voluntarizam skotističke škole — volja i osjećaji uvjetuju jasnoću misli — i svojevrsnost Scotovog realizma u rješenju problema univerzalija: realnost općeg (ovdje ljudski rod) uvjetuje pojedinačno, ali se u pojedinačnom (ovdje Marijina osobnost) ostvaruje smisao općeg.

Premda je Benedikt Benković više usmjeren na čuvanje tradicije nego na otvaranje novih horizonata, dao je ipak lijep prinos našem tadašnjem kulturnom stvaralaštvu.

Petar Zoranić — čijim *Planinama* je posvećen ovaj skup — nije, naravno, filozof nego književnik i pjesnik, no kako svaka umjetnost u kojoj uz veće ili manje tuđe utjecaje ima i autentičnosti sadrži i filozofsku komponentu, nalazimo je i u njegovom djelu. Ne bi je imalo smisla tražiti u preuzetim navikama, stereotipnim frazama i pogledima, koje Zoranić često namjerno uklapa praveći koncesiju običajima vremena. Mislim da je ona sadržana u samoj biti djela, naime u Zoranićevu prikazivanju čovjekove egzistencijalne težnje i napornog hoda da se oslobodi »betega« koji siše njegove životne sokove i sputava mu mladost i da se, slobodan, afirmira na zavičajnome tlu. Oslobođenje traži u planinama domovine, u koje stiže prošavši kroz radosti i patnje svog naroda. Vilenica Dinara kojoj ga stari pastir »Sidmoj uputi i pak Svist navede«[5] vodi ga do planinskog vrela i nakon što je izvela svoj obred kaže mu: »Nut sada u vodu nadazri se ter ćeš viditi beteg tvoj i kolikimi uzicami slobod tvoja obužena jest.«[6] I kad mu ogledalo vrela smirenog mirisom trava, soli i ulja pokaže sliku

[5] *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 8, Zagreb 1964, str. 147 (*Planine* XIX).

[6] Isto, str. 150.

njegove sputane duše, on začuđen: »ne samo obličje od pozora moga izvan, da i iznutra tukoje vidih; ... srdačce moje čudnimi uzicami i spletenimi zamkami obuženo sa svih strana poznah... Poznah napokon i vidih uzrok od koga vas moj beteg ishojaše.«[7] — »Beteg« od kojega se traži oslobođenje nije dakle neka čovjekova prirodna sklonost kao takva, recimo ljubav prema ženi ili slično, nego osjećajna sputanost koja, poput kompleksa otkrivenih od psihoanalize, narušava čovjekovu slobodu i podriva mu djelatnost. Emocionalni tok se lakše oslobađa, tjeskoba sputanosti se lakše svladava kad čovjek u mjesečevu svjetlu stoji gol uz vrelo što izbija iz planinske litice; no Zoranić, uz lijepo crtanje dinarskog noćnog ambijenta, izriče jasno misao da upravo spoznaja uzroka oslobađa čovjeka od »betega«. Razum, dakle, ima značajnu ulogu u sređivanju emocija. On ipak nije shvaćen kao najviša sposobnost duševnosti, nego se ima ravnati prema bitnijemu uvidu svijesti: »čin da bude vodit svist vazda razum tvoj«[7] pjeva Svitko. Samospoznaja se ne ostvaruje samim razumom, nego sviješću kao cjelovitim naponom duše. U vezi s time interesantne su (Divnićeve) riječi iz završne scene: »Znam da najteže človik sam sebe iskusi i spozna... a kako primudri Salamun govori da je vele teško, pačeli neuzmožno znati put orla leteći, put zmije po skrili plazeći, put človika u najprvoj mladosti...«.[8] Mladost nije dakle nešto po sebi dobro ni loše kao što to nije ni »put orla leteći«, no uslijed toga što ne poznaje sam sebe mladi čovjek lako upada u pogreške i neslobodu. Stoga mladost uz više radosti sadrži i više patnje. Idolatrija mladosti strana je renesansi baš stoga što to vrijeme nije oskudijevalo duhovnom mladošću. Samospoznaja dakle priprema duševno oslobođenje, a ono je uvjet da čovjek svoje snage posveti vlastitoj sreći, sreći svog naroda i ponosu domovine: nakon prizora s Dinarom Zoran sanja perivoj Slave i vilu Hrvaticu u njemu. Dok ga je *Svist* dovela do vile zavičajnih planina u čijem vrelu gledajući se doživljava oslobođenje, njegovoj konačnoj odluci o izboru životnog puta, uz dva čovjeka (Hijeronima i Divnića) koji su za njega simboli plemenitosti i kulture rodnoga kraja, prisustvuje *Jistina*. Samo pod njezinim okriljem može uspjeti stvaralačka afirmacija bitnih čovjekovih težnji, za koju se Zoranić odlučuje.

Na pojedinim mjestima u djelu, osobito u pjesmama pastira, ima također filozofski interesantnih misli. Navodim jedno takvo mjesto, gdje je istaknuta važnost i teškoća ostvarenja vlastitog htijenja i poznavanja sebe:

> »Veće je umićstvo svoju hot dobiti
> neg veliko mnoštvo u boju pobiti« (Rajko)
> »Laglje je skusiti ćud tisući ljudi
> nego razviditi razborom sve ćudi«[9] (Svitko)

Terminološki relevantna jest ovdje razlika u značenju riječi »razbor« i »razum« (prije citirano mjesto). »Razbor« je očito temeljna sposobnost svijesnog razabiranja, dok je »razum« jedna kompo-

[7] Isto, str. 130 (XIV).

[8] Isto, str. 168 (XIV).

[9] Isto, str. 126 (XIV).

nenta duševnosti, koja ima da bude vođena od svijesti. U terminološkom pogledu može nas zanimati i Zoranićeva upotreba riječi »sućastvo« (danas: suština, bît):

»Jur sve sućastvo i tov žitka moga kopneć
skončaje oganj takov na strašnu smrt vodeć«[10] (Sipko).

Riječ »žitak« (u današnjem značenju »život«) mogla bi baciti svjetlo na današnju upotrebu termina »bitak«, kojemu se ponekad prigovara da je prikladan samo za oznaku apstraktnog presjeka kroz trajanje. Ova morfološka analogija govori protiv tog prigovora.

Već iz ovoga kratkog prikaza mislim da je vidljivo da je proučavanje naših starih filozofskih pisaca značajno ne samo za upotpunjavanje svijesti o našoj prošlosti nego i da može pridonijeti raščišćavanju nekih današnjih problema.

*

Može se činiti čudnim da je u XV i XVI stoljeću hrvatski narod dao relativno velik broj ljudi koji su ostvarivali značajne rezultate na području znanosti, umjetnosti i filozofije — dok su prilike, osim u Dubrovniku, bile možda najteže u historiji. Uz činjenicu da ugroženost može djelovati kao poticaj pridonijela je tome živa komunikacija, osobito preko Jadrana, sa drugim kulturnim krugovima. Ta komunikacija nije ometala potvrđivanje vlastitosti pojedinaca i naroda, nego se može reći da mu je mnogo pridonosila. Otvorenost prema svijetu omogućujući izmjenu misli i konfrontaciju vrijednosti razvija naime stvaralačke snage, dok zatvaranje nacije samo u vlastiti kulturni krug vodi stagnaciji i time opadanju upravo one autentičnosti koja se je, možda, autarkijom htjela postići. Da se je naš čovjek u tom razdoblju nejednake borbe s tuđinskom nadmoći s kopna i mora uspio ne samo održati nego i vlastitim vrijednostima i snagama sudjelovati u kulturnom stvaralaštvu Evrope, nesumnjiv je znak njegove velike duhovne vitalnosti.

10 Isto, str. 66 (VI).

LIKOVNA UMJETNOST RENESANSE U ZADRU

IVO PETRICIOLI

U času kad slavimo 400. godišnjicu izdanja »Planina« i njezinom autoru Petru Zoraniću posvećujemo svoje radove u nastojanju da mu život i književni rad sa svih strana osvijetlimo, potrebno je obratiti pažnju i na ostvarenja likovne umjetnosti u sredini iz koje je on potekao. »Čestiti grad« Zadar gdje je Petar bio »rojen i uzgojen«, u to vrijeme znači daleko više nego Nin, gdje su »Planine« nastale. Uzgojem u Zadru Petar je stekao humanističku naobrazbu, a upoznao se bez sumnje s onim što se u likovnoj umjetnosti tada u Zadru stvaralo, a to je moglo neposredno na njega utjecati i u formiranju njegove ličnosti odigrati izvjesnu ulogu.

Kad je riječ o renesansnoj umjetnosti u Zadru, u starijoj literaturi — mislim na onu do oslobođenja — navode se uglavnom Sanmichelijeva gradska vrata, loža i »gran guardia« na Narodnom trgu, crkva sv. Marije kao djelo mletačkih majstora Lombardâ, te slika Gospe od Milosti kod franjevaca, atribuirana L. Bastianiju, i Carpacciov poliptih. Ta djela su talijanski autori istakli kao afirmaciju talijanske kulture u Zadru, a naši su ih smatrali stranim importom, odnosno nečim stranim nakalamljenim na naš srednjovjekovni grad. Prednost u formiranju naše domaće renesanse naši su autori davali Šibeniku i Trogiru gdje su djelovali sljedbenici Jurja Dalmatinca i Nikola Firentinac. Danas međutim, zahvaljujući u prvom redu radovima C. Fiskovića koji je objavio niz novih arhivskih podataka i dao nove interpretacije i atribucije, znamo da je situacija u Zadru bila sasvim drukčija i da su se renesansni oblici stali upotrebljavati u Zadru ranije nego drugdje u Dalmaciji.

Neće biti na odmet da u formi pregleda na ovom mjestu iznesem sve važnije podatke s kojima dosad raspolažemo.

GRADITELJI I KIPARI

Djelovanje »lapicida« — kamenara u jednom gradu značajnije je od rada drugih umjetnika čija su djela manje pristupačna. Ukrašavajući kuće raznim arhitektonskim dekorativnim motivima,

klešuši okvire prozora i balkona, gradeći fasade crkava i drugih monumentalnih građevina, oni oblikuju fasade ulica i trgova i tako gradu stvaraju fizionomiju. Kamenari i graditelji su u Zadru u drugoj polovini XV st. i u prvim decenijima XVI bili jako aktivni.

Stara nadbiskupska palača, koja je nažalost porušena 1830. god.,[1] bila je pregrađena u doba nadbiskupa Mafeja Vallaressa (1450—1496). Taj humanistički izobražen mletački velikaš obratio se god. 1453. jednim pismom treviškom biskupu H. Barbaru[2] da mu pošalje Donatellove nacrte festona (girlanda). Prozori palače bili su zaista ukrašeni festonima, što doznajemo iz nacrta fasade stare palače koji su izrađeni prije rušenja, a dva festona su se i do danas sačuvala. Kad su oni isklesani, teško je reći, ali ima opravdanja za Fiskovićevu pretpostavku da su nastali neposredno ili u manjem vremenskom razmaku nakon Vallaressova pisma.[3] Po tome bi oni bili najstariji čisto renesansni spomenik arhitektonske dekoracije u Dalmaciji, nastali prije sedmog decenija XV stoljeća kad se obično smatra da je renesansa stigla u Dalmaciju.

U razmaku od 1472. do 1478. izgradio je novu fasadu crkve sv. Marije Velike šibenski graditelj *Petar Brčić*, suradnik Jurja Dalmatinca. Nacrt mu je nadopunio slikar *Vittore Crivelli*.[4] Od te fasade preostao je samo ugaoni pilon koji pokazuje miješane gotičke i renesansne oblike. Takvi miješani oblici vidljivi su na fasadi stare nadbiskupske palače kao i na prozorima manjih privatnih palača u Zadru (Nassis, Grisogono, Ghirardini, Petrizio).

Opat samostana sv. Krševana Deodat Venier, poznat kao naručilac bogato ukrašenog misala s renesansnim minijaturama,[5] angažirao je majstora *Tomu iz Faence* da mu kleše prozore (ugovor datiran 28. rujna 1482). Toma nije sam mogao nastaviti posao, pa se udružio s klesarom *Bonom iz Milana* (ugovor od 22. II 1483).[6] Da li je taj posao bio završen, nije nam poznato. 14. listopada 1485. isti Venier je za sličan posao obavezao *Nikolu Firentinca*.[7] Ruku Nikole Firentinca Fisković je prepoznao na nekim zadarskim reljefima: festonima koje podržavaju putti na podnožjima balkona palače Pasini i kuće Ghirardini, na luneti portala kuće de Ponte i na grbu obitelji Detriko u crkvi sv. Frane.[8] Deodat Venier je započeo graditi zvonik. 30. svibnja 1485. sklopio je ugovor s trojicom klesara *(P. Manzin, I. Ciklić i Danijel)* radi nabave blokova klesanog kamena.[9] U sklopu tog zahvata nastala su nedavno otkrivena vrata koja su komunicirala između zvonika i galerije klaustra. Ona imaju renesansnu dekoraciju i Venierov grb.

1 I. Petricioli, Stara nadbiskupska palača u Zadru, Tkalčićev zbornik I, Zagreb 1955, str. 91—97.

2 C. Fisković, Zadarski sredovječni majstori, Split 1959, str. 38.

3 Isti, Radovi Nikole Firentinca u Zadru, Peristil 4, Zagreb 1961, str. 70—71.

4 Zadarski sredovječni majstori (o. c.) str. 47—49.

5 V. Novak, Latinska paleografija, Beograd 1952, str. 248.

6 Zadar, Historijski arhiv, Spisi zadarskog notara Iohannes de Salodio B. II, F. II, sveščić 9.

7 K. Prijatelj, Boravak Nikole Firentinca u Zadru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, Split 1961, str. 231.

8 V. bilj. 3.

9 Zadarski sredovječni majstori (o. c.) str. 50.

God. 1488. prvi put se u Zadru spominje kipar *Petar Meštričević (Meštrović)* iz Splita. 24. svibnja te godine sklopio je ugovor o jednogodišnjoj suradnji sa Šibenčaninom *Mihovilom pok. Jakova*, koji mu se obavezao staviti na raspolaganje svoj kamenolom na zadarskim otocima, svoju lađu za prijevoz kamena i svoj alat.[10] 8. ožujka slijedeće godine angažirao je Meštričevića zadarski plemić Saladin Soppe da mu izradi prozore za fasadu kuće.[11] Taj je posao bi zamašan. Meštričević je morao izraditi tri podnožja za balkone s festonima poput onih na nadbiskupskoj palači, veliku triforu (»balkonadu s dva stupa«) po uzoru na onu koja se nalazi na fasadi kuće Donata Pasinija s podnožjem poput onoga na »balkonadi« kuće Damjana Ciprijanova i na kraju dva prozorčića »de studio« poput onoga koji se nalazi nad vratima kuće spomenutog Damjana. Deset godina kasnije, tačnije 1. siječnja 1499. Meštričević se zajedno s pomoćnikom *Nikolom Španićem (Španjićem)* iz Korčule prihvatio jednog još zamašnijeg i značajnijeg posla. Krešo Nassis izvršilac oporuke nadbiskupa Vallaressa sklopio je tog dana s njim ugovor za izradu nadgrobnog spomenika umrlom nadbiskupu u zadarskoj katedrali.[12] Taj je spomenik morao biti većih dimenzija (ukupne visine 15 stopa — preko 5 m) u obliku dubokog luka ukrašenog čitavim repertorijem renesansnog arhitektonskog dekora. Unutar luka trebalo je izraditi okrugli prozor i sarkofag s ležećim likom nadbiskupa u ornatu, koji je morao biti tako izrađen »da ga se smatra najboljim u Zadru«. Spominju se i festoni koji moraju biti najbolji od onih koje je Meštričević izradio u Zadru, a na vrhu isklesani svijećnjak. Na pilastrima sa strana trebalo je u reljefu izraditi dva svijećnjaka, a sa strana spomenika dva prozora. Spomenik je bio izrađen i stajao je u katedrali do god. 1780, kad je nemilosrdno uništen.[13] Od njega su preostala tek fragmentarna dva bočna prozora izduženog oblika s polukružnim gornjim dijelom (pored ulaza u sakristiju). 1. ožujka iste godine Meštričević i Španić su sklopili ugovor sa Saladinom Soppe za nastavak rada na njegovoj kući. Trebalo je izraditi dva trostruka velika prozora za dvorišnu fasadu ukrašena »all'antica«, tj. renesansnim ukrasom.[14]

Dok se Meštričeviću te godine gubi trag, aktivnost njegova očito podređenog suradnika možemo pratiti u slijedećem deceniju. Nikola Španić se spominje zajedno sa svojim bratom *Franjom i Blažom Andrijićem* u ugovoru o zvoniku franjevačke crkve u Hvaru od 23. srpnja 1507.[15] U Zadru je 12. rujna slijedeće godine

10 Zadar, Historijski arhiv, Spisi zadarskog notara I. F. Grisinusa, B. II, F. II, sv. 1.

11 Na istom mjestu, Spisi zadarskog notara Iohannes de Calcina, Instrumenti, B. VII, F. XIII, sv. 2, fol. LXII.

12 Integralni tekst tog dokumenta upravo je objavljen u mojoj radnji »Prilozi poznavanju renesanse u Zadru« u Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru 6/3, str. 95—96.

13 C. F. Bianchi, Zara cristiana, Zadar 1877, str. 109. Opisao ga je Farlati u Illyricum sacrum Vol. V, Venetia 1775, str. 122.

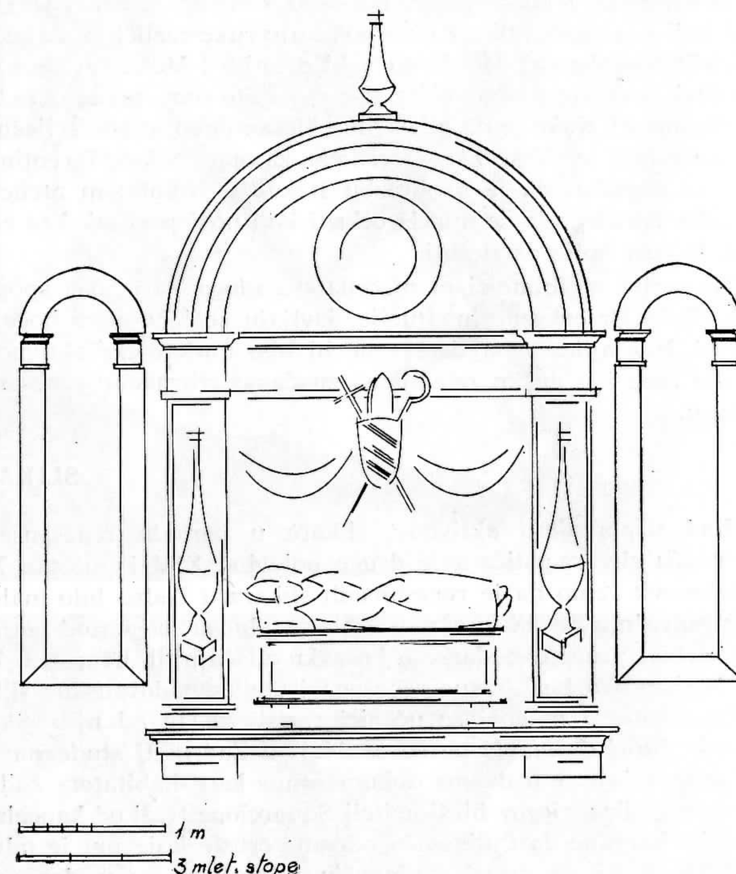
14 Zadar, Historijski arhiv, Spisi zadarskog notara Jerolima Vidulića B. unica, F. I (Instrumenti) sv. 17.

15 V. Brusić, Zvonik franjevačke crkve sv. Marije od Milosti u Hvaru, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Vol. L, Split 1932, str. 391—392.

zajedno s *Nikolom Alegretijem* i *Markom Radinovićem*, također kamenarima iz Korčule sklopio ugovor za gradnju kapele sv. Roka uz crkvu sv. Marije Velike (sv. Šimuna).[16] Ta se kapela sačuvala iako oštećena i nakon rušenja spomenute crkve 1570. Tri široka polukružna luka preko kojih je kapela komunicirala sa crkvom, solidan su zanatski rad. Fino klesan kamen i renesansni kapiteli približavaju te lukove renesansnoj fasadi i bočnom zidu u to doba obnovljene crkve sv. Marije benediktinki. Kamen i arhitektonske ukrase za tu crkvu klesao je 1507. i 1508. majstor »Nikola iz Korčule«.[17] Vjerovao bih da je on upravo Nikola Španić, koji je dugo radio u Zadru i bio poznat tako da mu notar nije naveo prezime. Na crkvi sv. Marije benediktinki radili su god. 1529. do 1535. dva Splićanina, *Dujam Rudičić* i *Ivan Vitačić* i vjerojatno su oni priveli gradnju kraju.[18] Po svojim osobinama crkva sv. Marije bliza je šibenskoj katedrali i čitavom nizu većih i manjih dalmatinskih crkava koje su po uzoru na šibensku katedralu sagrađene. Smatrati je djelom mletačkih Lombardâ bila je zaista velika zabluda. I fasada nekadašnje crkve sv. Marcele pored crkve sv. Petra Starog, koja se, iako manjkava i pregrađena, sačuvala do danas, pokazuje slične osobine crkvi sv. Marije i kapeli sv. Roka, tako da se i ona mora smatrati djelom domaćih, vjerojatno korčulanskih kamenara.

Kad je 1543. *Michele Sanmicheli* postavio svoja monumentalna gradska vrata na novosagrađeni plašt zidina kao izraz reprezentativne »državne« umjetnosti tadašnjeg zadarskog suverena — Mletačke republike, djelo naših umjetnika unutar tih gradskih zidina bilo je završeno. Bila je to plejada vrijednih majstora od Šibenčanina Brčića do Splićana Vitačića i Rudičića koji su pored domaćih zadarskih *Vidulića*[19] stvorili različita djela od malih prozora na kućama do čitavih fasada crkava. Oni su dostojno okrunili stoljetni rad svojih prethodnika koji su od Donatovih vremena kroz romaniku i gotiku u ljudskim mjerilima oblikovali i skladno ukrašavali gradsko tkivo Zadra. Kad je zbog formiranja fortifikacione »zvijezde« protuartiljerijskih bastiona to tkivo nemilosrdno nagriženo, pojavile su se unutar njega i prve barokne palače (providurova i palača Fozze) koje su ga nametljivim proporcijama i dimenzijama narušile. Bile su one preteče onim glomaznim kasarnama i peterokatnicama XIX stoljeća koje će srednjovjekovno gradsko tkivo i ljudska mjerila potpuno uništiti.

Između tih renesansnih majstora posebno mjesto zauzima Petar Meštričević koji se prihvatio teškog zadatka — vrijednog i nekog značajnijeg umjetničkog centra — da izradi bogat nadgrobni spomenik. Radio ga je, kako se u ugovoru kaže, po nekom nacrtu. Kako se ne ističe da je netko drugi taj nacrt izradio, možemo smatrati da je on bio i autor nacrta. Po opisu i navedenim dimenzijama u ugovoru može se naslutiti oblik tog spomenika, pa raspolažući ostacima prozora koji su se nalazili bočno od spomenika, usuđujem se dati i skicu rekonstrukcije. U osnovi taj je spomenik imao karakterističan oblik renesansnog nadgrobnog spomenika, oblik niše s polukružnim svodom u kojoj se nalazi sarkofag s ležećim likom pokojnika. Poznati su firentinski spomenici koje su radili Rossellino i Desiderio. Upravo jedan Desiderijev spomenik ima na tjemenu luka isklesan svijećnjak koji se spominje u Meštričevićevu ugovoru. Kako se u ugovoru spominju na pilastrima isklesani svijećnjaci, ne spominju se kapiteli, nego korniše (Corneze), a u ukupnu visinu se ubrajaju menzole (modioni). Vallaressov je spomenik bio vrlo sličan onome obitelji Sobota koji je 1469. izradio Nikola Firentinac u dominikanskoj crkvi u Trogiru.[20] U ugovoru se ističe da festoni moraju biti »naj-

Sl. 1. Hipotetična rekonstrukcija nadgrobnog spomenika nadbiskupa Vallaressa u zadarskoj katedrali (crtež P. Vežić).

16 C. Fisković, Zadarska renesansna crkva sv. Marije, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, Split 1956, str. 124—125.

17 I. Petricioli, Renesansna pregradnja crkve sv. Marije u Zadru, Zadarska revija, God. XVI, br. 2—3, Zadar 1967, st. 181; Isti, Umjetnička baština samostana sv. Marije u Zadru, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv, XIII—XIV, Zadar 1967, str. 76.

18 C. Fisković, Zadarska renesansna crkva sv. Marije (o. c.) str. 113—116.

19 Isti, Zadarski sredovječni majstori (o. c.) str. 72—75.

20 Lj. Karaman, Umjetnost u Dalmaciji, XV i XVI vijek, Zagreb 1933, str. 85—86, sl. 38.

bolji koje je majstor Petar izradio u Zadru«. Znači da je on bio poznat upravo po tim motivima. Taj motiv inače raširen u monumentalnoj renesansnoj arhitekturi Dalmacije u Zadru je bio upotrebljavan u dekoraciji kuća, što u drugim dalmatinskim gradovima nije bio slučaj. Javlja se kako sam spomenuo na podnožju (potprozorniku) balkona. Nose ga ili dva putta kako je slučaj na palačama Nassis, Pasini i Ghirardini, ili dva orla, ili je pak okačen o ovnujske i lavlje glave, odnosno konjske lubanje. Oni festoni koji su se sačuvali u Zadru pokazuju ruke različitih majstora različitih sposobnosti. Možda su neki od njih i Meštričevićev rad. O Meštričeviću ne znamo ništa više nego što nam pružaju zadarski dokumenti. Kako je na pilastrima klesao dekorativne svijećnjake, motiv koji je toliko karakterističan za opus Nikole Firentinca, može se nagađati da je naobrazbu stekao u Nikolinom atelieru. No dalja istraživanja će možda otkriti koji novi podatak i tu značajnu ličnost bolje osvijetliti.

Ne smije se mimoići ni mecenatska uloga naručioca spomenutih djela. Uz crkvene institucije, javljaju se i pojedini bogatiji građani. Bez njihovih sredstava ne bi bilo umjetničke aktivnosti ni tako rane i u našim relacijama značajne afirmacije renesanse u Zadru.

SLIKARI

Kad usporedimo aktivnost slikara u periodu renesanse s aktivnošću slikara-gotičara iz druge polovine XIV i početka XV st. ustanovit ćemo da je renesansnih slikara u Zadru bilo malo i da je potražnja za slikama zaostajala u odnosu na period gotike. Ipak, arhivi pružaju podatke o boravku značajnijih ličnosti u Zadru. Kad se oko 1460. rasuo renesansni atelier padovanskog slikara *Squacionea* i njegovi se učenici razišli, jedan od njih, Skradinjanin *Juraj Čulinović* obreo se 1461. u Zadru. U studenom te godine spominje se u dvama dokumentima kao »habitator« Zadra. Slijedeće godine njegov bivši učitelj Squarcione traži od kancelara zadarske komune da Čulinoviću oduzme crteže koje mu je odnio iz Padove.[21] Ti su crteži Čulinoviću trebali jer je u domovini nastavio s radom. Nakon što se nastanio u Šibeniku podržavao je i dalje poslovne veze sa Zadrom. Tako je u času smrti ostao dužan kapeli sv. Šimuna u Zadru (u crkvi sv. Marije Velike) 50 dukata. Zastupnici crkve pokrenuli su 14. kolovoza 1505. postupak »adversus heredes quondam magistri Georgii Chiulinovich pictoris dicti *Squarzon* de Sibinico«.[22] Čulinoviću Gamulin pripi-

[21] I. Chiappini, Giorgio Schiavone a Zara, Arte Veneta XV, Venezia 1961, str. 201.

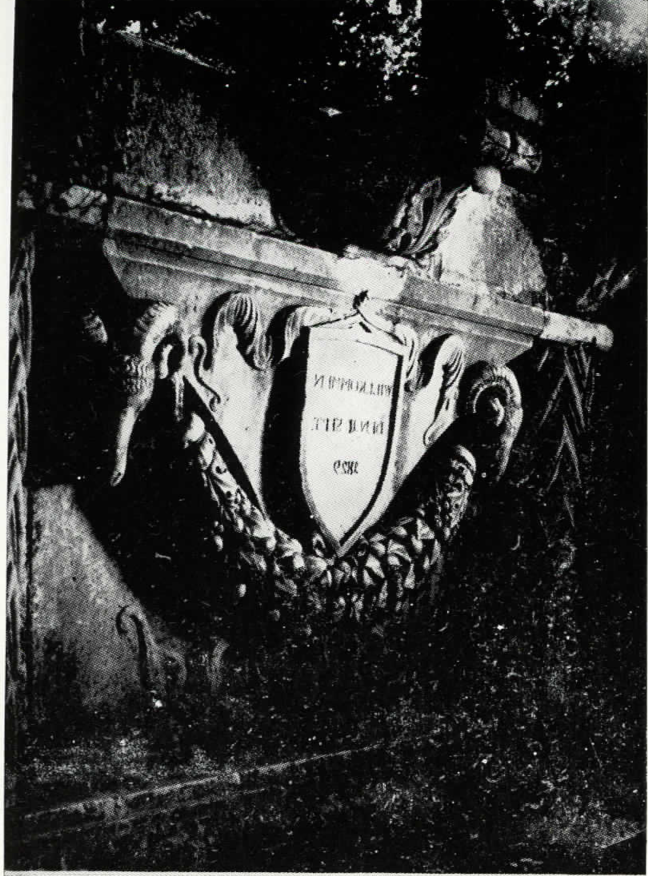
[22] Zadar, Historijski arhiv, Spisi zadarskog notara Iohannes de Monte Ferrato, B. unica, F. III, (Instrumenti). Veoma je važan podatak što je Čulinović imao nadimak po svom učitelju Squarcioneu sve do svoje smrti. To dosad nije bilo poznato u literaturi. Nadimak na svoj način indirektno potvrđuje da je Čulinović bio stalno aktivan kao slikar.

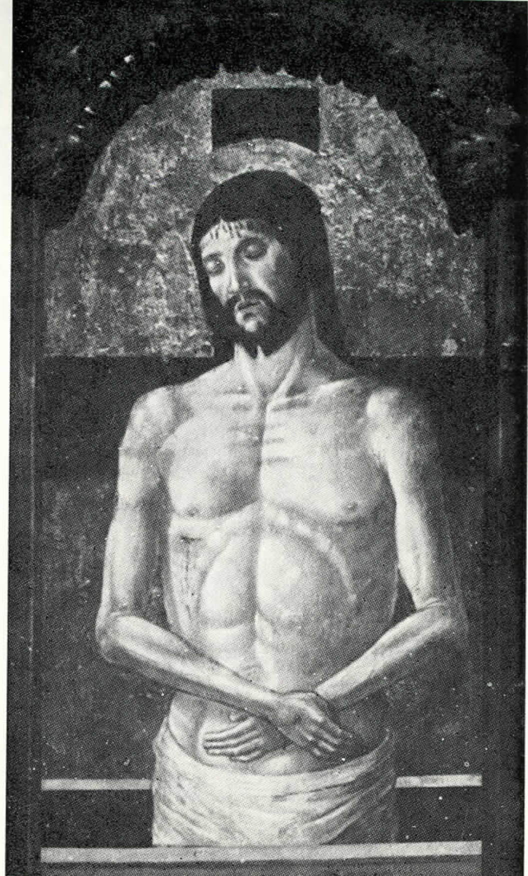
Fragment ratom oštećenog podnožja balkona Nikole Firentinca (Narodni muzej, lapidarij)

Detalj reljefa Nikole Firentinca na luneti portala (Narodni muzej, lapidarij)

Podnožje balkona stare nadbiskupske palače (danas u gradskom perivoju)

Mrtvi Krist, slika u župskoj crkvi u Salima

Detalj slike Gospe od milosti pripisane Lazaru Bastianiju

Reljefi iskucani u srebru u unutrašnjosti škrinje sv. Šimuna koje je izradio Toma Martinov.

Slika Bogorodice u župskoj crkvi u Salima

Poliptih Petra Jordanića, donji red (propao u ratu)

suje slike Bogorodice i mrtvog Krista u Salima.[23] Nešto prije Čulinovića došao je u Zadar i mletački slikar *Carlo Crivelli.* On se u ženidbenom ugovoru između zadarskog plemića Nikole Begne i rapske plemkinje Barbare Dominis datiranom 1. rujna 1465. javlja kao svjedok. Naziva se »civis«, što potvrđuje da je dulje boravio u Zadru i stekao pravo građanstva.[24] On je 1457. morao zbog neke afere napustiti Veneciju i bez sumnje doputovao već tada u Zadar. Od 1468. živi i djeluje u Markama. Iako ne postoje direktne potvrde o njegovu radu u Zadru, nema razloga da sumnjamo u njegovu aktivnost. Neobično bi bilo da je kroz tako dugo vrijeme stajao skrštenih ruku. Njegov brat *Vittore* spominje se također u Zadru. Možda je naslijedio bratov atelier. 18. studenog 1469. primio je na nauk desetgodišnjeg dječaka *Martina Velića* iz Lovinja u Lici. God. 1472. pomogao je, kako sam spomenuo, Petru Brčiću u izradi nacrta za fasadu crkve sv. Marije Velike, a 27. III 1476. kupio je kuću zapadno od kneževe palače od zadarske plemkinje Margarite de Pomo obavezujući se da će protuvrijednost dati u slikarskim radovima.[25]

Potkraj stoljeća djeluje u Zadru i slikar svećenik *Petar Jordanić.* Poznata su nam dva signirana njegova djela: poliptih iz god. 1493. koji je uništen u bombardiranju Zadra, a nalazio se u samostanu sv. Marije, i slika Bogorodice u privatnom posjedu u Beču.[26] Pripisuje mu se slika Bogorodice u Tkonu,[27] fragmenti slikanog stropa pronađeni u katedrali[28] i triptih, zapravo poliptih, iz zadarske crkve sv. Ivana.[29] Slikarski domet tog slikara nije velik. Njegovo slikarstvo najsrodnije je po svojoj tehnici i stilskim osobinama pučkom postbizantskom slikarstvu jadranskog primorja, ali je očito da se upoznao s tekovinama ranorenesansnog sli-

---

[23] G. Gamulin, Dvije hipoteze za Jurja Čulinovića, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 15, Split 1963, str. 49—50. Ako su te dvije slike zaista Čulinovićeve, ne bi ih se smjelo vezivati samo uz jedan od dva poznata djela koja je, prema hist. izvorima, Čulinović naslikao u Šibeniku. On je bez sumnje slikao više nego što se misli.

[24] P. Zampetti, Carlo Crivelli a Zara, Arte Veneta XIII—XIV, Venezia 1960, str. 227—228.

[25] Fisković, Zadarski sredovječni majstori (o. c.) str. 102—103.

[26] Isti, Zadarski slikar Petar Jordanić, Bulletin odjela VII za likovne umjetnosti JAZU, God. VIII, br. 1, Zagreb 1960, str. 25—32. Na slici u Beču pored potpisa označena je godina MCCCVIII što bi trebalo čitati 1508 s pretpostavkom da je netko izradirao dva C. Nedavno je M. Grgić (Dva nepoznata svetomarijska rukopisa u Budimpešti, Radovi Instituta JAZU u Zadru XIII—XIV, Zadar 1967, str. 115 i sl. 2) objavio datum Jordanićeve smrti: »Obitus presbyteri Petri Jordanich, M. CCCCC.iiij« na dan 4. rujna u Godovnjaku samostana sv. Marije, po čemu oznaka godine na bečkoj slici postaje još više problematična.

[27] Fisković, o. c.

[28] I. Petricioli, Doprinos slikaru Petru Jordaniću, Zbornik Svetozara Radojčića, Beograd 1969, str. 267—269.

[29] Fisković, U potrazi za Jordanićevim poliptihom, Radovi Instituta JAZU u Zadru XIII—XIV, Zadar 1967, str. 115—124. Poliptih koji se do rata nalazio u crkvi sv. Ivana na zadarskoj periferiji poznajemo po lošoj fotografiji koju je objavio A. Benvenuti (Storia di Zara del 1409 al 1797, Milano 1944, str. 272, 282). Prema toj fotografiji figure svetaca su vitke, različite od Jordanićevih likova. Proporcije lika Bogorodice i modelacija njezine glave i ruku različite su od Bogorodice u Tkonu. Upravo podudaranje u ikonografiji tkonske Bogorodice i one iz crkve sv. Ivana lijepo ilustrira razlike u crtežu. Zbog toga ne bih poliptih iz crkve sv. Ivana pripisivao Jordaniću, niti u okviru hipoteze kako to čini Fisković.

karstva i to upravo »krivelijevskog«. Na bečkoj slici nalazi se mala mrtva priroda takvih odlika, a tkonska Bogorodica ima modeliran vrat i ruke tako da se ne može isključiti utjecaj Crivellijâ. Može se opravdano pretpostavljati da je Jordanić u svojoj mladosti došao u tješnji kontakt s njihovim radionicama, možda i učio slikarstvo kod njih.

U to vrijeme donesene su u Zadar slike koje sam u početku spomenuo. Monumentalna i ujedno narativna kompozicija Gospe od milosti u franjevačkoj crkvi koja se opravdano pripisuje mletačkom slikaru *Lazaru Bastianiju* (oko 1430—1512) kao jedno od najvrednijih njegovih djela, primjer je zrelijeg renesansnog slikarstva. Pozadina kompoziciji je širok pejzaž komponiran strogo po zakonima perspektive.[30] Mnogo je značajniji poliptih poznatog slikara *Vittora Carpaccija* koji je oko 1487. naručio zadarski kano-

Vic]toris

C]arpatij

ve]nettj

opus

Sl. 2. Potpis slikara V. Carpaccija na slici sv. Martina (do danas skoro potpuno nestao). Po rukopisu i sadržaju identičan je potpisu na slici »Meditacije o Kristovoj muci« u New Yorku a vrlo blizak onom na slici Krista u Galeriji u Udinama, gdje je označena god. 1496.

nik Martin Mladošić i postavio na oltar sv. Martina u zadarskoj katedrali.[31] Poliptih se sastoji od šest slika. Centralna kompozicija s potpisom umjetnikovim predstavlja sv. Martina koji jašući na konju reže svoj plašt i predaje polovinu prosjaku. Nad njom se nalazila kompozicija sv. Jeronima u pejzažu s portretom dona-

30 Ta se slikarska kompozicija pogrešno naziva »Ecclesia militans et triumphans«. U stvari to je razrađen ikonografski tip Bogorodice koja svojim plaštem zaštićuje grupe vjernika. Literaturu o toj slici v. u C. Cecchelli, Zara, catalogo delle cose d'arte e antichità Rim 1932, str. 132.

31 Bianchi (o. c., str. 104—105) naveo je kao godinu postanka poliptiha 1480. Većina stručnjaka odbacila je takvo datiranje i smatralo se da je naslikan tek početkom XVI st. U zadnje vrijeme se smatra da je naslikan oko 1487. kad je Mladošić dao izraditi svoju grobnicu u katedrali. (v. P. Zampeti, Vittore Carpaccio, catalogo della mostra, Venezia 1963, str. 9). U Mladošićevu testamentu od 21. IV 1496. nema govora o Carpacciovim slikama, ali se spominje drvorezbarski rad na oltaru sv. Martina koji tada nije bio dovršen. Vjerojatno se radi o okviru za već dovršene slike (v. dalje bilj. 46). Kako se problem datiranja poliptiha povezuje s podacima o trajanju života Martina Mladošića važno je ovdje napomenuti da je on bio živ još 17. VIII 1504. kad je datirano jedno njegovo pismo. (Zadar, Historijski arhiv, Spisi zadarskog notara I. de Monte Ferrato, B. unica, F. I).

tora. Sa strana u donjem redu bile su slike sv. Stošije i sv. Šimuna, a u gornjem redu sv. Petra i Pavla, kojima su pozadine također pejzaži. Tim importiranim slikama treba pribrojiti i »Bogorodicu s dva sveca« *Marka Marziale,* komponiranu polufigurama s portretom donatora. Slika se nalazila u zadarskom arheološkom muzeju i propala je u prošlom ratu. Originalno je pripadala, izgleda, obitelji Detriko.[32]

Iako su te slike izradili mletački majstori izvan Dalmacije, ne smiju se one smatrati proizvodom strane umjetnosti. One su za Zadar naručene i čim su bile napravljene, postale su dio našeg umjetničkog inventara. Njihovi naručioci: franjevci, Martin Mladošić, nepoznati član obitelji Detriko, bili su takve kulture da su nove tekovine renesansnog slikarstva u to vrijeme cijenili i tražili. I onaj koji u umjetnosti sudjeluje pasivno, zaslužan je za njen razvoj, što sam već istakao govoreći o naručiocima kiparskih i klesarskih radova.

Od 1507. do 1519. spominje se u Zadru i slikar *Nikola Brazo (Bracio).* 8. svibnja 1510. obavezao se bratovštini sv. Lovre u Lukoranu da će im do Božića te godine oslikati poliptih s tridesetak svetačkih likova. Sporio se sa slikarom *Lorenzom Luzzom* iz Feltre.[33]

U popisu zadarskog stanovništva iz god. 1527. spominje se samo jedan slikar, neki *»Jacomo depentor«,*[34] a sredinom stoljeća živi u Zadru slikar *Markantun Medula,* brat Andrije »Medulića«. Spominje se u dokumentima od 1557. do 1562. ali nema spomena o nekoj slikarskoj narudžbi.[35] U to doba ekonomske dekadanse i turske opasnosti umjetnička djelatnost zamire.

ZLATARI I DRVOREZBARI

Od renesansnih zlatara treba spomenuti *Tomu Martinova* (Thoma Martini) koji je u srebru iskucao god. 1479. reljefe sa svetačkim likovima u unutrašnjosti škrinje sv. Šimuna. Centralna kompozicija prikazanja u hramu rađena je po uzoru na mletačke renesansne slike tog vremena, a pozadina svih likova predstavlja renesansne arhitektonske elemente u perspektivi. Izrađeni su i dekorativni medaljoni klasičnog sadržaja (portreti rimskih careva). »Aurifex Tomasius Martini« spominje se u dokumentu od 10. kolovoza 1524.[36] a 22. srpnja 1531. spominje se kao mrtav.[37] Po svoj prilici se može poistovjetiti sa zlatarom Tomom *Martinuševićem*

32 G. Sabalich, Pitture antiche di Zara, Zadar 1912, T. 1. Na slici se nalazio potpis slikara i oznaka godine »MCCCCLXXX . . .« oštećena na desnom kraju.

33 K. Prijatelj, Novi podaci o zadarskim slikarima XIV—XVI stoljeća, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, Split 1961, str. 108—110.

34 S. Ljubić, Commissiones et relationes venetae I, Zagreb 1876, str. 210.

35 S. Antoljak, Novi podaci o slikarima Markantoniju i Andriji Zadranima (Tko je bio zadarski slikar Markantonije de Meldula?), Peristil, sv. II, Zagreb 1957, str. 181—192. Zanimljivo je napomenuti da se u navedenim dokumentima spominje i neki posjed u Zadru vlasništva nasljednika svećenika Petra Jordanića.

36 Zadar, Historijski arhiv, Spisi zadarskog notara M. Antonio da Bossano. Instrumenti, sub die.

37 Na istom mjestu.

koji se u to vrijeme spominje u Zadru.[38] »Maistro Thomaso orese« nalazi se i u spomenutom popisu zadarskog stanovništva 1527. Uza nj se spominje i zlatar *Matej*. Poznajemo dva zadarska zlatara s tim imenom: *Mateja Dragonića* koji je živio i radio u Splitu gdje ga dokumenti spominju od 1561. do 1574,[39] i *Mateja Boričevića* koji je zajedno sa sinom *Lukom* 1564. izradio srebrni okov za poliptih varoške Gospe[40] i dao 1549. izraditi nadgrobnu ploču svom rođaku krčkom biskupu Ivanu Rozi u crkvi sv. Krševana.[41] Centralni dio poliptiha s Boričevićevim okovom se sačuvao u crkvi sv. Šimuna. Reljefi svetačkih likova pokazuju vrlo visoke zanatske kvalitete, a po stilu već spadaju u manirizam.

Od drvorezbara poznat je u Zadru *Ivan Petrov* iz Korčule. Nakon što je god. 1483. boravio u Zadru radi neke parnice, 1485. sudi u Zadru u sporu između dva zidara.[42] 26. svibnja 1486. sklopio je ugovor sa već spominjanim zadarskim plemićem Saladinom Soppe da će mu po nacrtu zadarskog notara *Jeronima Vidulića* izraditi ukrase za spavaću sobu nove kuće.[43] 27. veljače 1488. obavezao se da će za crkvu sv. Marije Velike izraditi korska sjedala. Do god. 1494. bio je izradio sjeveroistočnu polovinu kora, pa se novim ugovorom 24. travnja te godine obavezao izraditi jugozapadnu polovinu sa sjedalima i ukrasima koji moraju biti bolji od onih koje je već bio napravio. Jedno je sjedište moralo biti jače istaknuto bogatijom obradom.[44] U crkvi sv. Marije benediktinki na koru poviše ulaza nalazila su se sve do bombardiranja korska sjedala koja po opisu nisu bila prvotno namijenjena tom mjestu. Sastojala su se od dviju različitih vrsta sjedala, a jedno više istaknuto svojim renesansnim ukrasom nosilo je natpis MCCCLXXXXV·ARTIFICIO JOANNIS CORCYRAE. Vjerujem da su to sjedala iz crkve sv. Marije Velike. Ta je naime crkva porušena 1570. zbog izgradnje gradskih utvrda. U to doba sjedala nisu mogla biti trošna nego su mogla biti prenesena u neku crkvu koja ih je trebala. Crkva sv. Marije benediktinki je pak bila obnovljena i produžena, kako smo vidjeli, koji decenij ranije i upravo joj je tada sagrađen novi kor nad ulazom. Kako opis i godina odgovaraju, mislim da ne bi trebalo sumnjati u tu pretpostavku.[45]

---

38 Fisković, Zadarski sredovječni majstori (o. c.) str. 128.

39 Isti, Zadarski zlatar Mate Dragonić, Radovi Instituta JAZU u Zadru XIII—XIV, Zadar 1967, str. 103—113.

40 Bianchi, o. c., str. 348.

41 o. c., str. 307.

42 Zadarski sredovječni majstori (o. c.) str. 85—86.

43 Zadar, Historijski arhiv, Spisi zadarskog notara Jeronima Vidulića, B. unica F. I (Instrumenti) sv. 4. U dokumentu notar kaže: »...uti apparet in quodam designo per manus (!) mei notarii infrascripti in quadam carta papirea...« Taj notar poznat po svojoj ljubavnoj pjesmi pisanoj na hrvatskom jeziku ostavio je priličan broj crteža po kojima se vidi da je poznavao dobro renesansne motive (v. V. Valčić Jeronim Vidulić, najstariji hrvatski pjesnik Zadra, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, Zadar 1955, str. 81—92 i T. XIV.

44 Zadarski sredovječni majstori, str. 177—178.

45 Zabuna je nastala što Jackson (Dalmatia, the Quarnero and Istria, Vol. I, Oxford 1887, str. 308) donosi godinu u natpisu 1485, a po njemu Sabalich (Guida archeologica di Zara, Zara 1897, str. 167—168) i Cecchelli (o. c. str. 68). Bianchi (o. c. str. 316) donosi godinu 1495.

U testamentu kanonika Martina Mladošića datiranom 21. travnja 1496. spominje se Ivan Korčulanin.[46] On je morao završiti već započeti posao na oltarnoj pali oltara sv. Martina, po određenom nacrtu. Vjerojatno je to bio okvir za Carpacciov poliptih.

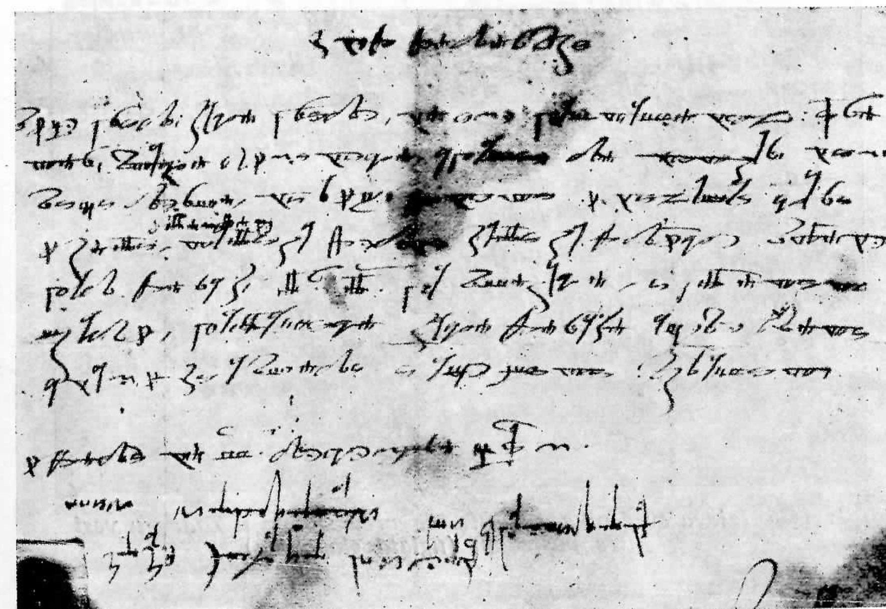
*

Petar Zoranić se rodio u vrijeme kad se gradila kapela sv. Roka i kad je majstor Nikola klesao novu fasadu crkvi sv. Marije benediktinki. Tada su se još bijelile renesansne balkonade nadbiskupske palače, renesansni portali i prozori drugih palača, fasada crkve sv. Marije Velike, koje su koji decenij ili godinu ranije isklesali naši umjetnici. Tek su bila završena raskošna korska sjedala u crkvi sv. Marije Velike, a Carpacciov poliptih je blistao svježinom svojih boja. Da li je senzibilni Zoranić provodeći svoje djetinjstvo i mladost u Zadru bio imun na utjecaje s tih strana?

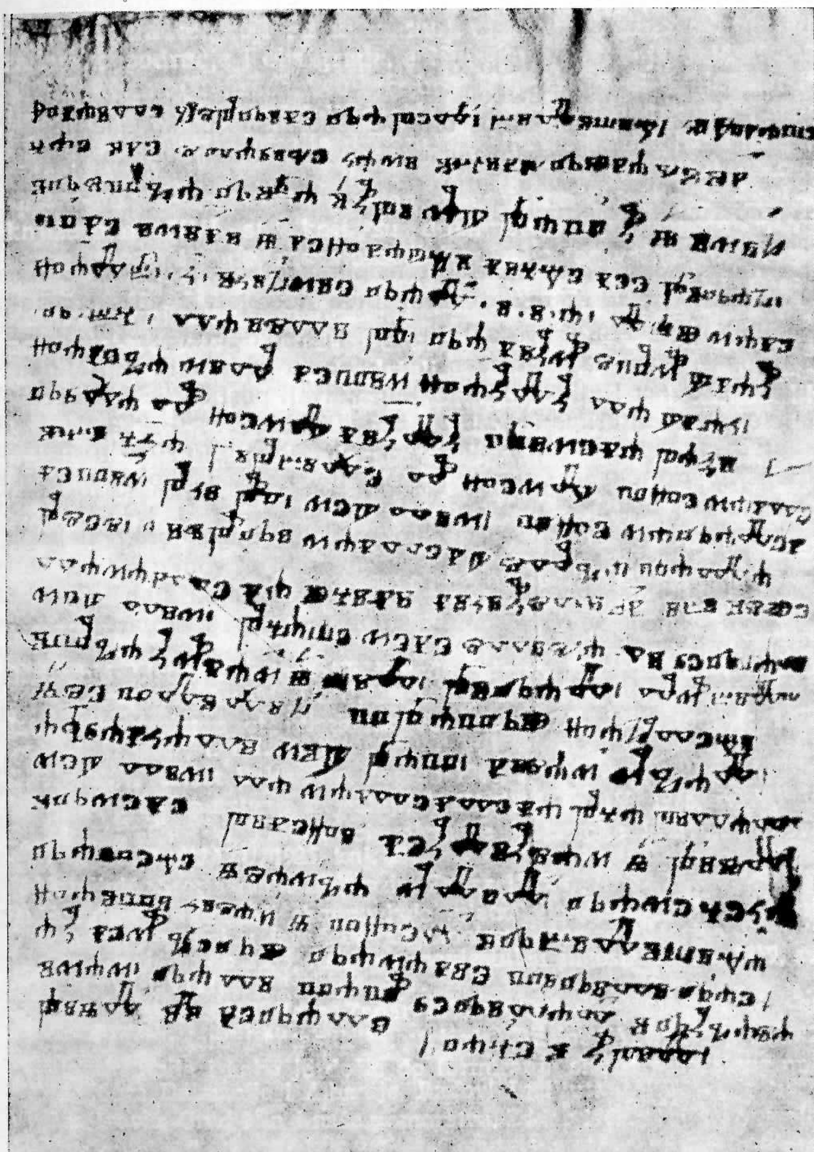
Kad je na »20. zrilvoća miseca 1536« završio svoje »Planine«, uvrstio se i on kao književnik u plejadu zadarskih umjetnika. Upravo tada su Rudičić i Vitačić ugrađivali posljednje klesance i reljefe u fasadu crkve sv. Marije benediktinki...

---

46 Zadar, Historijski arhiv, Spisi zadarskog notara I. F. Raymundus, Otvoreni testamenti 9/1.

Zadar 14. IX 1563. Zadarski knez javlja sucu Račica i susjednih sela da je zabranjeno trganje grožđa bez dozvole koludrica sv. Nikole u Zadru (kurzivna glagoljica).

Iz 1486. Izjava svećenika Jurja iz Iža pred sudom u Zadru u vezi s posjedom (uglata glagoljica)

ZORANIČEV PRILOG NAŠOJ RENESANSNOJ HORTIKULTURI

CVITO FISKOVIĆ

Naša starija književnost nudi u svom obilju i raznolikosti mnogo građe za našu srednjovjekovnu, renesansnu i baroknu kulturnu i umjetničku prošlost, za glazbu, za narodne pjesme, običaje i život, za likovne umjetnosti, za graditeljstvo i hortikulturu, za umjetničke obrte i nošnju. U tom pravcu nisu još dovoljno ispitivana djela starih hrvatskih pjesnika, pa je to potrebno učiniti da bi se zaokružila još ponešto mutna i titrava slika našeg kulturnog uspona u postepenom toku stoljeća. Pored mnogo arhivske građe koju o tome posjedujemo i poznajemo, ipak i kroz slobodno zamišljeno i pjesnički oblikovano književno djelo prodre dragocjeni podatak koji upotpuni i proširi sliku kulturnog podneblja jedne sredine i nekog određenog vremena. Očito je da treba uvijek provjeriti da li je pjesnikova ponuda samo plod njegove mašte ili se ona temelji na stvarnim činjenicama, na opisu svoje okoline, na iznašanju viđenog.

Kad se to provede, zaokružit će se opća slika naše kulture i književno stvaranje će se u njoj neminovno približiti likovnom. To je do danas ostalo razdijeljeno, jer su istraživači stare književnosti vođeni svojom strukom bili odijeljeni od istraživača likovnih umjetnosti i zanata. Oni koji su pokušali pisati prikaze našeg kulturnog razvoja nisu povezali te dvije grane umjetničkog stvaranja. Likovna prošlost je kod toga bila zapostavljena i tek u posljednje vrijeme njeno se proučavanje prenulo, pa može već da se približi znanosti, a time i povijesti književnosti.

Naravno, da za povijest obiju stvaralačkih grana ostaje bitno vrednovanje umjetničkog izraza književnika ili likovnog umjetnika, uočavanje njegove izvornosti, uloge i mjesta na putu razvitka, ali radi uobličenja opće slike kulturnog razvitka treba provesti taj posao uporedno.

Pokušao sam pisati o dodiru Marina Držića s likovnim umjetnostima i umjetničkim zanatima,[1] o Hektorovićevu poznavanju

1 C. Fisković, Likovna umjetnost u djelima i vremenu Marina Držića. Držićev Zbornik. U tisku kod Matice hrvatske, Zagreb.

tvrđavnog i ladanjskog graditeljstva i hortikulture,[2] koju su podjednako cijenili Mavar Vetranović, Nikola Nalješković, Ivan Gučetić i ostali stari hrvatski književnici; o Lucićevu istančanom smislu za ostvarenje arhitektonskog sklada,[3] o pokušajima Marina Gazarovića da se bavi kiparstvom,[4] a poznato je da je Benetović slikao, a možda ranije i Marulić. I nisu samo oni među našim starim književnicima shvaćali glazbu i likovne umjetnosti i sudjelovali u javnom životu primorskih gradova, prožetom ispoljavanjem likovnog stvaranja na širokom polju od složenih urbanističkih zahvata do sitnog umjetničkog zanata — u ono doba, kada je likovna umjetnost bila prisnije spojena sa svakidašnjim potrebama, pa i shvatljivija po svojim sadržajima većem broju ljudi.

Jedan od njenih zanimljivih ostvarenja je bila i renesansnobarokna hortikultura u Dalmaciji, i mnogi su je, a ne samo spomenuti naši stari književnici, poznavali i unapređivali.

Među njima je bio i Petar Zoranić, kojemu, evo, ovih prvih jesenjih dana slavimo četiristogodišnjicu glavnog djela »Planine«. Iako nam je njegov život slabo poznat, njegova je darovitost jasna kao i njegova odanost prema zavičaju, ljubav prema domovini i materinjem jeziku.

Ta privrženost prema rodnom kraju ga je osposobila da ga tačno sagleda, da uoči njegovu tragediju, nemoć njegove obrane pred jačim neprijateljem i pred prirodnim klimatskim nepogodama koje su ga pustošile u doba pjesnikova života dok su Turci još harali sela. Ali u tim i ostalim nepogodama i u toj bijedi, ipak se povezivala istanjena nit umjetničkog stvaranja naših bezimenih i poznatih majstora, živile su i dalje drevne predaje i običaji.

Mladi Zoranić je pored svih mitoloških i pastoralnih rekvizita zabilježio kako narod čuva svoje običaje oko Ivanjske noći, mladići sade u prvom svibanjskom danu okićene jele pred vratima svojih djevojaka, družine pjevaju pirne počašnice na svadbama; kako pastiri sviraju »u roške, gusle, surle, rebege«, poklanjaju međusobno kutliće lijepo izdjelane u metljici s ukrasnim lozicama na damascenski način s četiri mjedene ručke; rezbare u drvu gusle i pribor za jelo, drvene kutliće i žlice s kositrenim drškom, pa vidimo kako pjesnik primjećuje njihovu upotrebnu i oblikovnu, estetsku ljepotu. On je zabilježio kako katunari pletu vijence od plavolisne masline i seljaci love veprove i medvjede, a mrežama hvataju ptice, u isto vrijeme dok pjesnici jadikuju nad pustošenjem zavičaja, što i on sam ponavlja; kako se koljenovići ponose na svoje prastaro brđansko porijeklo[5] i poštuju grobove branioca

[2] C. Fisković, Petar Hektorović i likovne umjetnosti, Mogućnosti XVI, br. 5, Split, svibanj 1969. str. 558—583.

[3] C. Fisković, Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru. Anali Historijskog Instituta u Dubrovniku VIII—IX, Dubrovnik 1961, str. 177—254.

[4] C. Fisković, Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 17, Split 1968, str. 191.

[5] P. Zoranić, Planine, Pet stoljeća hrvatske književnosti 8, Zagreb 1964, str. 47. Iako M. Ruić, paški povijesnik piše drukčije, smatram da je pjesnikov grb, kako sam Zoranić piše, doista u polju imao bijeli ljiljan. Taj cvijet imaju u grbu pjesnici Lucić, Dragišić i još nekoliko dalmatinskih obitelji u renesansno ali i u ranije i kasnije doba. Teško je pretpostaviti da bi ga se pjesnik odrekao, pa u tom smislu treba usmjeriti naša traganja za njegovom kućom i grobom.

od Turaka[6] i sarkofage svojih roditelja, koji su uzdignuti na stupovima i majstorski izrađeni,[7] a gradovi ljubomorno čuvaju moći svetaca »u srebrnih i pozlaćenih ploča«;[8] kako svugdje po poljima i zalivima žive čisti narodni nazivi predjela i izvora i kako narod zna imena zviježđa i zvijezda, koja su ovdje prvi put zabilježena na hrvatskom jeziku.

Sve su to tanke niti upletne u pjesničko tkivo maštovitog Zoranićevog djela, u kojemu se prepoznaje naša prastara kulturna baština, baština koja još živi i koja nije samo plod njegove mašte niti puki odjek ili prepjev tuđih spjevova. Neće biti da je plod samo njegova maštanja ni *»Perivoj od slave«*, koji je on opisao u dvadesetom poglavlju svog pastirskog romana i smjestio u njega vile Latinku i Grkinju, Kaldejku i Hrvaticu. Taj nas perivoj može podsjetiti na Danteov model zemaljskog raja i na perivoj oko Marsilijina groba u Sanazarovoj »Arkadiji«, ali on je svojim rasporedom i biljnim inventarom renesansno oblikovan i Zoranićevu opisu je mogao poslužiti doista neki stvarni vrt koji su njegovale naše primorske, bogatije i plemićke obitelji. Mogao ga je imati i sam pjesnik, koji je osjetio ljepotu drveća, hladovinu krošnje i rosu livada i izrazio je u stihu i prozi, jer znamo da su mnogi naši eruditi i književnici XV i XVI stoljeća gajili perivoje, nabavljali rijetke i egzotične biljke i sadili ih u vrtovima svojih ljetnikovaca, u kojima su se okupljali na učene razgovore i književne domjenke. Iz kamenih natpisa, iz pjesničkih poslanica, iz stihova a i samih sačuvanih osnova starih vrtova izbija njihovo poznavanje koristi, a i ljubav prema ubavosti perivoja, koje su humanisti i renesansni erudite smatrali svojom potrebom.

Đivo Gučetić je u svojem trsteničkom perivoju druge godine XVI stoljeća uklesao stihove o umijeću kojim je on usavršio divlju prirodu, a jedan od njegovih nasljednika, pisac Niko Vitov Gučetić, je krajem istog stoljeća dao u svom djelu *»Upravljanje porodicom«* upute kao treba zidati ladanjsku kuću, hvalio je svoj perivoj i smjestio u nj prizore svog »Razgovora o ljepoti« Marin Držić je pisao svoje stihove u Rijeci dubrovačkoj, Marko Marulić je pozivao svoje prijatelje na odmor na Šoltu, Dinko Ranjina u svoj pelješki ljetnikovac Maroja Mažibradića, poznatog ljubitelja perivoja i poznavaoca ljekovitog bilja, Dinko Ranjina i Petar Hektorović su u natpisu svojih ladanjskih dvorova ispisali posvete prijateljima. U tome se može vidjeti da su se u njima okupljale kao i u mletačkom kraju učena društva. Matematičar Marin Getaldić, književnik Toma Natalić Budislavić i Cvijeto Zlatarić istakli

[6] P. Zoranić, o. c. str. 160. Vidi sliku Divnićeve nadgrobne ploče u članku F. Dujmovića, Nin i Šibenik. Povijest grada Nina, Zadar 1969, str. 62.

[7] P. Zoranić, o. c. str. 160. Sarkofazi u niši ili nad stupovima bijahu poznati u Dalmaciji u XV—XVI stoljeću. Npr. onaj iz XIV stoljeća u dvorištu franjevačkog samostana sv. Eufemije u Rabu (Ć. M. Iveković, Dalmatiens architektur und plastik, tabla 194) na stupovima, onaj u dvorani kapitula samostana Male Braće i Dominikanaca u Dubrovniku, pa i dva koja su bila uz stolnu crkvu i na Peristilu u Splitu u niši. Zoranić je, dakle, poznavao te tipove sarkofaga u udubini ili na stupovima.

[8] P. Zoranić, o. c., str. 95. Usporedi: I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, Povijest grada Nina, Zadar 1969, str. 338.

su u stihovima, urezanim u kamen svojih ljetnikovaca i vrtova, ljubav prema smirenom užitku u njima. I učeni stranci, književnik Giambatista Amalteo, Nascibene Nascibeni i Lodovico Beccadelli radili su u tišini dubrovačkih perivoja, u koje je ovaj posljednji pozivao i Michelangela Buonarrottija.[9]

Zaljubljen u svoj zavičaj i njegov privlačni krajolik, u seoski život koji je prijao njegovoj pjesničkoj naravi, i Petar Zoranić je opisao ljepotu prirode svoga kraja. Ali se on kao renesansni pjesnik i erudit nije zadržao samo na tome. Pjesničko priviđenje svojih vila mogao je zamisliti u slobodnom prirodnom krajoliku, ali on ih je ipak smjestio u pravilni, umjetno oblikovani renesansni perivoj. Po tome se vidi da je on takvu tvorevinu očito poznavao u nekim pojedinostima, i da ona nije bila tuđa njegovu podvelebitskom, zadarskom kraju i sjevernoj Dalmaciji u kojoj se odigravaju »Planine«.

On opisuje perivoj kraj rijeke ili potoka, a na takvim pogodnim mjestima su se i smještali obično renesansni perivoji i na našoj obali, kao na primjer oni uz Rijeku Dubrovačku ili u Trstenome. Bio je okružen zelenim busom »u priliku od zida«, a zimzeleni šimšir (Buxus sempervirens) se po još antičkom običaju oblikovao rezanjem i u Hektorovićevu Tvrdalju i u ondašnjim perivojima susjedne Italije, odakle je taj običaj i prešao k nama u XV—XVI stoljeću. U Zoranićev perivoj se ulazilo »kroz četvora vrata na četiri strane«. Imao je, dakle, pravilan četverouglasti tlocrt po srednjovjekovnom običaju.

Uz ta vrata uzgajana su četiri šimširova drveta, podrezana vješto, ili kako pjesnik piše »hitro«, u obliku stupova vrh kojih je nad ulazima bio od samih njih oblikovan luk »prostrt kao šator«, u čemu bismo mogli vidjeti četiri ulazna, zelena i nadsvođena glorieta s odmjerenim, uskim vratima u koje se jedva ulazilo. Tu je, dakle, već biljka arhitektonski ukrasno oblikovana rezanjem i Zoranić je te ulaze zamislio prema stvarnim uzorima XVI stoljeća, kada je rezanje biljaka, osobito u susjednoj Italiji bilo prevladalo, povodeći se u tome za antičkim, rimskim perivojima, ali on ne spominje da se stilizirano i arhitektonski pravilno rezao samo šimšir, već, kao što ćemo to vidjeti, i ruzmarin, i to u različitim oblicima poput životinja i brodova.

U unutrašnjosti njegova perivoja granaju se velika i lijepa stabla lovora (Laurus nobilis), mrče s bijelim cvijećem (Myrtus communis), plavolisnih i vješto okaštrenih maslina, cedara, palmi, čempresa zasađenih u krugu, te poredanih jela. Sve ih je, pak, obavijao bršljan.

Sva su ta stabla mogla rasti u podneblju sjeverne Dalmacije, a cedri su mogli biti uneseni iz Istre, gdje ih u XVII stoljeću spominje »Herbarij« Castora Durante. Nije doduše poznato da li je egzotična palma uspijevala u ovom prohladnom kraju u prvoj polovini XVI stoljeća kada je Zoranić napisao »Planine«. Hektorović je u svom Tvrdalju ne spominje sađenu, ali se učeni dominikanac Serafin Razzi, koji je napisao »Povijest Dubrovnika«, divio jednoj staroj palmi u dvorištu dominikanskog samostana sred Gruža već u drugoj polovini XVI stoljeća.[10] Prema tome, Zoranić bi bio, čini se, prvi naš pisac koji spominje palmu u perivoju, što znači da je poznaje u Dalmaciji.

[9] O svim tim našim i stranim pjesnicima i njihovom odnosu prema hortikulturi vidi C. Fisković, Kultura dubrovačkog ladanja, Split 1966, str. 27—46.

Čempresi su rasli i u dubrovačkim renesansnim perivojima, pa ih je Mavar Vetranović poslao na dar i Hektoroviću. Lovor koji spominje Castor Durante u XVII stoljeću u perivojima, jednako kao i mrču, vidjeli su sredinom XVI stoljeća i dobro obaviješteni i pouzdani mletački sindici Giovanni Battista Giustiniano i Anzolo Diedo u jednom vlasteoskom gruškom ljetnikovcu, a perivoj »okolo brštanom i lovorjem opleten i mrčom gizdavom«, opjevao je i Vetranović. Učeni Filip de Diversis vidio je lovor i sred malog franjevačkog samostana u prvoj polovici XV stoljeća u Dubrovniku, Hektorović je u svom vrtu gajio i ruzmarin, čije zasađene redove u perivoju svoje »Suzane« spominje i Marulić. Durante navodi u svom »Herbariju« da ga se sadi kao ukras vrtova »per ornarli come di spalliere«, ali Zoranić opisuje oblikovanje ruzmarina u različite likove: u pehare i plovuće lađe, u lavove, zmajeve i ostale različite prilike, koje su ondašnji topiarii šišanjem vješto oblikovali povodeći se ponešto za maštovitim srednjovjekovnim kiparima i unoseći primorske motive, jedrenjake, u naše priobalne vrtove. Slika jednog pravilno uređenog primorskog perivoja s česmama i vezama na postoljima, s čempresima i šimširom zasađenim i obrezanim u pravilne geometrijske nacrte, s kojeg se stepeništem silazilo u more po kojem plove jedrenjaci, izatkana je svilom na jednom oltarnom antipendiju XVIII stoljeća u franjevačkom samostanu u Imotskom. Stari dalmatinski perivoji pravilnog rasporeda ušli su, dakle, u našu staru likovnu i književnu umjetnost.

Stabla i grmlje koje Petar spominje u svom perivoju bijahu očito poznati našoj renesansnoj hortikulturi, a umjetnost rezanja grmlja u životinjske oblike, koju već Plinije mlađi spominje u opisu svojeg ljetnikovca, bijaše njegovana, dakle, i u renesansnoj Dalmaciji. Zoranić je prvi spominje, i utoliko je njegov spjev značajniji i svojim kratkim opisom perivoja za povijest naše hortikulture. On dosadašnjem popisu stabala dodaje još i cedar te spominje jelu i maslinu. Da je i to pitomo stablo moglo biti gajeno u dalmatinskim renesansnim perivojima potvrđuju već spomenuti mletački sindici, koji pišu da je u dubrovačkim perivojima bilo i običnih stabala. Maslina i cedar, koji je onda naročito uspijevao u sjevernoj Istri, bili su uz čempres sađeni već u srednjovjekovnim perivojima.

Zoranić spominje i miomirisne biljke i trave, mažuranu vješto povitu na mjedene žice u loptaste oblike, procvali ljekoviti sipan

[10] C. Fisković, Palma u našoj hortikulturnoj baštini. Hortikultura XXXII br. 1, Split 1966, str. 3—9.

U prijevodu elegija Jurja Šižgorića i to u njegovoj pjesmi o Trstu, posvećenoj pjesniku Rafaelu Zovenzoniju stih *Vidimus hic tenues cithisos* . . . preveden je: *Vidio sam tu i stasite palme* . . . Taj prijevod mi se ne čini tačnim, jer je cytisus zanovjet. Pitanje je naime da li su palme uspjevale u tršćanskom podneblju u XV stoljeću, koje je omogućavalo u prošlosti i rad u solama.

G. Sisgoreus Sibenicensis, Elegiae et Carmina, Zagreb 1966, str. 27, 86.

(Hyssopus officinalis), umilne ljubice i šaroliko cvijeće razasuto po skoro čitavoj površini perivoja, bijele i rumene ljubice okupljene na posebnim mjestima i različite vrsti ruža: bijelih i rumenih, plavih, žutih i modrih, uredno posađenih na tratini pokrivenoj sitnom travom.

Nabrajanje tih stabala i perivojskog bilja doista nas uvjerava da se Petar Zoranić, iako je živio u krševitom i ogoljelom kraju, razumijevao u hortikulturu, da je poznavao renesansne perivoje, a možda je i sam posjedovao jedan takav vrt i njegovao ga kao pjesnik koji je volio vode, šume i prirodu, kao rođak i suvremenik Andrije Medulića, slikara krajolika s pastirima, alegorijskim likovima, dubljem i cvijećem, a i kao koljenović koji je imao obradivog zemljišta i čiji je otac bio sudac za šumske prekršaje, pa je možda svom sinu mogao odgojiti ljubav za šume i prirodu.

Petar nije, začudo, u opisu svojeg perivoja unio sjenice i odrine na kamenim stupovima koje su zasjenjivale u dvoredima staze dalmatinskih, osobito dubrovačkih vrtova u njegovo doba. Ali takve odrine s renesansnim stupovima, čini se, i nisu bile bitna oznaka sjeverodalmatinskih perivoja. Već i u Splitu bijahu rijetke: ima ih sred vrta poljudskog samostana i perivoja Službenica Milosrđa, a teško im je odrediti doba. U Zadru se spominju 1528. g. u perivoju obitelji De Ciprianis, a 1623. g. u vrtu Cedulina.

Pjesnik spominje sred svojeg »Perivoja od slave« raskošnu česmu. Postavljanje malih česmi sred četverouglastih perivoja bijaše uobičajeno još u srednjem vijeku, one su svojom vodom natapale kroz plitke razgranate rovove čitavu površinu vrta. Još češće su postavljane u renesansnim perivojima, pa ih pisci i putopisci spominju i u dubrovačkim ljetnikovcima XVI stoljeća. Tu im se još nalaze i neki ulomci, a sačuvane su one koje bijahu povezane s bunarima u ozidanim terasama. Česmu koju je Zoranić opisao u »Planinama« podsjeća svojim oblikom na renesansne talijanske vrtne česme s vazama, bazenima i figurativnom plastikom, te se može smatrati jednom od njihovih bogatijih inačica. Vrh nje je pehar s kojeg prska voda u plitku udubenu i zaobljenu umjetnički izrađenu kamenicu, koju podržava sedam djevojačkih kipova poput karijatida iz čijih grudi štrcaju mlazovi vode, koja se svodi u korita, u »potočce« natapajući na sve strane stabla i cvijeće.

Raskošna građa Zoranićeve česme, pehar od topaza, smaragdna okrugla kamenica i zlatni djevojački kipovi je puka pjesnikova izmišljotina da poljepša svoj tekst.

Kompozicija česme prema Zoranićevoj zamisli je vrlo slikovita. Figurativna i dekorativna plastika se upotpunjuje s razgranatim mlazevima i očito se vidi da je pjesnik imao osjećaj za građevinski raspored u kojemu se uskađuju namjena i ukrasi, bez obzira što njegova zamisao ima simbolično, alegorijsko značenje, koje on i tumači u latinskim bilješkama na rubu uz opis česme.

Sličan oblik česme mogao je pjesnik naći u starijoj književnosti, u bakrorezima ili na slikama, ali mu je za to mogla dati

poticaj i neka čednija dalmatinska česma, jer su naši renesansni majstori pored bezbrojnih ukrašenih kruna bunara izrađivali i česme.

Jednu od najljepših renesansnih česmi u svijetu izradio je Trogiranin Ivan Duknović u višegradskom dvorcu kralja Matije Korvina, za koju sam nedavno dokazao da je doista djelo tog velikog umjetnika.[11]

Petar nam je ostavio podatak i o gradskoj hortikulturi i o gajenju cvijeća na prozorima gradskih palača i kuća. Ti također nisu plod njegove književne mašte. On spominje perivoj u sklopu samog grada Nina, između kuća njegovih pjesničkih lica Marcele i Asela, a takvih gradskih perivoja je bilo u srednjovjekovnom Ninu i Zadru.[12] U taj su perivoj gledali njihovi kućni prozori, a u njemu »razlika cvitja cvatihu i dublja sva cvitom razlikim pokrivena vijahu se«. Na jednom od tih prozora Marcela je u lijepoj vazi njegovala bosiljak, pa u vezi s time pjesnik svoju pjesničku metamorfozu svodi na običaj u kojem »basel i murtela na prozorih u plemenitih sudih usajena po mladih plemenitih deklicah čestito goje se.« To je onda u XVI—XVII stoljeću bio opći običaj, pa i Castor Durante u svom Herbariju piše da se bosiljak kao domaća biljka navelike gajio i da »poche sono quelle case, che non habbiano lo state il basilico alle finestre in su le loggie e ne i giardini«.

O takvom uzgoju cvijeća i ukrasnog bilja u dvorištima, na terasama, balkonima i prozorima dalmatinskih kuća, ne zna se mnogo, ali se u splitskom gradskom zakoniku spominje u XIV stoljeću »viridarium« i »protensum«; a i K. Jireček piše da se u Kotoru na »vadrilima« i »altanama« srednjovjekovnih kuća uzgajalo cvijeće. Široke kamene ploče na konzolama pred prozorima dviju trogirskih romaničkih kuća vjerojatno su služile i za postavljanje posuda s cvijećem. Ta običaj je bio u XV i XVI stoljeću i u Mlecima, pa su tamošnji slikari naslikali na realističkim prikazima grada balkone i prozore s vezama za cvijeće: Carlo Crivelli i Vittore Carpaccio. Nikola Božidarević je unio u svoju sliku »Navještenje« vazu s ljiljanima, a nepoznati slikar iz XVII stoljeća u kompoziciji »San sv. Josipa«, koja se nalazi u Muzeju grada Korčule je naslikao vazu s cvijećem na terasi neke palače. Početkom tog stoljeća zadarski pjesnik Juraj Baraković u svojoj »Jaruli« spominje cvijeće na prozorima dalmatinskih gradskih palača.

...Mnogokrat zvitak po naravi iznicha
Lipsi budde iz planine i schraçce
Neg usayen od mudroga çlovicha
Na prozori pribogate polaçce...

[11] C. Fisković, La scoperta del portale e del putto di Ivan Duknović a Trogir, XXIIe Congrès international d'histoire de l'art »Evolution générale et développment regionaux en histoire de l'art, Resumés, Budapest 15—20 septembre 1969, str. 238. Opširnije o tome u Aktima tog kongresa i u »Peristilu« 10 (u tisku), Zagreb 1969.

[12] I u tome je, dakle, Zoranićev opis stvaran. Oba grada imala su »prozračniju« izgradnju, više perivoja i vrtova između kuća unutar gradskih zidina nego li ostali dalmatinski gradovi. Vidi spomen tih perivoja. C. Fisković, Zadarski srednjovjekovni majstori, Split 1959, str. 78; I. Petricioli, Lik Zadra u Srednjem vijeku, Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Sv. XI—XII, Zadar 1965, str. 143, sl. 6; I. Petricioli, o. c. (8) str. 308, 314; Miscellanea Hist. Arhiva II—IV, Zadar 1952, str. 60; Arhiv Machiedo Hvar.

I doista prozori zadarskih gotičko renesansnih kuća i palača XV i XVI stoljeća ukrašeni su kao i u ostaloj Dalmaciji stršećim konzolama. Za one Pasinijeve i Ghirardinijeve kuće mogao sam utvrditi da ih je klesao Nikola Firentinac.[13] Bit će se na njima zastalno uzgajao bosiljak i drugo cvijeće, koje se upotpunjavalo s kamenim Firentinčevim vijencima i oživljavalo uske zadarske ulice antičkog rasporeda.

Običaj uzgajanja cvijeća na prozorima dalmatinskih kuća nastavilo se sigurno i kasnije, pa je živ i u našem vremenu. Pisao sam o veselom Talijancu Ferdinandu Reu, upravitelju franjevačkog samostana u Visu, koji je u XVIII stoljeću kidao s prozora Višanki cvijeće o Karnevalu.[14] Dubrovkinja Nikica Zuzerić, Cvjetina potomkinja i supruga pjesnika Ivana Bizzarra, željela je u svom pismu 1818. godine da joj Mara Fisković iz Orebića pošalje »per questo carnevale qualche bel garofalo is graste u gnie s' fugniestre«,[15] a i Castor Durante nam svjedoči da su se klinčići viđali u XVIII stoljeću »in vasi di terra quasi per tutte le finestre«. Proposto Lastri, čija je knjižica »Calendario del Giardiniere fiorista« objavljena 1793. u Mlecima bila poznata i u Orebićima, gdje se mnogo njegovalo cvijeće, spominje kako su đurđice (Convallaria maialis) postavljali uz peći da se rascvjetaju o karnevalu, kad su se ponovo postavljale na prozore.

Mnogim bi se podacima moglo potvrditi da su Zoranićevi spomeni hortikulture uglavnom tačni. U njima se također vidi kako se on u svojim *»Planinama«* približio svojoj zemlji, kako književnu predaju i svoje književne uzore prilagođuje rodnoj pokrajini, u kojoj je i gajenje bilja i stabljika bilo prisno i izravno povezano s književnošću i graditeljstvom u širem smislu jednog

---

13 C. Fisković, Radovi Nikole Firentinca u Zadru. Peristil 4, Zagreb 1961, str. 61.

14 C. Fisković, Iz renesansnog Omiša. Izdanje Historijskog Arhiva u Splitu, sv. 6, Split, 1967, str. 9.

15 Breno 12 Decembre 1818.
Carissima Cognata

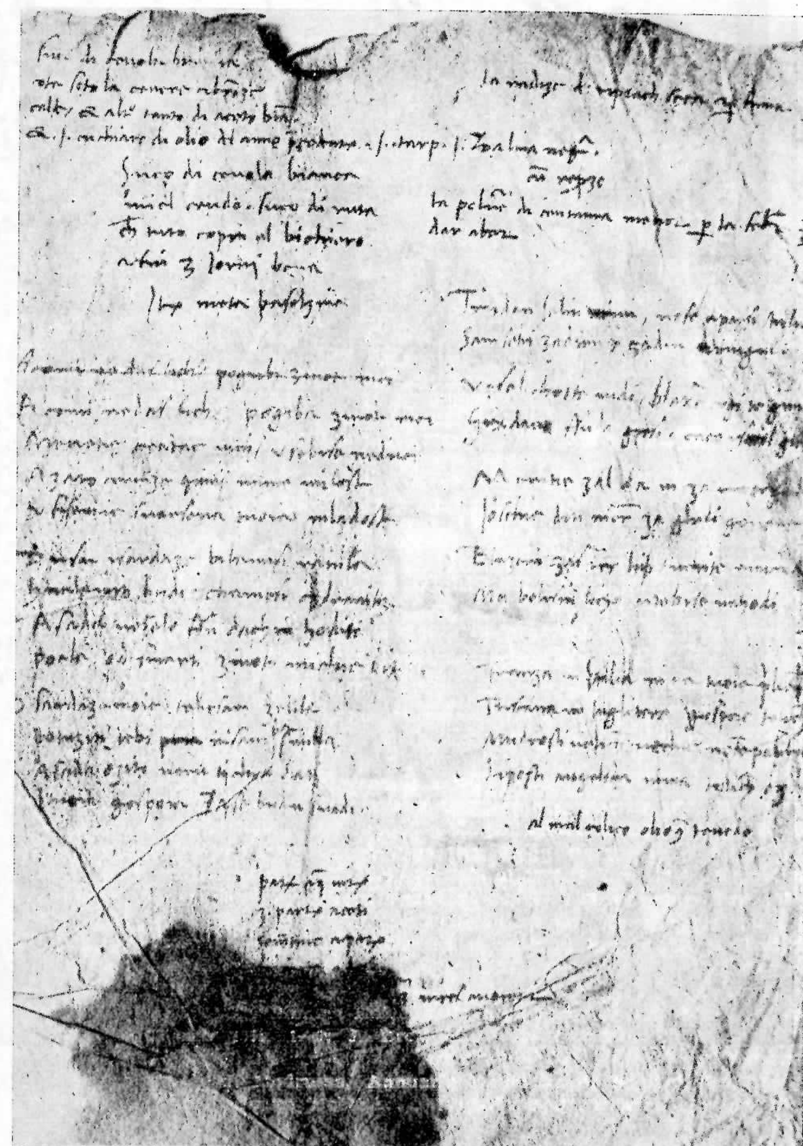
In questi momenti della maggior mia felicità non mancho al dovere che mi corre verso di voi mia cara Mare, col darvi parte dell'affettuazione del mio matrimonio seguito Giovedi antipassato sotto la benedizione del cielo e gli più fausti auspici. Io sono stata sconsolatissima di non aver potuto godere in tale circostanza della vostra cara compagnia, ma avendo dovuto rispettare molte convenienze famigliari, abiamo risolto di celebrare le nozze privatamente in famiglia, per scansare così tutte le dicerie, ed i petegolezzi. Io mi riservo al piacere di abracciarvi e di godervi questa primavera a Sabioncello con più quiete e tranquilità, come mi a promesso il mio Ivo.

Voi in tanto conservatemi sempre il vostro affetto, potendovi io assicurare che vi amo e vi amerò da vera e cordiale cogniata. Vi ringrazio ai frutti ed agli altri generi speditimi, che io goderò per l' amor vostro. Salutatemi cordialmente le mie cogniate, le Nipoti e tutti gli altri parenti. Dite a Mare Velicha da parte mia, che ò sentito dire che essa sa molto bene coltivare i fiori, e che perciò mi racomando ad essa di spedirmi per questo carnovale qualche bel garofolo is graste u gnie s' fugniestre. E presentandomi i più cordiali saluti per parte delli miei genitori, mi vi protesto con ogni cordialità ed attacamento

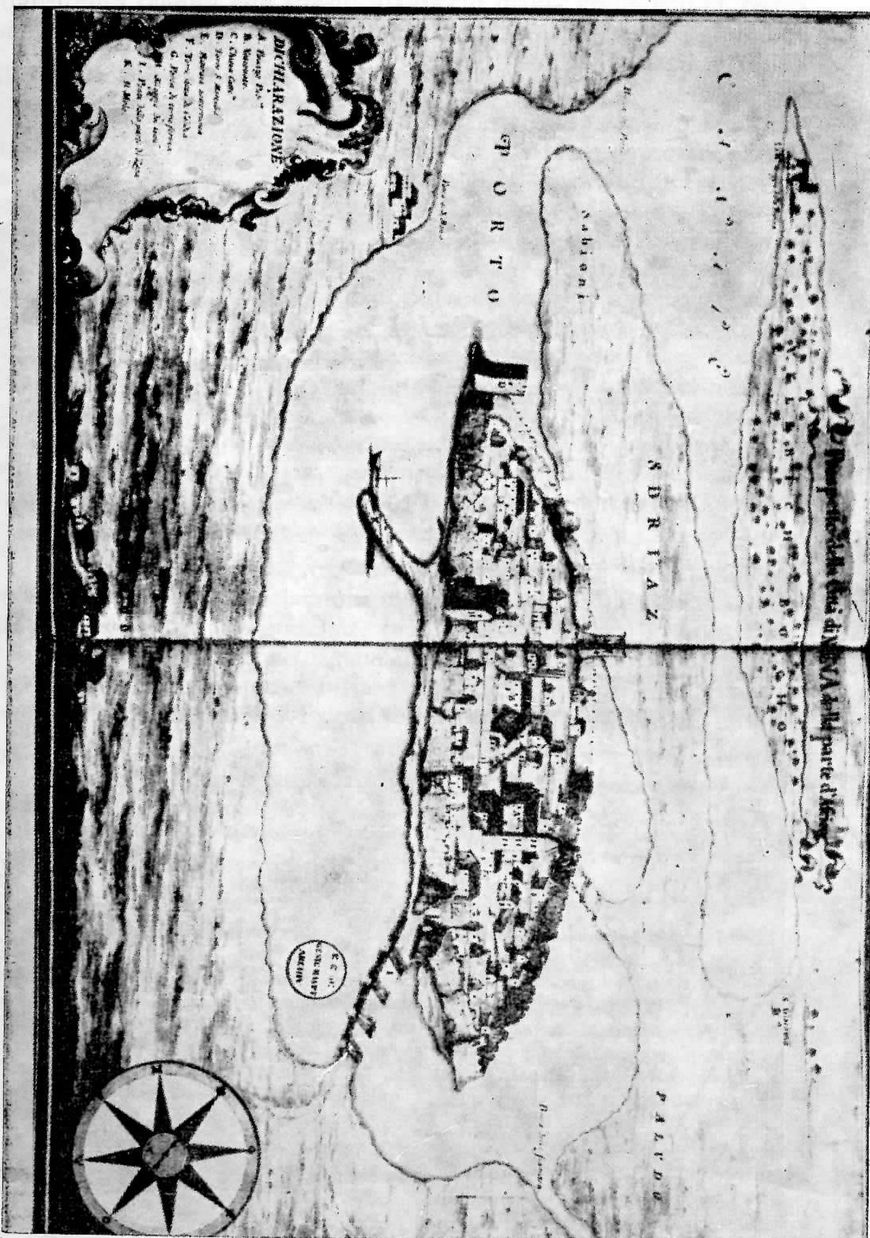
Vostra affezionatissima Cognata
Nicoletta Zuzzeri de Bizzarrò

Arhivska zbirka C. Fiskovića u Orebićima.

povijesnog razvoja, pa je upotpunjavalo istančanu kulturu stanovanja i ladanja, te posebno hortikulture u Dalmaciji. S tim, iako sitnim i naizgled neznatnim pojedinostima, Zoranić nam je pokazao da u djelima starih hrvatskih pisaca ima mnogo zanimljivih podataka i vijesti za upotpunjavanje povijesne slike naše rastrgane kulturne baštine.

Rukopis ljubavne pjesme na hrvatskom jeziku zadarskog bilježnika Jerolima Vidulića.

Nin iz god. 1708. (po crtežu mletačkog generala G. Justera, Ratni arhiv Beč G. I. a 6—5 f. VII)

NEKOLIKO PROBLEMA IZ BIOGRAFIJE PETRA ZORANIĆA

STJEPAN ANTOLJAK

1.

Kada je dominikanac Vinko Pribojević g. 1525. držao svoj govor »O podrijetlu i zgodama Slavena« (štampan 1532. u Veneciji), on je tada nabrojao čitav niz svojih savremenika, koji su se bavili naukom i književnošću u Dalmaciji i njenim gradovima. Među njima je napose istakao i dva Zadranina: Šimuna Benju i Fridriha Grisogona,[1] ali ne i Petra Zoranića, rođenog 1506. godine u gradu Zadru.[2]

Razumljivo je zašto Pribojević nije naveo u toj plejadi renesansnih književnika Dalmacije Zoranića, jer je ovaj imao tada tek 19 godina i živio je u Zadru »... u umiljenoj srići ... pod kreljuti slafnoga zlatoga i pravednoga lava«,[3] tj. pod vlašću Venecije, koja je od 1409. pa sve do 1797. neprekidno upravo iz ovoga grada čvrsto upravljala sudbinom Dalmacije i Boke Kotorske.

Inače o slavenstvu, tj. hrvatstvu Zadra prije Zoranića i u njegovo vrijeme, povezanom sa glagoljaštvom,[4] dosta se je u nas pisalo. Pa ipak, nikada nije na odmet da se tome pridodaju neke nadopune, koje još jače karakteriziraju etničku i nacionalnu strukturu grada, u kome je sjedio mletački generalni providur sa svim svojim administrativno-vojnim aparatom.

U II polovici 15. st. niz glagoljaških svećenika živi i djeluje u Zadru, čiji su oni stanovnici ili građani. Tako npr. Juraj Zubina pok. Pavla Dabišinovića,[5] zatim svećenik Petar Zubina »de littera

1 Vinko Pribojević, O podrijetlu i zgodama Slavena, JAZU, Zagreb 1951, 51, 57, 87.

2 Gl. za to: S. Antoljak, Novi podaci o hrvatskom pjesniku Petru Zoraniću, Građa za povijest književnosti hrvatske 22, Zagreb 1952, 252, 253.

3 S. Antoljak, o. c., 253.

4 Za to gl. A. M. Strgačić, Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra, Zbornik Zadar, MH, Zagreb 1964, 373—429.

5 Državni arhiv u Zadru (DAZ) — Spisi zadarskih notara (SZN) Johannes de Calcina (1439—1492) bi. IV, F. VI, 528a — 22. III. 1453.

sclaua ciuis Jadre«,[6] te Silla »presbiter sclauus«,[7] koji su sigurno česti posjetioci »in domo vele bischuplie« u Zadru, kako se ona zove u jednom dokumentu iz 1459. godine.[8]

U tom istom gradu djelovao je i plaćeni pisar »literarum sclauarum Jadre«[9] ili pak »scriptor litere sclaue«.[10]

Tu su živili i brojni doseljenici iz raznih krajeva Evrope i naše zemlje, te postajali tokom vremena vrijedni i istaknuti građani ovoga istoga grada. Bilo ih je iz Njemačke, Austrije, Francuske, Italije, Španije itd. i ti su bili pretežno ili vojnici ili zanatlije.

U još većem broju naseljavali su se u Zadar iz naših krajeva, najviše iz gradova duž obale Jadrana te čak i iz Zagreba.[11] Ali od svega ovoga najjače karakteriziraju slavenstvo i hrvatstvo Zadra uz toponime pojedini nadimci, dodani imenima i prezimenima njegovih marljivih i radnih stanovnika i građana tokom 15. i u I polovici 16. stoljeća.

Tako npr. samo da navedemo bez nekog naročitog reda iz tadašnjih izvora slijedeće nadimke:

»Chrasogna«, »Pechiar«, »Turcin«, »Gostisa«,* »Slipaç«, »Zlatar«, »Suaraga«, »Basan«, »Maschaliç«, »Zopor«, »Zagoraç«, »Lubuchina«, »Stanpan«, »Cosoder«, »Schalchus«, »Glad«, »Schulg«, »Bacalar«, »Cetuartach«, »Sochac«, »Chiuriliza«, »Lipopel«, »Pletinoga«, »Chochosiza«,* »Suenac«, »Lagahan«, »Anticrist«, »Chrali«, »Suaranich«, »Rabanas«, »Bosgnach«, »Pop«, »Suiraç«, »Petoglib«, »Lisiza«,* »Dikusa«, »Vlah«, »Nesgouor«, »Gaziuoda«,* »Pisaç«, »Glussaç«, »Cossiter«, »Zucar«, »Zarf«, »Juda«, »Soldat«, »Squarzacapa«, »Maxe«, »Papren«, »Mica«, »Pogliar«, »Scanderbego« (»Scanderbeç«), »Uglessa«, »Turchina«, »Colomanus«, »Turco«, »Propheta«, »Arbanas«, »Samouç«, »migan«, »Opanzarich«, »Trogiranin«, »Grascich«, »Cobaxizar«, »Consul«, »Martich«, »Golubar«, »Scoglarin«[12] itd.

---

6 On prodaje prokuratoru redovnika sv. Franje u Zadru svoju kuću »in confin'o dicte ecclesie s. Francisci« (Arhiv samostana sv. Franje u Zadru, br. 57 — 22. IV 1964.).

7 DAZ-SZN Johannes de Calcina b. V, f. VII/5, 224a, 225 — 11. IV. 1459.

8 DAZ-SZN Johannes de Calcina b. V, f. IX/1, 21 — 4. II. 1459.

9 DAZ-SZN Simon Damiani (1440—1476) b. III, f. IV/15, 236, 236a — 15. X. 1455.

10 DAZ-SZN Johannes de Calcina b. VIII (bastardelli — 1441 — 1492), f. I/22 — 27. II. 1474.

11 DAZ-SZN Simon Damiani b. IV, f. V/5, 238 — 19. III. 1457 — b. IV, f. V/7, 308a — 20. II. 1458; »... et Andriascius Drasceuich de Zagreb ...« (SZN Johannes de Calcina b. II, f. IV, IX/4, 164 — 23. VII. 1447.) itd.

* U matrikuli zadarskih mornara i ribara, koju je potvrdio gradski knez Jerolim Diedo (2. I. 1475.), navode se kao domaća imena, nastala iz nadimaka po nama navedenih: Chocosich, Gasivoda, Gostixa, Lisiza (A. Piasevoli, Fragmenti iz ekonomskog života Zadra od XIII do XVIII st., Zbornik Zadar, 34, 35).

12 DAZ-SZN Johannes de Calcina b. I, f. II — 10., 27. VIII., 1., 14. X., 29. XI. 1442., 9. III., 6. V., 2. XII. 1443., 12. I,, 23. III. 1444; b. II, f. III/I — 11. VIII. 1444; b. II, f. III/I — 30. VI. 1444; b. II, f. III/IV — 16., 19. X. 1445; b. II, f. IV/IX/1, 36 — 1. II. 1446; b. II, f. IV/IX/3, 134a — 15. VI. 1447; b. II, f. IV/IX/4, 160, 168 — 16. VII. 1447; SZN Nicolaus de Ho (1433—1436) b. I, f. I/5 — 21. III. 1435; SZN Johannes de Calcina b. III, f. IV/7, 323 — 1. V. 1451; b. III, f. V/8, 358, 365a — 10., 15., 21. VI. 1451; b. IV, f. VI, 19, 38, 64a, 323a, 331a, 332, 394a, 514 — 9. IX., 2. XII. 1451, 18. I., 12., 20. II., 4. VI. 1452, 4. III. 1453; b. V, f. VII/2, 85 — 20. I. 1454; b. V, f. VII/3, 141a — 27. VIII. 1455; b. V, f. VIII/1, 38 — 9. II. 1456; b. V, f. VIII/2, 79a — 29. VIII. 1457; b. V, f. VIII/5, 207a, 215 — 12. II., 4. III. 1458; b. VII, f. XII, 39a — 7., 22. III. 1489; b. VII, f. XIII/5, 75a — 10. IV. 1491; b. VIIIa, f. III (bastardelli), 94 — 29. XII. 1494; SZN Simon Damiani b. I, f. I/1 — 20., 22. X. 1441; b. II, f. III/11 — 7. VI. 1451; b. III, f. IV/1 — 15. IX. 1451; b. III, f. IV/4, 180 — 15. IX. 1452;

2.

Inače u biografiji Petra Zoranića postoji čitav niz problema, od kojih smo svojevremeno neke sa naše strane pokušali i mi rješavati ili samo iznijeti svoje mišljenje.

Jedan od tih problema, iako ne toliko odlučan, jest porijeklo porodice Zoranića od plemića »gradodržac« Tetačić, o čemu smo još 1952. opširno pisali.[13]

U vezi porodice Tetačić mi bi još dodali dva izvorna podatka iz Državnog arhiva u Zadru.

Prvi se odnosi na magistra Ivana Tetačića »barbitonsoris m. d. Joannis Corbaviae«, koga je 1480. u Zadru zastupao u jednom sporu svećenik Jakov Felišić, ninski kanonik,[14] a drugi podatak govori o ser Ivanu de Milaniću od roda Žunković iz »Tetačinića« tj. Tetačića, građaninu i stanovniku Zadra, za koga se saznaje da je 1495. imao neki posjed u Opatičijem selu, koje se ja nalazilo u ninskom distriktu.[15]

Sa time smo zaokružili sa ovim izvornim materijalom naše znanje o Tetačićima, o čijem značenju njihovog imena se nitko nije dosada pozabavio. To isto vrijedi i za pleme »Porugh«[16] od roda »Boith,[17] nobilis de Tetachich«.[18]

Kako se može uočiti iz izvora naziv Tetačić se javlja i kao mjesto (pretežno) i kao ime istoimene porodice (nešto manje), od koje su vukli svoje porijeklo Zoranići.

No iz Tetačića su se doselili i druge porodice, koje su stanovale u Zadru. Ujedno su upravo članovi naseljene familije »Teta-

---

b. III, f. IV/17, 331a — 10. V. 1456; b. IV, f. V/7, 321a — 27. III. 1459; b. IV, f. V/10, 120 — 11. X. 1460; b. V, f. VI/4, 228a — 3. IV. 1466; b. V, f. VI/7, 335a — 17. X. 1467; b. VIa, f. VII/5, 308 — 13. II. 1473; b. VIa, f. VII/7 — 13. X. 1474; SZN Johannes Franciscus Grisinus (1454—1495) b. Ia, f. I/6 — 23. II. 1475; b. Ia, f. I/10 — 30. V. 1478; b. II, f. II/2 — 30. IX. 1489; b. II, f. II/5 — 22. XI. 1490; SZN Johannes de Salodio (1455—1501) b. III, f. III/11 — 22. VI., 30. IX. 1492; SZN Gregorius de Bosco (1465—1497) b. I, f. I/7 — 11. XII. 1469; b. I, f. I/11 — 28. II. 1471; b. I, f. I/13 — 29. III. 1473; b. III, f. III/1 — 19. XI. 1484; b. VIII, f. VIII, br. 70 (testamenti) — 27. VI. 1479; SZN Presb. Franciscus Minutius (1470—1507) b. I., f. I — 30. IV. 1481., 6. II. 1498; b. I, f. II/2 — 29. IV. 1483; b. II, f. I (testamenti) br. 117 — 13. III. 1501; SZN Presb. Hieronimus Vidolich (1483—1499) b. I, f. I/13 — 6. IV. 1495; SZN Presb. Petrus de Pago (1486—1529) b. II, f. II/2 — 12. IV. 1516; b. II, f. II/3 — 17. XI. 1516.

13 S. Antoljak, o. c., 245—250.

14 »... presbitero Jacobo Felisich canonico nonensi ibi presente et recipienti vietare nom'ne magistri Joannis Tetacich barbitonsoris m. d. comitis Joannis Corbavie ...« (DAZ-SZN Johanne de Salodio b. II, f. II/6 — 17. III. 1480.).

15 »... Ser Johannes Demilanich de genere Xunchouich de Tetacinich (sic! S. A.) ciuis et habitator Jadre ... pos. in uilla Opatichie sello districtus None ...« (SZN Johannes Franciscus Grisinus b. II, f. II/11 — 10. V. 1495.)

16 Gl. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika X, Zagreb 1931, 881, 883.

17 1430. g. poklonio je kralj Žigmund kraljevski kaštel Mutnicu (današnji Mutnik, zapadno od Cazina) svome dvoraninu knezu Jurju Turku (»Theurek«) — Tetačiću od plemena Boića (R. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina, MH, Zagreb 1890, 225). Inače i u zadarskoj okolici se navodi prezime »Boich« u 15. st. Tako Juraj »Boich« u selu Grusi (SZN Nicolaus de Ho b. I/2 — 19. IX. 1434.), pa Vukoslav »Boich«, koji je bio sluga (famulus) ser Filipa de Fera, te Martin, njegov sin, obojica iz Bosne (SZN Johannes de Calcina b. V, f. VI/3, 128a — 22. VI. 1455.). Inače o prezimenu »Bojić« gl. i RJAI, Zagreb 1880—2, 516.

18 Gl. S. Antoljak, o. c., 245, 246.

čić« živili u 15. st. u tom istom gradu kao njegovi pravi građani i stanovnici.[19] Sada se samo od sebe nameće novo pitanje, kada se prvi put spominje u dokumentima ime porodice Zoranić.

Prema pisanju paškog notara i kroničara Marka Laura Ruića (1736—1808) Zoranići su se tako prozvali u 14. stoljeću i oni su se iz Ljube (između Ražanca i Nina) preselili u tom istom vijeku na otok Pag.[20] Međutim, da su se oni krajem 14. st. tako zvali, potvrđuju i savremeni izvori. Tako se u jednom izvoru spominje Domul Zoranić (Domulus Zoranich), zlatar iz Krbave i njegova žena Jelena.[21]

Na osnovu toga podatka može se zaključiti da se, kako piše Ruić, nije prvi prozvao Zoranićem Mirko, sin Zorana,[22] nego Domul.

Ujedno možemo ustvrditi da su članovi ove porodice stanovali u okolici Zadra ili možda i u samom Zadru već krajem 14, a ne tek početkom 15. stoljeća.

3.

Prvi od Zoranića, koji je, po običaju svoga vremena, a pod utjecajem humanizma, latinizirao ovo prezime u »de Albis«, bio je djed Petra Zoranića: ser Petrica, ninski plemić.

Prema Ruiću, on je bio potomak paških Zoranića, koji su uskoro ne samo promijenili prezime u Mirković nego su i dobili nasljedno plemstvo (1433).[23]

Preseljenjem jedne grane porodice Zoranić iz Paga u Nin, ondje su njeni članovi automatski postali također plemići.

Sam pak Petrica dobio je humanističko obrazovanje, po svoj prilici, u Zadru. Naime upravitelji i nastavnici tamošnjih škola[24] odgajali su mladež u humanističkim naukama.

Ovaj Petrica imao je 2 sina, od kojih je Ivan g. 1505. isprosio Elizabetu, kćerku nekadašnjeg zadarskog zapovjednika (komestabila) Andriola de Medulla i žene mu Urše. Uršini sinovi Sebastianus a Medulla (ili de Medulla ili Meldula ili de Medula), zadarski komestabil i njegov brat Simon, također komestabil, su nato zajedno sa svojom majkom dali Elizabetu za suprugu Ivanu Zoraniću (31. X 1505).

Ove Meldole su poticale iz istoimenog grada u Romanji i oni su živjeli u Zadru od 1458—1562. Članovi ove porodice su se ženili i sa Hrvaticama, kao npr. slikar Markantonije, brat glasovitog renesansnog slikara Andrije, koji je uzeo za ženu Katarinu, kćerku ser Antonija Mirkovića iz Nina.

Drugim riječima ženidbom Ivana Zoranića za Elizabetu, Andrija i Markantonije de Meldula su bili, po svome ocu, u rodbinskoj vezi sa porodicom Petra Zoranića.[25]

---

19 Gl. za to: S. Antoljak, o. c., 249 i bilj. 52—58.

20 S. Antoljak, o. c., 246, 247.

21 Arhiv samostana sv. Marije u Zadru — No 57, folio XXVI, XLVIII, XLVIIII.

22 S. Antoljak, o. c., 247.

23 Isti, o. c., 248, 249, 246, 247.

24 Gl. i Lj. Maštrović, Povijesni pregled školstva u Zadru, Zbornik Zadar, 489.

25 S. Antoljak, Novi podaci o slikarima Markantoniju i Andriji Zadranima (Tko je bio zadarski slikar Markantonije de Meldula?), Peristil, Zagreb 1957, 183, 186, 187.

Iz braka Ivana Zoranića, suca u Ninu i Elizabete de Medulla, sklopljenog krajem oktobra 1505. rodio se je najstariji sin Petar. Stoga bi bilo logično da se uzme kao godina njegova rođenja 1506. ili čak 1507, a nikako zbog izvornih podataka 1508, kako to svi naši historičari i historičari književnosti počam od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga do danas pišu.[26] Naime upravo sam Zoranić je u svojim »Planinama« napravio zbrku u pogledu godina svoga života. Tako na početku toga romana iznosi kako »... treti vik žitka...« svoga »svršujući«, a na kraju istoga djela »u osam lit po dviju križih«.

Ako dakle stoji da ovaj prvi citat znači »trećinu životnoga vijeka čovjekova«,[27] onda bi to bilo njegovih 28 godina, što je isključeno, jer bi po tome ljudski vijek toga doba bio: 84 godine!

Prema tome bi bilo potrebno da se već jedanput pokuša utvrditi kompromisnija i uvjerljivija godina rođenja Petra Zoranića nego što je 1508, jer je to od neobične važnosti glede njegove literarne djelatnosti, kao i u pogledu njegovih izlaganja u »Planinama«. Petar se je ne samo rodio u Zadru nego je, kako to piše u »Planinama«, u tom istom gradu »i uzgojen u umiljenoj srići.«[28]

Tu je poput svoga djeda, a valjda i oca, bio odgojen u humanističkom duhu. Školovao se je ili kod privatnih ili kod javnih nastavnika u Zadru. Učio se je čitati, pisati i računati, a onda je svakako bio poučavan u latinskoj gramatici,[29] retorici i logici,[31] te valjda i u cijeloj pjesničkoj umjetnosti.[31]

Na taj način se uputio u grčke i rimske klasike i u svu tadašnju evropsku literaturu pisanu latinskim jezikom.[32]

Uticaj ove klasične književnosti na Zoranićevo obrazovanje najbolje se je pak odrazio u njegovom poznatom romanu »Planinama«, koje upravo obasipa latinskim citatima[33] i gdje na svoj način izvodi porijeklo imena »Zadar«, koji su tobože osnovali Jazon i Argonauti.[34]

---

26 Gl. za to: S. Antoljak, Novi podaci o hrvatskom pjesniku Petru Zoraniću, 250—252; Petar Zoranić, Planine. Pet stoljeća hrvatske književnosti 8, MH, Zagreb 1964, 8.

27 Petar Zoranić, o. c., 39, 168, 39, bilj. 2.

28 Petar Zoranić, o. c., 70.

29 Oko 1521. g. se spominje kao učitelj gramatike grčkoga i latinskoga jezika u Zadru Nardino dalle Celina (Lj. Maštrović, o. c., 489).

30 Gl. Lj. Maštrović, o. c., 489.

31 Interesantno je da se u II polovici 15. st. navodi u Zadru i knjigoveža (ligator librorum) po imenu Tomasius (DAZ-SZN Johannes de Calcina b. VIIIa, f. III (1439—1491), 62a — 6. VI. 1452., a čak u tom istom gradu djeluje kao knjižar Jerolim Mirković, koji 1522. izdaje drugo izdanje Marulićeve »Judite« (Vj. Maštrović, Izdavačka djelatnost na hrvatskom jeziku od 1800. do 1960, Zbornik Zadar, 737). Ovaj Mirković je bio potomak istoimene porodice ili iz Paga ili iz Nina.

32 Gl. Vinko Pribojević, o. c., 15. 16.

33 Tom prilikom on ime »Hrvat« sa hrvatskosrpskoga u jednoj bilješci sa strane svoga teksta čak prevodi na latinski jezik u »Dalmata« (Petar Zoranić, o. c., 156) i tako poistovjećuje oba ova narodnosna imena. Inače o Dalmatincima i njihovim tjelesnim i duševnim sposobnostima govori prvi kod nas opširno V. Pribojević (o. c., 22, 83, 84).

34 Petar Zoranić, o. c., 104.

Poznato je da su u Zadru upravitelji i nastavnici škola u 15. st.[35] bili pretežno stranci.[36] Ali uz ovakve nastavnike na Zoranića i njegovo daljnje obrazovanje ipak je presudan utjecaj imao ninski kanonik Matej de Matheis (Matijević) »aliter Basouaz«, stanovnik Zadra.[37] Njemu je čak posvetio svoje »Planine« kao svome predragome učitelju, uzdajući se da će pod njegovim »kreljuti kriposnimi ... od svakoga zlorična jazika zaklonjen« biti.[38]

U našoj književnosti odnosu između Petra Zoranića i ove visoko humanistički obrazovane crkvene ličnosti ipak nije dovoljno posvećena pažnja,[39] iako bi se moglo pretpostaviti da je i Matijević pridonio svojim uplivom na Zoranića što su ostvarene »Planine«, taj prvi naš roman historijsko-alegorijskog sadržaja.

Interesantan je stav Zoranića i prema ninskom biskupu Jurju Divniću (u. 1530), kojemu je dao posebno mjesto u svome djelu.[40]

Još 1952. mi smo dokazali da je Petar Zoranić bio svjetovna, a ne crkvena ličnost, kao i to da nema nikakve veze sa vremenski nešto starijim od sebe mljetskim benediktincem Petrom de Albis.[41]

4.

Kako o porodici Zoranić postoje brojni arhivski podaci iz 15. st., tako isto, iako u mnogo manjoj mjeri, nalazimo i u izvorima 16. st. na neke njene članove.

Samo se je sada u ovom stoljeću broj pripadnika porodice znatno smanjio na nekoliko osoba, međusobno rodbinski povezanih. Nažalost izvorni podaci takve vrste u ovom stoljeću su dosta škrti jer su izgubljeni spisi ninskih notara za ovaj period pa tako i notarski spisi Petra Zoranića, dok istovremeni spisi, koji su bili pohranjeni u arhivu ninskog kaptola su prije dužeg vremena izgorili.[42]

Stoga nam drugo ne preostaje nego da se služimo samo sa sačuvanim spisima zadarskih notara 16. st., koji su doduše malobrojni u pogledu izvornih podataka o porodici Zoranić.

Ivan Zoranić je imao 2 sina. Stariji je bio već spomenuti Petar, a mlađi Jeronim, koji se unatoč toga u spisima zadarskih notara spominje prije svoga brata. Naime, Jeronim se javlja još 1526, a Petar tek 1531.

Petar Zoranić sa ponosom naglašava u predgovoru[43] svojih »Planina« da je »nonensis patricius«, tj. ninski plemić, koji je u tadašnjem društvenom poretku uživao izvjesne privilegije. Na-

[35] Njihov djelomični popis od 1409—1456. donosi Lj. Maštrović (o. c., 489).

[36] Tako se 1483. navodi kao bivši »rector scholarum in Jadra« svećenik Jakov de Salupudio (DAZ-SZN Johannes de Calcina b. VII, f. XII, 58a — 4. XI. 1483.), a 1487. Hristofor Niger Splićanin, profesor gramatike u tom istom gradu (SZN Petrus Dragono (1470—1486) b. I, f. I/17 — 1. VII. 1487.).

[37] S. Antoljak, o. c., 254, 255.

[38] Petar Zoranić, o. c., 36.

[39] F. Švelec samo piše da se ne zna kakvu je ulogu u Zoranićevu odgoju i obrazovanju mogao imati Matej Matijević (Petar Zoranić, o. c., 9).

[40] Gl. za to: Petar Zoranić, o. c., 9.

[41] S. Antoljak, o. c., 255—258.

[42] Isti, o. c., 256, bilj. 144.

[43] Petar Zoranić, o. c., 35.

ravno da je i Petar poput svoga brata Jeronima posjedovao vlastitu kuću u Ninu, kao i posjede u tom istom gradu i njegovoj okolici.[44]

On je bio »... imperiali auctoritate communis Nonae iuratus notarius ...«, tj. vršio je službu plaćenog notara u Ninu, čiji spisi iz nepoznatih razloga nisu sačuvani kao oni njegovih suvremenika, zadarskih notara.

To znači da je on bio opunomoćen i imao »fidem publicam« (javnu vjeru) da izdaje razne notarske dokumente na latinskom, talijanskom i hrvatskosrpskom jeziku[45] (kupoprodajni ugovori, oporuke itd.), ovjerovljujući ih svojim vlastitim notarskim znakom (signum notari, monogram). Gdje se je uputio u notarsku službu i tko mu je dao notarsku diplomu, ne možemo ništa određeno reći. Isto tako ne znamo ni koliko je godina bio ninski notar, jer ne postoje o tome njegovi notarski spisi.

Oni pak izvori, koji se odnose na Petra Zoranića u periodu od 1531—1543. suviše su slabi da bismo na osnovu njih mogli proširiti biografske podatke o ovom našem tako istaknutom književniku. Jedino možemo ustvrditi da je često boravio u Zadru, koji mu je toliko srcu prirastao da mu je posebno mjesto dao u svojim »Planinama«. No ipak je Petar Zoranić, vezan za notarsku službu, pretežno živio u Ninu, gdje je stanovao i njegov brat kanonik Jeronim, koji je od njega ekonomski bolje stajao, što se može točnije uočiti iz kupoprodajnih spisa zadarskih notara.[46]

O tome da li je Petar Zoranić putovao u Italiju, ne može se također ništa reći, premda nije isključeno s obzirom na to što je i Nin bio »pod kreljuti slavnoga, zlatoga i pravednoga lava«.

Iz »Planina« se pak zapaža da je dobro poznavao one predjele gornje Dalmacije koje je opisao. To su bili i krajevi koji su pripadali u tzv. Banadego,[47] tj. onom dijelu zemlje kojim je svojevremeno upravljao, kako stoji u jednom dokumentu, ban kraljevine Ugarske.[48]

I dok iz spisa zadarskih notara možemo približno odrediti smrt Jeronima Zoranića,[49] to se ne može reći i za Petra, kojemu iza 1543. u izvorima nestaje svaki trag.

Stoga nam je sve do danas ostao zagonetan datum njegove smrti, iako su pojedini naši historičari književnosti pokušavali pretpostaviti da je to bilo 1550 ili, prije, 1569, ili pak 1574. godine.

No unatoč svim tim kronološkim pretpostavkama mi bismo jedino mogli ustvrditi — poput Budmanija — da je Petar Zoranić umro prije 1569,[50] jer ne bi dao, da je bio živ, štampati u »Plani-

[44] S. Antoljak, o. c., 258—261.

[45] Npr. časne sestre samostana sv. Marije u Zadru su na hrvatskosrpskom jeziku sastavile abecedni katalog od A do X (1538—1543) i »Registro d'amministrazione dal 1543—1570«, također na istom jeziku, o primanju u novcu i živežnim namirnicama (Arhiv samostana sv. Marije u Zadru — B — No 14).

[46] S. Antoljak, o. c., 258, 260, 261.

[47] Banadego naziva tako i pjesnik Juraj Baraković (Gl. Nadbiskupski arhiv u Zadru — Nin — processi — varia — XVI — XVIII. st. — 30. X., 13., 18. XI., 10. XII. 1598.).

[48] Nadbiskupski arhiv u Zadru — br: Processus duo decimarum ecclesie nonen. primus de terrenis Lichae et Banadegi de 1556. Secundus de abusu decimarum decimi villici in territorio nonensi de 1557.

[49] S. Antoljak, o. c., 261.

[50] Isti, o. c., 259, 260.

nama«[51] sa datumom 1536. u onakvom obliku onu posvetu Matheisu, koji je onda već bio mrtav.[52] Naime Zoranić bi, da je 1569. bio i sam još na životu, svakako naveo u toj svojoj tako kićenoj posveti da je Matijević umro.

Nadalje možemo tvrditi da je Zoranić umro poslije 1543, tj. zapravo nekoliko godina kasnije zbog toga, jer bi ga inače spominjali spisi zadarskih notara, kao što su to činili u pogledu njegovog brata, čiju su i smrt naveli, te još dvojice iz ove iste porodice.[53]

Isto tako nismo sasma sigurni da li je umro u Ninu ili Zadru ili u kojem drugom gradu.

Jednom riječju, i danas je zagonetna godina njegove smrti i mjesto u kome je proveo posljednje dane.

5.

U vezi sa svim ovim preostaje još nekoliko problema u Zoranićevoj biografiji.

Tako npr. da li se je Petar Zoranić ženio i da li je ostavio zakonitu djecu (ili nezakonitu, što u ono doba nije bilo ništa neobično). Svakako možemo reći i to, na osnovu naših istraživanja u Državnom arhivu u Zadru, da je krajem 16. st. iščezao rod Zoranića ili de Albisa u Ninu i Zadru.[54]

Ali unatoč tome nismo sasma sigurni da li je u kojem drugom mjestu Dalmacije[55] (npr. u Hvaru)[56] živio u 17. st. i dalje neki pravi potomak Petrove porodice, što bi ipak trebalo pomno istražiti.

Isto tako bi bilo interesantno utvrditi zašto se Petar zove u dokumentima samo »de Albis« ili »de Albis alias Cepularich«, a u »Planinama« pak »Zoranić« i »de Albis«.[57]

Značajno je i to da se je prvi prozvao »de Albis« djed Petra, dok mu se je otac Ivan prezivao uz to i Zoranić, a i prvi od svih kao »de Albis alias Cepularich«. No zato njegov sin Jeronim se naziva »de Alba« ili »Zoranich« ili »Zoranich alias d'Albis« ili čak »d'Albis alias Zoranich« ili pak »de Albis«,[58] ali nikada »de Albis alias Cepularich«. Što znači naziv »Cepularich«[59] bilo bi zgodno da se naši onamastičari i filozofi pozabave, jer je možda u vezi sa latinskom riječi »cepulla«, što znači crni luk.

[51] Začudo se nitko nije pozabavio sa pitanjem zašto Petar Zoranić, koji je bio gotovo isto tako imućan kao i njegov brat, nije odmah štampao svoje djelo nego mu je ono tiskano posmrtno, tj. tek 1569. u Veneciji.

[52] S. Antoljak, o. c., 260; Petar Zoranić, o. c., 8.

[53] Gl. S. Antoljak, o. c., 260.

[54] Gl. Isti, o., 261, 262.

[55] Kao npr. članovi porodica Pribojević i Marulić, od kojih su neki živjeli još u 15. st. u Zadru (DAZ-SZN Simon Damiani b. Va, f. V/5, 250a — 16. V. 1466; b. VIIa, f. I, II/2 (testamenti) — 30. IV. 1453. itd.).

[56] Gl. S. Antoljak, o. c., 263, bilj. 236.

[57] Petar Zoranić, o. c., 33, 47, 155, 35.

[58] S. Antoljak, o. c., 262, 263.

[59] Čebular, prezime u naše vrijeme u Hrvatskoj. Od novoslovenskoga čebula, crni luk, kapula, lat. cepulla, tal. cipolla, sred. njem. zibolle (RJA I, 918).

Isto tako bi bilo poželjno proučiti Zoranićevu opasku u »Planinama« u pogledu staroga grba njegove porodice, za koji on kaže da je bio »žiljbil«, tj. ljiljan.[60]

Međutim, to se odnosi na prijašnji grb ove obitelji, dok Zoranić ne navodi i to kako izgledaju ta »arma« u njegovo doba. Naime još Ruić piše da je grb ove porodice Zoranić, koja se je preselila na Pag i onda u 15. st. prozvala »Mircovich«, bio polumjesec, a iznad njega tri zvijezde.[61] Prema tome nismo sasma načisto kakav je uistinu izgledao u Zoranićevo doba njegov grb i njegove porodice.[62]

Inače, u »Planinama« ima za historičara dovoljno materijala koji privlači pažnju. To je u prvom redu njegov fiktivni put kroz predjele sjeverne Dalmacije, koja je djelomično i pod vlašću Turaka.

U opisivanju navedenih krajeva on je prvi od naših starih književnika iznio i upozorio na njihove prirodne ljepote, kao i na neke toponime, čije je nazive uz pomoć mitologije pokušao protumačiti.

Isto tako nije na odmet pozabaviti se Zoranićevim neuvjerljivim domišljavanjem mitskoga postanka samoga imena Zadar, koji su tobože osnovali stari Grci, tj. Jazon i Argonauti, a ne stanovnici predrimskog doba.[63]

Svakako je vrijedno pohvale Zoranićevo nastojanje što je htio time da dokaže na svaki način slavensko porijeklo grada. Ne samo to. On čak »Neptuna, velikoga morskoga boga« prikazuje kako živi »u moru zadarskom«,[64] sa čime je pokazao koliko mu je drag pored njegovog Nina ovaj »plemeniti grad Zadar«, koga zove još i »slavni« i »čestiti«. Njemu odaje svaku hvalu i iznosi kako se je u Zadru održavao sajam,[65] tj. na blagdan sv. Krševana, pokrovitelja grada. Naime uz ovu svetkovinu se je razvio veliki gradski sajam, koji je bio od posebnog ekonomskog značaja za sam grad Zadar.[66]

Isto tako je važan onaj dio njegovog romana, u kome on — i opet prvi od naših pisaca — na svoj način opisuje u predjelima Gornje Dalmacije katune i katunare, čiji život naravno i suviše idealizira.[67]

Ostavljamo da naši književni historičari pokušaju naći sretnije rješenje od nas: tko je bila i kako se je zapravo zvala Zoranićeva ljubav, te da li se pod imenom »plemenita i gizdava Jele« krije njegova majka ili ne.[68]

[60] Petar Zoranić, o. c., 47, 390.

[61] S. Antoljak, o. c., 247 i bilj. 27.

[62] Uopće bi trebalo već jedanput detaljno obraditi grbove svih naših plemićkih porodica Dalmacije, a naročito onih u Zadru i njegovoj okolici.

[63] Gl. o tom opširnije: M. Suić, O imenu Zadar, Zbornik Zadar, 95—104.

[64] Petar Zoranić, o. c., 105.

[65] Petar Zoranić, o. c., 82, 159, 102, 82.

[66] Za to gl. A. Piasevoli, o. c., 46.

[67] Petar Zoranić, o c., 111, 112, 114, 124, 131.

[68] S. Antoljak, o. c., 263, 264; M. Kombol, Zadar kao književno središte, Zbornik Zadar, 591; Petar Zoranić, o. c., 9, 10.

Isto tako smatramo da je sasma razumljiv stav Petra Zoranića, ninskoga plemića prema republici Veneciji, u čijoj je službi bio, kada u »Planinama« iznosi kako je »u umiljenoj srići« živio »pod kreljuti slavnoga, zlatoga i pravednoga lava«.[69]

Pasus pak u »Planinama«, gdje biskup Divnić upozorava kako su se zaratili »trikrunja božja ptica oral s zmajem misecom okrunjenim« te »eno Mihovil u pomoć orla jur kreljut jedan zmaju otkrenul je i ostali kip skončati hoće«[70] je kronološki na mjestu. Naime nema sumnje da je »trikrunja božja ptica oral« car i kralj Ferdinand I, a zmaj s mjesecom turski sultan, tj. Turska.[71] Ali ipak nije sasma jasno zašto je u taj isti pasus Zoranić stavio tu Mihovila,[72] koji je došao u pomoć orlu i jedno je krilo zmaju otkinuo itd.

Svakako pod simbolikom imena ovoga arhanđela krije se nešto drugo zbog posljedica, koje je upravo Mihovil svojim učešćem u toj borbi izazvao.

Uz to, upravo kada je dovršavao svoje »Planine«, Zoranić je bio svjestan novih nadolazećih ratnih opasnosti, koje su prijetile i krajevima[73] gdje je on živio, te je na koncu toga romana i napisao »ako me od tega toga napor od rati ali nagla smrt ne odvrati«.[74]

Sa time završavamo naša razmatranja o nekim problemima iz biografije Petra Zoranića Ninjanina, koji je dobio svoje istaknuto mjesto u našoj staroj književnosti sa svojim rodoljubnim romanom »Planinama«, koje je poklonio »Hrvatom«[75] i svome nezaboravnom učitelju Matiji Matijeviću.

---

69 Petar Zoranić, o. c., 70

70 Petar Zoranić, o. c., 168, 169.

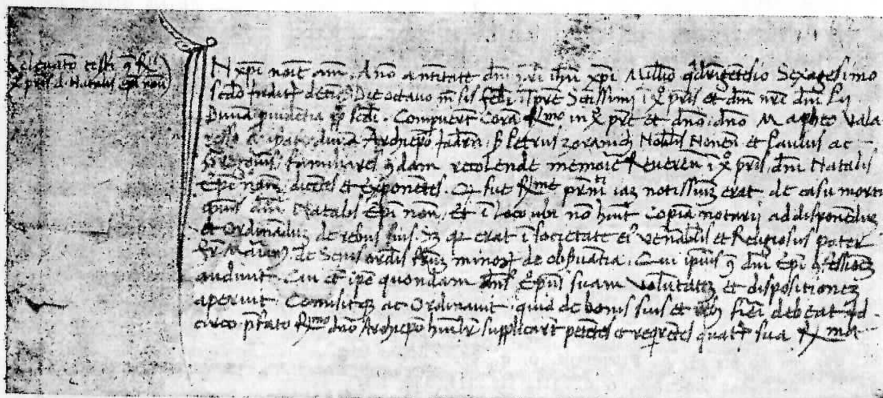
71 S. Antoljak, o. c., 264, 265.

72 Zoranić je u poju pastira Marula (tj. Marulića) nešto prije nego ovdje povezao Mihovila sa zmajem »sa misecom na glavi«, koga ovaj treba da uništi (Petar Zoranić, o. c., 140).

73 On čak u posebnom poglavlju »Planina« preko pjevanja nekih pastira u najcrnjim bojama prikazuje očajno stanje svoga zavičaja (Petar Zoranić, o. c., 134—140).

74 Petar Zoranić, o. c., 168.

75 Petar Zoranić, o. c., 36.

Zadar, 8. II 1462. Ninski plemić Petrica Zoranić svjedoči u palači zadarskog nadbiskupa M. Valeressa.

O NEKIM DRUŠTVENIM ODNOSIMA I VIDICIMA PETRA ZORANIĆA

RAFO BOGIŠIĆ

1.

Utvrditi obujam i količinu onoga što je jedan značajni pjesnik jedne presudne epohe kao novinu donio i u književnost ugradio može se jedino nakon usporedbe njegova doprinosa s onim što je na dotičnom terenu i planu već postojalo. Ovakav metodološki zahtjev opravdan je pogotovo ako je riječ o širim društvenim vizijama, odnosima i relacijama kako možemo nazvati one dimenzije Zoranićeva književnog djela koje izmiču iz uske književno-estetske ocjene i najprije odgovaraju na pitanje o značenju, mjestu i kvalitetu pojave s obzirom na jedan specifičan i neobično značajan trenutak u razvoju kulture hrvatskog naroda. Dimenzije i relacije koje u ovom času želimo naglasiti utkane su u temelje oblikovanja hrvatske kulture i književnosti što je i razumljivo jer je riječ o renesansi, dakle upravo o onoj epohi u kojoj su pokrenute one snage i oblici koji će već u to vrijeme sigurno predstavljati pojedine stvarne i formalne ali uvijek bitno važne elemente u općem sazrijevanju i razvoju pojedinih naroda.

Srednjovjekovna književnost imala je i u Hrvata svoje odredne vizije i relacije. One su bile u skladu s hrvatskom društveno-političkom situacijom ali su također i nedjeljivi dio opće srednjovjekovne, posebno mediteranske i zapadnoevropske konstelacije odnosa. Hrvatski srednjovjekovni pjesnik i književni radnik uopće imao je svoj vidokrug, bio je njim omeđen, naglašavao ga je, kretao se unutar njega i u svojim stihovima i napisima na nj se i pozivao. Taj vidokrug kretao se na relaciji od bratstva (bratovštine), komune i grada do feudalnog gospodara i kralja kao posljednje ovozemaljske institucije, odnosno posljednje ovozemaljske tačke do koje je mogao doprijeti pogled i našeg čovjeka Srednjeg vijeka. Unutar ovih okvirnih odrednica i vizija kretao se hrvatski srednjovjekovni pjesnik sa svojim društvenim, javnim i ideološkim preokupacijama.

Neće biti nezanimljivo i u ovoj prigodi upozoriti na neke podatke iz tih relacija. To je potrebno ne samo da bi se uočila posebnost i kvalitetna novina u renesansnom zamahu Petra Zoranića nego i za to da se ovim naglašeno kulturno-historijskim i književno-historijskim povodom kaže nešto o osnovi i planu koji je Zoranić naslijedio i zatim napustio. Ta osnova i taj plan iako u evropsko-mediteranskim i feudalno-kršćanskim okvirima poznat i određen nije u hrvatskoj nauci i književnoj historiji još uvijek doživio iscrpnije znanstveno historijsko određenje. Bez ikakvih pretenzija na iole zaokruženiji prikaz problematike u ovom času želimo ovo pitanje samo ilustrirati.

U poznatoj hrvatskoj srednjovjekovnoj »lamentaciji« »Nad grobom pojut«[1] naglašeno je saznanje prisutnih o neopozivosti, strahoti i tajanstvenosti čina kojemu se prisustvuje. Međutim, u tom času pojedinac nije bio sam. Pozivom »bratja« ljudi su se međusobno apostrofirali, povezivali, jedni drugima »približavali«. Taj osjećaj prve zajednice izvršen je odmah na početku pjesme, u prvom stihu:

Tu mislimo, *bratja,* ča smo...

i zatim kasnije u stihu »Smrt nas, *bratja,* moćno žanje«, kad članovi bratstva kao da se zbijaju jedan oko drugoga, zajednički doživljujući, zajednički se koreći i zajednički podnoseći strašnu istinu smrti.

Ljudi su, dakle, veliki doživljaj i čin spuštanja kamene ploče nad rakom doživljavali kao cjelina, kao zajednica. Onaj koji je ostao pod pločom bio je dio njih sviju zajedno kao što je sam događaj ukopa i smrti bio samo jedan, onaj posljednji ovozemaljski čin jedne univerzalne koncepcije života, univerzalne vizije razloga čovjekova prisustva na ovom svijetu.

Slijedeći, ili bolje, drugi domet i našega srednjovjekovnog čovjeka bio je njegov grad i njegova komuna, odnosno ljudi, grupe i staleži unutar toga okvira. U tom pogledu kao veoma ilustrativan primjer može poslužiti poznata lauda »Benedictio super populum«, pa ćemo se na njoj i zadržati. To je pjesma kojom se nakon uvodnog konvencionalnog spominjanja crkvenih i svjetovnih gospodara moli od Boga i svetaca blagoslov odnosnog grada. Razumljivo je stoga da će se pjesma u različitim gradovima javljati i u različitim varijantama (Budva, Zemunik, Zadar). Našu pažnju privlači varijanta pjesme iz Zadra iz 1416.[2]

Spomenuvši papu, cesara i »bnetašku« gospodu pjesnik posebnu privrženost pokazuje prema svom Zadru. Najprije se sjeća svog grada općenito, gleda ga u cjelini:

Blagoslovi, Bože, ovi grad
da ni u njemu kuga ni glad,
da u njemu vina i žita,
ulja mnogo po sva lita...

1 Pjesma »Nad grobom pojut« objavljena je u časopisu STARINE 31 (JAZU) i u Zbirci starih crkvenih pjesama (R. Strohal, Zgb, 1916).

2 Zadarsku varijantu pjesme »Benedictio super populum« objavio je Hrvoje Morović u Građi JAZU 23, Zgb. 1952. (49—56).

Kad je sagledao grad u cjelini pjesnik se sjeća onih koji grad nastavaju, sjeća se pojedinih kategorija njegovih stanovnika:

Blagoslovi svake vrste
popi, fratri i koludrice,
manjurice,[3] službenice i udovice
i duše kê se u njem krste.
Blagoslovi vlasteli i vladike
i čuvaj od zla po sve vike,
i pučane, konjike i vojnike
svi poštovani po sve vike.
Blagoslovi svi težaci,
postolari i krojači,
svake vrste artizani[4]
zla obrani, čuvaj i hrani.
Blagoslovi pilicari[5] i zlatari,
kovači, oštari[6] i mornari,
mrižje, ribare i bekare[7]
i s kalafatom[8] sve zidare.

I na kraju pjesnik vidi i sjeća se Zadrana u »kotarskom« smislu, Zadrana iz okolice, Zadrana koji ne žive u samom gradu ali s gradom sačinjavaju jedinstvenu cjelinu. Pjesnik u tu cjelinu ubraja čak i goste koji su privremeno u gradu:

Blagoslovi tvoja krepost vela
kotar Zadranin i sva sela,
blago i vinograd na tvoju volju
i svako stablo po svom polju.
Blagoslovi na sve strane
Bože, tvoje sve Zadrane,
i ki stoje s njimi gosti,
Bože, grihe ti svim prosti...

Kao što vidimo pjesnikova vizija i njegova tema je grad i sve što je u gradu, grad s okolicom kao jedinstveni subjekt, dakle komuna, zajednica. Ta jedinstvena slika, ta gradska, komunalna zajednica to je pjesnikova preokupacija, to je njegov poslije bratovštine slijedeći najbliži svijet.[9]

3 Redovnice koje žive izvan samostana.

4 Obrtnici (prema talijanskom artigiano-obrtnik).

5 Kožari (prema talijanskom pellicciaio-kožar).

6 Gostioničari (prema talijanskom osteria-gostionica).

7 Mesare (prema talijanskom beccaio-mesar).

8 S brodograditeljem.

9 Koliko je slika grada-komune predstavljala zaokruženi prostor i doživljajni svijet pokazuju i zapisi srednjevjekovnih, mahom glagoljaških pisaca. U svojim uvodnim ili zaključnim popratnim bilješkama pisci i prepisivači često spominju grad u kojemu su radili ističući pri tome kako rade za dobro svoga grada i njegovih staleža. (Vidi npr. o tome M. Pantelić, Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca, u »Radovima staroslavenskog instituta«, u Zagrebu, br. 5, 1964, 15). Čitajući te zapise nameće se utisak kako je i našem srednjevjekovnom čovjeku i piscu njegov grad bio svojevrsno »uporište« i »poprište«, mjesto i društvena organizacija u kojoj on svojim pisanjem pridonosio udio u općem naporu prosvjećivanja puka, odnosno služenja Bogu i organiziranju što »kreposnijeg« života. Grad sa svojim staležima, bratovštinama, redovima, organizacijama svjetovne i duhovne vlasti i sa svojim zidinama i građevinama bio je pogodna i prihvaćena meta društvenih, javnih i religiozno-didaktičkih koncepcija i opsesija.

Slijedeća i u određenom pravcu konačna granica u društvenoj viziji našeg srednjovjekovnog čovjeka i književnika bili su njegovi gospodari: feudalac i kralj. Ovi zemaljski gospodari, bliži i neposredniji feudalni gospodar i daleki, tek u mislima dostižni kralj ili car bili su posljednji ovozemaljski autoriteti. U njima je srednjovjekovni čovjek vidio posljednju tačku na kojoj se zaustavilo njegovo društveno oko i pažnja njegove ovozemaljske discipline, etike i morala.

Spomenimo nekoliko primjera.

Pisac Berlinskog misala iz 1402. kaže da piše — »sije knjigi v vrime gospodina i oca u duhovnom gospodina Bonifacije pape IX i v vrime gospode krbavske Budislavić i Pavlović«.[10] Pop Martinac u glasovitoj bilješci u svom brevijaru napisanoj 1493. neposredno nakon katastrofe na Krbavskom polju bilježi kako Turci — »uhitiše bana hrvatskoga još živa«, kako ubiše kneza Ivana Frankopana i bana jajačkoga, a Mikulu Frankopana uhvatiše živa. Pisac zna da se spasio Bernardin Frankopan s nekolicinom vojnika.[11] Na kraju misala štampanog u Senju 1494. stoji svojevrsna kronološka odrednica — »kraljujući tada svitlomu kralju ugarskomu Ladislavu«,[12] dok na svršetku Oficija blažene divice Marije iz 1530. stoji da je štampan u vrijeme — »vladajuću tagda prevedrenomu gospodinu Ferdinandu kralju rimskomu, ugarskomu i češkomu«.[13] Knjižica Krsta iz Rijeke iz 1531. tiskana je »va vrime uzveličenoga gospodina Mikule Jurišića kapitana ričkoga i pročaja«,[14] a Knjižica od žitija rimskih arhijerejev i cesarov spominje i kapetana i kralja.[15]

Zaustavljanje pažnje naših predrenesansnih pisaca na feudalcu i spominjanje vladara ima, dakako, svoje opravdanje. Kralj je bio konačni ovozemaljski autoritet, a feudalac je bio ne samo neposredni gospodar nego glagoljašu često dobrotvor i zaštitnik. Uz imena zemaljskih gospodara bila je često povezana ne samo pomoć u izradi knjiga nego i garancija opće sigurnosti. Ne treba ovdje posebno isticati kako se upravo u ličkim, krbavsko-modruškim krajevima, u bližoj i daljoj okolici Zadra posao glagoljaša odvijao u neposrednoj blizini ratovanja, a ratovalo se pod rukovodstvom i uz stalno sudjelovanje feudalne gospode.

A zatim su došla renesansna vremena i u njima Petar Zoranić.

2.

Izvorište i novinu Zoranićevih vidika treba tražiti na dva mjesta: u zahtjevima što su ih sobom nosila renesansna otkrića i običaji i u konstelaciji pjesnikovih osobnih, tj. ličnih i domaćih

10 Vidi bilj. 9. Nav. rad M. Pantelić, str. 18.

11 Zapis Popa Martinca citiran je u studiji Josipa Hamma, Starohrvatski prijevod »Pjesme nad pjesmama«, Slovo, 6—8. Zagreb, 1957, 200.

12 Cit. u studiji Zv. Kulundžića, Glagoljaška štamparija 15—16. stoljeća. Senjski zbornik, II. Senj, 1966, 214.

13 Isto, str. 253.

14 Isto, 262.

15 Isto, 267.

uvjeta i sklonosti. Pogled na domaći kraj i pejzaž, odnos prema svom jeziku, ljubav prema svojoj zemlji i suosjećanje s nevoljama svoga naroda iako su u skladu s renesansnim tokovima i sklonostima imaju u Zoranića autohtone, domaće izvore i poticaje.

Širina Zoranićevih vidika uklapa se dakle u pojavu aktivnog renesansnog odnosa prema pejzažu i domovini, aktivnog odnosa rodoljublja i svijesti o vlastitoj pripadnosti cjelini koja je znatno šira od bratstva i komune. Između mnogih drugih osjećanja i novina složeni renesansni kompleks donio je i u ljudi učvrstio saznanje da su članovi jedne velike zajednice iste krvi i jezika.[16]

Svojevrsno jedinstvo i međusobno prožimanje osjećaja prema ljepoti prirode i ljubavi prema domovini u hrvatskih starih pjesnika vidljivo je i u dvostrukosti smisla njihove riječi »bašćina«. Ona u njih znači i kraj, priroda, pejzaž ali i zemlja, domovina.[17] Ovaj zajednički, jedinstveni osjećaj i doživljaj svoje zemlje i svoga kraja bio je snažan poticaj mnogih zanimljivih književnih očitovanja. On je u hrvatskih pjesnika osim opasnosti od humanistički »učenih« jezika latinskog i talijanskog bio pojačan i stvarnom opasnošću od Mlečana i Turaka. Strašna opasnost borbe za opstanak i mračna vizija sutrašnjice djelovala je na pjesnike da se intenzivno obraćaju svojoj »bašćini« i svom »jeziku«.

Patriotizma i svijesti o široj, sasvim određenoj etničkoj pripadnosti bilo je i u pisaca Srednjeg vijeka,[18] samo ta »narodna« vizija u njih nije imala sve one emotivne i aktivne dimenzije što ih je u društvenom i književnom životu ljudi izazivala renesansa. Sve vizije i svi vidici srednjevjekovnog čovjeka bili su na svoj način omeđeni, sputani, kontrolirani pa onda i nedorečeni. Trebalo je da dođu renesansna vremena da pojedini aspekti egzistencije, u nas sticajem okolnosti i onaj prvi, najosnovniji aspekt: borba za egzistenciju dođu do punog izražaja. Tad će se iz one situacije što ju je naslutio zabrinuti Pop Martinac stvarati plan za djelovanje i poticaj za akciju. Petar Zoranić je upravo klasičan primjer izrazite određenosti i širine u zahvatu novih stremljenja jedne epohe.

16 O rađanju šireg rodoljublja u renesansnim vremenima govori i J. Burckhardt u knjizi Kultura renesanse u Italiji (prijevod na hrvatski jez., Zagreb, M. H. 1953). V. Prvi odsjek. — G. Carducci (Discorsi dello svolgimento della letteratura nazionale, Opere I. Bologna, 1889, 165—166) ističe da se baš u renesansi konačno i u Italiji afirmirao i manifestirao nacionalni osjećaj i to pored političke razjedinjenosti zemlje.

17 Petar Hektorović ploveći u barci upozorava na ljepotu krajolika. Kaže da je uživao »bašćinu gledajuć oh koli lipa je« (stih 502). Petar Zoranić priča kako bi pastiri već odavna popustili i pobjegli pred vukovima, ali ih »slatkost bašćine uzdarži« (kap. XVI).

18 Spomenuti Pop Martinac (v. bilj. 11) s tragičnim je bolom i svješću pričao kako su protiv turskih upada podigli vojsku »gospoda hrvatska i bani hrvatski« i kako »Turci uhvatiše bana hrvatskoga još živa«. Stampani glagoljaški riječki misal iz 1531. zove se »Misal hrvacki« (v. bilj. 12, a str. 258) i tu nacionalnu odrednicu ponavlja pisac i na kraju kad utvrđuje »svršuet misal hrvacki«. Na kraju glagoljaškog korizmenjaka fratra Ruberta štampanog u Senju 1508. stoji u kolofonu da je knjiga »protumačena iz latinskog jezika na hrvatski«. Izdavači izričito mole sve one koji budu čitali da oproste zbog prijevoda »zač smo rodom Hrvate a naukom latinskim priprosti«, pa je dakle potrebno da postoje knjige i na narodnom jeziku (isto, str. 233).

Nešto od Zoranićevih vizija prisutno je već i u samom naslovu djela. Iako taj naslov treba da nas odvede u konvencionalnu pastoralnu odvojenost u kojoj treba da se zbudu čarobni događaji, ono što se pruža u »planinama« iza Zadra, u unutrašnjosti, i ono što je pastir Zoran susretao i doživljavao na svom putu ne samo da nam dozvoljava nego zahtijeva od nas da u Zoranićevim planinama vidimo simbol njegove zemlje isto onako kao što u dubravi pjesnika staroga Dubrovnika nailazimo na simbol njihove male a slobodne države. U Zoranića planine treba da posluže kao širi okvir, pozadina i zaštita svih onih brojnih i manjih a pjesniku dragih i poznatih lokacija kakve su npr. Zadar, Nin, Vodice, Podgorje, Paklenica i dr.

Zoranićeva vizija zemlje i domovine uočena je i u znanosti naglašena. Nema potrebe još jednom isticati i dokazivati Zoranićevo »naglašeno rodoljublje«. Može se samo postaviti pitanje koliko su nemir savjesti i životna potištenost što ga vuku planinama bile iživljavanje sasvim lične individualističke psihologije učenog čovjeka i pjesnika, a koliko su te iste duhovne preokupacije, i potreba da ih se riješi, bile u skladu s pjesnikovom željom da govori o gorućim pitanjima svoga naroda i svoje zemlje.

Širenje vidika i izlazak iz komunalno-feudalnih ograda nije pojava koja se može uočiti samo u Petra Zoranića. Ona je u skladu s općom pojavom bujnog razvoja hrvatske književnosti na narodnom jeziku, ona je u skladu i s naglašenim narodnim preokupacijama hrvatskih renesansnih pjesnika.

Svoje mjesto i dužnosti u općenarodnim relacijama, ono što je Zoranić naznačio očajem raspršenih stada i pastira i tugom siromašne vile Hrvatice, drugi pjesnici su izrazili na svoj način. Tako je Splićanin Marko Marulić pišući »Juditu« složenu »u versih hrvacki« naglašavao da djelo želi »stumačiti« — »našim jezikom neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke«,[19] Hvaranin Hanibal Lucić skromno je objašnjavao da je prevađajući djela Ovidija — »z latinske odiće svukši u našu harvacku bil priobukal«,[20] Dubrovčanin Mavro Vetranović ističući vrijednost i značenje svog prijatelja pjesnika Hektorovića zna koliki je domet toga značenja pa kaže: »navlaš kud jezik hrvatski prohodi«.[21] Itd. Prema tome naglašeni narodni vidik pjesnika Zoranića u skladu je ne samo s općim tokovima renesanse nego posebno ostvaren, uvjetovan i usmjeren dio je i jedan od temeljnih odnosa renesanse na istočnoj obali Jadrana, tj. u hrvatskoj kulturnoj sferi.

---

19 Marulićeva rečenica glasi: »Tuj historiju čtući ulize mi u pamet da ju stumačim našim jazikom neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke«.

20 Pričajući o svom radu tj. prijevodu Ovidijeve poslanice Pariz Heleni Lucić kaže ... »koju ja istu knjigu z latinske odiće svukši u našu harvacku nikoliko jur vrimena bih priobukal ... (SPH VI, Zgb, 1874).

21 Poslanicu je objavio M. Rešetar (Ein Sendschreiben Vetranić's an Hektorović. Archiv fur Slaw. Phil. XXIII, 1—2. 1901, 208).

NAJRODOLJUBIVIJE DJELO HRVATSKE RENESANSE

NIKICA KOLUMBIĆ

Hrvatska se književnost počela snažnije razvijati upravo u doba kad su se Hrvati suočili s osmanlijskom opasnosti i kad je borba za narodno samoodržanje »proždirala sav drugi interes i sve snage«,[1] pa je to suočenje s Turcima postalo gotovo svakodnevna tema starijih hrvatskih pjesnika. Zato će se upravo na djelima s tom tematikom moći najbolje pratiti umjetnički i etički razvoj našeg duhovnog dometa kroz stoljeća. Protuturska tematika ujedno je i najatraktivniji vid jedinstvenosti cjelokupne hrvatske književnosti do polovine XIX stoljeća, naročito po osjećanju zajedničke tragedije, pa mnogi pisci prelaze okvire lokalnih zbivanja. Tako i među pjesnicima XVI stoljeća, na primjer Hanibal Lucić opisuje sudbinu kćeri bana Vlaska, unuke Blaža Majera, slaveći ujedno i Dubrovnik, a Brne Krnarutić sigetsku tragediju osjeća i kao svoju nesreću.

Ali osjećaj te jedinstvenosti izražavao se i sviješću o jednom narodu i jednom jeziku, pri čemu se još od davnina upotrebljavao i jedan zajednički naziv. Tako i prva hrvatska pjesnička ličnost — Marko Marulić slaže svoju »Juditu« u »versih harvacki«. Petar Zoranić to hrvatstvo, suprotstavljajući ga mletačkoj romanizaciji, još jače ističe pa svoje djelo i posvećuje »Harvatom«. Nikola Nalješković obraća se guti, staračkoj bolesti Petra Hektorovića, neka ga poštedi, jer »nemoj svi Hrvati da na te plaču sad«, misleći pod tim imenom vjerojatno ne samo Hvarane i Dubrovčane.[2]

Ta povezanost i kompaktnost koja se izražavala živim prožimanjem i osjećajem zajedničkog pjesničkog izraza, zajedničkih pjesničkih inspiracija nije nikada kod hrvatskih pisaca stvarala nacionalnu svijest ograničena i zatvorena tipa. Ta svijest uvijek je bila otvorena i prema ostalim slavenskim, naročito susjednim narodima. Sjetimo se samo ponosa Hvaranina Vinka Pribojevića

---

1 J. Horvat — *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Zagreb 1939, str. 295—296.
2 *Pjesme N. Dimitrovića i N. Nalješkovića*, SPH V, Zagreb, 1873, 334.

što je Slaven, ili Gundulićeve radosti prilikom pobjede Poljaka nad Turcima i njegove boli zbog patnji srpskog življa, da ne spominjemo Križanićevo slavensko i Vitezovićevo južnoslavensko vizionarstvo, Kačićevo proslavljanje južnoslavenskih junaka, Mažuranićevu inspiraciju crnogorskim otporom, Botićevo osjećanje za muslimansku i kršćansku mladež u Bosni, a posebno hrvatsku narodnu poeziju gdje se uz domaće opjevavaju i srpski junaci. Uz ovako vidljive i već utvrđene značajke hrvatske književnosti samo nenaučno i tendenciozno zvuče tumačenja nekih stranih učenjaka koji hoće da je starija književnost u Dalmaciji tobože tek dio ili barem samo kopija talijanske književnosti. Neodrživa su pak i nesuvremena gledišta i onih naših stručnjaka koji je, iz bilo kojih razloga, nazivaju neadekvatnim nazivima (dubrovačko-dalmatinska, primorska i sl.) čime unose samo zbrku, odvajajući je od ostalih područja s kojima se ta književnost organski razvijala.

S te je strane upravo Zoranićevo djelo potpuno jasno. Crpeći mnogo od talijanskih pjesnika ono je po duhu i izrazu najmanje talijansko, a ističući svoje hrvatsko rodoljublje ono je po sadržaju i ideji blisko svim jugoslavenskim narodima. U okviru pak hrvatskih renesansnih pjesnika Zoranić je napisao najsloženije rodoljubno djelo, shvaćajući ljubav prema svome narodu u svoj povezanosti i svestranosti. Zato je naša nauka o književnosti već vrlo rano isticala rodoljublje kao glavnu značajku njegovih »Planina«.[3] M. Medini g. 1902. primjećuje da je Zoranić imao »smisla za narodnost svoju, te ga je upravo ljubav prema njoj potakla da piše«.[4] B. Vodnik ide i dalje pa zaključuje da su »Planine« »uopće u čitavoj dubrovačko-dalmatinskoj staroj književnosti najhrvatskije i najrodoljubivije djelo«.[5] Rodoljublje kao glavni Zoranićev pokretač ističu zatim V. Štefanić i M. Kombol.[6] I doista, Zoranić je u svome djelu vješto spojio nekoliko rodoljubnih komponenti: želju da opjeva rodni kraj, zabrinutost za narod koji pati od turskih pustošenja, brigu za narodni jezik i nastojanje da se hrvatska književnost podigne na nivo razvijenih književnosti.

Iako su ove odlike već poznate i istaknute, zadatak bi nauke o književnosti još uvijek bio da utvrdi koliko je rodoljublje sastavni, integralni dio Zoranićeva pastoralno-alegorijskog romana, je li ono samo periferna ili je pak središnja pjesnikova inspiracija, to jest je li ono neodvojivi i uvijek prisutni dio u poetskoj strukturi djela. Zapažanja koja ukazuju da je to daljnji ispravni put u nastojanju da se prodre u umjetničke vrednote Zoranićevih »Planina« dao je u posljednje vrijeme F. Švelec: »Zoranić nije samo »upleo« rodoljubna osjećanja, nego je ono (djelo — op. m.)

[3] M. Grgurić: *Hrvatstvo naših starih pjesnika*. Iskra, III, br. 15—16 i 19—20. 1893. M. Stanić: *Stari zadarski pjesnici, hrvatski rodoljubi*. Lovor I, br. 3—4, 1897.

[4] M. Medini: *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, Zagreb 1902, str. 244.

[5] B. Vodnik: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1913, 138—139.

[6] V. Štefanić: *P. Zoranić — Planine*. S predgovorom. Zagreb, 1942. M. Kombol: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1961, II izdanje, str. 139—145.

inkarnacija, opredmećenje njegova rodoljublja«.[7] Tim putem vodi nas i sam pjesnik već od početka, od posvete svoga djela i sigurno nismo daleko od istine ako kažemo da je rodoljublje i glavna strukturalna okosnica Zoranićevih »Planina« i da su njoj podređeni, to jest da nju tumače svi ostali predmeti pjesnikova opisivanja. Ali u djelu ima nekoliko manjih tematskih sastavnica te zajedničke, rodoljubne teme. One su se u procesu pjesnikova nadahnuća otjelotvorile u brojnim, manje ili više doživljenim pjesničkim slikama, pa će ih biti potrebno posebice razmotriti.

1. »Pod koprinom lik išćući«

Već prije susreta sa samim djelom, u posveti »Planina«, nailazimo na neku vrst pjesnikove definicije osnovnih kompozicijsko-misaonih obilježja. Zoranov odlazak u planine da bi se izliječio od nesretne ljubavi treba shvatiti kao metaforu, alegoriju, jer ta je ljubav samo »koprina«, to jest vanjska, formalna komponenta ispod koje se krije unutrašnja — želja da opjeva svoju domovinu, da iznese njene ljepote i njene patnje. U toku čitava djela ove će se dvije komponente — »koprina« i »bašćina« stalno isprepletati, i to u vidu nestvarnog i stvarnog svijeta, u vidu forme i sadržaja.[8] Zato, ako pri čitanju »Planina« želimo doprijeti do pjesnikove misaono-čuvstvene osnove, morat ćemo često skidati tu »koprinu« s predmeta pjesnikova opisivanja. Skinuvši je na primjer s planina, ukazat će nam se pjesnikova »bašćina«, domovina; ispod pastira krit će se vjerojatno neki narodni vođe, bilo duhovni bilo politički; ovce će postati ugroženi široki slojevi naroda, vuci turske horde, a vile će se pretvoriti u apstraktne sile — nosioce ideja i putokaza. Pastoralno-mitološki elementi, bili oni puka imitacija tuđih uzora ili plod vlastite imaginacije, imaju ovdje svoju posebnu funkciju — oni povezuju krutu realnost tadašnje političke, ekonomske i kulturne situacije s duhovnim stremljenjima napredne narodne inteligencije i čitavu viziju domovine uzdižu na pijedestal ideala, ali uvijek tako da je veza s čvrstim tlom zbilje stalno sačuvana. Zato je lako opaziti da je svaki element toga vanjskog plašta adekvatan tumač osnovne pjesnikove misaono-čuvstvene vodilje — ljubavi prema domovini. Sve njegove priče, prijetvori i pjesme, za koje je nalazio uzore u Ovidija, Vergila, Dantea, Petrarke, Boccaccia ili Sannazara, smješteni su na domaće tlo i spretno su povezani s domaćim problemima i životom. U našoj nauci o književnosti proučena su prilično iscrpno gotovo sva mjesta, sve slike, opisi, motivi i stihovi koji su uzeti ili podsjećaju na nekog latinskog ili talijanskog pjesnika, pri čemu moramo istaći da je u nešto manjoj mjeri proučen Zoranićev odnos prema domaćoj tradiciji,[9] ali svi ti pre-

[7] F. Švelec: *Petar Zoranić*. Petar Zoranić — Juraj Baraković, Pet stoljeća hrvatske književnosti, MH — Zora, Zagreb 1964, str. 16.

[8] F. Švelec, op. cit. str. 14, piše: »Jer *Planine* su ipak svoja vlastita sad više sad manje uspjela cjelina u kojoj vanjsko jedinstvo čini fikciju putovanja, a unutrašnje rodoljubni ugođaj kojim je djelo prožeto od posvete do posljednjeg poglavlja«.

[9] V. na primjer rad J. Torbarine: *Stari elementi i domaća tradicija u Zoranićevim »Planinama«*. Zadarska revija br. 1, 1959, str. 7—24.

uzeti dijelovi ukomponirani su u »Planine« sasvim prirodno i imaju svoju posebnu motivaciju i funkciju. Utjecaj, na primjer, Danteova »Pakla« nema samo knjišku vrijednost nego i duboko doživljajnu, jer se tema pakla nametnula u susretu s osebujnom divljom prirodom Paklenicâ na Velebitu. Ni osnovna tema — posjet planinama — nije pjesnikov odlazak u neki izmišljeni pastoralno-mitološki svijet, kao što je to činio Sannazarov junak, pjesnikov uzor, jer Zoranić polazi u nama poznate krajeve: kroz Paklenicu na Velebit, zatim na Dinaru te Krkom do mora i sve nam to prilično zorno i točno opisuje. Upravo zbog te vjernosti stvarnim lokalitetima Zoranićevo djelo možemo nazvati našim prvim putopisom. Ne samo da lako možemo identificirati lokalitete koje on opisuje nego i dobar dio aluzija na tadašnje ličnosti i događaje nije nam danas teško odgonetnuti. U Zoranićevu je djelu, dakle, stalno prisutna domaća stvarnost.[10] Zato i naziv »Planine« nije tek ponašeni izraz na Sannazarovu Arcadiju, jer talijanski pjesnik bježi u knjiški, izmišljeni i konvencionalni svijet, a Zoranić polazi k našim gorštacima koji žive u katunima i skromnim pastirskim kolibama, koji su suočeni s gorkom stvarnosti. Planine su prema tome samo metafora za domovinu, koju on opjevava, dajući pojedinim lokalitetima, gradovima, planinama i rijekama personifikacijsko, alegoričko i simboličko obilježje. I hrvatskim nazivima za neke biljke nastoji pronaći pjesničko-alegoričku etimologiju. Podrijetlo gradova prema mitologijskim bićima i događajima, prijetvori junaka u gore, bunare, cvijeće — sve su to samo duboki poetski odzvuci svega onoga što pjesnika veže za rodni kraj. Koprena kojom on pomoću svoje fantazije zaogrće zbiljske predmete i događaje lagana je i prozirna i na čitaoca, kojemu Zoranićev jezik nije velika prepreka, djeluje sasvim prirodno i neposredno.

2. »U zuk« narodne pjesme

Zoranićevo poznavanje narodnoga života i stvaralaštva nije mnogo privlačilo pažnju istraživača, iako bi detaljnija analiza dala i većih rezultata nego što se stanoviti odjeci mogu zapaziti običnim čitanjem. Već i činjenica da za svoje dvije pjesme pjesnik traži da se pjevaju »u zuk« dviju narodnih pjesama (»A ti, devojko šegljiva«, kap. XIII i »Drazi mi goru projdoše«, kap. XIV)[11] govore o tome da je i tu nastojao istaći osobitosti svoga kraja i svoga naroda, čime njegova ljubav prema domovini i njenim

[10] O tome raspravlja J. Ravlić u radu *Odrazi domaće stvarnosti u staroj hrvatskoj književnosti. P. Zoranić i njegove »Planine«.* Zad. revija br. 1, 1959, str. 25—57.

[11] Navodi iz »Planina« dani su prema podjeli u I izdanju, ali s dopunom u navedenom izdanju V. Štefanića. Da su pjesme koje navodi Zoranić doista postojale dokazao je F. Fancev koji je objavio čitav tekst prve pjesme »Aj ti, devojko šegljiva«, a koji je tekst pronašao u jednom rukopisu. V. njegov rad: *Dosad najstarija poznata hrvatska pučka narodna pjesma.* Zbornik u čast Bogdana Popovića, Beograd, 1929. Zoranić, naravno, nije navodio tekst narodnih pjesama, ali je pogodio narodni ton. Međutim, i te pjesme s narodnim tonom samo su parafraze stranih pjesnika, kao što je J. Torbarina utvrdio za drugu pjesmu (op. cit., str. 23).

ljepotama poprima još jače crte. Njegovi pastiri sviraju i u narodne instrumente — roške, surle i gusle (npr. kap. VIII). Njegova vila-muza, koja ga je nadahnula da pjeva o domovini, »po običaju harvackom gizdavo dali počteno narešena biše« (Posveta). Zoranićevi pastiri nose narodna imena (od kojih je neka vjerojatno i sam pjesnik skovao) čime on talijanskom elementu koji je započeo s odnarođivanjem Zadra želi naglasiti hrvatstvo i slavenstvo svoga kraja.[12] U Zoranića nalazimo i narodne nazive za mjesece (zrilvoće, Posveta; cvitanj, Kap. VIII), za zvijezde i zviježđa (Kap. XVIII). A slavljenja 1. svibnja, zatim »god« pastira Divnića i sl., iako podsjećaju na slična mjesta u Arcadiji, imaju i elemenata nekih naših narodnih običaja. Pjevačko natjecanje Bornika i Slavka nije se svidjelo samo zbog zanimljiva sadržaja nego i zato jer su oni to pjevali po »načinu od napojnic«, tj. narodnih napitnica (Kap. XIV). Ovakvih narodnih elemenata ima u »Planinama« i više, ali već i ovo što je navedeno govori o tome da ih pjesnik nije unosio slučajno, nego da je bio svjestan njihove funkcije. A to još jednom dokazuje da je Zoranićevo djelo bilo nadahnuto nacionalnom temom bogato i svestrano.

3. »Slatkost bašćine i tužbeni poj«

Već pri prvom susretu s pastirima Zoran vidi tužnu sliku domovine, jer »oni (pastiri) ki budi da predljivi (bojažljivi) kroz svakdanje naporstvo od vukov i već cić neprijateljskoga česta plinjenja i robljenja, ništar manje za dobri stari običaj blagoviti (zadovoljni) stahu« (Kap. V). Zoran je naime susreo najprije pastire koji su živjeli na Velebitu, u kraju koji još nije bio potpao pod tursku vlast, nego su Turci samo povremeno upadali. Zato ti pastiri i pjevaju vedrije ljubavne pjesme, slave narodne običaje itd. Zoran s ponosom priča o svojim precima koji potječu iz tih prekovelebitskih krajeva, odakle se njegov »dida did« zbog nasilnog vladanja »harvacke krbavske gospode« u »dalmacke deželje« (Kap. VII).

Na putu prema Dinari, dakle, prema istočnijim krajevima, Zoran nailazi na mjesta »gdi pastirov nič malo i živin svakojakih malo zajedno i krupno pasihu« (Kap. XVI). To su pastiri koji će pjevati tužbalice o »rasutoj bašćini«, to su krajevi oko Dinare koje su turska osvajanja već prorijedila. Na pitanje zašto su tako svi zajedno sakupljeni, odgovaraju: »Ne čudi se, goste, tomu, da čudi se da se kočeto (životinja) al človik u ovih planinah nahodi, jer ne samo jedan ali dva vuka, da jata vekša neg i mi i stada iz istočnih stran izhode i često, pačeli svakčasno nas nadbijaju toliko da ne samo živine, da nas pastire i stražni psi razdiraju; i jur po svoj župi ovoj nije ih, pačeli vekši dil razdrli su, a jini, budi da malo, u tuja vladanja pobigli; i mi eto, kako ovca drugu zaklanu gledajući, svoj kolj čekamo. I mi bismo od ovud pobigli, dali nas slatkost bašćine uzdrži« (Kap. XVI). To su pastiri kojima »vazda tribi triznim i oružnim nalog stargući pribivat« (paziti na

[12] Hvaranin Vinko Pribojević (*O podrijetlu i zgodama Slavena*, JAZU, Zagreb 1951, str. 173) rado navodi slavenska narodna imena koja su »česta kod Slavena, osobito kod Hvarana«. Pribojević je svoje djelo objavio g. 1532.

navalu). Ti su predjeli već bili osvojeni od Turaka zbog čega je većina stanovništva pobjegla, a ostali su samo oni koji se nisu mogli odvojiti od rodnoga kraja, koje »slatkost bašćine uzdarži«. Zatim slijede pjesme Slavgora i Dvorka »od rasute bašćine«, u kojima je dana potresna slika porobljene domovine. Potaknut jedinim jačim domaćim uzorom Zoranić upliće tu i Marula pastira (M. Marulića), koji je nekad tako dirljivo pjevao o poharanoj domovini. Uz vidljive odjeke Arcadije (X ekloga) ova je pjesma i djelomična parafraza Marulićeve »Molitve suprotiva Turkom« (Kap. XVI).[13] Međutim, dok Marulić i njegovi prethodnici spominju ime tursko, Zoranić ga uporno izbjegava, vjerojatno zato da bi ostao dosljedan alegorijskom prikazivanju. Ipak, pojedine slike predočuju nam upravo turska napadačka obilježja: »a stanja požgaše i jimanja, i dičice mnoštvo povedoše u robstvo« ili »s misecom na glavi zmaj polja potravi« (Kap. XVI).

Kad mu se, na povratku Krkom prema moru, pokazao osvojen Skradin,[14] Zoranić uzdiše: »Ah, deželjo naša — vele nevoljnoga Skradina bliza sosedo!«. Šibenik je, međutim, odolijevao turskim napadima pa ga pjesnik naziva »sminojaki slavni grad« (Kap. XXI). Poslije povratka u Nin pjesnik će se još jednom sjetiti Turaka. U molbi umrlom biskupu Divniću pastir Rosjak pjeva:

»rač doli pozriti ter stada naša vi,
da jur poživiti prid vuci lazno ni«. (Kap. XXII)

Nije potpuno jasno tko su »najamnici« koje prekorava Rosjak, ali po opisu pjesnikovu moglo bi se misliti da su to mletačke čete poslane da brane pojedina mjesta, ali su ti vojnici, međutim, u bijegu pred neprijateljem znali pustošiti gore od Turaka:

»Da gore je još, ah, da najamnici pak —
vidit je vuke strah ter biže nauznak,
mlika kredu ostanak, vimena tarzaju,
muzeć prez pristanak jur karv ožimaju«. (Kap. XXII).

Iako je slika domovine tužna i jadna, Zoranić na završetku svoga djela, vjerojatno potaknut nekim vedrijim navještajima, izriče optimizam u simbolično-alegoričnoj viziji pobjede nad Turcima: »Eno trikrunja božja ptica oral — z zmajem misecem okrunjenim zaratili su se; eno Mihovil u pomoć orla jur kreljut jedan zmaju odkrenul je i ostali kip skončati hoće« (Kap. XXIV).[15] Pjesnik je, dakle, svojim suvremenicima želio pružiti i malo okrepe.

[13] Međutim, Marulićeva »Molitva« nastala je vjerojatno prema sličnoj, ali osmeračkoj pjesmi anonimnog začinjavca iz XV stoljeća (v. N. Kolumbić: *Jedna hrvatska serdnjovjekovna osmeračka »Molitva protiv Turaka«*. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. IX, Zadar 1962, str. 379—390).

[14] Skradin su Turci osvojili g. 1522.

[15] V. Štefanić (op. cit 189) misli da se to bez sumnje odnosi na cara Ferdinanda, u kojega je i Zoranić g. 1536. polagao nade, kad su se turske čete ponovo počele pomicati prema zapadu. S tim se slaže i S. Antoljak (*Novi podaci o hrvatskom pjesniku Petru Zoraniću*, Građa knj. 22, Zagreb 1952, str. 264).

4. »Nepomnja i nehaj jezika harvackoga«

U posveti »dobrom bašćincu i Harvatinu« Matijeviću Zoranić ističe da je ne s malim stidom pisao svoje »Planine«, jedno zato što je u to vrijeme imao i drugih briga, a kao drugo i zato što »jazik kim općimo pošpuren (natrunjen) jest latinskim«, misleći ovdje vjerojatno više na talijanski. Ali, on je ponosan što se vježbao na »tumačenju blaženoga Hieronima«, tj. na domaćoj glagoljskoj knjizi. I u zadnjem poglavlju Zoranić će se sjetiti Hieronima koji je »ona našega jazika... stanovita klonda« (stup), prihvaćajući legendu o sv. Jerolimu kao utemeljitelju hrvatske (glagoljske) pismenosti. Ali, obrazujući se na već izgrađenim kulturama i jezicima, grčkom, latinskom i talijanskom, Zoranić je svjestan koliko nedostaje tadašnjem hrvatskom jeziku da bi on mogao biti čvrsta osnova za stvaranje velike literature.

Dok je Marulić samo usput spomenuo da piše na hrvatskom kako bi ga razumjeli i oni »ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke«, ne upuštajući se u neku jezičnu problematiku svoga vremena, Zoranić je prvi naš pisac koji je jasno istaknuo potrebu gajenja materinskoga jezika. Uzdah Vile Hrvatice: »Ah, nepomnjo i nehaju jazika harvackoga!« nije mali prijekor suvremenicima. Književnik, kaže vila, »ako ki poje ali piše, u jini tuji jazik piše i poje; a manom se, pačeli sobom sramuju i stide« (Kap. XX). Neće se ovo ipak odnositi samo na naše latiniste toga vremena, iako je među njima bilo i onih koji su, kao na primjer Ilija Crijević, izričito izjavljivali kako je to jezik nedostojan pjesništva. Bit će da je Zoranićeva oštrica još više bila uperena protiv onih Zadrana koji su se prepustili vremenu, koji su nekritički prihvaćali sve tuđe. Nije valjda slučaj da to isto pitanje nešto kasnije postavlja još jedan Zadranin — Juraj Baraković, pa je briga upravo zadarskih pjesnika za hrvatski jezik morala biti prouzrokovana ne samo općim stanjem nego i specifičnim zadarskim prilikama. Već je M. Stanić primijetio da je u Zadru, koji je postajao centar mletačke Dalmacije, najprije došla do izražaja tendencija talijaniziranja domaćeg stanovništva.[16] Zato je upravo Zoranić isticao svoje hrvatstvo više od ostalih pjesnika toga vremena, zato je on svoje »Planine« okitio cvijećem narodnoga melosa, narodnoga stiha, narodnih naziva i imena, ponarođujući čak i strane mitove.

5. »Vila mlajahna s malo jabukami u krilcu«

Zoranićeva konstatacija g. 1536. da je hrvatska književna produkcija mršava, ima mjesta, jer uz nekoliko praktičkih crkvenih knjiga Marulićeva »Judita« bila je jedino objavljeno umjetničko djelo na hrvatskom jeziku. Ipak, njegova izjava da ide »po neuvižbanu konjicu, po stazi ne tlačeni« odnosit će se više na umjetničku prozu nego na stihotvorstvo. U hrvatskoj književnosti pravih preteča u umjetničkoj prozi on doista nije imao, zato je

[16] M. Stanić, op. cit., a v. o tome i M. Hraste: *O govoru Zadra i okolice*, Zadar — Zbornik, MH, Zagreb 1964, str. 443.

on i utemeljitelj te vrste u našoj književnosti, a ujedno je i pisac prvog domaćeg pastoralnog romana, ukoliko se termin roman upotrebi u najširem smislu. Ako bi se ta metafora odnosila i na stihove, onda bi je on već u samom djelu demantirao, jer, sjećajući se Marulića, pjesnika na kojega se stihotvorstvo ugledao, on sam u »Planinama« ističe »njegova poja slas i složenja hitrost« (Kap. XVI). Osim toga našao je on već utrtu stazu i u stihovima hrvatskih srednjovjekovnih začinjavaca, te u stihotvorstvu leutaške, pučke gradske trubadursko-petrarkističke lirike, koju je poznavao i Marulić, a koju su sastavljali i Zadrani.[17] Na koncu, kako smo već vidjeli, on je svoju poeziju rado osvježavao na izvorima narodne, folklorne književnosti.

Zato je njegov stih mnogo okretniji od njegove proze. U njoj se, uz nesumnjive poetske opise, osjeća podređivanje latinskoj i talijanskoj sintaksi, što uz brojne arhaizme čini pogotovu danas njegov jezik teškim. Sintaktičko-stilističke crte Zoranićeve proze nisu još u našoj nauci o književnosti i jeziku obrađene, a tek tada bi se i moglo ocijeniti koje je on teškoće prebrodio kao početnik.

Mora se prihvatiti i Zoranićeva tvrdnja, koju je on alegorijski izrazio u »Planinama«, kako jedno ili dva književna imena ne mogu još tvoriti i jednu književnost. Zato je Vila Hrvatica »mlajahna« (literatura tek u povoju) i »s malo jabukami u krilcu« (s malo književnih ostvarenja) — Kap. XX. Osim Marulićeve »Judite« nije u to doba ni bilo drugih djela koja bi bila dostojna viline pažnje, iako je Zoranić u vilino krilo metnuo i svoja dva djela, nama danas nepoznata, ali se pod naslovima »Vilenica« i »Ljubveni lov« kriju u dijelovima nekakvi preteče njegovih »Planina«. Uostalom, u njegovu pastoralnom romanu dolaze kao dijelovi priče o vilenicama (»Od Dinare vilenice« — Kap. XVIII) i prijetvori s ljubavnim lovom (»Od pritvora Dražnika i Novaka« — Kap. X i sl.). Da je Zoranić svoje djelo pisao ili redigirao pred objavljivanje g. 1569, vjerojatno ni vila Hrvatica ne bi više bila onako tužna zbog mršavih plodova.

Kao poseban poticaj na njegovo stvaralaštvo Zoranić spominje i ženu Jelu: »gorko proplakah spominjući se od dobrohtinja njeje do mene, i ujisto da pod nje sincom krila, ali, za bolje reći, pod vite jele granami mnoga petja pel bih. Njoj hvala i čast, jer mi zril uzrok (početak) davaše« (Kap. XXII). Istraživači nisu sigurni je li to njegova majka Elizabeta, ali ne bi se lako moglo odbaciti tu tvrdnju, ne samo zato što postoji analogija i u Sannazarovoj Arcadiji (Prosa — X-XI) nego što Zoranić navedenim tekstom priznaje da ga je ona upućivala, da mu je ona davala i prve pobude za pisanje.

*

Kako vidimo, Zoranićeva su rodoljubna nadahnuća brojna jer je djelo i po svojoj kompozicijskoj i po idejnoj strukturi dosta bogato i složeno i jer su odrazi domaće stvarnosti sadržani gotovo u svakom njegovu djeliću, a vjerojatno ima i aluzija koje mi danas više ne možemo raspoznati.

17 Na primjer zadarski notar J. Vidulić koncem XV stoljeća. Vidi V. Valčić: *Jerolim Vidulić, najstariji hrvatski pjesnik Zadra.* Zbornik Inst. za hist. nauke u Zadru, Zadar 1955, 81—91.

Rodoljublje nije samo jedna od tema Zoranićeva djela, nego je ono u njemu središnja komponenta, osnovna misaono-čuvstvena podloga, koja se izražava u stilskim i sadržajnim slojevima djela. Da to pjesnik i nije sam potvrdio u posveti, lako bismo zaključili iz samoga teksta. Traženje lijeka od ljubavnoga betega, pjevanje pastira, njihova natjecanja i susreti s vilama — sve to predstavlja samo vanjski plašt koje čitavo djelo uspjelo obavija pastoralno-mitološkim ugođajem, a čime njegova suština — povezanost s krutom zbiljom pjesnikove »bašćine« dobija na uzvišenosti i poetičnosti.

Nije čudo da nas od Zoranićeve bašćine asocijacije vode na bašćinu Petra Hektorovića. Iako je kod hvarskog pjesnika ona nešto uži pojam, obojicu dodiruje nježan, pjesnički odnos prema toj bašćini, bilo domovini, bilo užem zavičaju, to jest širem ili užem području na kojemu pojedinac može najbolje afirmirati svoju individualnost, na kojemu se čovjek najjače i osjeća kao ličnost koja se u nečemu ostvaruje, koja nečemu pripada. Zato su ova dva suvremenika, ta naša dva »bašćinca«, koja vjerojatno ne bez razloga upotrebljavaju tu istu, njima tako dragu riječ, ujedno i naša dva najveća rodoljuba svoga vremena, ako rodoljublje shvatimo u širem smislu riječi. Doduše, njihove će inspiracije biti i nešto različite — jedan će doživljavati ljude i prirodu kao simbole i alegorije, a drugi kao realna bića i predmete, pa će se jedan više prepustiti svojoj fantaziji, a drugi materijalnim činjenicama, koliko se oni na prvi pogled i odvajaju, ima nekoliko zanimljivih mjesta u kojima se prilično podudaraju.

I jedan i drugi opisuju svoje putovanje s ograničenim brojem dana, spominjući lokalitete koje je lako utvrditi. I Zoranić i Hektorović prikazuju pastoralna lica — pastire ili ribare, koji pjevaju »na promin«, natječući se i dobijajući za pjevanje nagrade. Naravno, tu je i zajednički uzor — Sannazaro,[18] ali pri tom i Zoranić i Hektorović ističu narodne melodije, u stihovima i jednog i drugog pjesnika, kao po nekom dogovoru, našlo je dostojno mjesto slavljenje Marka Marulića, a i opisi njegova boravka su slični:

»*Srića* me k slavnomu mistu dovede upran,
caru rimskomu kadi bi nigda *stan*.« (Planine, Kap. XVI)
»Pojdosmo k Nečujmu za kušati *sriću*,
gdi je bil Don Dujmu *stan* Baništrilića.« (Ribanje, 763—764)

Narodne poslovice i izreke Zoranićevih pastira i Hektorovićevih ribara zvuče ponekad dosta slično, a pjevaju se i napitnice (Zoranić spominje »način od napojnic«, a Hektorovićev ribar pjeva uz zdravicu počasnicu; — Planine, Kap. XIV i Ribanje, 220—221). Na koncu, oba pjesnika zadojena su kršćanskim humanizmom i u tom duhu njihova djela i završavaju.

Što je najznačajnije — i Zoranić i Hektorović opjevali su svoju »bašćinu«, pri čemu ističu težnju za slobodnim životom u njom, ističu zahtjev za ljudskim odnosima. Ali, shvaćajući i doživljujući to svaki na svoj način, oni se u glavnim crtama nadopunjuju. Dok Zoranić ističe težnju za slobodom svog naroda, na-

18 V. o tome raspravu T. Matića: *Zoranić's Planine und Sannazaro's Arcadia.* Archiv für slavische Philologie XIX, 1897, br. 3—4.

rodne zajednice, pa se izražava simbolima i alegorijama, Hektorović uzdiže slobodu pojedinca i opisuje njemu poznate osobe.

Ipak, podudaranja koja smo naveli ne mogu se nijekati. Jesu li ona rezultat nekih veza koje su nama ostale nepoznate, pitanje je u koje se sada ne možemo upuštati. Uostalom, i razlike su tolike da ova dva pjesnika, koja su u hrvatskoj književnosti afirmirala značajne tekovine renesanse — slobodu pojedinca i slobodu jednog naroda — predstavljaju i dvije samostalne pjesničke ličnosti koje su tuđe uzore znale podrediti vlastitom doživljaju. Ako je u tom smislu bilo i međusobnih dodira i poticaja, oni su se ipak vodili tragovima vlastitog nadahnuća.

Da se vratimo na Zoranića — naša tema ne postavlja zadatak da utvrdimo u kojoj su mjeri vanjski dijelovi adekvatni tumači unutrašnjih, koliko veze između tih raznorodnih dijelova uspijevaju dočarati skladnost cjeline, jer to je zadatak opširnije i studioznije estetske analize. Nama je samo važno istaći koju funkciju u Zoranićevu djelu ima rodoljublje. Zoranić je, naime, prvi čovjek u hrvatskoj književnosti koji pokazuje svijest o svojoj nacionalnoj pripadnosti. U njegovu djelu prirodno su i poetski uspjelo spojeni problemi jezika i literature s pitanjima osnovnog održanja narodne egzistencije. On je, ako ne najjači, a ono najaktivniji intelektualac svoga vremena kod nas, pravi putokaz kamo u datom trenutku usmjeriti narodne snage, fizičke i duhovne, za očuvanje nacionalne individualnosti. Jedino narod koji je svjestan svoga identiteta u širokom smislu, bit će sposoban da se održi, a kulturna i jezična sloboda bit će mu poticaj da se oslobodi ekonomskog i političkog ugnjetavanja. U tom smislu razvijala se sva starija hrvatska književnost, a poneki pjesnici jače su isticali ta pitanja. Zoranić nas je, međutim, od starijih hrvatskih pisaca u tome najviše zadužio. Zato, široki patriotizam starijih hrvatskih pjesnika, koji je otvoren svim narodima i kulturama, naročito prema susjednim Slavenima, mogao bi i danas pozitivno utjecati na odgoj naše omladine, ali tom se razdoblju naše književnosti i kulture još uvijek ne posvećuje dovoljna pažnja.[19]

Koliko je, na primjer, samo Zoranićevo djelo za nas vrednije nego za Talijane djelo njegova talijanskog uzora Sannazara, ispuštajući ovdje neke prednosti Arcadije nad Zoranićevim »Planinama«, vidjet ćemo i u ocjeni koju je o Arcadiji izrekao talijanski povjesničar književnosti De Sanctis: »Sannazarovu Arcadiju teško je danas čitati, jedno zbog krutosti i izvještačenosti te proze, koja je monotona u svojoj eleganciji, a drugo zbog neke praznine i mlohavosti akcije i osjećaja, što savršeno izražava onu unutarnju prazninu, koju bismo danas nazvali dosadom«.[20]

Za Zoranićeve »Planine«, za djelo vezano uz domaće tlo, za pjesnika čije je rodoljublje izviralo iz dubokog osjećanja za sudbinu naše narodne zajednice, ovakva ocjena ne bi ni u kom slučaju bila opravdana. A to ujedno dokazuje da su «Planine« izvorno djelo koje u stanovitim crtama živi i danas.

[19] Tako na primjer u programu za osnovnu školu u SRH, prema čitankama, osim Gundulićeva teksta »O slobodi«, nema ni jednog stiha iz bogate riznice četiristoljetnog hrvatskog stihotvorstva.

[20] F. De Sanctis: *Povijest talijanske književnosti* (preveo I. Frangeš), MH, Zagreb 1955, str. 302—303.

PROSLAVLJANJE DOMOVINE U DJELU PETRA ZORANIĆA

(Struktura i funkcija Zoranićevih »pripovisti«)

FRANJO ŠVELEC

»... I pod *koprinom* 1lk iščući za beteg ljubveni uličiti, na planine i k vilenic; projdoh, u kom prohodu mnoga pastirska petja i *pripovisti od pritvora junakov i devojak u dube, cvite, vrulje i vode iz deželj naših počitajući sliših* ...« (Kurziv moj — F. Š.)

(Iz Posvete »Planina«)

Zoranićev roman ostvaruje se kao »prikaz« pjesnikova putovanja po predjelima sjeverne Dalmacije. Konstituensi su mu s jedne strane poveća zbirka lirskih pjesama, upravo ljubavni kanconijer, kakav je, na primjer, onaj Hanibala Lucića ili Šiška Menčetića, i s druge ne mnogo manja zbirka novela ili »pripovisti«. Sam autor pojavljuje se čas kao »opisivač« svoga putovanja, čas kao »zapisivač« pjesama što ih koji mladi pastir u ovoj ili onoj prilici pjeva, čas opet kao »zapisivač« »pripovisti« što ih koji stariji pastir priča da zabavi družinu.

Kao autor stihova — prema usvojenoj fikciji — Zoranić se javlja samo jednom, i to pjesmom o Jagi što ju je otpjevao pred pastirima negdje na Velebitu. Sve ostale pjesme kao da su ispjevali drugi, sve »pripovisti« kao da su smislili drugi. Po tome se »Planine« u nekim tačkama i u nekim aspektima mogu uspoređivati s Boccacciovim »Dekameronom«, a po tome onda i s drugim sličnim zbirkama novela. Dodiri se očituju u prvom redu u izrađenom okviru u kojem se novele odnosno »pripovisti« pričaju. U Boccaccia je to, kako je poznato, grupa djevojaka i mladića koji se za vrijeme kuge sklanjaju iz Firence u neki dvorac u okolici. Da zaborave na strašni pomor u gradu, mladići i djevojke, u deset dana, pričaju novele po unaprijed utvrđenom planu. Svakoga dana jedno je od njih »kralj« ili »kraljica«, i svako od njih, deset ih je na broju, u tih deset dana ispriča po jednu novelu dnevno. Unaprijed se određuje tko će narednoga dana biti »kralj« odnosno »kraljica«, unaprijed se određuje i tema na koju novele toga dana treba da bude ispripovijedane.

Boccaccio se dakle ne javlja kao organizator pripovijedanja, pa čak ni kao isključivi autor. On je u sastavljanju »Dekamerona« sasvim izjednačen s ostalim učesnicima: svakoga dana može samo jednom pričati, samo jednom u svih deset dana može biti »kralj«. Jedina mu je privilegija što svoju novelu svakoga dana može izložiti nakon svih ostalih, tj. posljednjih.

Na sličan način organizira se pričanje i u Zoranića, dakako u malome, jer se u »Planinama« samo jednoga dana pripovijedaju »pripovisti«, a ostalih se dana zbivaju druge i drugačije zgode. Toga dakle jedinoga dana kada se »pripovisti« pričaju, pastiri imaju »glavara« ili »glavariju« ili »starišinu« koji određuje temu »pripovisti« i redoslijed pripovjedača. »Glavar« priča prvi, za njim onda slijede ostali. Dakle ni Zoranić nije organizator pripovijedanja. On je naprosto putnik koji na svome putu »zatječe« takvu i takvu situaciju i o njoj »izvještava«. — Time se ujedno i iscrpljuje zanatsko-tehnički dodir Zoranića s Boccacciovim »Dekameronom«.

Mnogo veće i neposrednije značenje za način komponiranja »Planina« imao je Jacopo Sannazaro sa svojom »Arcadijom«. Sincero (autor) putuje utopijskom Arkadijom kako bi se oslobodio patnja zbog nesretne ljubavi, kao što Zoranić putuje u planine u potrazi za lijekom protiv »betega ljubvenoga«. Izabrani okvir potpuno je isti. Ali već u promatranju odnosa proze prema stihovima o oba djela jasno se vidi da je riječ o dvije potpuno različite strukture. »Arcadia« se odlikuje naročitom kompozicijom i u sebi čvrsto zatvorenom arhitektonikom. Iza svake proze pravilno slijedi po jedna ekloga. Prva je proza uvod u prvu eklogu, prvi dio druge proze sadrži komentar prvoj eklogi, a drugi je dio uvod u narednu eklogu, i tako redom. Tematsku jedinicu, dakle, čini uvijek drugi dio proze, ekloga koja zatim slijedi i prvi dio naredne proze. Svaka tematska jedinica u pravilu sadrži jednu ljubavnu storiju. Sannazaro je doduše kao i Zoranić »opisivač« onoga što vidi (proze) i »zapisivač« onoga što čuje (ekloge). I on poput Zoranića samo jednom nastupa kao autor ekloge. Po svoj je prilici sasvim slučajno što se i u jednog i u drugog pisca »vlastita« pjesma nalazi u šestom poglavlju, jer je broj Zoranićevih poglavlja dvostruko veći od Sannazarovih. Međutim, ritam kojim se u Zoranića izmjenjuje proza sa stihovima mnogo je labaviji, »nepravilniji« i rekao bih neuredniji. Zaredą tako u njega proza kroz više poglavlja, dą onda dođu stihovi s umetnutim komentarima koji najčešće znače ocjenu. U Zoranića rijetko proza bude uvodom u pjesme ili njihova eksplikacija. Izuzetak čini poglavlje o Žiljbilu (II) i ono o prijetvoru Anice (XVII).

Ono po čemu se hrvatski pjesnik bitno odvaja od talijanskog i što ujedno djelu našega pjesnika daje drugačiji karakter i smisao jest način na koji je i čime je »ispunjen« osnovni okvir kao iznađena forma za utjelovljenje korpusa djela. Sannazaro »putuje« utopijskom Arkadijom, Zoranić »putuje« predjelima sjeverne Dalmacije. Sannazaro u okvir putovanja unosi sentimentalne storije, Zoranić naprotiv za vrijeme takva putovanja upriličuje pričanje »pripovisti« s pomoću kojih se slave stvarno postojeći lokaliteti rodnoga kraja: gradovi i sela, planine i rijeke, izvori, polja, ravnice itd. Sve »pripovisti«, bez obzira na to iz kakve su motivike izgrađene, imaju zajedničku karakteristiku u funkciji što je ostvaruju u umjetničkoj ideji »Planina«. U samoj fikciji pak one kao i Boccacciove treba da zabave publiku.

Već se u Boccaccia može zamijetiti prijelaz od usmenog pučkog pripovijedanja na umjetničku novelu. Taj je prijelaz naglašen i u Zoranića, ali je njegova pupčana vrpca s folklorom još neposredna. Njegovi pripovjedači naime ne pričaju ono što su sami vidjeli ili doživjeli, već obično na početku ističu kako su »pripovisti« čuli od kakva starca koji ju je opet u svoje mlade dane čuo od koga drugoga. Tako, na primjer, stari Medar kaže da je priču o Sokolaru čuo od svoga djeda a taj da ju je slušao u mladosti svojoj kad je jednom odlazio na sajam u Adrijino Primorje; Repelja izvješćuje da je svoju priču slušao, također u mladosti, od »dida Zatona Primorca«; Miroj za svoju kaže: »Slišio sam od starih . . .«. Sidjak: »Budi da ne vele dobro spominam se od pripovisti ku jedan Primorac pastir (. . .) pripovidaše . . .« Mora da ju je davno čuo kad je se »ne vele dobro« sjeća. Jedini Valjko ne označuje izvor svojoj »pripovisti«, ali kako pripovijeda o nečemu što se zbilo u davna vremena, prirodno je zaključiti da ni on svoju priču nije sam smislio. »Starost« svih tih »pripovisti« u neposrednoj je vezi s njihovom funkcijom u djelu. Jer lokaliteti što se s pomoću njih slave od pamtivijeka su tu i svakome poznati, od pamtivijeka se tako zovu. Prema tome, zgode u kojima se govori o njihovu postanku ili o njihovu imenu predstavljaju nešto što se davno, davno zbilo, pa treba pretpostaviti kako su i priče o tome davno, davno nastale. Pa ako je tome tako, onda je logično da su one, te priče, morale prelaziti od usta do usta, od generacije do generacije, jer bi u protivnom odavna bile zaboravljene i nitko za njih ne bi znao, pa ni Zoranićevi fiktivni pripovjedači. Upravo po tome sve te »pripovisti« dobivaju privid usmenog pripovjedačkog blaga, privid folklornih pripovijedaka, iako im je glavna motivika, kako je poznato, preuzeta iz opće književne baštine.

*

Fiktivni put autora »Planina«, kako se odavno zna, započinje od Vodica kod Nina gdje se pjesnik susreo s »bližikom« Zoricom i od nje čuo »pripovisti« o Žiljbilu; ide zatim morskim putem do otprilike današnjeg Starigrada, penje se potom Velikom Paklenicom na vrh Velebita, odanle prema istoku do Dinare, od Dinare rijekom Krkom do Šibenika i od Šibenika morem mimo Zadra do Zatona pred Ninom i na koncu kopnom do samoga Nina. Na tom putu pjesnik ostvaruje tri osnovne ideje svoga romana: proslavlja domovinu, upozorava na opasnost od prijetećih Turaka i kudi domaće učene ljude zbog njihova priklanjanja tuđem jeziku. »Pripovistima« koje nas ovdje najviše zanimaju, namijenjena je uloga da ponesu prvu ideju: proslavljanje rodnoga kraja.

Svi navedeni lokaliteti ili bolje reći sve faze pjesnikove rute nisu za konstituciju djela jednako važni. Vjerojatno je u trenutku kad mu je sazrela koncepcija došao do jasne misli da svim lokalitetima koje je želio proslaviti i za koje je smislio »pripovisti« nije čak ni u fikciji mogao proći. Jer, prvo je morao respektirati odabranu fikciju puta u potrazi za lijekom protiv »betega ljubve-

noga«. Ona mu je pružala najšire mogućnosti, ali je tom svom putu ipak morao ostaviti privid vjerojatnosti. Prirodno je bilo da more do podnožja Velebita i Paklenice prođe bez dužega zadržavanja. Prolaz kroz ninske Vodice pružio mu je mogućnost da proslavi porodični plemićki grb, prolaz kroz Paklenicu da »dozna« priču u »vražjim vratima« i onu o podrijetlu bure. Relativno je brzo kroz čudesan kamen »pregledao« pakao da se potom uputi na vrh Velebita.

Tu će se najduže zadržati. Tu će se pjevati pjesme o ljubavi i pjesme »na promin«, tu će se isto tako pripovijedati »pripovisti« o »mimošnim« danima. Ali je trebalo naći motivaciju za tako dugo zadržavanje. Pružio ga je pjesniku starac Sidmoj: ostaje još nekoliko dana i noći do punog mjeseca kad vilenica Dinara može čarati i Zorana osloboditi »betega ljubvenoga«. Neka dakle ostane s njima. Eto motivacije za zadržavanje od nekoliko dana. Za to će se vrijeme pjevati pjesme o ljubavi a starci će pripovijedati »pripovisti« o prošlim danima. Od ukupno 24 poglavlja »Planina« 12 njih »zbiva se« na samom Velebitu, a polovina od tih 12 posvećena je »pripovistima«. Već po obimu što ga tu velebitsko bavljenje zauzima, kao i po obimu koji čine »pripovisti«, može se izvesti jasan zaključak da su one, te »pripovisti«, glavna odrednica romana.

One prve priče (o Žiljbilu, o paklu i buri) nemaju karakter zatvorenih cjelina i više su unesene kao anegdote nego kao organizirano pripovijedanje. Pa ipak, autor s pomoću njih ostvaruje određene intencije, primjerene ideji djela. One čitavu njegovu romanu već na početku osiguravaju karakter nečega neobičnog, nesvakidašnjeg, tajanstvenog, drugim riječima napušta se običan svakodnevni svijet i život, ulazi se na teren gdje vladaju zakoni mašte. Ali i mašta sama ostaje zarobljena životom i njezine tvorevine zadržavaju taman toliko životnoga da publika uzmogne prepoznati svoje vlastite preokupacije. — Na poziv »bližike« Zorice pjesnik ulazi u podzemnu spilju kod Vodica i tamo doznaje o postanku svoga porodičnog grba; Milost mu, kasnije, objašnjava mjesto gdje žive »vrazi« i gdje se »vjetri plode«, što je očigledna aluzija na Paklenice i na silovit vjetar što se prema pučkom vjerovanju rađa u nekoj tamnoj velebitskoj spilji. Priča o Euri već i po nekim jezičnim osobinama nosi tragove starine. Otac joj je bio noćni »vladavac i gradodržac« u gornjim stranama, a ona »lipa umića i u svem narešena«, ali i »rogoborna, oskorežna, ohola i neraznana«. Mnogim se časnim mladićima rugala, a ljepotu svoju uznosila je čak iznad ljepote božicâ. I to ju je upropastilo. Božice su u »vladavca nebeskog« izmolile osvetu. Gospod ju je udario »triskom« i bacio u »propast pakljenu«. »I vazda«, pričala je dalje Milost, »kada kojagod žena krozi ta grih k njoj se pridruži, na svoje raskoše spominajući se gorko cvileći prijadovno uzdiše, i od toga uzdaha vitar ta tvori se i iz paklenih vrat oganj dimom modročrljenim kroz ova zjatja, koja, kako vidiš, eto pravo pod misto ono jesu ko vi općeno Vražja vrata zovete, i van ishodi. I koliko zlo, navlastito u naših deželjah, čini, nî triba da ti spovidam. I jer u životu BURA zvana bi, vitar ta nje glas uzdrži i uvik uzdržati hoće«. — Dakle dolazak svake nove grešnice u pakao zbog oholosti — tipično ženskoga grijeha — neodoljivo podsjeća

Buru na njezine sretne dane u očevu domu i od toga teško uzdiše i jauče nad izgubljenom mladošću i još više nad izgubljenim životom. Takav postupak gdje jedna jedina rečenica introspekcijom za trenutak otvara čitav jedan odsjek prošloga života nalazimo i u jednoj srednjovjekovnoj legendi o Abramu pustinjaku, prevedenoj na hrvatski vjerojatno još potkraj XIV stoljeća negdje na dubrovačkom području. Riječ je o paloj isposnici koju nakon dužeg vremena u »zloj kući« pronalazi njezin stric pustinjak. Blizina pobožnog pustinjaka odjednom u njezinoj mašti izaziva sliku mirnog i pobožnog života u ćeliji. Poznat je i detalj sa Zolinim izmoždenim konjem koji na izlazu iz rudarskog okna susreće mlada konja kojega su upravo doveli da zamijeni starca. Onjušivši mlada i poletna ždrepčića, stari je izmoždeni konj u mladome osjetio vlastiti život i mladost i jednim bolnim i tužnim krikom-rzajem izrazio sav svoj očaj nad izgubljenim životom.

Pravo organizirano pričanje »pripovisti« počinje tek od IX poglavlja. Već pri kraju VIII glave starac Medar navješćuje čime će se pastirska družina sutra baviti. Najprije hvali one koji su jučer pjevali o ljubavi i poziva ostale da se sa svojim pjesmama pripreme za naredni dan. »A mi danas«, govori starac, »družbu u utihi od mimošnih besideći držimo. I da znate, da nikomur se dopušća neg od ljubavi pripovidati. Znam da glasi naši slični nisu peti, jer s mladostju vrime hrlo leteći odnosilo je naše slatčine i ljupki od poja glasi; zato sada, dokol je reku, pripravite se i vi za manom reći.«

Prve dvije »pripovisti« — ona o Sokolaru i ona o Dražniku i Novaku — predstavljaju neku vrst Zoranićeve porodične mitologije. Protagonist u prvoj je Sokolar sa svojom ljubovcom Jagicom i s njezinom prijateljicom Ružicom. Sokolar je sin Prislavke vile i boga Proteja. U skladu sa svojim visokim podrijetlom Sokolar živi u ljubavi i slozi s Jagicom. Umiješa se Ružica koja sama želi Sokolara. Kako ne uspije u svojoj namjeri, otruje suparnicu, ali i sama pogine od otrova. Na Sokolarovu molbu bogovi pretvore Jagicu u jagodu, a Ružicu u ružicu, i kako su se prije smrti bile spopale, tako i sada još uvijek zajedno rastu. A Sokolar se u majčinu krilu od tuge i suza pretvori u vrulju zvanu Sokolar koja još i danas postoji u Privlaci.

U drugoj »pripovisti«, u onoj što slijedi nakon Medarove, a priča je Repelja, glavna su lica Dražnik, nećak starca Zatona, brata Prislavkina, i Novak, drugi sin Prislavkin, a brat Sokolarov. Bojeći se da joj zla sudbina ne zadesi i drugoga sina i nećaka, Prislavka je često upozoravala mladiće da se čuvaju ljubavi. Desilo se međutim da se obojica zaljube, i to u Dijanine vile — Dražnik u Jelu a Novak u Maru. Dijana je oštro kaznila svoje vile pretvorivši Maru u Mramornu vrulju, a Jelu u jelu. Mladići su lutali i tragali za vilama dok im najzad Prislavka nije kazala što se dogodilo. Novak se od tuge pretvori u vrulju u Privlaci, a Dražnik u uvalu kod Zatona. Izgubivši tako oba sina i nećaka Prislavka presvisne od bola i umre. Mjesto u kojem je živjela dugo se vrmena nazivalo Prislavka, a onda se kasnije po tamošnjim žiteljima prozove Privlaka kako se i danas naziva. A ljubavnik njezin Protej videći je tako nesretnu zagrli je da je utješi i tako je još i danas.

zagrljenu drži. Pjesnik na margini dodaje kako Privlaku s tri strane oplakuje more, hoteći na taj način istaći poetsku osnovu svoje priče.

Treći pripovjedač — Valjko — svoju »pripovist« locira u sam Nin, dakle u grad u kojem je pjesnik živio i koji je već prije, u susretu sa Sidmojem, naznačio kao svoj otačni grad napominjući kako ga je sazidao asirski kraj Nin i naredio da ga po njemu zovu. Valjkova »pripovist« kao protagoniste obrađuju dvoje mladih ljudi, Marcelu i Asela, imenjake ninskih svetaca koji se od davnina u Ninu svetkuju. Voljeli se iskreno Asel i Marcela, ali se dogodi da je Asela dok je sam bio u perivoju udari grom i on se pretvorio u cvijet. Dugo tragajući za njim, Marcela je jednom u perivoju primijetila cvijet koji dotada nije vidjela. Otrgne grančicu da je pomiriše, kad iznenada začuje glas:

Ne razdiraj kosti nebošcu, Marcela,
ukopanu prosti, pritvor sam Asela.

Doznavši tako čudesnim načinom za sudbinu svoga dragoga, umre od tuge Marcela i pretvori se u cvijet murtelu, a Aselov cvijet prozovu baselom. Oba ta cvijeta zbog plemenita izgleda i mirisa djevojke njeguju na prozorima.

Slijedeći je pripovjedač pastir Miroj. A on ostaje na proslavljanju domaćeg bilja, cvijeća koje je poznato u dalmatinskim krajevima. Protagonisti su Ljubica, kćerka Apola i vile Klicije, i mladić Ljubidrag, sin boga Pana i Poljarke vile. Klicija je kćerku zavjetovala Dijani tražeći od nje da uvijek nosi modru odjeću (boju neba). U djevojku se zagledao Ljubidrag i s pomoću Venere koja uvijek s jedne strane omogućuje ljubavnu idilu a s druge izazove beskrajne smutnje, obljubi djevojku, a ona ne imajući kud zamoli Apola da je pretvori u kakav cvijet. Apolo je usliši i pretvori je u ljubicu, pa kako je od stida držala spuštenu glavicu tako je i do današnjega dana ostala spuštene glavice. Ljubidrag se od tuge baci na vlastiti mač, a otac njegov Pan pretvori ga u cvijet ljubidrag koji nosi istu boju kao i ljubica.

Slijedeća — Sidjakova — »pripovist« ima šire značenje. Sin boga Dunaja i božice Save Paprat dočuo za ljepotu Stane vile, kćerke Žarke i Neptuna koji življaše u zadarskom moru. U znak pažnje prema svojoj ljubovci Žarki Neptun joj je za dar dao grad koji se po tom prozove Zadar i do dana današnjega to ime nosi. Došao dakle Paprat u Primorje i ostao zapanjen nad ljepotom Staninom. Ali je teško bilo približiti se Stani, jer njezin Ljubovnik, sam bog Apolo (Sunce), vječito je piljio u nju bojeći se da ga ne iznevjeri. Paprat se međutim jedne noći prišuljao Stani i ne sluteći da ga vidi Apolova sestra Luna i njegove bezbrojne kćeri — zvijezde. Sutradan je sve brujalo od ogovaranja i Apolo je Stanu za kaznu pretvorio u vrulju, koja najprije *fons Stane* zvana bi, a kasnije se prema latinskom prozva *fontana*. Videći Paprat što se dogodilo, pojuri prema unutrašnjosti kopna, ali ga uhvati Apolo, komu se ništa ne može sakriti, i pretvori ga u izvor koji se još i danas tako naziva.

Na vijest o nesreći Papratovoj pred Zadar su došle tri njegove sestre i plačući promatrale grad: »... i po Zadru razliki pronosi i gizdavi od mladićev i naredna stanja i jine izvršćine, a kopnom konje i hrabri vojnici, a po moru razlike plavi s razlikim kramami van i nutra grede gledajući, zasnićene stahu«. Opazila ih je Žarka vila i od straha da svojim pogledom ne nanesu kakvo zlo njezinu gradu zagrabi vode, poškropi ih i one se u taj čas pretvore u tri potočića koji sa sjeverne strane teku u more i danas se nazivaju Tri vrulje.

Time je organizirano pripovijedanje bilo završeno. Nakon toga slijede pjesme o ljubavi i tek pri odlasku od te grupe pastira Zoran čuje od Sidmoja priču o Velebitu. — Pjesnik ju je uostalom vrlo funkcionalno uklopio u svoj tok pripovijedanja. Sidmoj je naime prateći Zorana upozoravao kako treba da ide prema istoku ostavljajući na svoju desnu stranu Velebil koji se sada Velebić zove. Razumije se, Zoran će zapitati kako se to Velebić prije nazivao Velebil, čime će Sidmoju pružiti priliku da mu ispriča »pripovist« o Velebitu. — Velebit bijaše plemenit mladić koji je težio za znanjem i stoga putovao svijetom. Na svom putu stigao je do te planine (Velebita) i kako se s nje daleko vidjelo, odlučio je da tu ostane. Budući da je mladić bio veoma učen i mnogo svijeta vidio, prozvaše ga Velevij (što će reći da je »vele« vidio i stoga »vele« znao). U svojoj težnji međutim da još više dozna, uvrijedio je svevišnjega koji ga je udario »sverutnim triskom« i pretvorio u pepeo. Padne zatim na planinu mnoštvo snijega pa se ona prozove Velebil (veoma bijel), a kasnije se po tamošnjim stanovnicima prozove Velebić, kako se još i danas naziva.

Nakon toga dolazi još samo jedna »pripovist« koja i nije »pripovist« u pravom smislu riječi, jer se u njoj ništa ne govori. Tek se kaže da Vilslav plače za Anicom koja je ne zna se kako i zašto pretvorena u anetu.

Prema kraju, važno mjesto ima planina Dinara što je ime dobila po čarobnici Dinari koja je pjesnika oslobodila od »uzlova« ljubavi, i na koncu Dinarina kći Krka koja je pjesnika tokom istoimene rijeke prenijela do Šibenika. Time je pjesnik zaključio proslavljanje »rodnih deželjah«.

*

Sve te »pripovisti« dakako nisu važne samo po tome što su intencionalno sazdane kako bi odgovorile pjesnikovoj unutrašnjoj namjeri. One su, u čisto književno-zanatskom pogledu, značajne i kao umjetnička proza, kao određene strukture, kao određene kompozicije.

Same »pripovisti« nisu nikad uživale naklonost istraživača. Njihovu slabost vidjeli su u glavnom u tome što se gotovo u svima njima budućnost predskazuje s pomoću snova i što se na kraju obavezno dešava »pritvor« (metamorfoza).

I jedan i drugi prigovor mogu biti ispravni, ali nisu cijela istina. Pjesnik je naime, prema intencijama koje je izložio već u posveti kanoniku ninskom Mateju Matijeviću, pred sebe postavio zadatak da proslavi rodne krajeve onako kako su to uradili pisci drugih naroda. Izričito spominje grčke pjesnike koji, kako

kaže, nisu ostavili ni grma ni kamena u svojoj zemlji a da ih ne bi proslavili, dok su naši krajevi, možda i ljepši od drugih, zbog »nepomnje« domaćih učenih ljudi, ostali nepoznati. Pjesnik prema tome ide za tim da svoju zemlju napuči mitološkim bićima, dakle da pojedine lokalitete rodnoga kraja proslavi onako kako su to drugi pjesnici proslavili svoje. Što je u tu svrhu izabrao baš metamorfoze odnosno »pritvore« nije ni prednost ni mana, jer pitanje se na kraju krajeva ne svodi na »pritvore« same, već na cjelovitost i funkcionalnost svake pojedinačne priče. Prema tome, kada se već jednom zaletio na krilima fantazije i ostao dosljedno u tom svijetu mašte, onda više ne treba raspravljati o tome zašto se otisnuo baš putem »pritvora« nego kako se ti »pritvori« saživljuju s pripovjedačkim tkivom kao cjelinom.

Rekao sam već da sve Zoranićeve »pripovisti« nose patinu starine, dakle nečega što se davno zbilo, i da sve one kao da žive u narodu (iako je riječ o fikciji, što opet ne znači da se pjesnik za skladanje svojih priča nije poslužio i kakvim elementima starih hrvatskih i općeslavenskih priča kojih mi više ne znamo i koji se možda nalaze uključeni u priče kasnijega postanja). A starina uvijek dopušta veću slobodu u igri mašte jer je neprovjerljiva i jer se u njoj za sve lakše vjeruje kao moguće.

Pođemo li dakle od pitanja kako se »pritvori« Sokolara, Dražnika, Novaka, Stane, Paprata i drugih uklapaju u svoje cjeline, odgovor glasi da su ti »pritvori« sretno uigrani u svoje kontekste. Oni su logična posljedica određenih prijestupa tih čudesnih bića, ali akcent nije na »logičnosti« koliko na načinu obrade. Dovoljno je napomenuti strast Papratovu prema Stani koju neprekidno ima na oku njezin ljubovnik Apolo, pa zatim ljutinu Apolovu pošto je doznao da ga je Stana iznevjerila s Papratom i napokon strah Papratov »ki svoj grih poznajući u lice srdito sunčeno pogledat ne smijaše, meju grmlje u jami nikoj zakriv se pripaden staše...« Ili da pripomenem upornost Ljubidragovu i bespomoćnost a ipak odlučnost Ljubičinu pošto je protiv svoje volje i varkom Venerinom bila zatečena na spavanju i obljubljena.

A sami snovi na koje su se toliko obarali naši literarni historici i nisu toliko neadekvatni i monotoni kako se to na prvi pogled moglo činiti. Vrijedno je ovdje odmah istaknuti da snovi nisu jedini način u Zoranića s pomoću kojih se pretskazuje budućnost. Ima pored tih snova i znakova na javi koji su gdjekad vrlo vješto uključeni i koji logički vode u pravcu određenog rješenja.

Tako, na primjer, Ružica pošto je odlučila da otruje Jagicu, odlazi na planinu i vidi »kadi jedna zmija okol jednoga krasna cvitka staše okružena i kako od tuka njegova gojaše se, a druga zmija k njoj prišavši silovaše se cvit oteti. I mej njima boj pojamši jedna drugu jadovito zakla.« To je gotovo u tančine vjerno prikazivanje događaja koji će se zbiti upravo između Jagice i Ružice. Ili uzmimo primjer u »pripovisti« o Marceli i Aselu. Asel sjedio u perivoju, razmišljao i slušao kako »slatko gukajuć grlička jedna drugu izgubivši milo ječaše«. To je u stvari neposredan uvod u ono što će se za tili čas desiti. Asela će naime udariti grom, a Marcela njegova ne znajući ništa o sudbini dragoga, ostat će kao grlica da plače za nestalim drugom. Takvo predskazivanje na javi vidio je i Ljubidrag. Pošto ga je Venera u snu poučila kako da osvoji Ljubicu, nađe se rano u nekoj uvali i »vidi s live svoje da jedna golubičica kako snig bila na skraci jednoj ljupko sijaše, koju sokol jedan iz visoka uzriv, zavijav se iz prikla hrlo uhvatiti ju hteći ispusti se i kroz toliku naglost iz visine ispušćen uzdržati se ne more da ju ne lupi, i nju i sam sebe najedno pogubi.« I opet vjerna slika onoga što će se dogoditi s Ljubicom i Ljubidragom.

Već iz ovo nekoliko primjera vidi se koliko je Zoranić u svojim postupcima umio biti raznolik, ali isto tako i primjeren situaciji koja vodi određenom rješenju. Riječ je zapravo o metaforičnom prikazu onoga što se upravo imalo zbiti. Takvo isto značenje u Zoranića imaju i snovi. Dakako ni oni nisu Zoranićeva invencija, već prastari način da se izraze najrazličitije preokupacije. Osobito ga je primjenjivao autor »Gilgameša«, jednoga od najstarijih poznatih djela svjetske književnosti. Osim toga treba naglasiti da se u svim Zoranićevim »pripovistima« ne primjenjuju snovi. Nema ih u priči o Žiljbilu, o Buri, o Vražjim vratima, o Velebitu, o Papratu i Stani. Nalaze se tek u onima o Sokolaru, o Dražniku i Novaku, o Aselu i Marceli i o Ljubici i Ljubidragu. U ovoj posljednjoj san ima sasvim različitu funkciju nego u ostalima. Prvo, sanja samo Ljubidrag, ali u snu ne vidi svoj rđav svršetak nego dobiva od Venere upute kako će pridobiti Ljubicu, a tek poslije na javi ukazuje mu se tužan kraj. Treba autoru priznati priličnu mjeru inventivnosti u sastavljanju snova, jer gotovo se redovno događa da dvije osobe sanjaju na istu temu, a njihovi su snovi raznoliki po građi, tek po misaonoj osnovi vode istome. Sokolar, na primjer, nalazio se na ravnu polju uz vrutak i vidio kako je na vrelo običavala dolaziti jedna bijela golubica, a malo zatim i druga neka »tujinka« golubica nastojeći da ovu bijelu istisne i izgura. Sokol koji je letio nad izvorom odganjao je »tujinku« i samo onoj bijeloj dopuštao da pije. Dogodilo se međutim da jednom sokola tu nije bilo i došle obje golubice da piju. Uhvatile se da jedna drugu shrva, ali iz zraka navali orao i obje ugrabi. Doznavši za to sokol, zaleti se na vrutak, razbije se o nj i rastali u vodu. Tu je eto očigledna aluzija na opasan sukob između Jagice i Ružice i na ostale događaje u pripovijesti. O istom predmetu s istim aluzijama sanja i Jagica, ljubovca Sokolarova. Vidjela je na zelenoj »tržanci« pod jednim plemenitim javorom jednu mladu lavicu kako uz potok milo počivaše. Dođe tu ljuta medvjedica i htjede odagnati lavičicu. Ščepale se one i jedna drugu zakla. Nato nastade plima, javor se s korijenom podigao i zanio prema njoj, Jagici. Uz to je začula glas: »od suz je«. Aludira se dakle na tragični završetak Jagice i Ružice i na Sokolarovo pretvaranje u vrulju.

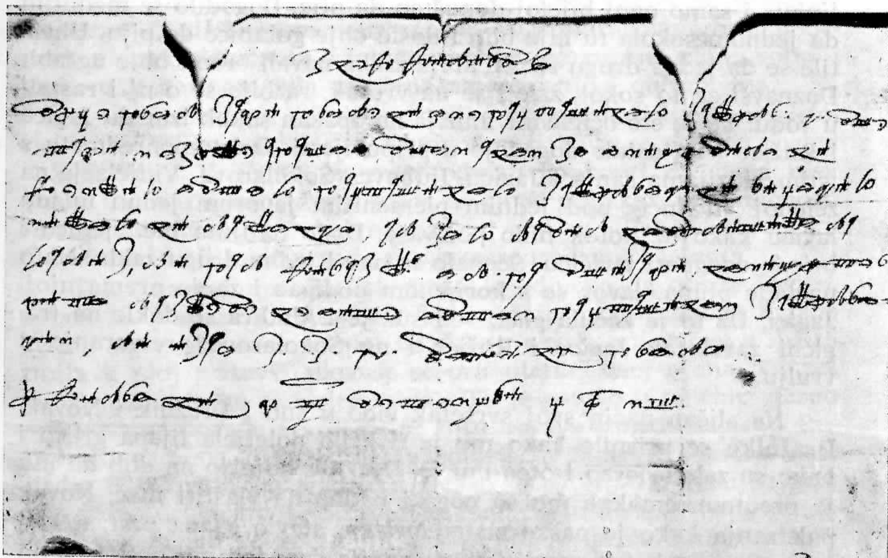
Na sličan način svoj svršetak vide u snu i Dražnik i Novak. Dražniku se prisnilo kako mu je u krilo doletjela lijepa grlica i kako se zaletio orao i oteo mu je. Dražnik pojurio na dub da mu je preotme, omakne mu se noga i padne na vlastiti mač. Novak pak sanja kako je našao zlatan prsten, stavio ga na prst, a kad se nagnuo nad neku vrulju da se napije, ispadne mu prsten, a on ga stao tražiti po dnu. Iznenada se u izvoru pojavi čovječja glava govoreći: »Aj, nebore, znaj da sam ja brat tvoj Sokolar u vodi

pritvoren, i prsten ki išćeš uzrok će biti da skoro mene slidiš.« Grlica u jednoga i prsten u drugoga bili su simboli njihove skore ljubavi, ali i uzrok njihove skore smrti.

O istoj stvari sanjali su i Asel i Marcela, i opet u skladu s karakterom događaja koji su imali uslijediti. I jedno i drugo bili su uzneseni u visine, do mjeseca, samo je Asel tamo nekako sam bio uzdignut, a Marcela ponosna lađom na razbješnjelu moru.

Svi ti raznoliki snovi, i onda kad treba da naznače isti sudbinu protagonista, moraju se promatrati sa gledišta kako se odnose prema događajima koje nagovještavaju. Iz ovoga kratkog prikaza moglo se vidjeti da su sanje u pravilu metaforički nagovještaj onoga što se u stvarnosti imalo uskoro dogoditi.

Da zaključim. Zoranić je s pomoću prikladnih priča proslavio sve značajnije lokalitete rodnoga kraja. Te su njegove priče svojevrsne novele, ali građene u osobitu svrhu i stoga od osobite građe. Svrha im je tipično patriotska, a građa iz elemenata svjetske književne baštine i domaće književne i folklorne tradicije. »Pripovisti« su dakako samo dio »Planina« i stoga relevantne samo u djelu kao cjelini. Ipak, ovako izdvojene, u istraživačke svrhe, one pružaju dokaz o sretnim počecima hrvatske proze u vremenu kad se naša literatura pretežno javljala stihovima.

Zadar 3. XII 1560. Naredba zadarskog kneza sucu u Kalima (otok Ugljan) da je zabranjena sječa drva i skupljanje lišća na posjedu samostana sv. Dominika u Lamnjani (kurzivna glagoljica)

ZORANIĆEVE PLANINE I OSTALE »ARKADIJE«

JOSIP TORBARINA

Mogao bih početi ovo izlaganje o *Planinama* Petra Zoranića i o drugim »arkadijama« s tvrdnjom da u književnosti, kao ni pod suncem, nema ništa novo. Sve je već prije bilo rečeno. Kad je riječ o pastirskoj poeziji, znamo da se Zoranić od češti ugledao u Sannazara, a za Sannazara se kaže, i to s pravom, da gotovo svaka fraza njegove *Arkadije* ima svoj predložak u starim klasicima rimskim i talijanskim. Stari su pastoralni pjesnici rimski imali opet svoje uzore i izvore u Teokritu i drugim grčkim bukoličarima. I tako bismo mogli poći unedogled, kad bismo samo znali dovoljno o književnosti tih pradavnih vremena. Ali pri tom svaki novi pjesnik, ako je pjesnik, ono što je baštinio od svoje i od tuđih književnosti, dopunjuje, nadograđuje, oživljuje i, ako je genij, sasvim preobrazuje, stvarajući tako novu osnovicu za dalja ostvarenja.

Nije mi namjera, a ne bi ovdje za to bilo ni mjesto, nabrajati Zoranićeve pozajmice iz Sannazarove *Arkadije* kojih ima priličan broj. Ovdje bih htio da pokušam odrediti mjesto Zoranićevim *Planinama* u razvoju pastirskog romana među brojnim »arkadijama« zapadnoevropskih književnosti koje su nastale kao odjek Sannazarova djela. Da bih to učinio morat ću se ukratko osvrnuti na ono što je Sannazaro od drugih naslijedio, prikazati njegovo djelo i nešto više reći o njegovim sljedbenicima u svjetskoj književnosti, a i u našoj, pored i izvan *Planinâ* Petra Zoranića.

Jacopo Sannazaro (1456—1530), autor pastirskog romana *Arcadia* (1501, definitivno izdanje 1504), rođen u Napulju,[1] uživao je u 16. i 17. stoljeću popularnost i ugled koji su zaostajali

[1] Zanimljivo je da se biografi ne slažu u godini Sannazarova rođenja. Ne mogu se odlučiti između g. 1458. i 1456. kao što se i neki naši književni historici kolebaju između g. 1508. i g. 1506. kao godine Zoranićeva rođenja. Jedan od najboljih poznavalaca Sannazara piše u predgovoru svom izdanju *Arkadije*: »L'anno è communemente indicato pel 1458; ma è probabile che si abbia ad anticiparlo al 1456.« (Jacopo Sannazaro, *Arcadia*. Introduzione e note di Enrico Carrara. Torino, 1926. Str. VIII—IX).

jedino za Petrarkinim. Njegova je slava ubrzo prešla granice Italije, zahvatila Španjolsku i Francusku, i doprla do dalekih obala Engleske. Ako se tek letimično osvrnemo na taj veliki njegov uspjeh, vidjet ćemo kako važno i značajno mjesto zauzimaju Zoranićeve *Planine* u sklopu golemoga broja djelâ koja su nastala kao odraz Sannazarova pastirskog romana u prozi i u stihu.

Malo tko danas čita Sannazara, a i najopsežnije talijanske hrestomatije donose po jedan ili dva kraća odlomka iz njegove *Arkadije.* Čak i u doba njegove najveće popularnosti, u 16. i 17. stoljeću, nije dugovao svoju slavu toliko unutrašnjoj vrijednosti svoga djela koliko činjenici što je osvježio jednu tradiciju i obnovio jednu književnu vrstu; jer on sam nije izmislio pastirski roman ni pastirsku poeziju.

Pastirska ili bukolička (doslovno »govedarska«) poezija, to jest poezija koja pjeva o životu i ljubavima pastira, nastala je na visoravnima Sicilije u helenističko ili aleksandrinsko doba grčke književnosti u toku posljednjih triju stoljeća prije naše ere. Ta je poezija imala oslona u grčkom folkloru i, prema predaji, obretnik joj je bio legendarni sicilski pastir Dafnis kojega je neka nimfa oslijepila zato što joj nije uzvratio ljubav, a on je zatim proveo ostatak života slažući tužaljke o svojoj krutoj sudbi. Pored Sicilije drugo je znatno središte pastoralne pjesme bila Arkadija na Peloponezu u Grčkoj koja je dala ime i Sannazarovu djelu i svim kasnijim »arkadijama«. Tu je pjesničku vrstu razvio Teokrit u svojim *Idilama,* a u kasnohelenističkoj književnosti gajili su je pjesnici Bion iz Smirne i Mosho iz Sirakuze.

Pastirska je poezija prvi put dobila konvencionalno ruho u carskom Rimu. Tu je Vergilije, spojivši osjećajni helenizam s idealom mirna života u prirodi, spjevao svoje *Bukolike* koje se sastoje od deset pastirskih ekloga od kojih se neke svode gotovo na niz »citata, motiva, slika i pojedinih izraza pozajmljenih od Teokrita i drugih helenističkih pisaca«. Toliko, uz put, o »originalnosti« Vergilijevih ekloga. Ali, dok je Teokrit »slikao pastire sa stanovitom nijansom ironije, s naglašenom prednošću piščeve kulture nad primitivizmom njegovih figura«, kod Vergilija nema te udaljenosti između pisca i njegovih pastira. *Bukolike* su značile »bijeg iz stvarnosti u idealni svijet Arkađanâ koji se predaju ljubavi i poeziji«. Taj je svijet nestvaran jer se Arkađani »nalaze na obalama sjevernoitalskoga Mincija pa je vrlo teško razlikovati gdje se svršavaju u bukoličkoj poeziji tradicionalna Sicilija i Arkadija, a gdje se počinje Vergiliju bliski sjevernoitalski krajolik«. S druge strane Vergilijevi su pastiri »sasvim konvencionalne figure koje treba da kazuju nježne i osjećajne stihove o svakoj temi pa stvarnost može stupati u najčudnije veze s bukoličkim svijetom«.[2]

[2] U vezi s Vergilijem svi su citati među navodnicima uzeti iz knjige I. M. Tronskoga *Povijest antičke književnosti* u prijevodu M. Kravara, Matica hrvatska, Zagreb, 1951, str. 434—439.

Pastirska je tradicija zadržala taj konvencionalni lik i nakon obnove među učenim piscima talijanske Renesanse. S Arkadijom kao prebivalištem, ona je doživjela svoj preporod prvih godina 16. stoljeća u Sannazarovu pastirskom romanu. *Planine* dokazuju da je bar rimska geneza pastirskog romana bila neposredno i dobro poznata našemu Zoraniću.

O Sannazarovoj slavi u samoj Italiji najbolje svjedoči to što ga je Rafael Sanzio uveo u svoj Parnas na stijeni vatikanske »Stanza della Segnatura«, koja je dovršena godine 1511. kad je Sannazaru bilo nešto preko pedeset godina, a još nije bilo prošlo ni deset godina od objavljivanja prvog izdanja *Arkadije.*[3] Na toj slici prikazan je Apolon u slavi među muzama, pod vječno zelenim lovorom. Oko njega su veliki pjesnici svijeta, od Homera preko Dantea do — Sannazara! Treba spomenuti da je osim Sannazara na Rafaelovu Parnasu našlo mjesta još samo sedamnaest pjesnika i da je prema tome, po njegovu mišljenju ili po mišljenju njegovih poslodavaca, Sannazaro bio jedan od osamnaestorice najvećih pjesnika svih vremena. I to je u ono doba bilo opće mišljenje o piscu *Arkadije.*

Cijeli se literarni Cinquecento u Italiji odvijao u znaku Jacopa Sannazara. »Šesnaesto stoljeće«, kaže de Sanctis, »počinje s *Arkadijom* Sannazarovom, a svršava s arkadijom Giambattiste Guarinija koja se zove *Il pastor fido«.*[4] Teško bi bilo nabrojiti sve neposredne i posredne imitacije Sannazarove *Arkadije* u samoj Italiji. Osim Guarinija bit će dovoljno spomenuti među njegovim sljedbenicima Baldassara Castiglionea (1478—1529), slavnog pisca *Dvoranina (Il Cortegiano,* 1528) koji je već dvije godine nakon pojave *Arkadije,* o pokladama g. 1506, na urbinskom dvoru spjevao i recitirao svoju eklogu *Tirsi;* zatim Antonia Minturna (umro 1574) koji se poveo za Sannazarom u tri ekloge i u pastirskom romanu u stihu i u prozi pod naslovom *L'amore innamorato;* i konačno Torquata Tassa (1544—1595) čija pastirska igra *Aminta* vrvi reminiscencijama iz *Arkadije.*[5]

I u 17. stoljeću jasno se opaža Sannazarov utjecaj na razvoj talijanske književnosti. *Arkadija* stvara pozornicu po kojoj će se kretati lica pastirske igre, a kasnije i muzičke melodrame. Ali u toku 18. stoljeća, unatoč rimskoj akademiji »degli Arcadi« koja je imala svojih odraza i preko Jadrana,[6] a u kojoj se svake godine slavio rođendan tvorca prve *Arkadije,* i unatoč brojnim drugim »arkadijama« i Arkađanima, linija se Sannazarove slave naglo spušta dok ne dostigne svoj nadir rano u 19. stoljeću, u doba romantizma, kad Alessandro Manzoni proglašuje *Arkadiju* običnom budalaštinom: »È, si puo dire, una scioccheria: non c'è nulla.«[7]

[3] Prvi put ovako dovodi u vezu Sannazara s Rafaelom W. Zabughin u djelu *Virgilio nel Rinascimento Italiano,* Bologna, 1923, I. 236 i dalje. (Navedeno u citiranom predgovoru *Arkadije* od E. Carrare, str. VII). Vidi i Jean Babelon, L'art au siècle de Léon X, Lausanne, s. a., str. 85.

[4] F. de Sanctis, *Storia della letteratura italiana,* Bari, 1912, II. 181.

[5] Michele Scherillo, *Arcadia di Jacopo Sannazaro,* Torino, 1888, Introduzione, CCXXXV—VI.

[6] Mirko Deanović, *Odrazi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana.* Rad JAZU, 248 i 250, Zagreb, 1933. i 1934.

Nakon tolikih i toliko oprečnih sudova, moderna je kritika svela na pravu mjeru estetsku vrijednost i historijsko značenje *Arkadije*. Premda nam se danas čini, kako kaže Enrico Carrara, »staklenkom koja je nekad možda čuvala divno blagovonje ali sada ne miriše ni po čemu«,[8] *Arcadia* je odigrala važnu ulogu u povijesti kulture, a ima i određenih unutrašnjih odlika. Iako se je Sannazaro u starosti gotovo odricao svoga mladenačkog pastirskog romana kojemu je, kao što čine i neki suvremeni kritici, pretpostavljao svoja latinska djela, u prvom redu svoje ribarske ekloge *(Eclogae piscatoriae)*, ipak je u cijeloj Evropi ostao poznat upravo kao pisac *Arkadije* zato što je u njoj, kako opet kaže Enrico Carrara, »ostvario jedan od onih procesa stilizacije koji u povijesti umjetničkih oblika ostaju bitni u koliko odgovaraju neuništivoj potrebi kulture«.[9] Isti kritik zatim nastavlja: »Time što je prihvatila, rasporedila i dalje razvila... motive, prizore i elemente pastoralne tradicije — koji su do tada bili razasuti u tisuću napomena grčkih i rimskih bukoličkih pjesnika, romanopisaca i mitologa, elegičnih pjesnika i pisaca o ratarstvu i o prirodi — *Arkadija* je postala za tu nepostojanu i razbacanu bukoličku građu ono što je *Divina Commedia* bila za legende o prekogrobnom životu, a *Dekameron* za novelistički materijal.... Postala je naime zaključni i savršeni oblik jedne tisućugodišnje i rasprostranjene inspiracije koji je u prikazivanju jednostavnog života pastira snažno obnovio san o ljudskoj sreći«.[10]

Možda je još bolje ocijenio značenje *Arkadije* engleski književni historik C. S. Lewis koji, govoreći o Sannazaru u vezi s *Arkadijom* Philipa Sidneya, otprilike kaže ovo: Po formi Sannazarovo djelo pripada izumrloj književnoj vrsti, Varonovoj Menipskoj satiri *(Saturae Menippeae)*, u prozi koja se alternira sa stihovima. U taj isti književni rod ide i poznata Boetijeva *Utjeha filozofije (De consolatione philosophiae)*. Budući da je Sannazarovo djelo u početku imalo naslov *Ecloghe*, moglo bi se možda zaključiti da su njemu pjesme bile ono važno, a da su umetnute proze bile zamišljene samo kao spojke. Ako je to tako, rezultat je drukčiji i bolji od same zamisli. Pripovjedačka nit u prozama prilično je tanka i neznatna; ali postiže značajan učinak. Ona stvara za pastire koji pjevaju prikladan krajolik, društvenu strukturu i jedan cijeli svijet; pojavila se nova slika koju su raniji pastirski pjesnici tek natuknuli — slika same Arkadije. Zato je Sannazarovo djelo, premda je u jednom pogledu veoma zavisno od klasičnih uzora, u drugom pogledu tako novo i tako važno. Ako je engleski pjesnik Alexander Pope u 18. stoljeću mogao uzeti kao utvrđenu činjenicu da je »pastorala slika onoga što se zove zlatnim vijekom«, za to je u velikoj mjeri zaslužan

7 V. Imbriani, *Una opinione del Manzoni memorata e contradetta*, Napoli, 1878. Citirano u navedenom predgovoru E. Carrare, str. XXXV.

8 E. Carrara, *Op. cit.*, str. XXXV.

9 *Ibidem*, str. XXIII.

10 *Ibidem*, str. XXIV.

Sannazaro. On je pastoralu pretvorio u jedan od velikih snova čovječanstva; i u tome je novator.[11]

Bilo je dakle u Sannazarovu »arkadizmu« više iskrenosti nego se često pretpostavlja, ali ipak »ne treba tražiti mnogo od humanista koji ne može ni osjećati ni misliti osim kroz svoju kulturu«.[12] Zato i suvremeni talijanski književni historik Natalino Sapegno naziva njegovu poeziju »književničkom« ili možda čak i »knjiškom» *(poesia letteraria)*, i ovako je definira: to je »neka vrsta posredne poezije koja prilazi ljudskoj stvarnosti samo ako je magija ranijih pjesnika tu stvarnost već prožela i preobrazila, i ako je ta stvarnost poprimila neke određene oblike i boje, i onda knjiški pjesnik osjeća prema njima, a ne prema samoj stvarnosti, ljubav i nostalgiju. Idilično raspoloženje prema pastirskom životu, kao prema nekom utočištu mira, tako je kod Sannazara sliveno s onom drugom naklonošću prema lijepim pjesničkim oblicima koje je ta materija već dobila zaslugom Teokrita i Vergilija i drugih klasika, da se može reći kako se te dvije ljubavi u njegovu duhu stapaju u jedno«.[13] Stoga treba priznati da Sannazaro »nije bio od onih najviših pjesnika koji govore srcu svih vremena«; ali ako se uživimo u njegovo doba, razumjet ćemo »one glasove koji su ipak zvučali ugodno, štaviše čarobno, srcima tolikih pokoljenja i tolikih naroda. U njima ćemo naći, pod danas već preživljenim i neprivlačnim oblicima, po koju trajnu vrijednost i po koje duboko značenje«.[14] Taj sud o Sannazaru važi danas uglavnom i izvan Italije.

Zahvaljujući uskim političkim i dvorskim vezama između Napulja i Španjolske ta je zemlja bila među prvima koje su osjetile utjecaj Sannazarove bukoličke poezije. Njegova *Arcadia* dala je povod razvoju španjolskoga pastirskog romana koji je za pola stoljeća utjecao na sve zapadnoevropske književnosti, uglavnom preko Montemayorove *Diane*.[15] Španjolski književnik Jorge de Montemayor (1520—1561), rođen u Portugalu, ostavio je svoj roman nedovršenim, ali već tri godine nakon njegove smrti našla su se dva pisca, Alonso Perez i Gaspar Gil Polo, koji su napisali nastavke njegovoj *Diani*. Od ta dva djela mnogo je bolja i značajnija za dalji razvoj pastirskog romana Gil Polova *Diana enamorada* (1564). Tragom tih uzora poveli su se u Španjolskoj brojni pisci pastirskih romana, kao Luis Galvez de Montalvo *(El Pastor de Filida*, 1582), Bernardo de Balbuena *(Siglo de oro en las selvas de Erifile*, 1608), Cristobal Suarez de Figueroa *(La Constante Amarilis*, 1609) i mnogi drugi, dok se s Gabrielom del Corral *(Cintia de Aranjuez*, 1629) vrsta nije sasvim iscrpla.[16]

11 C. S. Lewis, *English Literature in the Sixteenth Century excluding Drama*, Oxford, 1954, str. 333—334.

12 E Carrara, *Op. cit.*, str. IX.

13 N. Sapegno, *Disegno storico della letteratura italiana*, Firenze, 1952, str. 178.

14 E. Carrara, *Op. cit.*, str. VII.

15 James Fitzmaurice-Kelly, *A New History of Spanish Literature*, Oxford, 1926, str. 227.

16 C. Boselli i C. Vian, *Storia della Letteratura Spagnola*, Milano, 1941, str. 140.

Tragove Sannazarove Arkadije nalazimo i u djelima velikih španjolskih klasika. Već prije Montemayora, Garcilaso de la Vega (1503—1536), »knez lirskih pjesnika Španjolske«, povodi se u svojim eklogama za napuljskim pjesnikom; veliki Cervantes (1547—1616) posuđuje od njega prvotnu zamisao za svoj pastirski roman *Galatea* (1584), a slavni je dramatik Lope de Vega (1562—1635) ujedno autor i jedne *Arkadije* pisane po uzoru na Sannazara.[17] I u Portugalu je Sannazaro imao mnogo sljedbenika, a na čelu im je Luis Vaz de Camões (1524—1580), slavan u prvom redu po svom spjevu *Os Lusiadas,* ali u svojoj zemlji poznat i po pastirskim eklogama spjevanim na način Jacopa Sannazara.[18]

U francuskoj se književnosti mogu razlikovati dva vala Sannazarova utjecaja: prvi, neposredni, na pjesnike takozvane Plejade i oko Plejade, sredinom 16. stoljeća, i drugi, posredni, preko d'Urféova pastirskoga romana *Astrée* (1610), u 17. stoljeću. Ali tragova njegova utjecaja nalazimo i prije i poslije tih razdoblja. Već u ranoj francuskoj renesansi Clément Marot (1496—1544) oponaša napuljskoga pjesnika, a navarska kraljica Marguerite d'Angoulême (1492—1549), sestra Franje I, piše svoju *Histoire des Satyres et Nymphes de Diane* po uzoru na *Arkadiju* koju je, sve da i nije znala talijanski, mogla čitati u francuskom prijevodu što se pojavio već godine 1544.[19]

Zatim se, kao što vidjesmo, među Sannazarovim sljedbenicima spominju pjesnici Plejade, poimence Pierre de Ronsard (1524—1585), Joachim du Bellay (1525—1560), Rémy Belleau (1528—1577), Jean-Antoine de Baïf (1532—1589), a uz njih Olivier de Magny (umro 1560) i, nešto kasnije, onaj Philippe Desportes (1546—1606) koji je na francuski prevodio i talijanske sonete našega Ranjine.[20] Ta aristokratska i učena pjesnička škola unosi u francusku literaturu pjesništvo i književne teorije Grka, Rimljana, a i Talijana, koji po mišljenju tih pjesnika predstavljaju treću klasičnu književnost.[21] Ti mladi ljudi svjesno hoće da se povode za Pindarom, Horacijem i — Sannazarom,[22] a du Bellay, u manifestu te pjesničke škole, u djelu *Défense et illustration de la langue française* (1549), koje je njezino teoretsko opravdanje i ujedno prvo ozbiljno djelo na području literarne kritike u Francuskoj, u istom dahu spominje i Teokrita i Vergilija i Sannazara te poziva mlade pjesnike Plejade da pjevaju »ribarske ekloge po uzoru na Sannazara, napuljskog plemića«: »Chante moy d'une musette bien resonnante et d'une fluste bien jointe ces plaisantes ecclogues

17 J. Fitzmaurice-Kelly, *op. cit.*, str. 343.

18 Francesco Torraca, *Gli imitatori stranieri di Jacopo Sannazaro,* Roma, 1882. Vidj tamo o Sannazarovu utjecaju i na manje portugalske pjesnike, kao i na ostale evropske književnosti, osobito romanske.

19 O djelu navarske kraljice, vidi F. Torraca, *op. cit.*

20 Vidi Joseph Vianey, *Le pétrarquisme en France au XVI siècle*, str. 203, 233 i 236. Navedeno kod M. Kombola, *Dinko Ranjina i talijanski petrarkisti,* Građa JAZU XI, Zagreb, 1932, str. 65.

21 Gustave Lanson, *Histoire illustrée de la littérature française,* Paris, 1923, I. 208.

22 G. Lanson, op. cit., I. 209.

rustiques, à l'exemple de Thëocrit et de Virgile, marines, à l'exemple de Sennazar, gentilhomme nëapolitain.«[23]

Dok su se tako pjesnici Plejade, kao što se vidi iz gornjega navoda, uglavnom oduševljavali Sannazarovim latinskim djelima, za populariziranje *Arkadije* u Francuskoj 17. stoljeća zaslužan je najviše Honoré d'Urfé (1568—1625) koji je u svom pastirskom romanu *Astrée* imitirao Sannazara i neposredno i posredno preko Montemayorove *Diane.*[24] Jedan zakašnjeli odraz Sannazarove poezije nalazimo i u doba Francuske revolucije. André Chenier (1762—1794) koga je zanosila »umjetnička reprodukcija antičkih oblika« u latinskim djelima pjesnikâ talijanske renesanse,[25] povodi se u svojim klasicističkim pjesmama i za latinskim eklogama Jacopa Sannazara.

Prve tragove Sannazarova utjecaja na englesku književnost nalazimo u zbirci pjesama *Eglogs, Epytaphes and Sonettes* što ju je godine 1563. objavio Barnabe Googe (1540—1594). Tamo u šestoj eklogi Googe uvodi »primjedbe o ptičarenju posuđene od Sannazara preko Garcilasove druge ekloge«.[26] Zapravo ta Googeova ekloga, kao i peta, »uzete su« iz Montemayorove *Diane* te tako opet pokazuju i posredni utjecaj Sannazarov.[27] U djelima Edmunda Spensera (1552—1599) neprestano nailazimo na odjeke Sannazarove poezije, i to ne samo u izrazito pastoralnim pjesmama kao što su mladenačka *The Doleful Lay of Clorinda* (1568), zatim *The Shepherd's Calendar* (1579), *Astrophel* (1586), *Daphnaida* (1591) i *Colin Clout's Come Home Again* (1595), već i u njegovu remek-djelu, u eposu *Vilinska kraljica (The Faery Queene,* 1596), osobito u posljednja tri pjevanja šeste knjige.[28] Kritizirajući *Pastirov kalendar (The Shepherd's Calendar)* Sir Philip Sidney (1554—1586) u svojoj *Obrani poezije* kaže da se ne može odobriti Spenserovo prilagođavanje stila starom seljačkom govoru jer da »to nisu činili ni Teokrit u grčkom, ni Vergilije u latinskom, ni Sannazaro u talijanskom jeziku«.[29] To najbolje pokazuje u kolikoj su cijeni u Shakespeareovoj Engleskoj držali napuljskog pjesnika. Značajno je da taj prvi engleski kritik i pjesnik, u prvom engleskom djelu iz područja teorije književnosti, stavlja Sannazara za uzor engleskim pjesnicima upravo kao što je u sličnoj raspravi nekih trideset godina ranije činio du Bellay za Francuze. I kao da u tome želi sam prednjačiti engleskim pjesnicima Sidney piše jednu *Arkadiju* za svoju sestru, groficu od Pembrokea.[30] Ali njegov dug

23 Joachim du Bellay, *La deffence et illustration de la langue francoyse.* Romanische Texte, Berlin, 1920, str. 49.

24 Maurice Magendie, *Du nouveau sur l' Astrée,* Paris, 1927, str. 139—163.

25 G. Lanson, op. cit., II, 190.

26 W. W. Greg, *Pastoral Poetry and Pastoral Drama,* London, 1906, str. 81.

27 Harold Child, *The New English Poetry,* Cambridge History of English Literature, Cambridge, 1908, III, 186.

28 F. Torraca, *op. cit.*, str. 71—76.

29 Sir Philip Sidney, *Defence of Poesie,* Cambridge, 1904, str. 71. Djelo je vjerojatno napisano g. 1580., a posthumno je objavljeno g. 1595. i to u dva izdanja od kojih je jedno imalo gornji naslov, a drugo *Apologie for Poetrie.*

30 *The Countess of Pembroke's Arcadia.* Napisana je oko g. 1580., a posmrtno je objavljena g. 1590.

Sannazaru nije tako velik kako bi se po naslovu djela moglo zaključiti. Osim naslova, Sidney je od Sannazara preuzeo imena nekih osoba,[31] kao i unošenje autobiografskih elemenata u samu fabulu.[32] Preuzeo je i alterniranje proze i stihova, no kod njega su proze mnogo, mnogo duže nego u Sannazara. I, konačno, preuzeo je ideju samoga krajolika Arkadije. Ali u svemu tome mnogo je opipljiviji Sannazarov posredni utjecaj na Sidneya preko Montemayorove *Diane.*[33]

Među pjesnicima koje je »šutke pljačkao« Thomas Lodge (1558—1625), — Shakespeareov suvremenik, poznat najviše po tome što je Shakespeare iz njegovog pastirskog romana *Rosalynde* uzeo fabulu za svoju komediju *Kako vam drago* — uz Petrarku, Bemba i našega Kotoranina Paskalića (Paschale), spominje se i Sannazaro.[34] Osim njega još je jedan Shakespeareov suvremenik i znanac bio sljedbenik Sannazarov. To je Robert Greene (1560?——1592), autor pastirskoga romana *Menaphon* (1589) koji se odigrava u Arkadiji i toliko podsjeća na *Arkadiju,* Sindeyevu i Sannazarovu, da su ga u posthumnom izdanju (1599) nazvali »Greeneova Arcadia« *(Greene's Arcadia).*[35]

Ni sam Shakespeare nije mogao da ne plati svoj obol Sannazarovoj slavi, iako vrlo zaobilaznim putem. Poznato je da je zaplet Proteus-Julija u komediji *Dva veronska plemića* uzet iz Montemayorove *Diane* koju je već godine 1583. preveo na engleski Bartholomew Young (floruit 1577—1598), ali njegov je prijevod objavljen tek g. 1598. Nagađa se da je Shakespeare zapravo samo preradio jednu stariju, izgubljenu i anonimnu, komediju koja je pod naslovom *Felix and Philiomena* (Felismena u Montemayorovu romanu) početkom godine 1585. prikazana u Greenwichu.[36]

O Sannazarovoj popularnosti u kasnijoj elizabetskoj drami svjedoči i to što se u najboljoj romantičnoj komediji Philipa Massingera (1583—1640) *The Great Duke of Florence* (prikazana g. 1627, tiskana g. 1636) pojavljuje kao osoba u komediji jedan Sannazaro koji doduše s historijskim Sannazarom nema veze. Ali to ne znači da se posredni Sannazarov utjecaj nije osjećao, osobito u pastirskoj igri, sve do kraja tog velikog razdoblja cvjetanja engleske drame. Govoreći o putovima kroz koje je inozemna pastoralna tradicija dopirala do Engleske W. W. Greg kaže: »Drugi, i za englesku dramu daleko važniji kanal bio je pastirsko-viteški

---

31 K. Brunhuber, *Sir Philip Sidney's Arcadia und ihre Nachläufer,* Nürnberg, 1903, str. 10—11.

32 J. W. H. Atkins, *Elizabethan Prose Fiction,* The Cambridge History of English Literature, Cambridge, 1908, III, 351—352.

33 H. Genouy, *L' »Arcadia« de Sidney dans ses rapports avec l' »Arcadia« de Sannazaro et la »Diana« de Montemayor*, Montpellier, 1928.

34 Sir Sidney Lee, *The Elizabethan Sonnet.* The Cambridge History of English Literature, Cambridge, 1908, III, 262. Vidi i J. Torbarina, *Kotoranin Ludovik Paskvali u engleskoj književnosti,* Hrvatska revija, Zagreb, 1934, br. 7, str. 337—346.

35 *Menaphon* by Robert Greene and *A Margarite of America* by Thomas Lodge, edited by G. B. Harrison. Oxford, 1927.

36 Vidi predgovore komediji *The Two Gentlemen of Verona* u izdanjima »The New Shakespeare«, Cambridge, 1921 (Sir Arthur Quiller-Couch) i »The Arden Shakespeare«, London, 1969 (Clifford Leech).

roman što ga je Sidney posudio od Montemayora... ali taj se opet osniva na talijanskom Sannazarovu djelu.«[37] I posljednji znatni Elizabetanac, James Shirley (1596—1666), piše jednu »arkadiju« *(The Arcadia,* 1640) koja je u stvari dramatizacija glavnih epizoda Sidneyeva istoimenoga romana.

Zanimljivo je da i u 18. stoljeću šesnaestgodišnji Alexander Pope (1688—1744) u svojim pastirskim pjesmama *(Pastorals,* objavljene g. 1709) još uvijek »pabirči« po Sannazarovu djelu,[38] a što je čudnovatije, još kasnijih tragova *Arkadije* nalazimo u doba romantizma, u pjesmama Johna Keatsa (1795—1821) i to u pastoralnim dijelovima njegova *Endymiona* (1818) i u njegovu *Hyperionu* (1819).[39] Za Keatsa je Sannazaro (koga on zove »Sanazarius«) još uvijek jedan od najvećih Talijana, i on u svojim pismima spominje da ga čita uz Dantea, Ariosta, Aretina i Machiavellija.[40]

I to su sve više ili manje opipljivi dokazi o Sannazarovu utjecaju. No može se reći da nema pastirske pjesme u evropskim književnostima u kojoj se ne bi mogao naći, u većoj ili manjoj mjeri, neki posredni ili neposredni odraz Sannazarove bukoličke poezije.

Nije stoga nikakvo čudo što i u starijoj hrvatskoj književnosti nalazimo tragova Sannazarova pjesništva. Ako je bio prvi, Zoranić nije nikako bio jedini naš pjesnik koji je pao pod utjecaj Jacopa Sannazara. Poslije njega bilo je više naših pjesnika kojih djela govore o tome kako su poznavali i Sannazarov talijanski kanconijer i njegovu latinsku poeziju, možda bolje negoli njegovu *Arkadiju.* Sannazarov utjecaj možemo pratiti u primorskoj Hrvatskoj od sredine šesnaestoga pa sve do sredine osamnaestoga stoljeća.

Među prvim pjesnicima koji su nakon Zoranića osjetili čar Sannazarove poezije bio je Hvaranin Petar Hektorović koji je, kao dobar poznavalac i latinskog jezika i talijanske književnosti, vrlo vjerojatno poznavao i Sannazarove ribarske ekloge. Premda nema konkretnijih podudarnosti između tih ekloga i *Ribanja,* ima ipak nekih pojedinosti u Sannazarovu djelu koje su mogle poslužiti Hektoroviću kao poticaj. A po samoj strukturi ima analogija između *Ribanja* i Sannazarove *Arkadije.*[41]

Sannazarova je slava bila osobito živa u dubrovačkom Cinquecentu. Dubrovnik je sredinom 16. stoljeća imao svog malog papu Julija II, zaštitnika umjetnosti, u osobi nadbiskupa Lodovica Beccadellija (u Dubrovniku od g. 1555. do 1560) koji je opet imao svog jako malog Rafaela u osobi opskurnog slikara Don Pellegrina Broccarda. Taj Don Pellegrino koga Beccadelli naziva »pittore e musico«, »un mio buon prete pittore« i »persona virtuosa, mas-

---

37 Walter Wilson Greg, *op. cit.,* str. 418.

38 Edward Bensly, *Pope.* The Cambridge History of English Literature, Cambridge, 1912, IX 69.

39 Richard Garnett, *A History of Italian Literature,* London, 1897, str. 124.

40 Maurice Buxton Forman, *The Letters of John Keats.* Fourth edition, Oxford, 1952, str. 424.

41 J. Torbarina, *Hektorovićevo »Ribanje« u kontekstu evropske književne tradicije.* Forum, knjiga XVII, broj 3, Zagreb, 1969, str. 337—341.

sime nelle cose della pittura«,[42] poznat je stručnjacima samo po tome što je, prije dolaska u Dubrovnik s Beccadellijem, u Egiptu pravio crteže piramida.[43] I kao što je Rafael svojim freskama ukrasio papine »Stanze« u Vatikanu, tako je Don Pellegrino Broccardo naslikao veliku sliku za Beccadellijeve skromne »stanze« u njegovu ljetnikovcu na otoku Šipanu. Na toj slici, koju Beccadelli opisuje u listopadu godine 1559. kad još nije bila dovršena, bila je prikazana »una compagnia mirabile... d'antichi et de moderni«, a poimence se u opisu spominju samo Gasparo Contarini, Pietro Bembo, Girolamo Fracastoro, Jacopo Sannazaro, Bernardo Navagero i Michelangelo Buonarroti; dakle opet je Sannazaro u vrlo biranu i ekskluzivnu društvu, kao što je bio i na Rafaelovu »Parnasu«.[44]

Ali u djelima dubrovačkih pjesnika, Beccadellijevih suvremenika, imamo i konkretnih tragova o slavi Sannazarovoj. Mihovil Kombol navodi i Sannazara među talijanskim petrarkistima za kojima se povodio Dinko Ranjina i taj svoj navod potkrepljuje upozoravajući na Ranjininu pjesmu »Ako rad tvoga zla gnjiva, ma gospođe«,[45] koja je gotovo doslovan prijevod Sannazarova madrigala »Se per colpa del nostro fiero sdegno«.[46] Tu se radi o poznatoj petrarkističkoj temi o tome kako pjesnik ni u paklu neće osjećati muke od »iskre ognjene« jer će biti sretan gledajući svoju dragu »ka će za svoj grih tuj doći suđena«. I u lirici Dominka Zlatarića Kombol vidi tragova, iako neznatnih, Sannazarova talijanskoga kanconijera.[47]

Čini se da je i Vetranović poznavao Sannazarovu *Arkadiju.* Govoreći o »Pastoralnim elementima u djelima Mavra Vetranovića«, a posebno o Vetranovićevu prikazanju *Od poroda Jezusova,* Rafo Bogišić kaže da »izmjena proze i stihova dozvoljava mogućnost pomisli da je Vetranović kao i Zoranić poznavao Sannazara, pisca *Arkadije.* U odnosu prema temi prikazanja i namjeni koju scena sadrži uključuje se u one pastirsko-vlaške prizore kojima će Marin Držić obogatiti svoje pastirske igre« *(O hrvatskim starim pjesnicima,* Matica hrvatska, Zagreb, 1968, str. 142). Za samog Marina Držića možemo s više sigurnosti ustvrditi da je poznavao Sannazarovo djelo. Više je nego vjerojatno da on misli na Sannazarovu *Arkadiju* kad u *Džuhu Krpeti,* na usta jedne od osoba drame, kaže: »Pan, bog od Arkadije, u sladak glas izvijajući, navještuje zelenim planinam veselje, bûdi satire da spravljaju verse i svirali i da uhitivši se u kolo s bilim vilami tance izvode, pjesni spijevaju, etc.« Zanimljivo je primijetiti da Držić svoju pastirsku

42 J. Torbarina, *Fragmenti iz neizdatih pisama Lodovika Beccadellija,* »Dubrovnik« I, br. 9—10, Dubrovnik, 1929, str. 321, 323, 334.

43 Tiraboschi, *Letteratura,* Firenze, 1809, VII, 375.

44 J. Torbarina, *op. cit.,* str. 334. Vidi i J. Torbarina, *Italian Influence on the Poets of the Ragusan Republic,* London, 1931, str. 44—45 i 52.

45 *Pjesni razlike Dinka Ranjine,* Stari pisci hrvatski XVIII, JAZU, Zagreb, 1891, str. 155.

46 M. Kombol, *Dinko Ranjina i talijanski petrarkisti,* Građa XI, Zagreb, 1932, str. 84—85.

47 M. Kombol, *Talijanski utjecaji u Zlatarićevoj lirici,* Rad 247, Zagreb, 1933, str. 239—240.

igru, kao i Zoranić svoj »roman«, postavlja u »zelene planine«. Da su »planine« stvarno mjesto radnje za njegovu igru, koja je na žalost sačuvana samo u odlomcima, vidi se jasno iz riječi jedne druge od osoba koja, nekoliko redaka dalje, veli: »U ovizijeh planinah ja bih se veoma blažen i bogat držao er bogastvo, mnim, nije ino neg volju ispunit« (SPH VII, JAZU, Zagreb, 1930, str. 435).

Sannazarova religiozna poezija na latinskom jeziku bila je također kod nas poznata. Tako je šibenski kanonik Ivan Tomko Mrnavić (1580—1637), kasnije arhiđakom stolne crkve zagrebačke i titularni biskup bosanski, predstavnik protureformacije i jedan od prvih pristaša kongregacije *De propaganda fide* u našim krajevima, parafrazirao Sannazarov kratki spjev *De morte Christi Domini ad mortales lamentatio* u svojoj pjesmi *Potuženje pokornika radi smrti Isusove k narodu čovičanskomu.* Tu je pjesmu g. 1627. Mrnavić objavio u Rimu, i kao dodatak svome hrvatskom prijevodu Bellarminova katekizma i u zasebnoj knjižici.[48] Ali kao latinski pjesnik Sannazaro je bio osobito čuven po svom nabožnom epu *De Partu Virginis* koji je doživio pedeset i pet izdanja i »u triumfu prošao Evropom, da ga prvih decenija sedamnaestog veka prevede i kod nas Dubrovčanin Paše Primović-Latinčić«,[49] *alias* Paskoje Primoević Latinčić. Taj njegov prijevod, koji je ostao u rukopisu, nosi naslov *Pjesan od uputjenja Riječi vječne i od poroda djevičkoga.*[50]

I u prvim dekadama 18. stoljeća Ignjat Đurđević (1675—1737) u Dubrovniku dobro poznaje latinska djela Sannazarova. On je zapravo prvi upozorio na to da je spomenuta Primovićeva *Pjesan o rođenju Kristovu* »slična latinskom spjevu Sannazarovu«.[51] Đurđević spominje Sannazara i u predgovoru svojim *Uzdasima Mandalijene Pokornice.* Kad su mu neki prigovorili da »uzdisanje Mandalijenino nije naravno i da tko plače nazbilj svoj grijeh, nije moguć urešeno bolovati«, on se pozvao na primjere pjesnika kao što su Girolamo Vida i Jacopo Sannazaro, te pita: »Dakle Jerolim Vida i Sanacar... i tolici ini sagrubiše skladnopjevajući suze i uzdisanja od svetijeh...?« I onda zaključuje: »Kad bi to tako bilo, ne bismo nikad imali složiti nijednu tužbu u pjesan; er naravnijem načinom zaisto nitko ne poje tužeći se.«[52]

Tako vidimo da je, kao i u ostalim evropskim literaturama, i u hrvatskoj književnosti ime Sannazarovo bilo živo puna dva stoljeća. Ali on ipak nije ostavio u djelima ni jednog našeg književnika toliko tragova koliko u *Planinama* Petra Zoranića. Zora-

48 Pero Kolendić, *Mrnavićevo »Potuženje pokornika«,* Glasnik skopskog naučnog društva, knjiga III, Skoplje, 1928, str. 183—188.

49 P. Kolendić, *op. cit.,* str. 188.

50 P. Kolendić, *Biografska dela Ignjata Đurđevića,* Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1935, str. 155.

51 U kratkoj bilješci o Primoviću, kojega on naziva Pasqual Primo, Đurđević kaže: »Varii poemi manoscritti di lui vanno per le mani e fra gl' altri uno della natività di Cristo, simile al latino di Sannazaro.« Vidi P. Kolendić, *op. cit.,* str. 5.

52 *Djela Injacija Džordži* (Ignjata Đorđića). Za štampu priredio M. Rešetar. Knjiga prva: *Pjesni razlike i Uzdasi Mandalijene Pokornice.* Stari pisci hrvatski XXIV, JAZU, Zagreb, 1918, str. 466.

nić je jedini naš pisac koji se neposredno poveo za njegovom *Arkadijom*, a ni jegov mu kanconijer nije ostao nepoznat. Ali naročito treba naglasiti da se, zahvaljujući njemu, upravo u starijoj hrvatskoj književnosti javlja prvi direktni odraz *Arkadije* izvan granica Italije.

Ako pogledamo datume kad su nastale različite imitacije Sannazarova djela u evropskoj književnosti, vidjet ćemo da su Zoranićeve *Planine* njegov najraniji odjek. Istina, bilo je rijetkih i neodređenih odjeka Sannazarove latinske poezije i nešto prije, ali ne i same *Arkadije*. U Francuskoj, kao što smo vidjeli, *Arcadia* je prevedena već g. 1544, osam godina poslije nastanka *Planinâ*, ali prvi pravi i posredni njezin odraz, preko Montemayorove *Diane*, zapažamo tek u 17. stoljeću. U Engleskoj je prvi trag Sannazarova utjecaja zabilježen g. 1563, a prava »arkadijska« moda počinje sa Sidneyevom *Arkadijom* (1590). U Španjolskoj književnosti situacija je slična. Sjetimo se da je Jorge de Montemayor, koji je najviše pridonio širenju posrednog Sannazarova utjecaja u Evropi, objavio svoju *Dianu* tek g. 1559, a da je Zoranićevo djelo napisano dvadeset i tri godine ranije, premda je objavljeno istom g. 1569. Uz poznati primjer Tassove pastirske igre *Aminta* koja je, kao što smo spomenuli, puna reminiscencijâ iz Sannazarove *Arkadije* i koja je tiskana u Zlatarićevu hrvatskom prijevodu godinu dana prije nego se talijanski original pojavio u tisku, ovo je još jedan dokaz o tome s kakvom su pažnjom i revnošću naši pjesnici pratili razvoj književnosti s one strane Jadrana, i to ne samo zato što im je bila prostorno najbliža ili možda zato što su prema njoj osjećali neku posebnu naklonost, nego zato što je u ono vrijeme talijanska književnost bila uzor cijeloj Evropi. O tom svjedoči i golema popularnost Sannazarova djela u svim zemljama.

Treba se osim toga sjetiti kako su neki od spomenutih imitatora u evropskoj književnosti slijepo nasljedovali Sannazarovu *Arkadiju* da bismo mogli ustvrditi kako su Zoranićeve *Planine* jedna od najslobodnijih, najoriginalnijih i najmanje ropskih imitacija njegova djela, ako se o imitaciji uopće može govoriti. Jer moramo reći da se Zoranić nikad slijepo ne povodi za svojim uzorom koji, presađen u sredinu sasvim različitu od one gdje je nikao, biva prožet novim duhom.

Ne želim ponavljati što sam o stranim elementima i domaćoj tradiciji u Zoranićevim *Planinama* rekao na drugom mjestu,[53] ali ovdje moram još jednom naglasiti da, za razliku od većine ostalih evropskih »arkadija«, Sannazaro nije nipošto bio jedini uzor Zoranićevim *Planinama*. U njima ima isto toliko odjeka velikih talijanskih klasika: Dantea, Boccaccia i Petrarke. Ima i neposrednih odjeka i samih Sannazarovih uzora, osobito Vergilija i Ovidija. Ima odjeka narodne poezije i starih hrvatskih pisaca, u prvom redu Marka Marulića. Ali u *Planinama* ima mnogo, i to dugih, gotovo posve originalnih partija u kojima bismo uzalud tražili neke znatnije strane utjecaje. Osim ekloga i proza koje ih povezuju, a

[53] J. Torbarina, *Strani elementi i domaća tradicija u Zoranićevim »Planinama«*, Zadarska revija, god. VIII, br. 1, Zadar, 1959, str. 7—24.

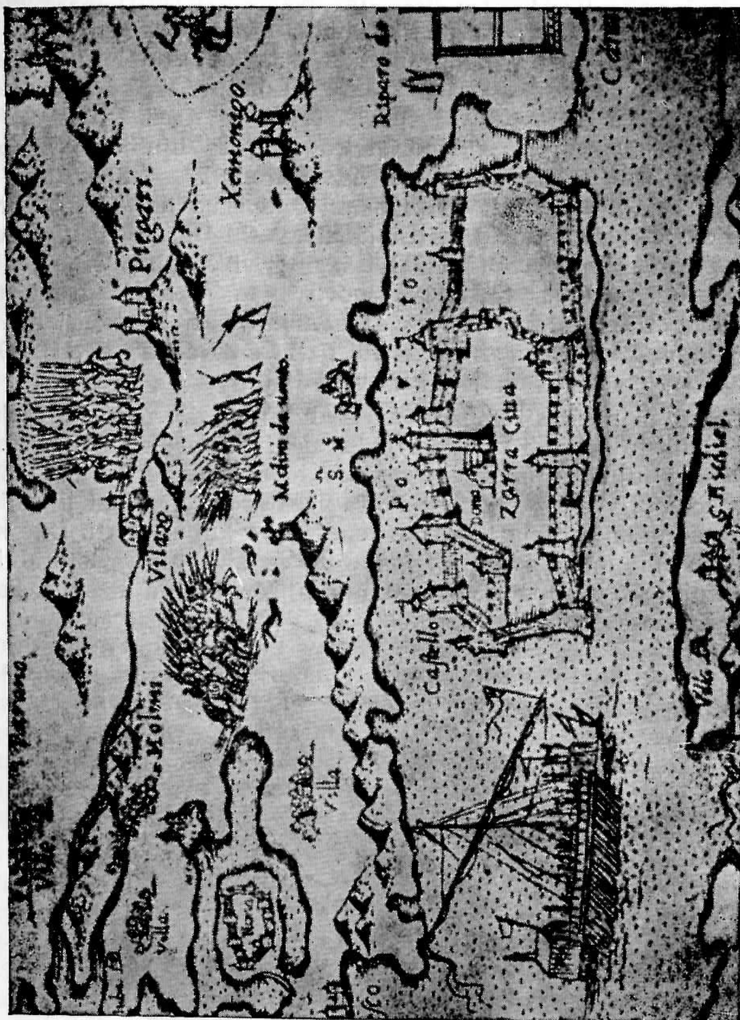
tipične su za sve ostale »arkadije«, uklopljen je u *Planine* cijeli jedan *novellino*, zbirka »pripovisti« i »pritvora«. Sam je Zoranić u naslovu svoga djela istaknuo značenje tih umetaka. On ga je nazvao »Planine ke zdrže u sebi pisni pete po pastirih, *pripovisti i pritvori junakov i deklic* i mnoge ostale stvari« (kurziv J. T.). Premda Zoranić na prvo mjesto stavlja pastirske »pisni« i prema tome njima pridaje najveću važnost, kao i Sannazaro, on, *malgré lui*, piše najljepše stranice svoga djela u prozi.

»Pripovisti« nalazimo u deset od dvadeset i četiri glave *Planina«*. To su redom: »Pritvor Žiljbila i Zorice, pripovist« (II), »Pripovist od pritvora Sokolara u vodu, a Jagice i Ružice u cvitke« (IX), »Pripovist od pritvora Sokolara u vodu, a Jagice i Mare u vrulju, a Jele u dub« (X), »Pripovist i pritvor Asela i Marcele u basel i murtelu« (XI), »Pripovist od pritvora Ljubice i Ljubidraga u cvitke« (XII), »Pripovist od pritvora Paprata i Stane u vrulje« (XIII), »Pripovist od pritvora Velebića vrha« (XV), »Pripovist od pritvora Anice u anitu« (XVII), »Od Dinare vilenice, ka je sada gora, pripovist« (XVIII) i »Pripovist od Krke rike i nje istoka i kud prohaja« (XXI). »Pripovisti« su, premda Zoranić to izričito ne kaže, i neke druge glave *Planinâ* kao, na primjer, IV koja ima naslov »Otkude bura ishodi i zač se zove«, a i XXIII »Od malinara vrimena, ča melje i kakov je malin«.

Te su pripovijesti možda najvredniji dio Zoranićeva djela, a po njima je on prvi i najstariji hrvatski pripovjedač. U prvom redu zahvaljujući njima njegove se *Planine*, pored i poslije Držićevih komedija a uz *Ribanje* Petra Hektorovića, mogu ubrojiti među najvitalnija djela hrvatske renesansne književnosti. One su u isto vrijeme jedno od najoriginalnijih i najživahnijih pastoralnih djela koja su u zapadnoevropskim književnostima nastala kao odjek Sannazarove Arkadije.

Pečat ninske komune na ispravi od 30. VIII 1775.

G. Camotio, Okolica Zadra i Nina u XVI st.

POETIKA PETRA ZORANIĆA KOJU »ZDARŽE« NJEGOVE PLANINE

MARIN FRANIČEVIĆ

O poetici Petra Zoranića možemo govoriti jedino na osnovu *Planina.* U *Planinama* (kap. XX) Zoranić, istina, spominje i *Ljubveni lov* i *Vilenicu* na takav način da nemamo razloga sumnjati da su ta djela zaista postojala, ali im danas, kao što je poznato, nema nikakova traga. Iako nam Zoranićeva proza zvuči zrelije, po direktnom i indirektnom spominjanju ranijega pisanja zaključujemo da su to morali biti stihovi. Već na početku *Planina,* u posveti ninskom kanoniku i svom predragom učitelju Mateju Matijeviću, »dobrom bašćincu« i »Harvatinu poštovanom«, vila koju susreće »po deželjah naših prohajajući« »po običaju harvackom gizdavo dali počteno narešenu« postavlja Zoraniću pitanje »Zač tako preskorisno i presprudno misalju turvitaš, budući sva misal tva krozi ljubveni poraz *u petje* (potc. M. F.) uznita i nukana?« A u prvoj se pjesmi (kap. II) govori o »tužbenim nastojima« i »rascviljenu poju« iz prošlosti. U VII glavi Sladmil kaže Zoranu: »mnoge i mnoge pismi na ljubav se tužeć složija jesam«. Medar također (kap. VIII) govori o poju (»jer s mladostju vrime harlo leteći odneslo je naše slatčine i ljupki od poja glasi«), a Rajko i Svitko u glavi XIV to izriču određenije (»jer budi da čogodi nigda u mlade dni ljupko peli jesmo, to nam je harlo leteći vrime s liti našimi slatki poj i žučan glas odneslo«). A vilenica na Dinari govori i direktno samom Zoranu: »većkrat *u pismih tvojih i petju* (potc. M. F.) rekal si da ljubav sila jest i da je svemožna i tobom da gospodi«. Zoran će to i sam potvrditi spominjući se plemenite i gizdave Jele (kap. XXII) pod koje je granama »mnoga petja pel«. Morali bismo, dakle, pretpostaviti da je u *Ljubvenom lovu* i *Vilenici* bilo stihova da Zoranić i nije napisao na margini da su to bile njegove prve »sloge«.* Što više morali bismo zaključiti da se radilo uglavnom o renesansnoj lju-

* Razloge zbog kojih smatram da se zapis »parve naše sloge« odnosi na Zoranića iznio sam u knjizi *Književne interpretacije* (Zagreb 1964) *Petar Zoranić Ninjanin, prvi »bašćinac« i pjesnik zadarskog kruga.*

bavnoj poeziji kakve ima dosta i u *Planinama* kojih je struktura ipak znatno kompleksnija. No to su ipak nagađanja, a rasuđivati možemo isključivo o *Planinama* koje su jedine pred nama.

Nešto je o svojoj poetici Zoranić sam rekao, osim toga, on spominje neka imena i djela koja su njemu pomogla da ostvari svoju poetsku zamisao, a nama da uđemo u njegovu radionicu, ali su najpouzdanije svjedočanstvo i opet same *Planine* koje se najbolje tumače svojom strukturom.

U posveti vila govori pjesniku »Nisi li većkrat čtil i čtiš svaki dan razlike pisce ki dežel je svoje razlikim i narešenim govorenjem ča već mogu hvale? Vidiš da po garčkoj zemlji ni gore, ni varha, ni rike, ni vrulje, ni školja, ni duba, ni napokom garma, od koga budi da veći dil lažući, pisci njeje u razlike pritvore kriposti pišući rese, a naše ove vele veće gizdave i prudne prez hvale i časti krozi nepomnju vašu zagluhle stoje«. Zoranić je ovdje otkrio prvo namjeru da opjeva svoju zemlju, drugo, da to učini »razlikim i narešenim govorenjem«, treće, da to učini kroz »pritvore« kako naziva metamorfoze koje su mu dakako samo sredstvo, četvrto, da to učini oslanjajući se na klasičnu tradiciju naročito grčku, peto, već tu na usta vile kori »nepomnju« zbog koje mnoge ljepote »zagluhle stoje«. On će to pokušati, kako nam kaže u rečenicama koje slijede, učiniti u alegoriji »pod koprinom lik išćući za beteg ljubveni ulićiti«. Već u ovoj kratkoj posveti u kojoj kaže kako se odlučio pisati, Zoranić spominje i »bašćinu« uzdajući se da, »ako se jinim kako meni prikaže, narešenije i hitrije utoliti ju hote«. On se, naime, na svoj način opravdava zbog svog »neumićstva« kao što je to činio i naš najvještiji renesansni pjesnik Hanibal Lucić i mnogi drugi. Zoranić mnogo ne izmišlja kad govori o »neuvižbanu konjicu« i »stazi netlačeni«, i o nadi da će bar »u kigodi dil« utješiti zbog »nepomnje« rastuženu vilu. A javlja se i nov, zoranićevski elemenat, stid zbog jezika »kim općimo« »pošpurena latinskim«. Kao i kasnije Petar Hektorović, Zoranić govori da je pisao »u mnozih skarbljivih pečalah« »ke sasvima od takova tega otklanjaju«, a te su »pečali« s obzirom na stanje njegove »dežel je« mogle biti samo još teže od onih njegova starijeg imenjaka iz Staroga grada. Pozivajući se na »blaženoga Hieronima« čije ga je »tumačenje« »uvižbalo«, Zoranić se, kao što znamo, poziva na glagoljašku tradiciju kao što se i Marulić pozivao na začinjavce. Mnoge su, dakle, stvari objašnjene na dvije stranice posvete, pisane »u Ninu gradu na XX zrilvoća miseca MDXXXVI«. One će se uglavnom sve potvrditi i u tekstu *Planina.*

Fabula Zoranićeva romana — putopisa u koji je uvršten i čitav mali kanconijer ljubavnih i »razlikih« pjesama (fabula a ne sadržaj, kako se to kaže u jednom tekstu pisanom pred deset godina, i ne »udaraju u oči« sličnosti između sadržaja »Arkadije« i onoga Zoranićevih »Planina« nego, ako se radi o sadržaju, »udaraju u oči« kroz sličnu, recimo, fabulu razlike u sadržaju) jednostavna je, ali daje podesan okvir za ostvarenje osnovne zamisli. Zoranić će sve to odmah uviti u alegoriju i snijući »strašne«, čudne i pečalne tinje« ispričati na pomalo sannazarovski način konvencionalnu priču o ljubavnom »betegu« i krenuti u planine da bi se

već na prvom koraku našao »pri vrulji ka se (kao i danas) Vodica narica«. Njegova Napeja neće biti obična vila podolkinja nego Zorica, Zoranova »bližika« po rodu, ona će zalijevati Žiljbil, simbolični ljiljan koji je bio u Zoranićevu grbu. A Zorica je i voda kojoj ovim »pritvorom« hoće da dade, kako reče Franjo Švelec, mitološku patinu. U trećoj ćemo se glavi naći u Podgorju, u četvrtoj (»Odkude bura ishodi i zač se zove«) ispred »paklenih vrat« koja se danas nazivaju Paklenica, sedma će nositi naslov »Zač se grad Nin zove i gdo ga najprvi sazida«, a u trinaestoj u kojoj se govori »zač se Zadar zove« rastvorit će se nove širine i javiti se bog Dunaj i vila Sava da bismo došli do »pripovisti od pritvora Velebića varha« i do »Ganke i tužbenog poja pastirov od rasute bašćine i poja slavnoga Marula pastira« i do Dinare i »Karke rike« i povratka na bašćinu i »petja nad Divnića grebom«. Znamo da Zoranić i u ostalim »pritvorima« pojedine lokalitete nastoji vezati za mitologiju i time im dati onaj nimbus koji su u renesansno vrijeme na toj osnovi nesumnjivo mogli dobiti u određenomu krugu (jedan bunar u Privlaci i danas »jime njegovo Sokolar uzdarži«, dok se imenom Dražnika zove predjel jugozapadno od Nina — Zoranić kaže na Zatonu — a Novaka u Privlaci, Mare se pretvori u Mramornu vruljicu koja se kasnije zove Mramor, a potoci Fontana od Fons Stana i Paprat postoje kao narodni nazivi i zaista »od Paprata do Funtane mnoga tarsja ali vinogradi« bijahu). I mnoga druga mjesta Zoranić želi ovako ili onako proslaviti od »nigda pićnog« Knina preko razorenog Nečvena i Čučevca grada do nevoljnog Skradina i »sminojakog« Šibenika, puna »razlikih kriposti« i do Zadra čestitog i Nina, »budi do sada staroga i krozi devet požegov veći dil rasuta dali plemenita« i od »Karke rike« preko »Butinšćice« (koja se danas zove Butišnica) i Topolja (koje je danas selo, a rijeka je Krčić) do mora i školja sa selima, palačama i kaštilima, vinogradima i voćem svakojakim.

Zoranićevo se »bašćinstvo« još direktnije očituje u XVI glavi u kojoj se čuje »poj pastirov od rasute bašćine« i odjekuje Marulova »molitva suprotiva Turkom«. Ovi Zoranićevi pastiri malo što imaju sa Sannazarovim, oni govore drugim jezikom i na posve drugačiji način: »Ne čudi se, goste, tomu, da čudi se da se kočeto al človik u ovih planinah nahodi, jer ne samo jedan ali dva vuka da jata vekša neg i mi i stada iz istočnih stran ishode i često, pačeli svakčasno nas nadbijaju toliko naporno da ne samo živine da nas pastire i stražni psi razdiraju; i jur po svoj župi ovoj nije ih, pačeli vekši dih razdarli su, a jini, budi da malo, u tuja vladanja pobigli; i mi eto, kako ovca drugu zaklanu gledajući, svoj kolj čekamo«. »I mi bismo od ovud pobigli, nastavljaju Zoranovi pastiri, dali nas slatkost bašćine uzdarži«. »Nam je tribi triznim i oružnim, nalog stargući, pribivat«. »Tiho i neuzvišeno« Slavgorovo tuženje i Dvorkovo otpjevanje plač je nad stvarnim raspom, »počitujući nevolje općene« oni ponavljaju bol sjećajući se vremena kada su živjeli »u zibranim daržavam« u kojima se »vijahu« njive uzorane i sela bogata, puna »junakov i deklic«; plač nad izgorenim selima, nad »mirinama rasutim«, nad opustjelom zemljom, nad vrtovima obraslim u drač, nad zemljištima i mutnim vruljama.

koje nadlijeću orli marcinjaci i gavrani i ćolke, nad marklim mracima« i »zlimi kobima«. »Kud staze ulizane bihu od stop ljuckih« sada raste kupina i grmlje, a puti su spleteni i nema začinjanja niti pastiri prolaze »bugareć al gudeć«, »zagrezli su mlini malinski«, »svak hiti bigajuć« željeć poživit »v žitku slobodnomu«.

I Marul kojega Zoranić dovodi na scenu začinje svoj poj »cvileći«:

»Svemogi Bože moj,
odvrat od nas gniv tvoj,
odvrati zle kobe«. Itd.

Vuci i vukodlaci i opet vuci koji kolju i pale i odvode u ropstvo, a pušu zimnji vitri i usahlo je, »drivje«, i zmaj »potravi« polja. A ipak, Marulova će pjesma, njegov će glas, »njegova poja slas« biti »slovući« »dokle živući bude harvatskih stas«.

Razriješen »betega ljubvenog« Zoran će se naći u »perivoju od slave« i ugledati vilu »Harvaticu« kraj Latinke i Grkinje i Kaldejke, s malo jabuka u krilu, a među njima je i jedna s imenom Petra Zoranića a »uz jime *Ljubveni lov* i *Vilenica* dijaše pismo« i na toj jabuci »prem počela pisati biše *Planine*«, i čuti usklik o »nepomnji i nehaju jezika harvackoga« i ukor onima zbog kojih »nepomnje od kriposti« ili još gorči onima što se »sobom sramuju i stide« pa »u jini tuj jazik piše i poje«.

Na povratku se Zoranu još jednom otkrivaju sela po krajini »nigda obila i bogata a sad rasuta prez izma«. I otima se novi cvil nad nevoljama rođene zemlje i tužbalica nad grobom Divnića koja je koliko slična toliko i različna od Ergastove elegije u *Arcadiji* i od Vergilijeve ekloge u kojoj se oplakuje Dafnisova smrt, jer je najveća pohvala ninskom biskupu da je pastir a ne najamnik kojega »vidit je vuke strah ter biži nauznak«. A najamnici kojih se mogao nagledati i u svom Zadru nemilosrdno muzu te svoje ovce »ožimajući« sve do krvi i samu krv. Na kraju će se rodoljubivi Zoranić pokloniti i »stanovitoj klondi« »našega jazika«, Hieronimu.

Sve je to zapravo novo u sadržaju *Planina*, ono po čemu se Zoranićeva »rasuta bašćina« temeljito razlikuje od Sannazarove i drugih sličnih arkadija. A to se onda odražava i u izrazu koji je, uza sve sannazarovske elemente, osebujan od početka. Naravno, Zoranić nije mogao izaći iz konvencionalnog renesansnog okvira, ali je u nj na svoj način uspio unijeti neke stvarnije sadržaje i, što je ovdje još važnije, svoju doživljajnost. I nije Zoranićevo djelo »danteksno po svojoj koncepciji«, kako je rečeno, ni po temeljnoj zamisli (da se proslavi svoj zavičaj i jezik) ni po shvaćanju stvari, danteksna je kao i sannazarovska samo »koprina« i, naravno, mnogi elementi koje Zoranić umije podvrgnuti vlastitoj koncepciji slažući ih na svoj način čak i onda kada je sasvim blizu parafrazi ili čak prevođenju. Moralna se ideja dakako »kao crvena nit provlači kroz cijelo djelo«, ali na poseban način. I nije baš tako sigurno da je Zoranić motiv vukova preuzeo od Sannazara. To bismo možda i mogli tvrditi kada, npr., ne bi u Tkonskom zborniku bilo anonimne »molitve suprotiva Turkom«, koja potječe

negdje iz kraja XIV stoljeća i u kojoj Turci također vode »ovce k zakoljenju«* i kad ne bi bilo Lucićevih i Vetranovićevih vukova (koji prije Zoranićevih bijesni »optječu Klis«) i Marulićevih lavova i morskih »medveda« i drugih zvijeri iz narodne poezije (»vuci viju na stini studenoj, a medvidi marki i runjavi«).

Zoranić navodi velik broj onih na koje se ovako ili onako oslanjao. Počet će po već ustaljenom običaju na ovoj našoj neprestano ugroženoj obali s evanđeljem (po Luki) ovaj put u zoranićevskom duhu s »pritači« o stavljanju svjetiljke u svijećnjak da bi svijetlila svima. U posveti će se pojaviti i pažljivo izabrani citat iz Sv. Jeronima o prirodnoj riječi (sermo rudis) koja dopire do srca kao i spomenuto svjedočanstvo o učenju od stare glagoljske književnosti (»i da bi me tumačenje od blaženoga Hieronima ne úvižbalo, s prirokom bih pisal boju se«). Zatim će doći na red Ovidije u citatima na margini i aluzijama u tekstu i Vergilije i Cezar i Platon, pa Jeremija i psalmi i Knjige Mojsijeve i Salamun i Novi zavjet od evanđelja po Luki do Apokalipse i Djela apostolskih, i Pavao i Augustin i nepoznati Ecclesiasticus i Dionizije i Dante (u citatima) i Petrarca i Marulić i Divnić. Zoranićev je roman, kao i stihovi, pun mitologije, ne samo bogova i raznih napeja, najada i drijada i horejada i parka nego i reminiscencija na priče o bogovima i junacima. U Zoranićevu tekstu ima mnogo Sannazarova i Danteova i Petrarkina i Ovidijeva i Vergilijeva, a ponešto i Boccacciova, ali je osnova njegova djela ipak drugačija. Osim toga postoje i dodiri s narodnom poezijom i pučkom proverbijalnom mudrošću. Već u prvoj glavi nailazimo na staru čakavsku poslovicu (u nas krivo protumačenu) da nevolja zakona nima »kao i onu, ovaj put latinsku, o klinu koji se klinom izbija (»clavus clavo extraditur«), ali je u Zoranićevu tekstu kao i u našoj poslovici clavus ipak klin, odnosno kljin, a ne recimo čavao. U glavama koje slijede naći ćemo i onu o vuku (opet vuk) koji »po porucih ne ji« ili čakavizirànu izreku o čovjeku što pod drugim jamu kopa (»gdo drúgu šćetu želi, i sebi je sam zapeli«)«. Rajko i Svitko (kap. XIV) izriču iste sentencije koje će kasnije izricati Hektorovićevi ribari. Pjesma *Pasite drobne travice* (koju će Nazor ponešto redigiranu objaviti pod naslovom *U god ljubavi* među svojim *Pastirskim popivkama*** ispjevana je »u zuk« kasnije pronađene narodne pjesme »A ti, devojko, šegljiva«, a za pjesmu Sladoja i Dragoljuba (kap. XIV) Zoranić kaže u noti da je pjevana »u zuk: Drazi mi goru projdoše«. Slavko i Bornik u toj istoj glavi pjevaju »na način od napojnic«. Gusle su ovdje redovito prisutne, njihov zvuk odjekuje po svim plandištima i perivojima, ali i po svim zgarištima i opustjelim selima Zoranićevi pastiri »pripivaju« naričući i poje svoj tužbeni poj uz gusle, i bugare i opet nariču »tužbenim zukom«. A zvijezde i ptice i stabla i ljekovite trave nose domaće, pučke nazive.

Marulićev se utjecaj ne očituje samo u poju Marula pastira, on nam se otkriva na mnogim mjestima u prozi i stihu a vidljiv

* N. Kolumbić, *Jedna hrvatska srednjovjekovna osmeračka »Molitva protiv Turaka«*, Radovi instituta JAZU u Zadru, sv. IX, 1962.

** Nazor, *Rime i ritmovi*, 1949., str. 385—386.

je i, bez obzira na Zoranićevu potvrdu, utjecaj glagoljaški iz prikazanja Sv. Margarite (»Trava reste, cvate cvitak«) i drugih tekstova.* Ipak se ne bih mogao složiti s tako rezolutnim tvrđenjem da se Zoranić poveo za Marulićevom metrikom, čak ni u dvostruko rimovanom dvanaestercu s ponovljenim rimama koji nazivamo Marulićevim. Brojke, naime, demantiraju sluh. Radi se samo o istoj shemi, o istom tipu dvanaesterca koji uostalom i nije samo Marulićev, a metrika nije sistem rimovanja. Dvostruko rimovanim dvanaestercem pisao je konačno i Zadranin Jerolim Vidulić. A ritmička je tendencija Zoranićevih stihova različita od one Marulićevih. U Zoranića je trohejska tendencija jača nego u Marulića, dok je amfibraška u Marulića znatno jača nego u Zoranića. Ne može se govoriti ni o trohejskoj ni o amfibraškoj inerciji, obje su, naime, jednako slabe (i po tome je Zoranić, iako mu je fraziranje čakavsko, bliži Dubrovčanima nego Maruliću), a u Marulićevim je dvanaestercima amfibraška inercija dosta izrazita. Prosječna razlika u naglašenosti pojedinih slogova između dvojice pjesnika penje se čak na 10 posto, a Marulić je bliži čakavskom prosjeku nego Zoranić. Maruliću je čak i Baraković bliži. U svih je najnaglašeniji jedanaesti, a zatim peti slog, a za njima je u Marulića i Barakovića drugi, a u Zoranića i Karnarutića prvi, pa u M. i B. osmi, a u Z. i K. sedmi, u M. i B. sedmi, a u Z. i K. drugi, odnosno osmi itd. U Zoranića ni distih nije u prvom planu, nego kvartina (a ima i tercina i sestina).

Planine su, dakle, složene od naših domaćih, općih renesansnih i posebnih ovidijevskih i sannazarovskih, vergilijevskih i danteovskih elemenata na poseban, moglo bi se reći, sasvim izvoran način, u cijelosti i samo prividno dvojno strukturirani tekst. Postavlja se pitanje što je Zoranić koji »razlici puti i razlici načini naslidovaše« u poetskom smislu htio, a što je ostvario u njima. Opća mjesta koja govore o »meštriji« i načinu »poja« svjedoče o težnji za »umićem« i »hitrinom« i »narešenošću«. Zoranić će s Dionizijem tvrditi da lijepo i dobro, koje je jedno, svi žude, a za Rajka, i Svitka Medar (kap. XIV) govori da ne samo »hitro i umlično« nego i »*korisno* (potc. M. F.) peti umiju«. U toj istoj glavi u kojoj se pjeva »na promin« i to »petja razlika i lipa« govori u duhu vremena Rajku i Svitku »vi sada račite kojomgodir veju pojući kriposno družinu ovu *svistiti*« (potc. M. F.). O narešenosti, slatkosti i »meštriji« Zoranićevi pastiri govore na više mjesta da bi se opet podsjetili da katkada treba i »misal nabrusit«, jer »vrime harlo leteći« odnosi »slatčine i ljupke od poja glase«, a pjesma nije samo »gluma šegljiva«. No ipak, »pojmo ali glumno besidimo«.

Na stranu konvencionalne izjave i opća mjesta o vlastitoj slabosti i »neumićstvu« koja se mogu i ponoviti u nekoj sličnoj varijanti, uzmimo da su izjave skromnosti (»ako moj poj zučan i sladak i pristojan ne bude«) ono što jesu u ono vrijeme, pa ipak ćemo i u tome naći neku težnju, nastojanje da se bude bar »hitar«. Ali će Zoranić na nekim mjestima biti i konkretniji. On će slušajući »pisni razlike po pastirih rečene« objašnjavati svoju alego-

* O tome sam pisao u već spomenutim *Književnim interpretacijama* (Zagreb, 1964).

ričnost (»razumih tada da pod koprinom košute deklu tu i ljubav svu skazovaše«). A reći će i to da je alegorija za njega jedan od načina kazivanja istine. (»veritas est alegorica, to shvati«, kaže on sam sebi i čitaocu). Katunar poslije Sladojeve i Dragoljubove pjesme kaže »ako prem istina ni, dali prilično je«. A tom će se odnosu prema istinitom i vjerojatnom Zoranić još jednom vratiti, i opet će govoriti katunar, ovaj put Sladmilu i Plinku koji su ukazali »prilično ča u človiku ... jest« kada je u ljubavi. »Rač svitu svidočit pisnima«, pjeva Vislav, a druga je strana medalje da riječi prez koprine »rečene moraju biti istinite«: »nemoj u svidočanstvu vile ove lagati ni hitrijom naperene riči *jistini podobne* (potc. M. F.) govoriti«. To Zoraniću kaže Hieronim, ovaj put »karstjanske vire stanovita klonda«. Ali Zoranić naslućuje i jednu drugu, poetsku istinu. Rosjak u glavi XXII govori: »zamirit mi nemoj, ako ni narešen //dostojno ovi moj poj ni prihitro složen,// da kako je sarčen, pun dvorne ljubavi«. A motaju se Zoraniću po glavi i neke druge misli koje izriče, na usta Sladmila (kap. XV): »ne more nego od plemenite ćudi uzrok biti *otajne riči iziskovati*« (potc. M. F.). On i vilu Dinaru čuje kako »čudne riči bahori«. Vi ste nutarnje »dumboke misli izveli«, govori katunar dvojici pastira što »tretji dan« pjevaju »na promin« »razlučnim« riječima. »Meštrija« i »hitrost« (dakle, opet »meštrija«) trajna je preokupacija Zoranićeva koji se dotiče čak i problema versifikacije. Već prvog dana u planini tumačeći Bornikovu pjesmu jedan pastir govori o akrostihu: »složi parva jadarna slova od slog i vidit ćeš da Jelina govore«. U Vladinoj pjesmi (koji se po domaću zove Vlade) »najjadarnija slova« daju ime »Lucia«, itd. Sipko slaže ime »u parvih ričih«, a Zelenko u posljednjih. S imenom eksperimentira i sam Zoran: »JAGUduć ZORom RAN« piše na početku i »JA GUdući moj poj« na kraju. On to i objašnjava na upit Sladmila (»zač u pismi tvojoj poče i dosvarši: *ja gudući* a ne *gudući ja*, jer se meni vidi da bi bolje ovako riči zučale«) željom da odstupi od uobičajenog slaganja imena svoje ljupčice« u »jadarna slova« pa ih pojući reče »u parvom i najzadnjem početku sloge«. Iz proznog se teksta vidi briga pjevača da svoj glas sa zvukom gusala usklade, a govori se i o »jednakim slogama« i posebno se hvali Zvonko koji »u kratko i *jednake sloge* (potc. M. F.) tako različne stvari složija biše«. A baš tako i jest. Zoranić je svoje pjesme slagao »u jednake sloge« bez nekih tonskih norma, ali se ni na tome nije zadržao nego je eksperimentirao i u versifikaciji. Istina, veći je dio njegova malog kanconijera u dvanaestercima, ali su pjesme koje pastiri pjevaju prvi dan mjeseca »cvitnja« pisane drugačijim stihom: po 3 šesterca i 1 dvanaesterac složeni su u kvartine. Odstupanje od dvanaesterca nije, dakle, veliko, ali je ovaj šesterac ipak bliži trohejskoj inerciji od dvanaesterca. Rekao bih, iako se u prvoj Jerslavljevoj pjesmi naročito na početku (»Slaviću ki v zori«) osjeća Petrarca, da ima i odjeka narodne pjesme. To bi donekle potvrdila i metrička analiza pjesme *Svemogi Bože moj* koja je zapravo cvil pastira Marula i koja pokazuje istu, samo nešto slabije izraženu tendenciju. Ali je versifikacijski utjecaj Marulićev u prvom troslogu stiha gdje bi se imao otkriti, veoma slab,

a prirodno je što je utjecaj narodne pjesme, s obzirom na tematiku, još slabiji. Metrički je zanimljivija Grapkova pjesma *Pasite drobne travice* koja bi se prema zapisu na margini morala oslanjati na narodnu pjesmu. Ona, međutim, nije ni silabički ni tonski oformljena do kraja, pa se redaju osmerci različite strukture: 3/2/3 (»pasite drobne travice«), 2/3/3 (»moje primile ovčice«), 4//4 (simetrični, »i radostju pokripite«), 2/3/3 (»i vi travice drobnjahne«), 2/4/2 (»vas ću, tihi vitri, molit«), 3/3/2 (»metiljem ni strokom trovat«), zatim oni s amfimacerskom klauzulom (»i dvigni više zlatni plam«) ili čisto trohejski (»rašte riči moje ponit«) ili simetrični s jampskim završetkom (»i prosvitli ov mili dan«). Da se tu radi o eksperimentu osjetio je i Nazor, koji je ovu pjesmu, dakako redigiranu, unio u svoj zoranićevski ciklus.* Nazor je tako dobio vezani stih u kojemu na početku imaju prevagu amfibrasi nad daktilima, u sredini su troheji, a na kraju čisti daktili.

Čini se da je Zoranić eksperimentirao, što ovdje znači tražio adekvatan ritam, bez obzira na dotadašnju versifikaciju, i u pjesmi koju Sladoj i Dragoljub pjevaju »na promin«. Po dva sedmerca kombinirana s jedanaestercem 4//7 odnosno 4/4/3 (»slište svȉt moj, moj svȉt slište, junaci!«), koji je zapravo refren što se ponavlja u dvije varijante (s »junacima« i s »deklicama«) čine tercinu kakva nam je, uostalom poznata iz Petrarke i Sannazara kao i iz »tenzona«, a koja je i ovdje »prenje«. Ali sedmerac nije ustaljen. Postoje, naime, obje varijante trohejsko-daktilskog sedmerca 4//3 i 2/2/3 a isto tako i jampskog 3//4 i 3/2/2 a osim toga ima i sedmeraca koje bismo sa silabičkog stanovišta mogli smatrati neoblikovanim. Prema Zoranićevoj noti pjesma je pisana »u zuk Drazi mi goru projdoše«, koja je čini se, osmeračka. Ali nije sasvim jasno kako, jer je čitava Zoranićeva pjesma sedmeračka. A da je na Zoranića i ovdje mogao utjecati i stih »tenzone« svjedoče sedmerci koji su izvan norme kao »ljubav je radosna stav« (daktil i horijamb) ili »ljubav plodi svaku čast« (dva troheja i amfimacer) ili »kako j' gizdav cvit rumen« (daktil, trohej i palimbakhej) ili »skrita, kâ sarca travi« (2/3/2, trohej, palimbakhej, trohej), no možda su se i ovakvi stihovi mogli pjevati »u zuk« spomenute narodne pjesme.

Za ono je vrijeme versifikacijski još neobičnije »prenje« Bornika i Slavka složeno od peteračkih sestina. Peterac nije ni silabički ni tonski fiksiran, raspored jednosložnih, dvosložnih, trosložnih i četverosložnih akcenatskih cjelina je potpuno slobodan, mada treći slog pretežno odbacuje, a četvrti privlači akcente. Pjesma je ritmički svježa i raznovrsna, u njoj će se, kao i općenito u Zoranićevim stihovima koje bismo po nekim detaljima lako mogli proglasiti petrarkističko-sannazarovskim, ispreplitali elementi naše renesansne i narodne poezije s njegovim inovacijama, a pučki izrazi s kalkovima u jednu cjelinu. Istina, Zoranićevi versi

* U Nazorovoj je varijanti 10 stihova ostalo potpuno jednako, 4 su izostavljena, a 24 ih je uglavnom neznatno redigirano (ponegdje je samo izmijenjen red riječi, ili padež ili samo jedan glas ili jedna riječ, rijetko gdje više tako da se dobila silabički potpuno zatvorena pjesma s konstantnom daktilskom klauzulom i (u duhu naše versifikacije) slobodnim početkom.

možda nisu toliko »hitri« kao Lucićevi ili Džorini ni toliko »umići« kao Menčetićevi, ali u njima ima i lične makar i malo tvrđe liričnosti. Ona će se javiti kao čisto trubadurska:

»Ne znam, ako lipljoj podložan sam bija,
ali već nemiloj verno sam služija,
malu slast užija i kratku ljubeći,
a dugo želija ufajuć služeći«.
(Pismo, kap. II)

Ili:

»Voljno v uzi stojim iz ke zit ne umim,
niti uzu krutim, niti ju oslabim,
. . . .
Prez očiju vidim, prez jazika vapim,
i umriti želim, a pomoći prosim,
i sam na se marzim, a inoga ljubim,
niti za se marim, ni najdu ni gubim«.
(Pjesma Zvonkova, kap. VI)

Ili će zazvučiti čisto čakavski:

»Lipost tva nesmerna s pozorom primilim,
krunice biserna...«
(Pjesma Vladina, kap. VI)

Ili pak pučki, začinjački:

»Tako ti gizdave blage prohajahu
ter cvitke i trave šetom veseljahu,
radosne pojahu čestito romoneć,
nebo razvedrahu glasom slatko pojeć«.
(Pjesma Vislavova, kap. XVII)

Ili će zazvoniti neka cvitanjska raspoloženja u do tada nepoznatim varijantama:

»Liplja je nje lipost,
krasnija nje krasost,
svitlija nje svitlost
i jasniji nje zrak nego zrak sunčeni«.
(Pjesma Slavkova, kap. VIII)

Jednako i u »petju na promin«, ispjevanom na »način od napojnic«:

»Tko će se napit
hladne vodice,
hod ter će vidit
do dvi vruljice,
ke su satvorit
mogli me očice.«
(Bornik, kap. XIV)

Ili malo tvrđe, a posve lično:

»Živ sam v zlobi svakoj, martav u radosti,
mart u pići slatkoj, a živ u gorkosti;
živ sam u žalosti, mart u veseljenju,
martav u slabosti, a živ u uženju«.
(Pjesma Sipkova, kap. VI)

Izvorniji je Zoranić u tužbalicama izrečenim nad »rasutom bašćinom« u kojima osim glagoljaško-pučke i marulićevsko-začinjačke poezije i nije mogao imati drugih predaka. Ali ipak u prvi red naših renesansnih pjesnika Zoranić ide po svojoj prozi. Rekao

sam pjesnika, a ne pisaca, jer u proznom dijelu *Planina* ima više poezije nego u stihovima. Ne samo što u proznom tekstu Zoranićeva rečenica, i onda kada je naivna, zvoni čisto i autentično nego i zato što su mnogi lirski i drugi raznovrsni elementi ovdje s obzirom na nedostatak uzora zaista složeni »umiće« i »hitro«, mjestimično s velikom »meštrijom« i osjećanjem za muzikalnost i izražajnost pripovjedačke, ali i lirske proze. Česti »zdasi« i »kriposna mučenja« nekako se izgube i učini nam se da te muke nisu niti mogu biti na taj način »britke«, ali ima nečeg intimnog, toplog kao »tihi sanak« u tom kazivanju, i nečeg sudbinskog u plaču nad porobljenom zemljom i zaturenim i »pošpurenim« jezikom, strašne su i čudne i »pečalne tinje« stvarno i poetski prisutne u ovoj neobičnoj pastorali koja je jednako roman kao i putopis, a da ipak nije ni posve jedno ni posve drugo. Liju se i u *Planinama* poznate, mnogo više papirnate nego zbiljske suze, a »ljubveni beteg« se liječi magijom i »kriposnim biljem«, i traži se »prošćenje« i oslobođenje od nečega od čega se ipak ne želi biti oslobođen, javljaju se i u njima konvencionalne zlatne jabuke i žice i »zlatoperne strili« skupa sa »zlatonitim kosama« i pušu neke nestvarne bure kroz stvarnu Paklenicu, a deželje su, kad nema vukova, na sannazarovski način slavne i čestite i tihe, ali nam se te vrulje i vruljice, te golubice i ti »čarški po garmju« i ptičice po dubju nad katunima i bunjama javljaju nekim svojim glasom, jednako stvarne kao i »živice stine« i razvijorene grane vitih jela koje su isto tako i »koprina«. I mogu »drakunske noge« i luciferske »veruge« biti ne znam kako izmišljene, ali drobne travice nisu (lirski) izmišljene niti su ona »putašca do garla« samo »koprina« i ništa. A istinski je doživljaj konačno i nada da će Jakvuk ipak odoljeti vuku. Zapravo su svi ti hrti i ogari i sokoli hitrolovni, i golubi sa skrača kao »snig bili« i sinji oblaci i »svitle zore« i Vlašići i Kumove slame jedne cvitanjske ili ivanjske noći sašli s plandišća arkadijskih pastira u jedan stvarniji svijet u kojemu teče krv i »bile se jalovice« stvarno žrtvuju kao i »konji i hrabri vojnici« i »razlike plavi« koje više ne plove po moru zadarskom i ninskom za spasenje »didine«, za ugroženi svijet koji podgrizaju i oni koji bi ga imali čuvati i braniti, »stražni psi«, za opustjele »župe« iz kojih su pastiri »u tuja vladanja pobigli« i sada u »tuj jazik« pišu i začinju. Na tom se zgarištu punom »isušenih i martvih kosti« ne gori samo »svemožnim ljubvenim plamikom«. U dubini se već rodila jedna nova svijest koja će živjeti od Marula i dum Mavra i Nikole Živona do naših dana. Zeleni javori »s bilim procvatom« koji su zapravo lovori i te masline »s načinom klaštrene« i mažurana i ružmarin, i domaći gardelini i modrokosi zajedno sa sannazarovskim slavićima (koji su ipak redovito slavići) dobivaju u Zoranićevu djelu ne samo novo značenje nego i nov zvuk i nov odjek i stapaju se u jednu, uprkos svim raznorodnostima, izražajno dospitu cjelinu.

Zoranić nije održao obećanje da će »jinake pisni peti«. Ne znamo je li ga »napor od rati ali nagla smart« od toga odvratila, ali njegov »poj«, »poj bašćinca i Harvatina« »stanovitog« i njegov zučan glas »harlo leteći vrime nije odneslo« niti će ga odnesti »dokle živući bude harvacki stas«.

PETAR ZORANIĆ I NAŠA NARODNA KNJIŽEVNOST

MIROSLAV PANTIĆ

Trenuci sećanja i slavlja kakvi su ovi koje u Zadru s punim razlogom posvećujemo velikom Ninjaninu i »Hrvatinu« Petru Zoraniću prilika su ne samo da i mi danas uspostavimo svoj odnos prema pesniku davne prošlosti, već i da, svodeći čitavo naše znanje o njemu, sagledamo dokle smo stigli i kuda nam i kako valja ići za njim dalje. U ove trenutke, dakle, mi se moramo zapitati: da li starog, znamenitog pesnika hrvatske reči poznajemo dovoljno i, čak, da li ga poznajemo uopšte? Pa odmah za tim, i u istom lancu misli: da li smo doista iskoristili sve mogućnosti i da li smo isprobali sve puteve da mu priđemo bliže i da ga shvatimo bolje?

Nema sumnje: naša književna istorija nije se ni dosad prema Petru Zoraniću odnosila maćuhinski kao što je to ipak činila s ponekim drugim pesnicima iz starih dana: njegov životopis uspostavljen je marljivo, a njegove *Planine* izučavane su dugo, temeljito i sa raznih strana. Pa opet, moramo to reći, uza sva traganja, dužnici smo mu još uvek, i u mnogo čemu. Njegov život, koji je po svemu sudeći proveo zlosrećno, ostao je za nas tajna bezmalo u svim svojim suštinskim momentima. Prateći ga po hartijama u zadarskom arhivu,[1] mi smo smeli s uma, ili nismo stigli da gledamo, i one u arhivu mletačkom, a u njima, uveren sam, nas čekaju brojna otkrića i, možda, ne mala iznenađenja.[2] Njegovo delo,

---

1 Vid. naročito: Stjepan Antoljak, *Novi podaci o hrvatskom pjesniku Petru Zoraniću*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 22. Zagreb, 1952, 245—273.

2 Tako, na primer, valja spomenuti da se u zapisnicima odluka mletačkog Veća desetorice (*Archivio di stato-Venezia, Capi del Consiglio de' Dieci*) sačuvala sledeća dozvola za štampanje »Planina«: »1569. 12. Mag. Gl'infrascritti Ecc.mi S.ri Capi dell' Ill.mo Cons.o di X havuta fede dalli Cl.mi S.ri Riformatori del studio di Padoa per relatione delli deputati a questo carico che nell' opera di Messer Piero Zuranich scritta in lingua Illirica et intitolata Planine non vi è alcuna cosa contraria alle leggi concedeno licenza che possa essere stampata in questa nostra città di Venezia. Die XII Maio 1569. Domenego Zane C. del C. X. Antonio Malipiero C. del C. X. Pietro Moresini C. de X. Pored jedne izvesnosti koju nam nudi — a to je tačan datum pre koga čitaoci nisu mogli imati u rukama Zoranićevo delo — ova arhivska vest otvara i mnoga pitanja: nije li zadarski pesnik 1569. ipak bio živ kad mu se u dokumentu uz ime stavlja titula gospodin (*Messer*)? I nisu li možda o njemu sačuvani i drugi pisani tragovi, koji bi se imali tražiti pod nešto izmenjenim oblikom njegovog imena, kakav nalazimo u ovome dokumentu (*Piero Zuranich*)?

tu tipično renesansnu tvorevinu magistralne polifonije, posmatrali smo u odnosu na klasično nasleđe i na suvremenu, ili tek nešto stariju, italijansku poeziju, i u njemu raspoznavali, razgovetno i jasno i pored svih slivanja i čudesnih prepleta, tonove koji su svaki čas bili preuzimani sa strane,[3] ali nismo pazili, ili nismo pazili sve doskora, kako su u toj svesnoj i hotimičnoj igri oni stavljani u jedan novi »zuk« i kako su i odjekivali drukčije.[4] Izučavali smo složenu, recimo baš i to: ćudljivu strukturu *Planina*, a sve donedavno smo zanemarivali poetiku koja joj je u osnovi i koju je, uostalom, sam Zoranić iscrtavao takoreći iz stranice u stranicu.[5] Izučili smo, sredili i pedantno klasifikovali gramatičke i lingvističke odlike Zoranićevog dijalekta,[6] a ostavili smo po strani njegov poetski jezik i njegov stil, tvrd, opor i taman ne jednom, ali i živopisan, sočan i pun neke osobene lepote takođe ne jednom. Tek odnedavno, u stvari, obratili smo pažnju na prisustvo domaće književne tradicije u Zoranićevom delu, prisustvo ne manje bitno i ne manje presudno. Veliki i vidan uticaj Marka Marulića, i to ne samo u idejama, već i u fakturi stiha, u izrazu, u pesničkim temama i, reklo bi se ponajviše u leksici — uticaj koji je dokumentovano izdvojio i ispitao Franjo Švelec[7] — jedan je vid tog prisustva. Preostaje nam da pretresemo i druge, od kojih je ono što je pesnik dosta maglovito nazvao »tumačenjem blaženog Jeronima« takođe poseban i tačno toliko važan. U isti taj niz uključuje se prirodno i odnos Petra Zoranića i njegovoga dela prema našoj usmenoj ili — kako to obično kažemo — narodnoj književnosti.

U opštim crtama za taj odnos zna se, naravno, odavno. Sve istorije književnosti i svi obuhvatniji napisi o Zoraniću ne propuštaju da ga istaknu i naglase. Ali u istoj meri u kojoj je nesumnjiv i opšte priznat, taj je odnos nejasan i sasvim nedefinisan. Kad god je o njemu reč, sve se uglavnom svodi na nešto kratkih i gotovo stereotipnih konstatacija. One su sledeće. Za pesmu s početkom *Pasite drobne travice,* koju »pod zvuk sviral« peva pastir Grapko (Kap. XIII) Zoranić stavlja na margini oznaku da joj je napev kao i pesmi *A ti, devojko šegljiva,* a za onu s početkom *Bište želje ljuvene,* koju »pogudiv« otpeva pastir Sladoj (Kap. XIV) pesnik na istovetan način napominje da se to čini »u zuk« pesme *Drazi mi goru projdoše.* I zatim, još i ovo: za »petje« u naizmeničnim strofama od po šest peteraca koje izvode Bornik i Slavko (Kap. XIV), pošto su najpre »oba kupno« pogudili »u gusle za posluh mej družinom staviti« u *Planinama* se daje obaveštenje da je to »način od napojnic ke na pirih i jinih veseljih peti se mej pastiri mečne budu«. Pritom su se u pesmama *A ti, devojko šegljiva* i *Drazi mi goru projdoše* potpuno opravdano, naslućivale dve narodne lirske pesme, mada Zoranić to nigde nije rekao, a ni nagovestio, a za »napojnice« se pogađalo da su »pjesme koje se pjevaju uz piće« i koje se drugde zovu još »počasnice« ili »počašnice«.[8] Polazeći od toga, dodavalo se pokatkad, ali uvek samo neodređeno i nekonkretno, da je Zoranićevo pesničko stvaranje delom proteklo u sferi i pod uticajem stvaranja anonimnog pesnika iz naroda.

Navedene činjenice otvarale su put višestrukim istraživanjima; naša književna istoriografija, međutim, koristila je ponuđenu šansu tek u jednom pravcu: pokušala je da iznađe tekstove narodnih pesama kojima je Zoranić škrto zabeležio početne stihove. Franjo Fancev je relativno lako u jednom slučajno sačuvanom zapisu s kraja XVI ili sa početka XVII stoleća prepoznao tekst narodne romanse *A ti, devojko šegljiva.*[9] Objavljujući taj dragoceni tekst, on nije zastao pred okolnošću da se Grapkova pesma *Pasite drobne travice* metrički i ritamski ne slaže baš ponajbolje s nađenom romansom,[10] kao što nije zapazio ni to da nam shema Zoranićeve pesme, s ponavljanjem trećeg stiha svake strofe u prvom stihu naredne neočekivano daje mogućnosti da nesavršeni, svakako ovlašni zapis narodne romanse dovedemo u njen prvobitni i autentični oblik. Taj bi oblik verovatno bio:

A ti, divojko šegljiva,
Zapni putašca do grla,
da ti se dojke ne vide,

da ti se dojke ne vide,
da mene želja ne bude
na tvoje dojke gledajuć.

Na tvoje dojke gledajuć,
vranoga konja zakovah
i moje družbe ja ostah.

I moje družbe ja ostah,
i mojega gospodina,
A ti, divojko šegljiva . . . itd.

[3] Od posebnog značaja su ispitivanja u tom pravcu koja su obavili Tomo Matić (*Zoranić's Planine und Sannazaro's Arcadia,* Archiv für slavische Philologie, XIX, 1897; *Petar Zoranić,* Zadar, 1909), Vjekoslav Štefanić (u predgovoru i komentarima uz izdanje *Planina,* Zagreb, 1942) i Josip Torbarina (*Strani elementi i domaća tradicija u Zoranićevim Planinama,* Zadarska revija, VIII, 1959, 7—24).

[4] Na to je upozorio Franjo Švelec (*Planine Petra Zoranića,* Zadarska revija, VIII, 1959, 58—69).

[5] Prvi je u tom smeru počeo da istražuje Zoranićevo delo Franjo Švelec (*Osnovi Zoranićeve poetike,* Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 5, 1964, 99—116).

[6] Gojko Ružičić, *Jezik Petra Zoranića,* Južnoslovenski filolog, IX, 1930, X, 1931, i posebno (ćirilicom).

[7] Vid. njegov rad naveden u nap. 4.

[8] Takvo tumačenje daje *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* dio VII, Zagreb 1911, s. v. napojnica.

[9] *Dosad najstarija poznata hrvatska pučka pjesma iz Sjeverne Dalmacije,* Zbornik u čast Bogdana Popovića, Beograd, 1929, 116—119.

[10] O tom neslaganju dovoljno rečito govori i sama jedna pojedinost: u pesmi *A ti devojko šegljiva* od 40 osmeraca svih 39 (tj. 97,5 posto) ima cezuru posle petog sloga (shema 5+3), a samo je jedan (2,5 posto) s cezurom posle četvrtog (4+4), dok u pesmi *Pasite drobne travice,* koja broji 55 osmeraca, stihova sa shemom 5+3 ima 33 (tj. 60 posto), onih sa shemom 4+4 čak 12 (21,8 posto), a ima i 10 osmeraca (18,2 posto) sa shemom 6+2. Variranja u pogledu na sporedne cezure u prvom polustihu još su veća.

Manje je srećno, pa prema tome i manje uspešno, bilo traganje za tekstom pesme *Drazi mi goru projdoše*. Ne nalazeći ga u starim zapisima i izgubivši nadu da će ga tamo biti uopšte, Olinko Delorko pokušao je da ga pronađe u sasvim novim pesmaricama i u savremenim beleženjima.[11] Trud se odmah pokazao beskorisnim: po prvom stihu, koji je jedino imao i koji je tek u vrlo dalekom i izmenjenom obliku nalazio u nekim pesmama, on nije mogao da vrši ubedljiva identifikovanja, utoliko pre što ti prvi stihovi u narodnim lirskim pesmama, i kad su vrlo upečatljivi i karakteristični, najčešće nemaju nikakve bliže veze sa sadržinom, a ne retko se i ponavljaju u raznim pesmama. Zbog toga pesmu *Drazi mi goru projdoše* moramo, na žalost, i dalje smatrati nepoznatom i izgubljenom, kao što su izgubljene i nepoznate i tolike njene druge, za koje znamo da su nekada bile i da su ih voleli, ali koje se niko nije setio da zabeleži.

Uostalom, pitanje tekstova narodnih pesama čije je melodije Zoranić koristio — ma kako inače bilo od značaja za istoriju same narodne poezije, — za Zoranićevo delo je u suštini od sporedne važnosti. Kud i kamo je zanimljiviji i značajniji unutrašnji odnos *Planina* i usmene književnosti naših naroda. A to će reći: od suštinske je važnosti znati u kojoj je meri, na koji način i kakvim putem pesnički svet anonimnog književnog stvaraoca iz naroda ušao u Zoranićev pastoralni roman, u njegov duh i njegovo tkivo, i dokle je on bio od pomoći ovom renesansnom vlastelinu da se kao pisac iskaže kada je u jednom »skrbljivom« i »pečalnom« svom času odlučio da stupi u našu umetničku književnost »po neuvižbanu konjicu po stazi netlačeni«. Savremena književna izučavanja moraće da za ta pitanja potraže prihvatljive odgovore u samom Zoranićevu delu. U tom su smislu korisna i simptomatična neka najnovija nastojanja (Josip Vončina) da se analizom Zoranićevog proznog stila ustanovi njihova epsko-deseteračka osnova,[12] ma da ta nastojanja nisu dala i adekvatne plodove. Jer relativno je lako u svakom proznom tekstu, gotovo bez izuzetka, naći odeljke koji ostavljaju utisak epskih deseteraca ili koji čak i jesu pravi deseterci, a da takvi nalazi ne dadu ipak nikakav siguran trag prisustva narodnog pesničkog izraza u posmatranom tekstu.

Naše napomene, takođe, pokušaće da se dotaknu složenog pitanja o vezama koje su zbližile nepoznate tvorce usmene literature i renesansnog pesnika iz Nina. I one će polaziti iznutra, to jest iz samog romana, u kome se jedino i nahodi ključ odgovora, ali će to biti — ako se tako može reći — s jedne druge strane i na jedan drukčiji način.

*

Zoranićeva okrenutost usmenoj književnosti bila je neminovna i stari pesnik nije je mogao izbeći, čak i da je to pokušao, što se nikako nije desilo. U gradovima u kojima je obitavao — to je svakako njegov Nin, i to je svakako isto toliko njegov Zadar — ona ga je zapljuskivala sa svih strana, na poslu i u trenucima dokolice, u kući i pri susretima na ulici. S njom se u ona vremena živelo i radilo, s njom se veselilo i tugovalo, ona je čoveka pratila u ratove a sa njom se i umiralo. Ona je pohodila sve domove i drugovala je sa svakim, ne osvrćući se na zanimanja, na kaste, na stepen obrazovanja, na pol. Nije li Zoranić, u Ninu i Zadru, bio u istom onom položaju u kome je u Šibeniku bio Šižgorić, koji je tu poeziju ne samo osluškivao i znao, već i voleo i visoko cenio? Doista bi čudno, i nemoguće bilo, da Petar Zoranić, koji je tako silno osećao »slatkost bašćine« i kome su rodna *polja i dubrave, gvozdi, planine, luzi, rike* i *vrulje* toliko bile na srcu, ostane gluv za narodnu pesničku reč, koja je jedno obeležje, i deo duše, i izraz te voljene »bašćine«.

Ali osim tih biografskih, i književnoistorijski razlozi bili su u ovom pogledu presudni. Između maja i septembra 1536, kada je, kako sam govori i kako mu verujemo, bio zaokupljen radom na *Planinama*, domaće pesničko iskustvo nije bilo odveć bogato da bi se mogao i smeo zaobići jedan tako značajan njegov deo, kao što je usmena narodna književnost. Osim Marulića, čiju je *Juditu* pamtio do tančina, i osim srednjevekovnog nasleđa, u prvom redu glagoljaškog, koje je upoznao ne manje savesno, on skoro da i nije imao književne tradicije iz koje bi mogao učiti i na koju bi se nadovezao. Dubrovački pesnici, čija su dela po Dubrovniku kružila u rukopisima, bili su mu nedostupni i on ih, izvesno, nije ni čitao. Tako je narodna književnost, koja je imala izrađen pesnički jezik, svoju frazeologiju i svoje gotove umetničke postupke, postala, nešto milom i svesnim izborom, a nešto neizbežno i što se drukčije nije moglo, važna i znatna komponenta njegovog pesničkog izraza, njegove frazeologije i njegovog umetničkog postupanja. U jednu reč, i u njegovom slučaju, ponovio se proces koji se već bio odigrao pri konstituisanju renesansne lirike, u Dubrovniku, i — istina u manjoj meri ili u meri manje vidljivoj — pri oblikovanju umetničke renesansne epike, u Splitu.

Na stranicama *Planina* izrekom se spominju ili čak i dolaze neposredno bezmalo sve vrste ondašnje usmene književnosti. Šta više, usvojivši odatle terminologiju — jer druge u našem jeziku nije ni bilo — Zoranić na isti način i istovetno obeležava i pojave i vrste u poeziji umetničkog postanja, dakle u poeziji uopšte. Njegovi pastiri i njihove »dekle« skoro u svakoj prilici »poju« ili »pojuć kleču« (kliču); njihova »razlika petja«, »pisni« ili »pisance« obično su o ljubavi i oni ih »bugare« ili »gude« uz razne istrumente; pokatkad one uzmu izrazito žaloban oblik, i tada su to »narikanja« i »tužbe ali narikanja«, »pisni tužbene« i »petja ali tužbe«, koje se »poju cvileći« i izvode »tužbenim zukom« gusala i »u žalosnu žicu«; a gdekad su opet vesele i »riči ljubvene«, koju su u njima, pevaju se u »način od napojnic ke na pirih i jinih veseljih peti se mej pastiri mečne budu«. Od proznih vrsta najviše se i najčešće »pripovidaju«, to jest kazuju, za dugih časova odmora »na plandišću« i kada mine »vrime u paše zagnati živine«, starinske »pripovisti«, »pripovisti« koje su se slušale »od starih ... uspripovidajući«; te »pripovisti« su takođe »od ljubavi«, i to »od ljubavi svitovne«, a po prirodi su ili tužne i elegične ili

11 *U potrazi za narodnom romansom, kojoj se prvi stih spominje u Zoranićevim »Planinama«*, Zadarska revija, IX, 1960, 132—136.

12 *O porijeklu Zoranićeva proznog izraza*, Umjetnost riječi, XII, 1968, 217—234.

pak »glumne« to jest šaljive (»glumno besiditi od starih pripovidajući«). Ništa ređe od »pripovisti« na usnama pastira žive »priče«, to jest — prema ovoj terminologiji — izreke ili poslovice koje oni, i Zoran sa njima, citiraju uz karakteristične dodatke: »reče se«, »kako reče se«, »općena rič ovo jest«, »kako priča govori«, »kako općeno reče se«, »u priči se reče«, »kako vi svitovni u priči rečete«.[13] I najposle, tu su još i »ganke«, odnosno zagonetke, koje pastiri, obično u takmičenju »na izmin«, postavljaju jedan drugom s pozivom, s izazovom, da ih sagovornik »hitrijega uma«, ako može, »ugana i istumači«.

Te svoje »pisni« i ta svoja »petja« Zoranićevi pastiri pevaju uz razne onodobne instrumente, *roške, surle, rebege, citare, svirale.* Prvoga dana Bornik »kleče« jednu od svojih »ljupkih pisam« — u slavu lepote svoje »ljubovce« Jelene — »rebegu narediv« (Kap. VI); Grapko »poje« čuvenu pesmu *Pasite drobne travice* »pod zvuk sviral drugoga druga« (Kap. XIII); Rajko i Svitko pevaju »na izmin« svoje pobožne sentence i parafraze psalama uz pratnju »citara« (Kap. XIV). Ali kao daleko najčešći pratilac pastirskih pesama dolaze *gusle.* Uz zvuke tog slavnog instrumenta već prvoga dana pastiri pevaju svoje »pisni razlike«, Sladmil o svojoj ljubavnoj čežnji za Maritom (Kap. VI), Sipko o svojoj Pisanki i njenim čudesnim očima (Kap. VI) i Zelenko u slavu svoje Marije (Kap. VI). Gusle su pogotovo verni drug pastirima kad »tretjega dana« pevaju »petja na promin razlika i lipa«, i to najpre Sladmil i Plinko o lepoti svojih »ljubovci« (Kap. XIV), pa Bornik i Slavko u tonu i na način »napojnic« (Kap. XIV), zatim Slavgor i Davorko o »rasutoj bašćini« (Kap. XVI) i Vislav, »čemerno ječeći« svoju tužbalicu (»narikanje«) za nesrećnom Anicom (Kap. XVII). Napokon i pastir Rosjak na samom kraju *Planina* (Kap. XXII) uz gusle »kliče« zanosni hvalospev biskupu Jurju Divniću. U nizu lapidarnih napomena Zoranić nam je ostavio i poneko obaveštenje o tome kako su ovo guslanje, i pevanje uz njega, približno izgledali ili kako ih je barem on zamislio. Iz tih njegovih napomena, koje se u više navrata i ponavljaju, gotovo doslovno, može se videti da pevač obično najpre »sredi tiho zuk od gusal«, a zatim »malo pogudiv i glas zukom srediv« klikuje svoju »pisan«. Pokatkad i po dva pastira »oba kupno« gude u gusle pre no što će početi da

pevaju, »za posluh mej družinom slaviti«. Najširi je prikaz ovakvog guslarskog pevanja Zoranić dao navodeći Rosjakovu apoteozu biskupu Divniću. Prema tom prikazu, Rosjak najpre uzima »gusle jedne«, spravljajući se »peti«; potom »gusle zukom narediv i pamet s načinom i hitrijom spraviv nikuko od pri pogudiv, pake na vrime umi glasom ... kliknu«, a dok on gudi i peva, »svi općeno u okruglu stahu tihi i umiljeni pastiri, dokol Rosjak dospi prihitar poj svoj i opet u prvi zuk od gusal vrati se«. Koliko su u Zoranićevoj svesti gusle bile instrument po prevashodstvu i koliko ih on najčešće nije mogao odvojiti od pevanja ma koje vrste, najbolje se vidi po tome što njihovo ime pridaje svakom gudačkom instrumentu na žice i što ni Apola nije kadar da zamisli bez gusala. Gusle su, za njega takođe, i najbolji dar koji pevač može zaslužiti svojim pevanjem: kad Sladmil završi svoju pesmu, »pojam tada katunar gusle jedne po hitru meštru udilane i Sladmilu dâ jih i reče: Poj tvoj zaisto toga dostojan jest« (Kap. XIV).

Za divno je čudo, onda, što Zoranić, koji je tako opijen zvukom gusala i koji bez njih i izvan njihove pratnje retko kad može da vidi i čuje pastirska »petja«, ne pokazuje nikakvog traga poznavanju poezije junačke, epske, »muške«. Na jednom mestu na početku »treteg dana na planinah« katunar uzima reč i poziva Medara, koji je »glavarija«, da uznastoji »junaci da poju«, ali u pesmama tih »junaka« nema ni traga od usmenog epskog pevanja. Ako ikada i igde, a ono su tada i u tim pesmama o »rasutoj bašćini« morali odjeknuti turobni tonovi i morali su do izraza doći specifični postupci, stil i izraz epske poezije usmenog postanja, i to s obzirom na trenutak, na svrhu, na atmosferu, ponajpre tonovi, postupci, stil i izraz narodne — ili, ako hoćete, narodske — bugarštice. Nikada nećemo znati zašto je u tom smislu naše iščekivanje iznevereno, kao što ćemo, isto tako, teško ikada odgonetnuti zašto i Šižgorić u onom svom poznatom nabrajanju različitih vrsta usmenog pesništva izostavlja upravo ovu do koje nam je ovde naročito stalo, epsku i herojsku.

Zoranića, prema tome, zanima usmena lirika; on nju zna i voli, i ona ga nadahnjuje. Izvesno je iznenađenje što je nigde doslovno ne citira, ako se za trenutak ne uzmu u obzir počeci dveju lirskih pesama koji su pomenuti samo da bi dozvali u sećanje melodije s kojima su vezani, i koji i nisu organski deo *Planina.* Njegov je postupak sasvim drukčiji od onog koji će nekoliko decenija kasnije izabrati Petar Hektorović, jer njega ne obavezuje, kao što je Hektorovića obavezivalo, obećanje da će svoj put prikazati realno i »ne priloživ ni jednu rič najmanju«. Čak se može, ako se pođe dalje i ako se ne zazire od pretpostavki, sumnjati o njegovim stvarnim namerama u vezi s pesmama *A ti, devojko šegljiva* i *Drazi mi goru projdoše.* Zašto ih je zapravo spominjao i zašto je spominjao jedino njih? Zašto i za ostala pastirska »petja« nije sugerisao napeve, kada ih je bilo? I nije li možda pesnik iz Nina, koji se već bio oslobodio »betoga« svetovne i grešne ljubavi, i već prihvatio ljubav nebesku, hteo da vlastitim stihovim istisne odveć senzualne, u stvari čak i lascivne i preslobodne narodne stihove, a da za one koji ih pevaju i vole ipak sačuva njihove

[13] To je sve u punom skladu s konstatacijom Vuka Karadžića (*Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi,* Beč, 1849, str. VII) da »u narodu našemu nema imena za *poslovice,* nego kad se koja hoće da rekne, obično se govori: *Štono (ima) riječ;* ili: *Štono stari vele;* ili *Štono babe kažu* i t. d.« Svi naši stariji pisci, u čijim delima često nailazimo na umetnute poslovice postupaju kao i Zoranić, dodajući uz poslovice svakovrsne naznake kao: »rič odvijeka« (Š. Menčetić), »svi znani govore«, »vele svi«, »rič ova«, »reče se ne mani« (D. Ranjina), »rečeno je«, »reče se«, »reklo se«, »ono što se reče«, »nije zamani rečeno« (M. Držić) i dr. (up. M. Pantić, *Vuk Stefanović Karadžić i naše narodne poslovice,* u knjizi: *Sabrana dela Vuka Karadžića,* IX, Beograd, 1965, 597—598). Razume se, obrtima *kao što reče se, pravo se di ovoj* i sličnim ni Zoranić ne propraća uvek jedino narodne poslovice; gdekad on te obrte koristi i za izreke literarnog porekla ili za citate iz književnih i poetskih sastava znanih i neznanih pisaca. U tom pogledu značajno je međutim da reč *Proverbium* Zoranić nikada ne ističe na marginama teksta kada su u pitanju poslovice i izreke narodnog postanja; i obrnuto Sanacarove reči *com'è il proverbio* (*Arcadia,* Prosa VII) prevodi obrtom *kako reče se* (Kap. VII).

melodije? Ako bi to bilo po sredi, Zoranić bi bio prethodnik i možda rodonačelnik onih naših pesnika XVII i XVIII stoleća — među njima će biti i jedan Andrija Kačić — koji su na taj način svojim čednim i bezazlenim sastavima gušili tekstove bestidne, ali popularne, uzimajući im napeve i stavljajući u te stare vrčeve vino sasvim drugo.

Umesto autentičnih narodnih pesama, dakle, Zoranić je oba puta davao pesme koje je sam sročio i koje bi se, u najbolju ruku, mogle nazvati pesmama »na narodnu«. U njima, a naročito u prvoj, s početkom »Pasite drobne travice« ima dosta pogođenog daha starih narodnih pesama, s njihovim čestim i ustaljenim deminutivima (travice, ovčice, vimenačca, ptičice; drobnjahne, mlajahne), s karakterističnim epitetima (*drobne* travice, *primile* ovčice, *črnu* zemlju, *zelene* kite, *ljuti* lavi i vuke) i s jednom naročitom leksikom *(dubje, hrastje i cerje, drinovje, jelje i borje;* zemlja gotovom *pogačom* plodi prez *težačke muke).* U njima se, takođe, nađe i poneki zalutali pravi i doslovno citirani stih narodne poezije:

> Bište želje ljuvene
> *da vam srce ne vene,*
> slište svit moj, moj svit slište, junaci.

mada se mora reći da su takvi slučajevi retki i da su bivali samo po izuzetku.

Narodna lirska pesma prisutna je, međutim, u *Planinama* još na mnogim stranicama, i prisutna na najrazličitije načine. Ta prisutnost uzima jedanput oblik direktne imitacije, koja se lako raspoznaje i kada, inače, nije naročito uspela:

> Slaviću, ki v zori
> mej zeleni bori
> u slatki romori
> mimošne tuge tvê počitaš žubereć...
> (VIII, 73)[14]

> Sin', sunačce oboje,
> i nebesko, i moje,
> da se vidi ko je
> vaju već jasnije i već kriposnije...
> (VIII, 79)

> Zlatom pak krunice i cvitke ovijahu
> reseć sve glavice i *vojnom* davahu
> (XVI, 136)

> ... eto na zelenoj tržanci Anica
> savija venac svog razlika cvitjica
> (XVII, 145).

Drugi put je iz usmene lirike pozajmljen samo motiv, a pesnik je dalje čitavu realizaciju, osim ponekog obrta koji ga izdaje, razvio na svoj način:

> Tebe, dake, molim, pisni mâ, poj k onoj
> ku nada sve kolim, pri koj je utih moj,
> *padni na krilce* njoj, tere umiljeno
> skaži i reci njoj da je rascviljeno
> (VI, 61).

Jednom se, opet, usred Zoranićevog proznog perioda pojavi i zablesne pravi narodni stih, dospeo ko zna od kuda i zaboravljen ko zna kako:

> »Zbudiv se dake i u rukah Ljubidraga nenadino našad se, hrlo i smino skoči se za pobignuti, da on zagrliv ju reče: *Željo jedina moja, kude ćeš mi od mene?* (XII, 102);
> Vidiv ona [tj. Ljubica] da joj zabranjeno bi, kako htiše, volju ispuniti, jadovno uzdahnuv, čemerno cvileći: *Pukni, pukni, srdašce moje,* — reče (XII, 103).

Ali najčešće su to situacije opevane u staroj narodnoj poeziji, koje je Zoranić tamo zavoleo i otuda upamtio, i na koje se, zatim, u svojoj poeziji vraćao, gdekad i u više mahova. Takva je pre svega ona ljupka slika s djevojkom koja sedi *pod borom* ili *pod jelom zelenom* i tamo biva zatečena u nekoj zgodi ili u snu:

> Vidih da pod borom deklica sijaše
> ka slatkim romorom dvorno pripivaše (II, 45)

Jednom prihvaćena, ta se slika potom varira na razne načine ili se primenjuje kao stereotipni dekor za mnoge druge prilike:

> Tako misalju iznit
> poljem budu hodit,
> ter na lazno cvilit
> pod jelom zelenom u sinci sideći (VIII, 78)

> Vidi tad u snu Dražnik da *sideći pod jelom zelenom* i slatkost tiha vitra uživajući, jedna grličica ljupka i mila dobrovoljno u krilo mu prileti... (X, 89)
> I eto uz zjatje bunje jedne na stini *pod borom sideći* žena jedna, budi da stara, dali časti dostojna... (XVIII, 147).

Nije bez posebnog značaja u ovom kontekstu istaći — a što je nekim čudom dosad ostalo takođe neprimećeno! — da je na jednom mestu Zoranić bio pod najneposrednijim uticajem situacije i izraza same one narodne pesme *A ti devojko šegljiva* od koje je doslovce citirao jedino početni stih. Opisujući, u desetoj glavi, kakve su izgledale vile Mare i Jela kad su se, umorne od lova, zaustavile kod vrulje, da predahnu, Zoranić će u svoje pripovedanje utkati prezanimljiv detalj: »Svakoj *do grla putačca* zlatimi zaponci sprid *zapeta* dvi jabučice zakrivaše«. U tom detalju teško je ne prepoznati onaj iz upravo citirane pesme:

> *Zapni putašca do grla*
> da ti se dojke ne vide...

U času kada ga je na ovaj neobičan način preuzimao, Zoranić tog preuzimanja sigurno nije ni bio svestan.

---

[14] Svi navodi iz Zoranićevih *Planina* u ovom ogledu daju se prema poslednjem izdanju tog dela, koje je priredio Franjo Švelec, a izišlo je kao osma knjiga poznate kolekcije *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, u Zagrebu 1964. god. U navodima, rimska cifra označava poglavlje dela (Kap.), a arapska stranicu pomenutog izdanja.

Elemenata narodne poezije, međutim, najviše ima, i najsnažnije se oni osećaju, u Zoranićevom stilu: *Planinama* je ta poezija štedro darovala svoju leksiku, svoju metaforiku i svoje karakteristične epitete. I samo jedan brzi pogled na bilo koji odeljak Zoranićeva romana dovoljan je da se otkriju one dobro znane reči i njihovi isto tako dobro znani spregovi po kojima se raspoznaje izražajni arsenal anonimnog narodnog pevača. Posebno upadaju u oči i bezmalo na svakom se koraku sreću takozvani stalni ili stajaći epiteti, koji su inače jedna od odlika po kojima se prisutnost stila usmenog pesništva najlakše i najpouzdanije da utvrditi. Zoranić, primera radi, neće nikad reći reč *jela* a da uz nju — kao deo neke neodvojive celine koju je on takvu preuzeo i zapamtio, i o kojoj ne razmišlja dalje — ne stavi i pridev *vita* (visoke grane od vitih jel, VIII, 74, v srdašce usadi granu *jele vite,* VIII, 77, ustanovitivši visoku granu *vite jele,* VIII, 75, *jeli vitoj,* VIII, 79, *vitih* i visocih *jel* vrsta, XX, 153, pod nje sincom krila ali, za bolje reći, pod *vite* jele granami mnoga petja pel bih, XXII, 160). Osim uz imenicu *jela,* ovaj pridev dolazi zatim, iako ređe, u spregu i s drugim imenicama: *vite* kose (XI, 98), *vit* i visok dub (X, 92) i sl. Ceo jedan bogati repertoar izražajnih konstanti, sačinjenih na istovetan ili veoma sličan način, izgradio je Zoranić idući verno, a sigurno i nesvesno, za izrazom svoje neznane pesničke sabraće iz naroda. Određene reči u njima nalaze, gotovo bez izuzetka, i određene prideve, uvek iste, i ti zanimljivi spojevi ostvaruju se automatski. Da pobrojimo neke od njih, uz napomenu da ih ima i još, i drugih, koje, prostora radi, ovde ispuštamo:

BIO dolazi u jedinstvu s rečima a) *golubica:* bile golubičice (XX, 154), bila golubica (XXII, 165), b) *prsi:* k svojim bilim prsom (X, 93), bile prsi istuče (XI, 97) i najzad s rečju c) *ličce:* ličci bili (XIV, 116). To tako biva i u svim daljim slučajevima:

BISERAN. a) *venac:* v vencu bisernu cvitjem nakićenu (XIV, 116); b) *krunica:* krunice biserna (VI, 58, 61).

BISTAR. a) *voda:* hladne i bistre vodice (VII, 70), bistre vode (XVIII, 147), čiste i bistre vode uli (XIX, 149), prignuv lica k tihi i bistri vodi (XIX, 150); b) *potok:* bistrimi i tihimi iz vrulj potoci (VI, 55), bistrim potokom tekući (VI, 55), pri potoku bistru i tihu (IX, 85); c) *vrulja:* k jednoj bistroj vrulji (X, 89), pri jednoj vrulji pribistri (X, 91); d) *vrućak:* tih, bistar i hladan vrućak (IX, 84).

BRIDAK. a) *konac:* takov nerazborit i britak konac (IX, 87); b) *kosa:* britkom kosom (XXII, 160); c) *mač:* bridak mač (X, 93), Marte s mačem britkim (XVI, 140); d) *muka:* britku muku paćah (I, 39); e) *smrt:* britke smrti (I, 40; XI, 94).

BRZ. *konj:* brzi konji (VI, 55).

ČEMERAN. a) *bol:* čemernu i tugaljivu bol (I, 41); b) *jad:* čemeran jad (II, 45), u jadu čemernu (VI, 61; XIV, 116), s jadom čemernim (XVII, 143); c) *suza:* čemernim suzam (I, 41), jadovna čemerna suza (VIII, 75), čemernimi suzami (XII, 100), čemerne suze (XIX, 150); d) *uza:* uza ma čemerna (XVII, 145); e) *znoj:* v znoju se stidi srce čemernu (XIV, 121).

ČESTIT. a) *Zadar:* Zadar čestiti (XXI, 159); b) *deželja:* slavnih, čestitih i tihih deželjah (III, 50).

ČIST. a) *voda:* čiste i bistre vode (XIX, 149); b) *zlato:* sedam devojak od čista zlata slitih (XX, 154).

ČRN. a) *gravran:* črna gravrana (III, 49); b) *gora:* u črnu goru uputi se (IX, 84); c) *luk* (obrva): dva črna i tanahna lučca (VII, 71); d) *zemlja:* črno lice [zemlje] (I, 41), črnu zemlju (XIII, 109).

DOBAR. *kob:* i dobri kobi ufajuć (X, 91), stanoviti dobri kobi (X, 91), grad slavni s dobrom kobom sazida se (XIII, 104), nosi s kobju dobrom za uspomenak moj (XIV, 117).

DROBAN. a) *trava:* drobne trave (XVI, 135); b) *travica:* drobne travice (VIII, 82, XII, 102, 103, XIII, 109), travice drobnjahne (XIII, 109), na drobni travici (X, 89), na zeleni i drobni travici (I, 41; XX, 154).

GIZDAV. a) *cvit, cvitak:* kako gizdav cvit (X, 93), gizdavi cvitak (XII, 103); b) *deklica:* lipu i gizdavu [deklicu] (VII, 71), gizdavu, umiću i kriposnu deklicu Jagicu (IX, 83), prigizdavu deklicu (XII, 98), gizdave deklice (XV, 136); c) *divojčica:* divojčica već neg uljudna i gizdava (XI, 95); d) *družba:* družbi ovoj gizdavi (XIV, 115); e) *oči:* gizdavi oči (II, 43); f) *venac:* gizdav venac (XXII, 164); g) *vlasi:* vlasi gizdavi (VI, 68).

GORAK. a) *jad:* s jadi gorkimi (II, 45), i jada svoga gorka napuniše (II, 45); b) *ječenje:* s gorkim ječenjem (XVII, 143); c) *plač:* s gorkim plačem (I, 39), s plačem prigorkim (XVII, 143); d) *suza, suzica:* u gorkih suzic plov (II, 45); gorkimi suzami (II, 47, IX, 87), gorkih suz daž (XVII, 141), gorku suzicu (XVII, 145), od suz gorkih (XVII, 144); e) *tužica:* gorke tužice (VI, 62, XIV, 122, XXII, 162), gorčiju tužicu (XVII, 144).

GUST. a) *dubrava:* po gustih dubravah (VI, 56), i gustih dubravah (XXII, 162); b) *grmlje:* gusto grmlje (XII, 101); c) *lug:* u gustih luzih (X, 89); d) *oblak:* oblak... gust (XIII, 107); e) *redina:* guste i spletene redine (IV, 51); f) *tmina:* tmine... guste (IV, 51).

HLADAN. a) *vodica:* hladne i bistre vodice (VII, 70), k jednoj hladni vodici prišad (X, 89), hladnu vodicu (XIII, 108), hladne vodice (XIV, 123); b) *vruljica:* hladnu i bistru vruljicu (X, 94), pri vruljicah hladnih (XXII, 162).

JASAN. a) *lice od miseca:* prim jasnomu licu od miseca (XIX, 149); b) *očice:* jasne očice (XIV, 115); c) *nebo:* na nebu jasnu (XIII, 106); d) *zora:* jasna zora (XV, 132, XXI, 157); e) *zvizda:* po zvizdah jasnih (XXII, 162).

LJUT. a) *čemer:* ljuti čemer (VI, 60); b) *lav:* ljuti lavi (XIII, 110); c) *medvidica:* ljuta medvidica (IX, 85); d) *vuk:* vuci ljuti (XVI, 138); e) *zmija:* od ljute i srdite zmije (III, 49), zmije ljute (XVI, 136), ljutu zmiju (XIX, 152); f) *zvir:* ljute zviri (X, 92), ljutu zvir slidim (XIV, 121).

MLAJAHAN. a) *diklica:* tri diklice mlajahne (VI, 56), mlajahnu diklicu (VII, 71); b) *lavičica:* jedna lavičica mlajahna (IX, 85); c) *srdačce:* mlajahna srdačca (I, 41), srdačca krotka mlajahna (VII, 71).

MRKLI. a) *mrak:* v noćni mrkli mraci (XVI, 136), b) *noć:* mrkla noć (XII, 100).

RAVAN. *polje:* na ravnu polju biše (IX, 84).

ROSAN. a) *cvitje:* rosno cvitje (XV, 132); b) *listje:* rosno listje (III, 49).

RUMEN. a) *cvit:* rumen cvit (VIII, 73), cvit rumen (XIV, 117); b) *lice, ličce:* ličci rumeni kakono ružice (VI, 62), rumena ličca razdri (XI, 97), rumeno lice (XIV, 122), ličca rumena (XIV, 115), ličci rumeni (XIV, 116); c) *ružica:* rumene ružice (VII, 71).

RUMEN I BIO. a) *cvit, cvitje:* bil i rumen ružice uzoren cvit (VI, 67), s rumenimi i bili cvitji drobne trave (XVI, 135); b) *deklica:* bile i rumene [deklice] kakono ružice prem (XVI, 136); c) *jabuka:* bile i rumene jabuke (XX, 154); d) *lice, ličce:* ličca rumena, bila i rumena (VIII, 77), rumeno i bilo ličce (X, 91), svitla zora bila i rumena lica... podizaše (XII, 107), rumena i bila ličca dat mi ljubit (XIV, 116), rosno cvitje lici svojimi bilimi i rumenimi kripljaše (XV, 132); e) *ružica:* kako ružica rumena i bila (XIV, 122), rumene i bile ružice (XX, 154); f) *vil:* vil dvornu i počtenu... bilu i rumenu kot žilj i ružice (XVII, 142); g) *zora:* kako zora bila i rumena (XIV, 122).

SINJ. *oblak:* trisk iz sinja oblaka (XI, 97), sinj oblače (XIII, 106), odreni sinja oblaka (XIII, 106), sinj oblak odagna (XIII, 106).

SUNČAN, SUNČEN. a) *plam:* sunčen plam (XIV, 119, 121, 123); b) *svitlost:* sunčena svitlost (X, 92; XIII, 107), sunčenu svitlost (VI, 64; XIII, 107, XXI, 157), Apolo, sunčene svitlosti vojvoda (XII, 98); c) *vlasci:* vlasci sunčeni (XVIII, 143); d) *zrak:* sunčen zrak (II, 42, XV, 133, XVI, 138), sunčeni zrak (VI, 51, XII, 101, XVI, 134), od sunčenih zrakov (VI, 55), sunčeni zraci (X, 90), sunčenoga zraka tepline (XIII, 111), zrak sunčen (VI, 62, XVI, 139, XVIII, 142), zrak sunčeni (VI, 67, XII, 101), zraka sunčena (XIV, 122), zraku sunčenu (XII, 102).

SVITAO. a) *Danica:* svitla Danica (XIV, 111); b) *glava:* sunčana svitlost u more svitlu glavu pogruzila biše (X, 92); c) *lice:* svitlo lice (VII, 69); d) *pozor:* svitlim pozorom (XIII, 105); e) *sunačce:* dva svitla sunačca (VI, 71); f) *zora:* svitla zora (XIII, 107).

TIH. a) *golubica:* tiha, bila i mila golubica (IX, 84); b) *potok:* bistrimi i tihimi iz vrulj potoci (VI, 55), pri potoku bistru i tihu (IX, 85); c) *rič:* tihimi riči (IX, 84); d) *sanak:* tihi sanak (I, 40); e) *utih:* tihi utih moj (VIII, 81); f) *vihar:* tih vihar (VI, 55), od tiha vihra (VI, 55), tihi vihre (VIII, 78), slatkost tiha vihra uživajući (X, 89); g) *vitar:* tihi vitri (XIV, 123); h) *voda:* k tihi i bistri vodi (XIX, 150); i) *vrućak:* tih, bistar i hladan vrućak (IX, 84).

VEDAR. *nebo:* iz vedra neba (IV, 52, IX, 84, XI, 97, XXII, 165), z vedra neba (XXII, 160), vedra neba (XII, 98).

VERAN. a) *druga:* verna druga (IV, 51); b) *ljubovca:* vernoj ljubovci (XI, 97); c) *mačic:* vlastit verni mačic (X, 89); d) *sluga:* verni sluga (VI, 59); e) *služba:* služba ma verna (VI, 61, XVII, 145), službu vernu (VI, 61).

ZELEN. a) *bor:* mej zeleni bori (VIII, 73); b) *bus:* zelenim busom obkružen (XX, 153); c) *brestan:* vazda zeleni brestan (XX, 153); d) *dub, dubje:* pod dub jedan zelen (XI, 97), od dubja zelena (XX, 155); e) *grm, grmlje:* pod jednim zelenim grmom (XII, 102), zeleno grmlje (XII, 103); f) *javor:* od zelenih javorov (XX, 153); g) *jela, jelica:* pod jelom zelenom (X, 89), jelicu zelenu (XXII, 160), jelu prizelenu (XXII, 160); f) *kita, kitica:* zelenom javorovom kiticom (XI, 91), zelene kite (XIII, 109); i) *listje:* zeleno listje (XVI, 139); j) *travica:* na zeleni i drobni travici (I, 41, XX, 154), zelene travice (XIV, 131); k) *tržanca:* na zeleni tržanci (IX, 85); l) *venac:* zeleni venac (XII, 102).

ZLAT. a) *glava:* sunce zlatom glavom prosivaše (VIII, 81), zlatu glavu Apolo iskomoljući (XIII, 107); b) *jabuka:* zlata jabuka (XIII, 105), jedne zlate jabuke (XIII, 107), jabuku jednu zlatu (XIII, 105), na zlati jabuci (III, 48, XX, 153, XXI, 159), i na zlatu jabuku stupih (XXI, 159), na zlatu jabuku stah (III, 49); c) *plam:* zlati plam (XIII, 110); d) *prstenak:* zlat i hitro kovan prstenak (X, 89); e) *runo:* zlata runa (XIV, 118); f) *stril:* zlata ljuvena stril (I, 40); g) *trak:* zlat trak (XIV, 117); h) *žica:* zlate žice (VII, 71, XI, 91).

ZLATOPERAN. *strila:* stril zlatoperan (II, 45, VIII, 76), tulica zlatopernimi strilami (X, 90), zlatopernu stril (X, 90), zlatoperna strila (XIV, 116), s tulicom pri bedroj sve zlatopernih stril (XIV, 117), zlatoperna stril (XVII, 142), strilo zlatoperna (XVII, 145), zlatopernih strili udorac (XX, 155).

ZLATOVIT. a) *kosa:* zlatovite kose (XI, 97), z zlatovitimi kosicami (XII, 102), zlatovitih žic kosice (XVI, 136), trak od zlatovitih kosic (XIX, 150); b) *vlas:* od zlatovitih vlas (X, 95).

ŽARKI. *sunce:* žarko sunce (VI, 68), žarko sunačce (XI, 96).

ŽESTOK. a) *smrt:* smrt žestoka (I, 40); b) *trisk:* trisk ognjen žestok (II, 43), žestok trisk (XXII, 160).

*

Narodno pripovedanje takođe je na izvestan način i u određenoj meri ostavilo tragove svog prisustva u Zoranićevim *Planinama*. Samo, i tu će se ponoviti stari odnos: kao što u *Planine* nije inkorporirao celovite i neizmenjene tvorevine narodnog pesnika, Zoranić isto tako nigde nije hteo da verno i u potpunosti reprodukuje i prenese ni tvorevine narodnog pripovedača. Možda sve »pripovisti« njegovih pastira i svi »pritvori« kojima je proslavljao rodne krajeve i uznosio lepotu svoje »bašćine« i nisu literarnog porekla, antičkog ili italijanskog, ali i tada ni te »pripovisti« ni ti »pritvori« nisu, sasvim sigurno, ni uhvaćena, zabeležena ili transponovana narodna pričanja. Zoranić je njih, po svoj prilici, smišljao sam. Međutim, i one »pripovisti« i »pritvore« koje je preuzimao iz literature, kao i ove koje je sam izmišljao, zadarski pesnik je pripovedao na način u kome se u obilju i bogato razaznaju uticaji usmene pripovedne proze. Vjekoslav Štefanić je možda bez ostatka u pravu kada za opis tajanstvenog stana vilenice Dinare i za prikaz njenog čudesnog »bahorenja«

(Kap. XIX) veli da im korene treba tražiti »prije u književnoj starini«, nego »u hrvatskom narodnom sujevjerju«,[15] ali i u tom opisu, kao i u čitavom tom prikazu, neodoljivo se osećaju atmosfera i ton naše narodne bajke:

»Te riči pokol Dinara izgovori, usta se i ne vele daleče odašadši razlika *bilja i korenja čudne riči govoreći nabra;* i pak skupa sa mnom *u pećinu* ulize i mnoge škrabice u kih *razlik prah* biše i *korenja na sinci usušena,* i *mrtvih kosti, i sala od živin mnogih,* i razlika tuka i dlak od repov i pak iz staklenic čudnih vod i sokov, i *sve te stvari u jedan sud spravi,* pak *čiste i bistre vode* uli i od mirisnih drvac *oganj naloži* i *na njem omlači* čudne riči *mrmnjujući* i nad sudom dihajući, i *desnom rukom* mišaše. I pokole sve spravno vidi, i večer prišad, *a obraz misečni vas obal* jednako istekši, nedaleče pećine k vrulji jednoj, ka iz živice stine izviraše čista, dojdosmo. I tad *gola* aliti naga isvući čini me i pram *jasnomu licu od miseca* obrazom obrativ me reče: — Jasna, trilična kriposti, *ka na nebu, na zemlji i u propasti jednako tvojim licem svitiš,* primi, molim te, molbu, činjenja, žrtje i zaužge ke tebi prikažuju i odrišiti rači po vodi ovoj *tvrdo zamršene zamke* i uzle od srdačca mladića ovoga, njega u slobod povrati. I *trikrat rekši,* dvojega ulja i soli maljahno u vrulju vrže *riči mrmnjući ke ja ne razumih,* i pak sud s stvari zgor rečenimi najedno u vrulju isprazni i pak nad vruljom *bahoreći čudne riči izmrmlja* u sebi...«

Isto tako kada Zoranić opisuje ljupke običaje pastira na »prvi dan miseca cvitnja« (Kap. VIII)[16] i one »na ivanjsku noć« (Kap. XIII), ili kad saopštava prvi u nas, imena zvezda (Kap. XVIII), on to čini, sasvim je izvesno, po narodnim pričama i u njihovu stilu.

Još više se reč narodnog pripovedača oseća u Zoranićevim izražajnim obrtima i u njegovoj frazeologiji. Najčešće su to obrti i obično je to frazeologija koji su u *Planine* dospeli zajedno sa talasima svakodnevnog kolokvijalnog kazivanja. Našavši se među pastirima, Zoran ih pozdravlja onako kako bi to činio i u životu: »Božja vam pomoć, braćo!« (VI, 55); u trenucima sete međusobno oslovljavanje opet je »na narodnu« (»aj, nebore«), a i jauci su, i kod učenih humanista, a ne samo kod pastira, oni koje smo upamtili iz starih zapisa narodne reči i iz usmene literature: »Davori, davori« (XVII, 146, XXIV, 166). Sasvim je onda razumljivo što je sa tih istih izvora Zoranić zahvatao i u toliko drugih prilika boreći se za izraz i s izrazom: »negoli *ranu privijajući bol ponavljaše«* (I, 41), »u sebi oćutih da se *dili s dušom* (II, 43), »pitala me gorkom jadom *u snu i javi«* (II, 45) *»ča željah to i najdoh«* (XI, 84), »pod *visine gorske i pod dubine morske«* (X, 94), »ni od njega *glasa ni priglasja čuti* mogaše se« (IX, 97), i dr. Osobito je zadarskom pesniku na mnogo mesta dobro došla već gotova i izrađena metaforika narodnog pripovedanja: *»maljahna ustaca bolančom razrizana«* (VII, 71), »ti, dake, tuj s nevarke došad i *lovinu u rukah držeći, čuj, ne upusti«* (XII, 101), »dim, dake, da minuv Velebić vazda, vazda *desnim rebrom goru gledajući«* (XV, 134), »a gdo vam kriv jest *ako sami sebi ljutu zmiju u njidra stavite i stepliviši odgojite«* (XIX, 152), »s obih stran vil vidih ke se Krki klanjahu i vode za harač pridavahu tja deri *dokle se s morem ljubi«* (XXI, 158). Nimalo nije neobično što je u takvoj situaciji Zoranić retko kad osetio potrebu da na izričitiji način odredi ili da bar nagovesti svojim čitaocima poreklo nekih ovakvih osobenosti vlastite proze; čitaoci su to poreklo lako pogađali i sami; s druge strane, literarni izraz kome je svakodnevica udarila tako vidan pečat bio je za njih najprirodnija stvar na svetu: to je bio i njihov izraz. Stoga se samo kao stilistički efekti, a ne kao nužno polaganje računa o svom postupanju, imaju razumeti retka pesnikova upozorenja, kao što je, na primer, ovo: »Tmine tolike i tuko guste da — kako reče se — nožem prid sobom rezati mogal bi ih« (IV, 51).

Isto je tako teško odoleti utisku da su i mnoge komparacije kojima Zoran i njegovi sagovornici pribegavaju ne bi li svoju misao učinili plastičnijom, ili, jednostavno, ne bi li ona zazvučala lepše i privlačnije, neposredno i bez ikakve stilizacije prenete iz repertoara usmenog pričaoca. Većinu od tih komparacija znamo odavno i upotrebljavamo i danas: »brže nego strila iz luka pušćena« (III, 49), »kopni kako led« (VI, 61), »ličci rumeni kakono ružice« (VI, 62), »i njim obrtuju kako uzda konjem« (VI, 65), »aj, ljucko himbeno uzdanje, kako u malo vrime srića slatka i blaga ukaže se, a pak kako munja otide« (X, 91), »jedna golubičica kako snig bila« (XII, 101). Ponekada doduše Zoranićeve komparacije načas zazvuče kao daleke i sada već zaboravljene; ali se i tada brzo i lako uspostavlja istovetan odnos i sa njima. To su takođe poređenja koja je ko zna kada nametnuo život sam i koje su kao zajedničko dobro ostajale u upotrebi sve dok ih nove prilike nisu izmenile ili potisnule: »vazda mi srdašce griziše pravo i ne jinako neg kako sam po sebi u drivu stvoren črvak vlastito drvo grize i ji« (I, 41), »želiti dali ono ča uzmožno nije naravi našoj jest prem kako vitar mrižom pokriti, ali sunčen zrak u škrabicu uhititi ufati« (XV, 133), »ostah pravo kako člověk ki na raskrižje putov dojde i ne zna na ku stranu obratiti jima (XVII, 146).

*

Još jedna oblast usmene proze široko je i štedro prodrla u Zoranićevo delo. To su narodne poslovice ili »priče« — kako ih Zoranić najčešće zove, u čemu opet i takođe nije usamljen. One su u *Planinama* izmešane i stoje ravnopravno s svakovrsnim drugim sentencama iz literature i sa izrekama iz Biblije, ali svaki put njihovo narodno poreklo u potpunosti je sigurno i očigledno, i njih je nemoguće zameniti sa sentencama literarnog porekla. Čak i da jedne od drugih Zoranić ne odvaja tako što za sentence i

15 Petar Zoranić, *Planine*. Tekst s tumačem i rječnikom priredio Vjekoslav Štefanić, Zagreb, 1942, str. 166, nap. 10.

16 Upor. Tomo Matić, *Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba*, Rad JAZU 233, Zagreb, 1927, str. 38.

izreke koje je preuzimao iz knjiga stavlja sa strane, na margini, njihov latinski tekst ili oznaku *Proverbio,* a one zahvaćene iz narodnog kolokvijalnog stila ostavlja bez svega toga, razlučivanje je do kraja jednostavno, i teško se u njemu prevariti. Sentenziozni i kratkoj, pregnantnoj formulaciji utvrđenih istina veoma skloni Zoranić, kao i njegovi pastiri koji sa njim bratski dele tu odliku, koriste se, između ostalog, prastarim primercima narodne mudrosti isklesanim u upečatljive i sugestivne formule. Neke su od njih žive još uvek ili su u našoj svakidašnjoj reči bile prisutne sve doskora. Vreme koje je proticalo jedva da ih se doticalo: skoro petrificirane, trajale su, neizmenjene, stolećima. Jedna od njih, koju je Zoranić vrlo spretno upleo u svoje pripovedanje već na samom početku (I, 40) doista je pradrevna: »Niki pak drugu ljubovcu obljubiti svitovahu me govoreći da *kljin kljina izbija* i nova ljubav prvu odrinuti hoće«. Ta izreka, koja je u narodnu prozu došla iz literarnih tekstova, nahodi se u zbornicima dubrovačkih poslovica iz XVII veka (Klin klina izbija), kod srpskog propovednika i pesnika iz XVIII stoleća Gavrila Stefanovića Venclovića (Klin s klinom na kraj se izbija), u *Basnama* (1788) Dositeja Obradovića (I naumi s klincom, štono reč, klinac isterati), među *Pričtama* Jovana Muškatirovića iz 1807. godine (Klin s klinom tera se) i zatim — mada ni tu njen život ne prestaje — u klasičnoj zbirci Vuka Karadžića (Klin klina izbija, a sjekira oba; Klin se klinom ćera). Sličan je put prevalila i poslovica koja je zgodno pristala uz reč Medaru dok je »pripovidao« o »pritvoru Sokolara u rodu, a Jagice i Ružice u cvitke« i koja je tu dobila oblik »Nigdar vuk po porucih ji« (IX, 84). Za nju zna Pavle Riter Vitezović koji je u svom *Priričniku* iz 1703. godine dvaput pretače u stihove (Veli se rič: Teško vuku / po prijazni i poruku; Prispodoban budi vuku: / Ni vuk ni sit po poruku) znaju za nju također i Muškatirovićeve *Pričte* (Kurjak po poruci meso ne jede), a zapisuje je, i čak u više varijanata, i Vuk (Po porukama vuci mesa ne jedu; Teško vuku na preporuku; Teško vuku po preporukama). Ponekad su poslovice ove vrste u Zoranićevom romanu bivale i stihovane:

Bolje ti ji jimit dobrote slavan glas
neg okol se vidit zlat i srebren pas

(XIV, 129)

ili:

i laži tolikoj tvoj jazik nemoj dat,
jere laž obrok dvoj ne more zblagovat

(XIV, 129)

ali i u toj formi ostao je gotovo netaknut njihov izvorni vid: Bolji je dobar glas, negoli zlatan pas (Dubrovački zbornici XVII veka), Bolji je dobar glas negli zlatan pas (Đuro Ferić, *Fabulae ab illyricis adagiis desumptae,* 1794), Bolji je dobar glas nego zlatan pas (Vuk Karadžić) ili pak: Laž dva obroka ne može blagovat (Dubrovački zbornici XVII veka).

Jedva da je nešto češći slučaj kada su poslovice u *Planinama* u odnosu na oblike koje znamo više ili manje izmenjene i kada ih moramo prepoznavati iza njihove prekrojene odeće. Takva je, na primer, poslovica koja se skrila u Zoranićevom tekstu: »Obćena rič ova jest da sila pravdu ne žudi i nevolja zakon nima« (I, 39). Ona je u dubrovačke zbornike uneta u više varijanti, međusobno bliskih (Sila Boga ne moli, a pravde ne pita; Di je sila, tu nije razlog; Gdi sila gospodi, s razlogom ne hodi; Sila pravdu ne žudi), ali je tek u Vukove dane dospela do najvećeg preobražaja i pretrpela najveću stilizaciju: Sila Boga ne moli (a Bog silu ne moli). Ti preobražaji i te stilizacije mogli su do duše biti i delo samoga Zoranića, kome je u ponekim slučajevima bolje pristajala vlastita literarna obrada ustaljenih izreka no njihov utvrđeni i od davnina dobro znani lik. Tako je izgleda postupio s izrekom što ju je morao poznavati iz Biblije u obliku »Ko jamu kopa, u nju pada« (Qui fodit foveam, incidit in eam),[17] a koja je u narodnom kazivanju stolećima čuvala oblik u kome ju je upamtio i Vuk Karadžić (Ko drugome jamu kopa sam će u nju pasti);[18] njemu je ona zatrebala podosta izmenjena: »jer mnogokrat gdo drugu šćetu želi, i sebi ju sam zapeli« (IX, 84). Isto je moralo biti i s izrekom »Našla slika priliku«, koju je on preuzimao dvaput i dvaput je znatno menjao: »kako je po naravi da krv prilici priteže« (VI, 56) i »vazda prilika priliku ljubi« (X, 88), ili s izrekom »Mlado se drvo savija«, koja je u njegovom delu razvijena u široku literarnu sentencu: »i šibica ka mladikova lahko se prignuti i iskoreniti mogaše, pak ustanovićen dub teško neg sikirom primore se« (XIX, 151). Slikovitu i karakterističnu upotrebu dobila je u Zoranićevom romanu poslovica nastala u vremena srednjevekovnih feudalnih netrpeljivosti među društvenim klasama i sačuvana sve do dana kada su je dubrovački ljubitelji i sabirači fiksirali u obliku »Dat sebru prst da t' svu ruku obzine«. Nju je zadarski pesnik uneo u jedan širi kontekst u kome ona ima funkciju poente i u kome blista kao ušiveni dragulj na bogatoj gospodskoj odeći: »U malo riči nauk ti daju, jer razumećim malo riči tribi jest: čuvaj i varuj da last, pohot, volja, želja ali pohlep svist ali razbor tvoj ne posile; jer kada godi od tih podopšćin koj ako svist potkladeš, svako malo tako prem bude kako o p ć e n o r e č e s e da *sebar čini, komu ako za ljubav i počtenje ruka da se, hoće on i noge i svega kipa hvatiti se«* (XIX, 151).

Ali odnos između Zoranićevog dela i naših starih poslovica usmenog proishoda ima još jednu stranu, možda i najzanimljiviju. Neke od tih poslovica, u skladu s drukčijim potrebama i promenjenim prilikama ili pak i prema samim neuhvatljivim zakonima svoga života, u međuvremenu su iščezle ili su zamenjene drugim, i novim, i *Planine* su im postale jedino stanište u kome su se sačuvale za večnost. A po dosegnutoj ili ostvarenoj lepoti, po duhu kojim su ispunjene i po tačnosti pogotka, one su na istoj ravni i

17 *Liber ecclesiastes,* 10, 8.

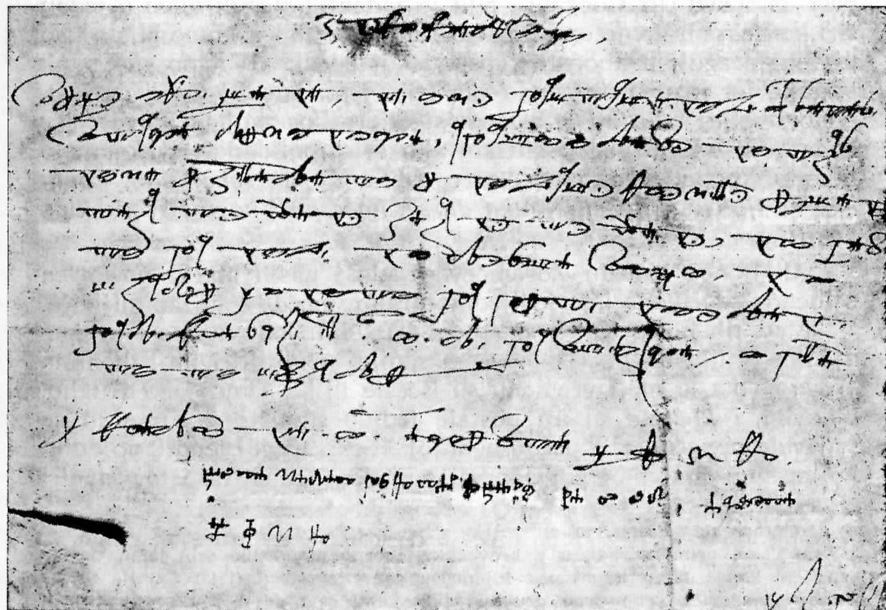
18 Tako, primera radi, u dubrovačkim zbornicima (Dube sebi jamu tko je druzijem kopa; Jamu kopat pod kijem), u delu *Pentikosti* (1743) Gavrila Stefanovića Venclovića (Tko pred drugim kopa jamu sam će u nju se uvaliti), u Muškatirovićevim *Pričtama* (Ko drugome jamu kopa, sam će pasti u nju), ili u zapisu Dubrovčanina Iva Altestija s kraja XVIII veka (Ko druzijem jamu dube, u nju upada).

jednake s onima kojima su sreća i slučaj pomogli da ostanu i da traju. Ima ih za čitavu jednu pregršt i okupljene na jednom mestu predstavljale bi celu jednu minijaturnu zbirku:

Smisliv u se da od dvojega zla manjše obrat se jima (I, 39); Nemoj se prvo konca skončavati, jer kako priča govori, pri roka možeš umriti, da rok ne mož priživiti (II, 42); Jer kako znaš da je teže ljudem neg Bogu ugoditi (II, 47); Jer se reče: ni se hvali, ni se hudaj sasvima (VII, 70); Ne znaš da se u priči reče: Gdo sebi voljno naudi, ni Bogu ga milo budi (XIX, 152); Prava rič odgovora nima, reče se (XXIV, 168); Jer se jednim duhom vruć smok omlači i studene ruke oteple (XXIV, 169); Evo sam ja pri jistini, a ti na laži jesi, kako vi svitovni u priči rečete (XXIV, 167).

*

Sada već imamo dovoljno elemenata da naša ispitivanja svedemo u zaključak. Prisustvo narodne književnosti, one u stihu, kao i one u prozi, u Zoranićevom delu vidno je, nesumnjivo i veće nego što smo na prvi pogled mogli verovati. To prisustvo dalo je *Planinama* osoben i neizbrisiv pečat; bez njega, *Planine* bi imale drugi ukus, i drugi zvuk, i drukčije boje. Na završetku svog slavnog dela njegov autor jadao se što je bio prinuđen da *trpku* i *nezrelu jabuku* — kako je, u metafori, svoj roman nazvao — uzbere pre vremena. Mislimo da smemo reći, ne strahujući da nas išta može opovrći: bez prisustva narodne književnosti i njenog poetskog sveta, njenog izraza i njene krilate reči, ova jabuka bila bi, izvesno, još više *trpka* i još manje *zrela*.

Zadar 1. IX 1570. Zadarski knez naređuje sucu u Žmanu (Dugi otok) neka objavi kmetovima samostana sv. Nikole u Zadru da ne smiju trgati grožđe bez dozvole samostana (kurzivna glagoljica)

NEUVIŽBANI KONJIC PETRA ZORANIĆA NA STAZI NETLAČENI

(Opaske o strukturi pastoralne proze*)

BRANIMIR DONAT

»Kako udunuti vaglјeni pri goruću ognju ali kako kad žarko sunce isteče sve zvizde pomrknu prid veškom svitlostju, tako pismi jine pri ovoj biše. Velika umićstva i velika tega zaisto vidi mi se da ta pisanca bi, jer lipote ali stvari u ljudstvu pričine vele hitro i s načinom složena bihu u njoj, ke ja mnju da nigdar podobnije rečene jesu i zaisto svitovnoj ženi ne pristoje se. Jur budući se nikuko ohladilo, od tole se pastir dvignuvši u paše ne od tud daleko živine svoje zagnavše, ke simo — tamo razbludno po pisanih od cvitov tržancah pasući i tlačeći cvitke šćećehu, i budući ja Sladmilom vazda združen, malo na stran jinih razliko besideći gredih. Niki od pastirov slatko pojaše, niki žlice, niki kutliće dubući razliko pripivaše i izdilaše. Jur vrsi i dubje odsivajući najdalje sini činjahu, tad k vrulji usrid polja jednoj živine prignavši pod sladak zvizd svaki svoje napajaše. I od tole tiho na stan i krotko uputismo se. Tad Medar reče: — Bratje, da znate da za ovi tri dni u ovih pašah pasti jimamo; tako po starijih odrejeno jest. Zato jutri pripravite se na plandišću peti ali jigre činiti ali glumno besiditi od starih pripovidajući. — Svi općeno odgovoriše: — A ti za to vrime naša glava budi, i ča zapovidiš, opslužiti prepravni jesmo.«[1]

Zoranićeve *Planine* su prva i za dugo razdoblje jedina beletristička proza u hrvatskoj književnosti.[2] Budimo još određeniji: radi se o prvoj knjizi proze pisane hrvatskim jezikom, i to s jasnom namjerom da se iskaže jedna fiktivna situacija, da se kroz

* Englez William Empson u knjizi *Some versions of pastoral* (Chatto et Windus, London 1935) raspravljajući o pastorali unutar tog žanra svrstava i tzv. proletersku književnost ali i jednu *Alice u zemlji čudesa*. Mi o pastorali možemo govoriti u značenju koje nam najčešće sugeriraju književni leksikoni i teorije književnosti, kada se o pastorali govori kao o pjesničkoj formi idiličkog sadržaja u čijem se središtu nalaze pastiri i pastirice, no nas zanima pastorala kao oblik predočenja jednog izvrnutog i konceptualnog svijeta u kojem se u eidetskom obliku može ostvariti maksimum pjesničkog o č u đ e n j a. Gledano s ovog strukturalnog stanovišta konvencije pastorale nisu posve jasne, ali značaj tog privilegiranog prostora za književnost je evidentan.

1 Petar Zoranić: *Planine*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 8. Zagreb 1964. str. 68—69.

2 Vidi Branimir Donat: *Opaske o hrvatskoj prozi* (V), *od poetike izmišljanja do poezije prikazivanja*, Kolo br. 6, Zagreb 1968. str. 425—438.

imaginativno skovane odnose kreira jedan samosvojan prostor u kojem se čovjek može iskazati kroz riječ. Namjerno nisam u povodu *Planina* brzopleto upotrijebio riječ kazivanje, iako upravo kazivanja brojnih pastira ovo djelo čine zanimljivim za istraživanje rađanja i razvijanja svijesti o proznom i narativnom u sklopu hrvatske književnosti. Ne treba nikoga naročito uvjeravati, da niz estetski zanimljivo ispripovijedanih zgoda i činjenica, čija slučajna montaža unutar socijalnog konteksta djeluje narativno zanimljivo, zatim anonimna kazivanja koja bi mogli eventualno i poistovjetiti s narodnim kazivanjima i anegdotama, nalazimo u raznim oblicima zapisane i izvan književno intencionalnog konteksta (mislim na razne dokumente, zaklade, sudska svjedočenja, ugovore, zapise crkvene propovjedi itd.), međutim, dovoljno je samo i na trenutak pogledati na anastatsko izdanje Zoranićevih *Planina* i uočit ćemo da se grafička struktura, tipografija pojedinih stranica bitno razlikuje od stranica današnjih romana — jednako kao što se razlikuje i od spomenutih oblika nebeletrističke proze. Marginalna objašnjenja gotovo su isto tako česta kao i literarne aluzije kojih su *Planine* pune, a u što nas uvjeravaju komentari Vjekoslava Štefanića[3] i Franje Švelca.[4] Bez obzira radilo se o sentencijama, citatima, književnim aluzijama ili umetnutim upozorenjima drugog značaja i porijetla, ostaje sve do ovog trenutka jasno da ovi elementi imaju stanovitu tekstualnu funkciju koja nije u neposrednoj vezi s funkcijom kazivanja, već se nalazi u vitalnom odnosu prema nekim drugim komponentama koje će imati utjecaj na pisanu književnost uopće. Možda bi posebnost grafičke strukture mogla nešto reći u prilog hipoteze da ova proza nije konstituirana na istim načelima i s istom funkcijom koju modificiranu otkrivamo i u *Pančatatri* i u raznim facezijama, i u *Dekameronu*, i u *Heptameronu* — da dalje ne nabrajamo, kao i u narodnim kazivanjima. Ne znam u kojoj je mjeri ovisan ovaj roman od neke meni nepoznate grafičke konvencije, a u kojoj mjeri od optičkog preslikavanja crkvenih knjiga, ali danas je evidentno da se u povodu *Planina* poruka našla u neposrednoj ovisnosti od oblika. Mc Luhan bi rekao: — »medijum je poruka«. Kao što u crkvenim knjigama marginalija služi za izdvajanje onog bitnog u evanđelju, tako se i u *Planinama* u tim izvantekstovnim opaskama krije vrlo često ono što bi onaj prvotni tip kazivanja iskazao eidetski živo kroz dramatiku neke situacije ili kontemplaciju neke pitoreskne ličnosti čije je iskustvo nadindividualne prirode. Upravo ovaj izvanfabulativni element predstavlja svojevrsnu podlogu za pretpostavku, kako je sam autor vjerovao da se ne radi u prvom redu o kazivanju i pripovijedanju u konvencionalnom i poznatom obliku, nego je posjedovao svijest ili možda samo stvaralačku potrebu, da svoju prozu dade u totalitetu naročite polimorfne teksture koja privlači pažnju jednim sustavnim nizom znakovnih upozorenja koji nisu narativno, već samo intelektualno srasli sa tekstom kao cjelinom pjesničkog iskazivanja.

[3] Vjekoslav Štefanić: *predgovor* za *Planine*, Zagreb 1942.

[4] Franjo Svelec: predgovor za *Planine*, u knjizi 8. biblioteka Pet stoljeća hrvatske književnosti.

Basne koje su od *Pančatatre*, posredstvom Grka, a kasnije južnih Slavena doprle i u kontigent svjetske književnosti, te tako postale »svjetski siželi« barem unutar evropeidnog shvaćanja »svjetske književnosti«,[5] imale su snažan intelektualni utjecaj na formiranja jednog tipa kazivanja koje nije željelo kreirati atmosfere i situacije, već koje se isključivo zadovoljavalo izvođenjem logičkih i moralističkih zaključaka iz prethodno impostiranih »životnih« premisa. Kraj takve priče predstavljao je uvijek i kraj jednog problema, pa je samo završetak kazivanja gotovo uvijek bio brikoliran u funkciju pouke i to kao nakalamljena ideja za živu materiju jezika u akciji stvaranja imaginiranog vremena i prostora.

Iako se može pretpostaviti da je Petar Zoranić bio svjestan ograničenosti svoje imaginacije, vjerojatnije je poći od pretpostavke, da on isto tako kao mnogi pisci srednjovjekovne, a kasnije i renesansne književnosti uopće nije ni osjećao problem inovacije kao problem značajan za svoje književno stvaranje. Prema tome, ugledanje na odabrani predložak, prije se može shvatiti kao oblik dogovorne književne igre nego li kao mogućnost da se izmisli nova igra i da nove konvencije sporazumno prihvate čitalac i pisac, i to s jednakim pravima i obavezama. Upravo u tom prihvaćanju dogovora mi u Zoranićevoj prozi nalazimo intimno očitovanje jednog pisca koji inzistira na jasnoći svog iskaza, pisca koji želi biti dosljedan u provođenju svog književnog koncepta. Možda nam je sada malo bliže autorovo inzistiranje na pojmu i problematici »bašćine«, na rodoljubnim očitovanjima, pa čak da se poslužimo jednom značajkom moderne dijalektike — kroz inzistiranje na, makar, i mitski koncipiranoj viziji povijesti kao dijelu jednog idealnog pejsaža, kao jedino autentično podneblje pogodno za transformaciju retorike u povijesnu dimenziju jezika kroz stvaranje poezije. Sve ove značajke kao da se nalaze u neskladu sa svim našim iskustvima o kazivanju i fabuliranju koje polazi od evociranja empirije i zgoda iz ljudske svakodnevice, a na kojima upravo i počiva klasična evropska pripovjedačka proza, no upravo ova nepodudarnost još više potvrđuje uvjerenje da Zoranić polazi od jednog književnog koncepta i stanovitom književnom konceptu teži. Piščeva želja je usmjerena prema neobičnom, nesvakodnevnom, čudesnom, jer jedino je ovim kategorijama mogao objasniti uobičajeno, prirodno i tradicionalno u kontekstu književnosti koja se nalazi još uvijek na prelazu između utjecaja latinskog srednjovjekovlja i pojave književnosti na pučkim jezicima, ali koja svoju spiritualnost potvrđuje u prvom redu opreznim izbjegavanjem sveg što svojom jednostavnošću prisjeća na obično i trivijalno.

U vrlo zanimljivom djelu Jeana Marxa *Nouvelles recherches sur la littérature arthurienne*[6] u kojem je spomenuti ciklus izvanredno detaljno obrađen nailazimo na podatak da je jedan od najznačajnijih književnih rodova stare irske književnosti bio *imrama,*

[5] Ja, S. Lurje: *»Mirovye sjužeti« srednevekovoj belletristiki v ruskoj i južnoslavjanskih literaturah (»Aleksandrija« i »Stefanit i Ihnilat«)*, u knjizi *Literaturnye svjazi drevnih Slavjan*, Leningrad 1968. str. 16—26.

[6] Jean Marx: *Nouvelles recherches sur la littérature arthurienne*, Paris 1962. str. 37.

priče o putovanjima preko mora, o pustolovnim putovanjima do neobičnih otoka na kojima obitavaju monstrumi, poluljudska bića, fantastične životinje itd. Sve su to elementi koje nalazimo u svakom folkloru, ali oni su još evidentniji u grčkoj[7] i latinskoj književnosti. Sve nas ovo navodi na pomisao da se elemenat putovanja, kretanje u promijenjenom pejzažu, zadovoljavanje novim obavezama, može smatrati jednom od vrlo važnih konstanti književnosti, tako značajnom da se javlja u raznim kodifikacijama, ali uvijek s dominantnom funkcijom: pjesničkog očuđenja. Renesansna proza približuje se raznim putevima svakodnevnom. Ona je u svojoj srži analitička, jer to je razdoblje kada se paralelno s novim formama i sadržajima javljaju djela koja više svoje postojanje zahvaljuju moći i razlozima prodiranja nego li sposobnosti konstruiranja jednog idealnog pejsaža koji će u svojoj flori i fauni nuditi i nove ideje o svijetu i svjetskom. Upravo kroz ovo robovanje neobičnom i nesvakodnevnom, zbog potrebe da se konstituira u okolišu idealnog pejsaža *Planine* Petra Zoranića pripadaju svojom strukturom podjednako prošlosti i budućnosti evropske proze. Ono prošlo obuhvaćeno je konvencijama pastorale, zatim većim dijelom i samom tehnikom književnog objektiviranja, dok ono buduće renesansno, dodiruje idejom o narodnom i narodnosti koja je u starijoj književnosti posve nepoznata.

Literarne konvencije kojih se Zoranić pridržavao vrlo su brojne i podrijetlom raznolike [npr. konvencija pastorale najčešće govori o susretu plemića (ranije viteza) s pastirom ili grupom pastira i zatim prezentira idilični razgovor među njima koji teče na jednakoj razini i s istim pravima, no često sa stanovitom ironijom naspram naivnih i prostodušnih pastira, a s tokom književne evolucije humoristički žalac se ustremljuje prema tom vitezu koji na kraju postaje smiješan u svojoj duhovnoj sterilnosti i konvencionalnosti], ali one nisu za njega od prvobitne sankrosantne važnosti već služe kao raster unutar kojeg će situirati svoje viđenje romaneskne problematike.

Iako riječ *roman*[8] nije izrijekom nigdje spomenuta, Zoranićeve *Planine* posjeduju nešto od romaneskne strukture, ali istovremeno tom pojmu vraćaju njegovo prvobitno značenje, kada je riječ »roman« označavala sve ono što nije bilo u francuskoj i talijanskoj književnosti pisano latinskim, već dijalektom narodnim, i to kao čista opozicija književnosti pisanoj latinskim jezikom. Ovdje smo svjedoci jednog karakterističnog preobražaja: naime latinski zapisi XII, XIII i XIV stoljeća realističniji su i životno konkretniji od romana pisanih na narodnim jezicima, ali istovremeno njihova jezična stvarnost postaje sve apstraktnija, dok znamo da se suprotna metamorfoza događa u prozi pisanoj po narodnu. Možda bismo *Planine* s mnogo više razloga mogli nazvati prvom zbirkom novela pisanih hrvatskim jezikom. Ova tvrdnja je utoliko točnija ako nam je poznato da se krajem XII stoljeća oksitanski pisci stvaraju tip priče koju nazivaju *nova*, novela, neke vrsti kratkom ljubavnom poviješću, koja za razliku od romana pripovijeda samo jednu jedinu dogodovštinu. Argumenata da se zapravo radi o okvirnoj noveli (kojima uostalom pripadaju i *Dekameron* i *Heptameron* i *Tisuću i jedna noć)* ima na pretek, međutim, dovoljno im je suprotstaviti jedan protustav. *Planine* s okvirnom novelom povezuje tehnika kazivanja, dok je problematika već romansirane prirode, jer događajima i osobama daje intencionalno, gotovo bismo kazali metafizičko značenje. Naime, naš pisac pokušava konstituirati po funkciji nacionalnu, a po strukturi privatnu mitologiju koja po njegovu uvjerenju mora djelovati kao aktivan koagulator svijesti o narodu, a što je naročito značajno i svijesti o narodnome.

7 Npr. legenda o Argonautima.

8 Paul Zumthor: *Histoire littéraire de la France médiévale VIe—XVIe siècles*, ed. *Presses universitaire de France* str. 149—151.

Suvremeni roman je građanska epopeja. Ova hegelovska tvrdnja koju je prihvatio i razradio G. Lukacs obuhvaća i sistematizira tek jedno razdoblje povijesti romana, ona se odnosi na njegovu socijalnu i psihološku zrelost, tj. razdoblje u kojem dolazi do maksimalne integracije iskustava, oblika i izraza života građanskog društva, poslije kojeg dolazi period dezintegracije koji obuhvaća i vrijeme današnje. Ova sistematizirajuća apstrakcija uopće se ne odnosi na roman kao oblik kazivanja, već na roman kao *sredstvo predstavljanja,* te stoga želimo li roman i njegove elemente gledati u povijesnoj perspektivi i socijalnom kontekstu raznorodnih tradicija, bez obzira dosezale one do staroegipatskih *Knjiga mrtvih,* drevnog grčkog ili rimskog romana ili pak do stare indijske ili kitajske proze u čijem se središtu nalazi neki, makar i hipotetički, no po prirodi svog sudjelovanja stalno prisutan protagonista — kao amblemska inkarnacija sudbine, onda otkrivamo brojna djela u čijoj strukturi nalazimo oblike mutacija, i tada smo skloni govoriti o bastardnim formama koje ova hegelovsko-lukačevska tipologija ne obuhvaća.

Lukacs je napisao:

»Roman je forma avanture, prave vrijednosti unutarnjosti njegov sadržaj je povijest duše koja polazi u svijet da bi sebe upoznala, koja traži avanture da bi se iskušala i da bi, obistinjujući se u njima, pronašla svoju vlastitu bit. Unutarnja sigurnost epskog svijeta isključuje pustolovinu u ovom autentičnom smislu: heroji epopeje prolaze šarolik niz avantura, ali nikada, međutim, ne dolazi u pitanje da će ih heroji unutarnje, kao i vanjski savladati; bogovi koji vladaju svijetom moraju svagda vladati demonima (indijska mitologija ih naziva »božanstvima prepreke«). Stoga su Goethe i Schiller zahtijevali pasivnost epskog junaka, krug avantura koji krasi i ispunjava njegov život jeste oblikovanje objektivnog i ekstenzivnog totaliteta svijeta, a on sam je svjetleće središte oko kojeg se okreće razvoj i, u njemu samom, najnepokretljivija tačka ritmičkog kretanja svijeta. Pasivnost romanesknog junaka nije, međutim, formalna nužnost, nego ona označava odnos junaka prema njegovoj duši i njegov odnos prema okolnom svijetu. On ne mora biti pasivan, pa zato svaka pasivnost ima za njega određen psihološki i sociološki kvalitet, definišući određeni tip unutar mogućnosti gradnje romana«.[9]

Već smo napomenuli da Zoranić izrijekom nigdje ne spominje riječ *roman.* To nas otkriće neće omesti u imputiranju svih konzekvenca što ih ovaj prozni žanr uvijek iznova stavlja na dnevni

9 Georg Lukàcs: *Teorija romana, Veselin Masleša,* Sarajevo 1968. str. 65.

red. Štaviše, mi ćemo tragati za romanesknim strukturama u ovom djelu s isto onoliko upornosti i razloga koji su poticali istraživače grčke[10] i rimske proze kojoj je riječ roman bila apsolutno nepoznata. Pojava romana iz ciklusa o kralju Arthuru, *Roman o lisici, Roman o Ruži* ili pak *Aucassin i Nicolette* još uvijek ne znači stapanje pojma i strukture koja je danas evidentna, no u svim tim djelima jednako kao i u drevnim antičkim romanesknim prozama prisutan je osjećaj u kome je Lukacs posvetio mnogo stranica svoje *Teorije romana.*

U talijanskoj renesansnoj priči (bez obzira radilo se o mutacijama anegdote, šale, bajke, pa čak i basne) pažnja je uvijek usredotočena na jedan doživljaj i događaj s kojim je povezano samo nekoliko lica u sklopu zajedničke i vrlo kratke vremenske sekvence. Radnja i ljudski odnosi izdvojeni su iz društvenog konteksta, a sama priča nije ništa drugo no jedno zaleđena vremenska sekvenca. Dostatno je usporediti *Facezie* Poggia Bracollinija, s pripovijedanjem iz *Dekamerona* ili *Heptamerona* (žena je prevarila muža, seljak je nadmudrio trgovca, pop je nasamaren itd.). Otkrit ćemo zajedničku podlogu pripovijedanja, koja se pak vrlo razlikuje od narativne podloge naših *Planina.* Psihološki, renesansna kazivanja su bogatija, nijansiranija, empirijski provjerljiva — no zapitamo li se u čemu se iscrpljuje njihova predstavljačka funkcija — otkrivamo siromaštvo jednog svijeta koji je odbacio metafiziku, a prihvatio stvari i paradokse čija nam je ekspresivnost suviše bliska i svakodnevna da bi mogla djelovati na kozmološku spekulaciju pjesnika koji želi zaboraviti na sličnosti između predmeta i situacija, te pokušava ući u »šumu simbola« koja stoji na samom rubu realnog.

»Simbol preuzima simbolizirano (univerzalije) kao nesvodljivo na simbolizirajuće (oznake). Mitološka misao, koja se kreće u orbiti simbola i koja se očituje u epopeji, narodnim pripovijetkama i junačkim pjesmama, operira simboličkim jedinicama koje su *restriktivne* u odnosu na simbolizirane univerzalije (»junaštvo«, »odvažnost«, »plemenitost«, »vrlina«, »strah«, »izdaja« itd.). Dakle, funkcija simbola u njegovoj vertikalnoj dimenziji (univerzalije — oznake) je *restriktivna.* Funkcija simbola u njegovoj horizontalnoj dimenziji (međusobno povezivanje označitelja) je funkcija izmicanja paradoksu; može se reći da je horizontalno simbol *antiparadoksalan:* po njegovoj »logici« suprotstavljene jedinice se isključuju«.[11] Primijenimo li ovaj zaključak na *Planine* Petra Zoranića, otkriva nam se simbolička funkcija pjesnikova putovanja u taj svijet slika i konfabuliranja koje obavezuju i pisca i čitaoca na određenu koncepciju življenja i shvaćanja života.

Jedan od bitnih koncepta Zoranićeve proze sadržan je u njegovu pozivanju na »bašćinu« i sve konzekvence takvog pozivanja u književnosti koja još nije otkrila narod s kojim će se tek romantizam ozbiljnije pozabaviti. Bašćina je simbol konkretnog, u ovom slučaju opozicija apstraktnoj alegoriji jednog izdvojenog i idealiziranog podneblja[12] čije zametke prema Curtiusu nalazimo u srednjovjekovnoj spisateljskoj ambiciji ili konvenciji da se u opisu stvarnosti ne pokušava ta stvarnost reproducirati. U nemogućnosti da tu stvarnost shvate takvom kakva ona doista jest, i pisci, i slikari, i skulptori tu su stvarnost mijenjali zamjenjujući obično egzotičnim. Fantastične životinje s pročelja drevnih katedrala, jednorozi s monumentalnih tapiserija ili suptilnih minijatura najzornija su potvrda čovjekove stvaralačke potrebe da svijet oko sebe neprestano mijenja. Analogiju ove metamorfoze nalazimo u Ovidijevim pjesmama ali i u grčkom kao i u rimskom romanu. Refleks se njezin zrcali i na stranicama *Planina.* To su prilikom, sve one priče o pretvorbama cvjetova i izvora kojima djelo obiluje, no naš Zoranić nije isključivo konfabulator, iako su upravo ove male idile u prozi umjetnički najvredniji dijelovi ove drevne proze koju stjecajem okolnosti možemo također analizirati i kao zemljopisno, etnografsko, povijesno i na kraju mitografsko djelo. Svojom duhovnom strukturom *Planine* su više vezane uz prošlost evropske književnosti no što se to na prvi pogled čini, no usporedimo li ovo djelo s romanima Miquela Cervantesa ili Françoisa Rabelaisa,[13] uočavamo da njihov prodor i afirmacija počiva na jednoj značajki koju u *Planinama* nismo uspjeli i uz najveći napor identificirati. Radi se o komponenti grotesknog i komičnog kao oblicima iskazivanja istinitog, budući da su upravo isticanjem ovih komponenti spomenuti pisci dali svoju radikalnu kritiku alegorijskog tumačenja stvarnosti. Ova kritika je utoliko vidovitija danas, kada znamo kako alegorijski sadržaj gubi svoje razloge, pa tako i svoju formu. *Planine* nisu roman po tome što danas post festum možemo sa sigurnošću tvrditi da se radi o prozi jedinstvenog okvira, već upravo ambicijom da spoznavajući mehanizam svijeta i prirode (zapravo ga svodeći na sustav simbola) pisac upravo posredstvom te svoje subjektivne spoznaje djeluje na druge, tj. na one kojima se obraća. Danas je za sve nas taj auditorij posve apstraktan, ali pretpostavljamo da je on postojao, jer Zoranić je tipičan pisac obraćanja koji osobnu spoznaju želi pretvoriti u opću obavezu. Njegova osobna konstrukcija svjetskog mehanizma nije ništa drugo no subjektivno tumačenje objektivnosti prirode koja mu je najvećim dijelom neprotumačiva. Latinski srednji vijek razdoblje je u kojem roman zamire. To ne znači da su se ugasile ambicije da se rekonstruira i ispripovijeda svijet u nizu vremenskih sekvenci, te da se iskaže sudbina junaka koji predstavljaju tamne i podzemne energije koje će oni svi nazivati ili smatrati sudbinom. Naprotiv javljaju se neki novi oblici kroz koje se te nedoumice iskazuju. Dolazi vrijeme socijalnih i duhovnih transformacija, te se proza ponovo javlja na dnevnom redu literarnih interesa. Antičku *državu grad* zamijenio je renesansni *grad država* i ova socijalna transformacija djelovala je i na zanimanje da se ponovo doživi stvarnost — no ovaj put unutar jednog političnijeg kontek-

10 Vidi *Antičnyi roman,* izd. Nauka. Moskva 1969. str. 32.

11 Julia Kristeva: *Od simbola do znaka,* Dubrovnik 1. 1969. str. 66.

12 Ernst Robert Curtius: *La littérature européenne et le moyen age latin,* PUF. Paris 1956. str. 226—248.

13 Vidi npr. Mihail Bahtin: *Tvarševstvo Fransua Rable i narodnaja kuljtura srednevekovja, renesansa.* Moskva 1965.

sta, koji u naročito radikalnom primjeru *Planina*, poradi izuzetnog položaja u povijesti onog vremena hrvatskog naroda, poprima osobine koje će na planu buđenja nacionalne energije i svijesti postati legitimna ideologija Preporoda. Ova komponenta *Planina* udaljuje Zoranića od renesansnih novelista u čijem se središtu pažnje nalaze građani i gradska sredina, a osim toga ranije zanimanje za nepoznato (ono je kod Zoranića i dalje dominantno) s vremenom se transformiralo (zahvaljujući različnosti socijalnih struktura) u približavanje intimnom čovjeku, a to je na nivou fabule značilo ambiciju stvaranja kozmogonije zamijeniti potrebom radoznalog prevrtanja po intimnom životu bliskih sugrađana. Kriza države očitovala se i kroz krizu osobne socijalne svijesti, a roman bez ideje i svijesti o društveno konkretnom i politički aktualnom postaje elegija na temu privatnih doživljaja i osobnih nesporazuma. Ova pojava nije nova jer je već u povijesti helenističkog romana došlo do identične pojave, naime, nadošlo je razdoblje kada *književno putovanje* (lutanje junaka, njegova povezanost s avanturom) zamjenjuje *helenistička historiografija.* U analizi strukture *Planina* nije teško uočiti da se radi o jednom izrazito hibridnom primjerku, kakav će na svoj način biti i roman Augusta Šenoe *Zlatarovo zlato* (gdje se također preplić́e ideja o eteričnoj ljubavi s povijesti jednog grada), uostalom to je jedno od osnovnih načela svake ideologizirane književnosti.

Roman uključuje u svoju strukturu svijest o pojedincu i o događajima u vremenu — *facezie* i novele pak se zadovoljavaju rekonstrukcijom događaja kroz poantirani sažetak. Nekoherentna struktura *Planina* ipak nam otkriva dva načina pjesnikova odnosa prema materijalu kazivanja. Očitovanje raspoloženja, dakle subjektivni plan iskaza vezan je uz stih, dok je prozom iskazana mitska dimenzija kazivanja. Ovo je jedan od oblika stapanja ljubavne tematike s motivikom avanturističkog i kozmološkog romana. Idila tradicionalnih bukolika koje su statične i plošne u ovom slučaju prožeta je elementima različitih događaja koji svoje porijetlo i razloge vuku iz legendi.

Poći od ove distinkcije prema još nekim potencijalnim, no koje nisu izrečene ili barem tako vidljive znači proći put od tematskih, morfoloških i konvencijskih analiza, put koji je vrlo zamršen i na prvi pogled često izlazi izvan orbita proučavanja nacionalne književnosti. Literatura se, oduvijek u strahu pred trivijalnim i doslovnim, najradije krila iza simbola i alegorija ili je, kao što Zoranić sam veli, bila »pod koprinom«.[14] Konstrukcije, koliko god svojom prirodom djelovale cerebralno, djelovale su uvjerljivije u isticanju neke ideje ili vizije od odnosa što ih je pleo sam život. Konvencija pastoralnog romana i pastorale uopće, kao slobodnog prostora u kojem je moguće iskušavati život i imaginaciju, slobodu i konvencije, kao imaginarnog vrta u kojem mogu uspijevati čak i prave biljke, dugujemo i mi Hrvati ne samo prvi roman, već i mnoga djela kasnijih razdoblja. Radi se o metafizičkom postupku da se kroz neutralnu formu iskaže sentimentalno i transcedentno u čovjeku. Ta se konvencija uvodi zato kako

[14] Zoranić: Planine, Zagreb 1964. str. 36.

bi se posredstvom jedne stalne strukture iskazao mistički doživljaj ljubavi i postojanja, i to kroz suzdržano, no ipak patetično odustajanje od akcije imenovanja, preimenovanja i prepoznavanja (identificiranja) pozitivizma i realizma. Kao potvrdu istinskog kontinuiteta pastorale kao narativne strukture spomenimo uz Zoranićeve *Planine* neke proze Vladimira Nazora,[15] pripovijest *Mor*[16] Đure Sudete i na kraju njezinu dezintegraciju u *Izdajicama*[17] Antuna Šoljana. Pastoralni okvir *Planina* u svakom je slučaju odraz i posljedica književne konvencije koju je Zoranić preuzeo od Sannazara, ali potreba da se konstituira jedan privilegirani i po mnogo čemu idealan prostor i vrijeme za iskazivanje subjektivnog doživljaja postojanja i postojećeg prisutna je unutar evropoidne književne tradicije još od vremena grčkog ljubavnog romana Haritona, Ksenofonta Efeskog, Ahila Tacijskog, da bi se kao čista supstancija pojavila u bukoličkom romanu *Dafnid i Hloja,*[18] a zatim preko rimskog romana, Sannazarove *Arcadie, Astrée* d'Urféa dopire sve do naših dana kroz romaneskne idile različitih predznaka (npr. Lewisove *Alice u zemlji čudesa,* romana Henry Millera, Jacka Kerouaca, već spomenutog romana Antuna Šoljana, *Čangija* Alojza Majetića), no identične strukture. Naracija u svim tim djelima počiva na konvenciji djelomične izdvojenosti iz socijuma. Ta je konvencija tako važna da je čak evidentna i u *Dekameronu* gdje se kao motiv kazivanja javlja posebna situacija uzrokovana kugom, a u *Heptameronu* prigodnom dokolicom odmora u termalnom kupalištu u kojem se također okupilo birano društvo. Petar Zoranić također pronalazi »uzrok puta na planine« i taj mu odlazak služi kao racionalno opravdanje iracionalnog, tj. kao način da se odbaci svakodnevica, te da se istovremeno pokori konvencijama književnog izraza koji mu omogućuje da se gotovo u duhu antičkog romana uputi na egzotično putovanje u tajne predjele duše ili daleke egzotične krajeve. Naš pisac odbacuje ovu dvojnost, i egzotične krajeve preobražava u simbole svoje duše.

Planine me zanimaju tek ukoliko u toj prošlosti hrvatske književnosti nazirem neka rješenja karakteristična za djela koja su se pojavila tri stotine godina kasnije, a koja smatramo romanima u današnjem značenju tog termina. Upravo se zato i zadržavamo na analizi globalne strukture i nekih posebnosti koje se inače za proučavatelje starije hrvatske književnosti mogu pričiniti od sekundarnog značenja.

Svi ovi elementi koji samo potvrđuju kompleksnost djela koje su naši prethodnici smatrali jednostavnim refleksom talijanske književnosti, govore da se radi o mnogo zamršenijoj genezi nego što su to pretpostavljali oni koji su kao gotovu i nezaobilaznu činjenicu uzeli postojanje Sannazarova *Arcadia,* a da *Planine* u biti nisu ništa drugo no refleks i subjektivni doživljaj tog talijanskog djela.

[15] Branimir Donat: *Iz djelokruga Vladimira Nazora, Kritika* 7. Zagreb 1969. str. 501 i 510.
[16] Branimir Donat: *Mor ili iskušenje nostalgičnog, Kolo* Zagreb str. 379—392.
[17] Branimir Donat: *Raport iz Arkadije, Forum* Zagreb str.
[18] Longo: *Dafnid i Hloja,* izd. *Jugoslavija,* Beograd 1967.
[19] Zoranić: *Planine* ibid. str. 39.

Tematski *Planine* ovise od spomenutog predloška isto onako kao što taj predložak zavisi o djelima talijanskih prethodnika, keltskih elemenata u ciklusu romana o kralju Arthuru, rimske i grčke proze, jer danas je notorno da npr. francuski viteški i sentimentalni roman[20] ovise od talijanskog i španjolskog, jednako kao što je notorno da je Boccaccio posredstvom Petrarce djelovao na Chauserove *Kenterberyjske priče*, a da pri tome engleska povijest književnosti uopće ne umanjuje vrijednost i povijesnu ulogu Chauserove proze. Sve sam više uvjeren da nije teško na temelju ovog primjera povući poučnu analogiju.

Planine nisu realistično, već konceptualno djelo, budući da se životno i pjesničko iskustvo predstavljaju kroz sustav opreka koje nam tvore inscenaciju neobičnosti i sličnosti na kojima temelji svoje kazivanje. Intencija ovog kazivanja ne sastoji se u zloupotrebljavanju pjesničke slobode, već u usklađivanju životnog iskustva (rekli bi danas — u razvijanju povijesne dimenzije) i imaginiranja prostora za očitovanje zamišljenog, neodređenog, onog što se tek kroz pjesničku sliku može oživjeti u književni realitet. Pojam *bašćinac* središnja je točka za razumijevanje intencije *Planina* na marginalnom području književnosti, isto kao što pastorala kao književni oblik znači kamen kušnje na kojem se otkriva u kojoj je mjeri ovo djelo dio jedne snažne evropske književne tradicije. Gledano iz perspektive današnjeg trenutka biti bašćinac značilo je posjedovati svijest o sebi i svome, te pozivati se na nešto što je kodificirano kao konstantna vrijednost, čija je funkcija amblemsko-sociološke naravi, a kao vrijednost znači kulturološki sinonim određenog odnosa recentnog prema već postojećem.

Prvi hrvatski roman *Planine* kao i mnoga slična djela evropske književnosti tog razdoblja predstavlja legalni konkubinat putopisa i aktivnosti čiste konfabulacije. Polazeći od konkretnog, taj put pjesničku riječ je vrlo često dovodio u čor-sokak apstrakcija. Njih su *Planine* pune, i one se pred nama svaki čas pomaljaju poput aveti jezika koji je izgubio podlogu u stvarima. Ali to se najčešće otkriva u fragmentima stihova, dok su prozni fragmenti konzistentniji, jer ne iskazuju samo neko čuvstvo, već i vrlo određenu dramsko-konteplativnu situaciju. Zapravo radi se samo o Zoranićevoj verziji *metamorfoza,* jer pretvorbe su odvajkada nadahnjivale pjesnike, pa tako i našim pastirima daju polet u kazivanju fantastičnih zgoda koje predstavljaju danas najaktuelniju književnu vrijednost cjelokupnog djela.

Taj trnoviti put u hrvatsku Arkadiju koja nije u svojoj biti nimalo idilična, put kojim je krenuo »dobar bašćinac i Hrvatin«[21] vodi od drevne prošlosti hrvatske pismenosti prema budućnosti hrvatske književnosti koja je uvijek bila budna na krateru stvarnosti. Ta prošlost nije u romanu isključivo amblemske funkcije (kakva je npr. bila u tzv. viteškim romanima), ona je živo objašnjenje *ljudske i povijesne situacije* hrvatskog čovjeka u prvoj

[20] Gustave Reynier: *Le roman sentimental avant L'Astrée,* ed. Armand Colin, Paris 1908. str. 18.

[21] Zoranić: Planine, ibid. str. 36.

polovini šestnaestog stoljeća, a to je za većinu mnogo umjetnički značajnijih evropskih romana istog razdoblja jedna posve neinteresantna i sporedna značajka.

Tek u osamnaestom stoljeću romanopisac dobiva određeno mjesto u društvu, postaje diskretni tajnik društva ili još češće jednog dijela društva, dok u devetnaestom preuzima mjesto indiskretnog tajnika društva kojem pripada, a još češće postaje javni tužioc klase protiv koje istupa. U Zoranićevo vrijeme uloga i funkcija romanopisca još nije bila kodificirana odnosom prema društvu, već parametrima subjektivnog i mitološkog. Pisac je bio amater, dokoličar koji je dio svojih spoznaja i plodova mašte bilježio s vrlo malo vjerojatnosti da će ti zapisi biti pristupačni široj javnosti ili čitateljima, on nije bio bilježnik stvarnih događaja, budući je u duhu filozofskih doktrina objašnjenje stvarnosti traženo izvan imanentnog. Unutar ovih koordinata trebamo danas analizirati Zoranićev književni rad i strukturu njegova pisanja.

Marginalne bilješke, navodi iz drugih književnih a često i kanonskih djela, zatim ponekad uspjeli prijevodi i parafraze pojedinih izreka koje su se kroz ovih četiri stotine godina udomaćili u podneblju hrvatskog književnog jezika, govore rječitije i dokumentiranije od povjesničara koji su u traganju za analogijama zaboravili uočiti samosvojnu i zrelu jezičnu kreaciju autora *Planina,* koje u smislu današnjih romana nisu cjelovite, već fragmentarne. Priče o pretvorbama, zgode vila, te putovanja teku isprekidano, razloge ove metafizičke avanture u kojoj se ni ljubav, ni mašta, ni jezik, ni slikovitost, ni fabula nisu raspojasali u onom intenzitetu na koji nas je već viteški francuski roman privikao, ali u svim ovim komponentama Zoranić se potvrđuje kao pisac koji želi iskazati metafizičku pustolovinu, svoju viziju koja se vrlo često udaljuje od povijesne podloge i skreće u bajku na kojoj se uostalom i temelji viteški roman. No različito od viteškog romana (u njegovoj zapadnjačkoj verziji), *Planine* ni danas ni kroz jednu jedinu pukotinu svoje strukture ne otkrivaju kanone i etiku staleškog karaktera, pa tako možemo doći i do određenih zaključaka o karakteru drevnog hrvatskog plemstva. Istodobno sa velikim zakašnjenjem u *Planinama* nalazimo refleks platonističke nedostižne ljubavi, koja iako se nalazi izvan dohvata sudionika ipak pokreće njihovu strast i djeluje kao motivacija romanesknog zbivanja, dok kao novi moment uočavamo element *pisane kulture.* Jednako kao što je Baščanska ploča i uprkos svojoj fragmentarnosti zalog našeg hrvatskog jezika, njegova zlatna podloga u trezoru nacionalne svijesti, isto tako unatoč svojoj očiglednoj fragmentarnosti, *Planine* predstavljaju baščansku ploču hrvatske imaginativne proze. Pod raznim utjecajima Zoranić komponira svoju proznu teksturu, on predlaže racionalniju organizaciju teksta budući da teži da njegovo kazivanje djeluje na više planova. Moraliteti srednjovjekovnih evropskih literatura stremili su jednom kraju i jednom jednostavnom moralnom zaključku u čijem se fokusu sve ideje sažimlju u jedan nimalo dramatičan zaključak, Zoranić svoje putovanje i svoj roman završava alegorijom fantastičnih dimenzija ni pri tome

ne zaboravljajući na stvarnost,[22] ali ni u tom prelomnom trenutku kada suvremeni čitatelj očekuje rasplet u obliku happy enda ili paradoksa, Zoranić ne odustaje od ostvarenja mogućnosti da potpunoma uđe u prostor problematičnog i tragičnog koji su uvijek vezani uz čovjeka i njegovu sudbinu. Pripovjedač je na kraju još jednom pokušao dati figurativno objašnjenje odnosa stvarnog i imaginiranog, no istovremeno kao jedinu mogućnost rastrežnjenja i raskinuća lanca paradoksa kojima je bio sputan:

»Uzdaj se zato s utišenom pametju, pripravi sebi blago kô ti tarac strti ne more ni lupež ukresti, i tom slavu vičnju i korisnu dobudeš. A jinako čineći bit ćeš od onih od kih Paval Trublja reče: vazda se učeći, a nigdar na mudrost istine dohodeći.

Učini, tako si jednom duhom tašće bludil, sad pobožanstvom hodi, jer se jednim duhom vruć smok omlači i studene ruke oteple. — I to rekši, oblak se podvignu i Istinu i njih u magnutje na nebo zanese. Ja protrizniv se, riči, naukom i vidinjem potkripljen, sedmi dan u bašćini počinuh«.[23]

Planine bismo na temelju mnogih značajki mogli uvrstiti među ljubavne romane, no isto tako on sadrži u rudimentarnom obliku neke osobine karakteristične i za druge tipove romana. Bez obzira na to što se mora u prvom redu govoriti o hrvatskoj verziji pastoralnog romana (na temelju tematskih indicija), analiziramo li njegovu kompleksnu strukturu, uočavamo da se radi o pastorali kao načinu objektiviranja imaginarnog prostora u kojem uz malo formalnih obaveza ostaje mnogo slobode i mogućnosti da se stvori podneblje pod čijim suncem mogu uspijevati biljke alegorije koje rastu po zapovijedi piščeve inteligencije ali i imaginacije.

Jednostavne i ne promišljene analogije vrlo često zanemaruju objektivne granice između epoha i književnih rodova. Tako je već grčki ljubavni roman pojavom hetera postao filozofski roman, a avanturistički srednjovjekovni kroz ustrojstvo kurtoazne ljubavi polagano se pretvara u mistički. Možda bi nas ovakvo dijakronijsko istraživanje elemenata koji su funkcionalno i strukturalno identični, iako su vezani uz posve različite povijesne i socijalne situacije, najprije uvjerilo u postojanje nekih konstantnih odnosa i akcija (putovanje, ljubav vrlo intenzivna no usmjerena prema nekom neodređenom biću, svijest o tome kako na kraju krajeva sve ne treba biti objašnjeno itd.) koje se u djelima koja žele biti dnevnik ili putopis jedne duše ponavljaju kao da su pokretani nekom neobjašnjivom trancedentnom mehanikom. Tako se ljubavni jadi naših velebitskih pastira ispripovijedani u dokolici putovanja (ponovimo još jednom u ovom slučaju putovanje je medij fikcije), doduše ne oslobađaju konvencija koje im je nametnula recentna talijanska književnost, ali istovremeno pisac u nastojanju da sve to objektivizira uključuje u svoje kazivanje osvrt na povijest, zatim u teksturu karakteristike s kojima se susrećemo kod Teokrita, u Longovoj bukolici, u bizantijskoj ljubavnoj prozi, Sannazarovoj *Arcadiji*, pa i u djelima naših suvremenika.

22 Ibid. str. 168—169.

23 Ibid. str. 169.

Pišući o Zoraniću, naši su književni povjesnici najradije govorili o Sannazaru, no uza svu umjetničku i društvenu srodnost njihova stvaralačka intencionalnost duboko je različita. Sannazaro tragajući svojom idiličnom Arkadijom, traga za objektivnim korelativom intimnog u univerzalističkom, on traži ekvivalent subjektivnog doživljaja čovjekove ideje o slobodi individualnoj koja se u renesansi razvila do nezaobilaznog životnog načela, a u čijem ostvarivanju ljubav i ona platonistička i ona konkretna imaju značajan udio. Ovo razmeđe hedonističkog voluptasa i suzdržanosti katoličke doktrine otvara novu perspektivu — horizont unutrašnje analize, no ova kvaliteta ostaje izvan Zoranićeva djela. Još od satirično-verističke *Trimalhionove gozbe*, te fantastičnog i mnogobrojnim elementima negromancije i fantastike prožetog *Zlatnog magarca* Apuleja, ljubavne zgode nalaze se u središtu gotovo svakog oblikovanja romanesknog univerzuma u kojem čovjek traži potvrdu smisla svog postojanja i otkriva način opiranja sudbini. Poslije ljeta konkretne, strasne ljubavi, poslije razdoblja putenog hedonizma (koji završava očajanjem jer se u ostvarivanju načela užitka izgubio osjećaj za vrijednost i tako ostvarilo uvjete za ironijsko i groteskno razobličavanje neautentičnog koje npr. Petronije do mogućih krajnosti iskorištava), evropska se pastorala poslije obavezna duhovnog očišćenja vraća u sferu koja se poetski može transcendirati; jer, apstraktnost bukoličkih ugođaja mogla je podnijeti teret ideja koje sam život nije uvijek bio voljan prihvatiti i nositi na svojim leđima — kod Sannazara to je breme — bezgranična i vrlo apstraktna ljubav prema slobodi, prirodi te ženi koja je zapravo transdendirala putenost; a kod Hrvata Zoranića ta se energija isprva putene, pa onda kurtoazne (srednjovjekovne) ljubavi transformira u ljubav prema domovini, prema zavičaju, iako je danas unutar povijesnih parametara šesnaestog stoljeća vrlo teško definirati što su svi ti pojmovi suvremenicima realno značili. U oba slučaja amblem je izgubio funkciju simbola i tako postao alegorijski sinonim. Ne treba ulaziti u stupanj te promjene, ali *Arcadia* isto tako kao i *Planine* plod su intelektualističke apstrakcije, zapravo racionalizacije jedne frustrirane energije, intelektualističko objašnjene iracionalnog svijeta (koje istovremeno ne želi identificirati svoj racionalizam). Ova amblemsko alegorijska podloga gotovo da isključuje pjesnicima mogućnost pozivanja na osobno iskustvo, a upravo će na tom osobnom i mitskom pučka kultura renesanse[24] i početi graditi svoju zamršenu, a istovremeno i apsolutno novu viziju svijeta i u toj viziji otkrivati novi položaj čovjeka u povijesti i prirodi. Zoranić je ostao izvan ove evolucije i u relacijama čovjek-ideja, ljubav-eros, praksa-vizija, on zapravo i neće tražiti rješenja svojih dilema, rješenja će potražiti u amblemima. — Njegovi pastiri govore o metamorfozama djevojaka, pričaju lokalne ili općepoznate legende vezane uz postanak nekog izvora, biljke, šume, doline personificirajući psihološku problematiku u metafiziku neshvatljivog i nedohvatljivog konkretnog. Struktura proznog mišljenja i kod Talijana Sannazara i Hrvata Zoranića identična je — oba, naime,

24 M. Bahtin: *Fransoa Rable i narodnaja kultura vozroždenija.* Moskva.

pokušavaju apstrakcije i literarne konvencije konkretizirati kroz alegoriju zatvorenog i idealnog prostora i u tom svijetu intimno se objavljuje kao objektivno, a idilično kao prirodno. Zoranićev roman ipak se ne gubi u šumi apstrakcija, jer naš pisac u svom rodoljubivom srcu brižno uzgaja krhku biljku narodne pripadnosti. Objektiviranje ove intimne privrženosti rodnom tlu povezano je uz mitiziranje jednog putovanja. Putovanje je prema tome ingredijent tehnike i funkcija kazivanja. Put je fiksiran kroz konkretan prostor i simbolično vrijeme, a razlog je toj pokretljivosti traganje za lijekom protiv »betega ljubvenoga«. Za razliku od sličnih putovanja u srednjovjekovnoj i renesansnoj književnosti, ono u Zoranićevom slučaju, nije uz ostale simboličke i alegorijske funkcije i slika ljudskog života. Sannazaro je pokušao u splet alegorije uplesti i niti svog privatnog života, Zoranić prihvaća to kao predložak, kao segment literarne konvencije, da bi eliminiravši zaista ono privatno, dao pjesničko viđenje nevidljivog i neprisutnog kao kategoriju postojećeg i prisutnog. Upravo kroz ovu konstantu uočavamo jednu od značajnih komponenata hrvatske proze koja se sačuvala do današnjih dana. Naime, Zoranić se ne zadovoljava postojećim, a osim toga postojeće ne može tumačiti vidljivim i socijalno kauzalnim, jer su njegova znanja o društvu i povijesti minimalna, te upravo zato tu stvarnost i transcendira i nastoji je zamijeniti jednim apstraktnim ali isto-vremeno i sažetijim vremenom i prostorom, prostorom pjesničke fikcije, dakle zemljopisom, prirodopisom i poviješću svoga srca i svoje Arkadije.*

* Problem pastorale i pastoralnosti hrvatske književnosti neobično je važan, jer se u podjednakoj mjeri odnosi na pastoralu kao književnu formu, ali i na pastoralu kao program življenja. Danas nije teško uočiti duhovnu povezanost, kauzalitet tradicije između Zoranićeva pastoralnog romana i apoteoze pastorale kao životnog programa jednog naroda u pjesmi *Lijepa naša* Antuna Mihanovića.

Zoranić kao pisac prvog hrvatskog romana još uvijek pripada među one »sretne pisce« koji su prije podruštvavljanja evropske proze za svoje kazivanje uzimali plošan prostor fikcije, to jest prostor u kojem ne vlada socijalna determiniranost, ali je zato logički i koncepcijski zaokružen, u kojem se likovi pojavljuju u funkciji amblema. Njihova imena, socijalni položaji služe piscima kao zaštitni znakovi, kao sredstva za raspoznavanje posve neovisna od psihologije i povijesti.

DJELO PETRA ZORANIĆA U RAZVITKU JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

DALIBOR BROZOVIĆ

Jeziku i izrazu Petra Zoranića ne pristupam danas ovdje prvi put. Na programu našega znanstvenog savjetovanja nalazi se nekoliko imena koja vidimo i u sadržaju prvoga broja VIII godišta »Zadarske revije«, gdje je bio objavljen i moj rad o Zoranićevu jeziku.[1] Tada sam, prije deset godina, tvrdio da za jezična proučavanja djelo Petra Zoranića može poslužiti kao predmet istraživanja u tri pravca:

I. proučavanje jezika kao primjera za literarni izraz, individualni ili kolektivni, određenoga doba;

II. proučavanje folklornih jezičnih elemenata, i

III. proučavanje konkretnih lingvističkih osobina radi određivanja supstancijalnih i strukturnih crta piščeva govora u okviru općih historijsko-dijalektoloških studija.

Kad se radi o Zoranićevu jeziku, najzanimljivija je tematika iz prve skupine, ali ni problemi pod II ne zaostaju mnogo po važnosti, samo što, na žalost, elementi folklornog izraza u Zoranićevu jeziku nisu ni do danas bolje istraženi nego što je to bilo prije jednog desetljeća. U svom sam radu bio iznio nekoliko općenitih misli o izuzetnoj važnosti upravo Zoranićevih Planina za taj pravac istraživanja, no nisam se poslije dospio vratiti na tu temu. Možemo se nadati da će naše savjetovanje unijeti u tom pogledu nešto više svjetla, ali tema bi zasluživala i obradbu monografskog karaktera. Pitanja iz III tematske skupine relativno su najbolje obrađena. Uz opsežnu studiju Gojka Ružičića o Zoranićevu jeziku s historijsko-dijalektološkog stanovišta, imamo i nekoliko drugih radova u kojima se Zoranićev jezik tretira u širim okvirima istraživanja suvremenih čakavskih dijalekata ili starih čakavskih pisaca pa se raspravljaju pojedinačna pitanja

[1] »Dva priloga proučavanju Petra Zoranića: 1. O ‚Planinama' kao izvoru za jezična istraživanja, 2. Zaboravljena Tinova pjesma o Petru Zoraniću«, *Zadarska revija*, XVIII/1959, br. 1, str. 70—79. i 79—81.

i jezika u Planinama (jat, sintaktičke osobine i dr.).[2] I ja sam se u svom radu bio zadržao najviše na takvoj čisto lingvističkoj problematici i iznio jednu općenitu teoriju o genezi suvremene distribucije ekavskih i ikavskih refleksa u čakavštini kao cjelini. U ovom radu neću ulaziti u pitanja te vrsti, to više što je na našem današnjem programu historijsko-dijalektološka studija Aleksandra Mladenovića, koji je poznat kao temeljit poznavalac jezičnih osobina starih čakavskih pisaca, pa je malo vjerojatno da će nakon njegova priloga ostati mnogo nerazjašnjenih problema.

Danas je u nas oživjelo zanimanje za sva pitanja o prošlosti standardnog jezika kod Hrvata i u tom smislu i za jezik starih hrvatskih pisaca, jer je literarni jezik najvažniji konstitutivni element jezičnog standarda (iako, naravno, ni izdaleka ne i jedini, kako se to često u nas misli). Zato ću također i ja posvetiti ovdje svoju pažnju upravo toj tematskoj skupini, razumije se, ne s književno-stilističkog nego s historijskog jezično-stilističkoga i općenormalizacionog stanovišta.

Već sam u prethodnom radu iznio neke momente prema kojima je jezik Planina veoma sretna iznimka među tekstovima stare hrvatske književnosti ako ih promatramo kao izvor za istraživanje historije i još više prethistorije jezičnog standarda u Hrvatskoj. Ponovit ću u najkraćim crtama te momente:

a. u Planinama znatno prevladava proza, i to ne fragmentarna nego kontinuirana, a proze je vrlo malo u starim hrvatskim literarnim tekstovima;

b. proza je neophodna za istraživanje jezičnog standarda, a među starim hrvatskim literarnim proznim tekstovima relativno su najbolje zastupljeni scenski, koji svojim dijaloškim oblikom ne predstavljaju najpogodniji predmet za proučavanje zbog svoje rascjepkanosti, eliptičnosti, tematske uskosti i sl.;

c. Planine su tematski prilično raznolične, a drugi stariji hrvatski prozni tekstovi, oni rijeki literarni i mnogo češći neliterarni, tematski su veoma jednolični, s time da se u neknjiževnima ponavljaju formule koje su često ustaljene pa prema tome arhaične i ne odražavaju jezik razdoblja iz kojega potječu, čak ni u onoj mjeri u kojoj bi to mogle i usprkos svojem sadržajnom siromaštvu;

d. Planine su originalno djelo, i to, ponavljam, prozno, a prijevodna literatura, beletristička i nebeletristička, koje mi inače imamo relativno više nego li originalne, nije pouzdana za jezična istraživanja ako se ne može uspoređivati s izvornim tekstovima istoga hrvatskog pisca kako bi se identificirali neorganski strani elementi u prijevodu;

e. u Planinama nema izravnog crkvenoslavenskog utjecaja, koji inače često smanjuje vrijednost starijih tekstova, osobito do XVI stoljeća uključivo, i to ne samo u čisto historijsko-dijalektološkom smislu; u Zoranića, naravno, ima i takvih

[2] Ti su radovi svi spomenuti u studiji iz op. 1, samo još treba dodati kao nove priloge: Svetozar Manojlović, »Ekavizmi u zadarskim tekstovima XIV—XVII stoljeća«, *Radovi Naučnog društva BiH*, Odjel historijsko-filološki, knj. XXIV, Sarajevo 1964. i Žarko Muljačić, »Leksikologijske i etimologijske bilješke uz ,Planine'«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 16—17/1969, str. 647—655.

elemenata, ali samo onih koji su preuzimani iz drugih hrvatskih tekstova, pa su se prema tome već ustalili u pisanom jeziku i integrirali u naš izraz, bez obzira na svoje neorgansko podrijetlo; i

f. u Planinama je zastupana i proza i poezija, i to naizmjence, oboje od istog autora, iz istog razdoblja njegova života, u istom djelu; to znači da se analiza eventualnih jezičnih razlika između proznog i stihovanog teksta može iskoristiti kao analoški uzorak pri proučavanju jezika i izraza onih autora koji su pisali samo poeziju.

Izneseni momenti a—f daju dakle Zoraniću zaista prvorazrednu važnost za istraživanja što nas zanimaju. Iako se obično kaže da negativne definicije ne daju pravovaljanu ocjenu, mislim da se važnost Planina ne može točnije okarakterizirati nego s pomoću izloženih šest negativnih tvrdnja: Planine nisu poezija, nisu scenski, dakle dijaloški, nekontinuiran tekst, nisu ograničene tematski ili formulaciono, nisu prijevod, ne poznaju izravan crkvenoslavenski utjecaj i nisu isključivo prozni tekst. S obzirom još na to da je u razdobljima formiranja literarnog izraza i obično neposredno nakon toga i jezičnoga standarda stanovit stupanj jezične konvergencije i stilizacije što je prethodno postignut u folklornoj literaturi jedan od važnih, pa često kao u nas i jedan od najvažnijih konstitutivnih elemenata standardnoga jezika, a kao što smo već spomenuli, Planine su u staroj hrvatskoj književnosti bez premca po zastupanosti jezičnih elemenata folklornoga izraza (uključujući tu i gradski pučki izraz tzv. popularnog anonimnog stvaranja), onda nema sumnje da su Planine iz svih tih razloga jedinstveno djelo u starijoj hrvatskoj književnosti. Iako očito znamo da Zoranićev jezik nije neposredno na onoj razvojnoj liniji koja je dovela do stvaranja hrvatskoga jezičnog standarda, jer je ta linija već u XVII stoljeću prekinuta, davši prehodno samo nekoliko imena (Krnarutić, Baraković kao najvažniji), ipak je za povijest standardnog jezika u Hrvatskoj važno utvrditi dvoje: kakve je uopće imao uvjete Zoranićev jezik kao jedan od kandidata za općenacionalni hrvatski standardni jezik u razdoblju od konca XV do sredine XVIII stoljeća, kada je izbor u osnovnome odlučen, i drugo, koji su momenti poništavali šanse razvojnoj liniji što je započela sa Zoranićem ako je ta linija ipak imala stanovite prednosti u natjecanju.

Ta su pitanja neobično važna, jer u našoj jezičnoj znanosti nije još dovoljno objašnjeno zašto je u Hrvata sredinom XVIII stoljeća pobijedila baš novoštokavska dijalekatska osnovica kao kandidat za strukturu i supstanciju standardnog jezika, i to u prvoj fazi, do tridesetih godina prošlog stoljeća, s ikavsko-ijekavskim dvojstvom, i uz kajkavski pisani jezik kao jedinog preostalog konkurenta, a od tada samo u ijekavskom obliku i bez kajkavskog takmaca. Problem je naime u tome da taj najuspješniji kandidat znatno zaostaje u prethodnom razdoblju u usporedbi s ostalim natjecateljima, tj. novoštokavski dijalekatski tip gotovo i nije zastupan u razdoblju pokrajinskih hrvatskih književnosti (konac XV do polovice XVIII stoljeća), a štokavske nenovoštokavske književnosti (dubrovačka, istočnobosanska),

čakavske književnosti i na koncu kajkavska dale su već prilično znatne plodove koji bi mogli sami po sebi biti osnovicom standarda. Dogodilo se naprotiv to da sredinom XVIII stoljeća tek stvoren novoštokavski izraz u Dalmaciji i Slavoniji apsorbira jezični izraz u Bosni i u najvećoj mjeri u Dubrovniku, ne doduše svojim direktnim utjecajem nego u Dubrovniku prvenstveno »novoštokavizacijom« samoga dijalekta, a u Bosni prekidom rada na istočnobosanskom dijalektu Divkovićeva tipa i pisanjem na bosanskim novoštokavskim govorima poput onih u ikavskoj Dalmaciji, dok svako stvaranje na čakavskim dijalektima gotovo u potpunosti prestaje i tako ikavski ili ijekavski novoštokavski jezični izraz prilično homogenog tipa obuhvaća sve Hrvate izuzevši samo kajkavce, a i u odnosu između većinskog hrvatskog, tj. novoštokavskog pisanog jezika, i manjinskoga, tj. kajkavskoga, utjecaji teku gotovo isključivo u pravcu od većega k manjemu.

Razmatramo li u tom kontekstu Zoranićev jezik, onda moramo zaključiti kako je po nekim apstraktnim, općenitim mjerilima on zapravo imao mnogo uvjeta da u jednom eventualnom neometanom natjecanju iziđe kao pobjednik nad ostalim pokrajinskim jezicima. Posebno je pitanje koliki su uopće mogli biti izgledi bilo kakva čakavskog dijalekta u općehrvatskim okvirima, na što ćemo se još vratiti, ali ako raspravljamo o mogućim kandidatima za jedan općečakavski standardni jezik, pa bilo to i u onakvu ograničenom i nerazvijenom vidu u kojem je jedan takav općekajkavski pisani jezik opstojao i razvijao se gotovo sve do sredine XIX stoljeća, onda ima mnogo argumenata u prilog tvrdnji da je u općečakavskim razmjerima razvojna linija koju je započeo Zoranić (ne uzmemo li u obzir Vidulića kao njegova prethodnika) imala bez sumnje najpovoljnije uvjete:

A. Zoranićev govor, tj. više-manje govor Zadra i okolice u pravcu Zadar—Nin, promatramo li ga u rasporedu ondašnjih čakavskih dijalekata, nalazio se na granici dvaju najvažnijih čakavskih dijalekatskih jedinica, tj. prema današnjoj terminologiji, južnočakavskoga (ili ikavskočakavskoga) i srednjočakavskoga (ili ikavsko-ekavskoga čakavskog) dijalekta. Južnočakavski dijalekt obuhvaćao je tada cijelo kopno između Cetine, Dinare i Zrmanje, sve do mora, a od otokâ sve počevši od Pašmana prema istoku, izuzevši sȃmo Lastovo. Prema tome Zadar se nije nalazio samo na morskoj zapadnoj granici južnočakavskoga dijalekta, koji položaj on ima zapravo i danas, nego i u težištu najvećeg kopnenog masiva toga dijalekta idemo li od unutarnjih granica prema moru (danas je, naravno, cijelo kopneno područje južnočakavskog dijalekta pokriveno doseljeničkim štokavskim govorima, izuzmemo li samo najuži pojas uz more, i to ni izdaleka ne u cjelini, a osim toga i preostali obalni govori u visokoj mjeri štokavizirani). Srednjočakavski dijalekt obuhvaćao je u Zoranićevo doba, kao i danas, sve otoke počevši od Ugljana i Dugog otoka na zapad (izuzevši samo Cres i dio Lošinja), ali u to je doba srednjočakavski dijalekt zauzimao još i cio kopneni pojas između Zrmanje, Une i Kupe, izuzevši samo kajkavske govore u Gorskom Kotaru i ekavske čakavske dijalekte u Istri i na obali od Istre do Bakarskog zaljeva. Prema tomu, u

Zoranićevo doba Zadar nije bio mnogo daleko ni od granice glavnoga kopnenog masiva srednjočakavskog dijalekta, tj. Zrmanje, a srednjočakavske otoke imao je kao i danas neposredno nasuprot sebi na minimalnoj udaljenosti. Čak ako se i ne obaziremo na pojedinačne čakavske dijalekte (od kojih se, kako već rekosmo, Zadar nalazi na granici dvaju najvećih), te ako uzmemo u obzir samo osnovnu polarizaciju čakavštine na pravcu jugoistok-sjeverozapad, i onda će Zadar biti na jednom prelaznom području, iako ipak pretežu jugoistočni elementi. Iz toga svega možemo zaključiti da Zoranićev govor zadovoljava jedan od veoma poželjnih zahtjeva, tj. da kao kandidat za jezični standard ne bude previše udaljen ni od jednog dijalekatskog tipa na području koje bi tim standardom trebalo biti obuhvaćeno. Taj zahtjev nije bezuvjetan, jer ako drugi kandidati za standardni jezik znatno premašuju kakav prosječan jezični tip ostalim osobinama i prednostima, ni najpovoljnija lingvistička fizionomija ne može mu osigurati pobjedu, ali uz podjednake ostale uvjete, prosječan jezični tip ima najveće šanse.

B. Zadar je uvijek bio jedan od najvažnijih i u mnogim razdobljima najvažniji civilizacioni centar na čakavskom dijalekatskom području. Time mislim na sve oblike duhovne i materijalne civilizacije urbanog tipa, uključujući i ekonomsku strukturu i infrastrukturu, kulturnu nadgradnju i sl., a u određenim je razdobljima Zadar bio i širi administrativni centar (istina jest doduše, za najšire područje i s najširim kompetencijama tek u doba kad je već bilo završeno natjecanje o kojem je ovdje riječ). Uz to sve valja još imati na umu da je usprkos oscilacijama Zadar uvijek ili jedno od najvećih ili najveće središte akumulacije gradskog stanovništva na čakavskom području, da je važan kao prozor u vanjski svijet za naše pučanstvo i kao punkt za strujanje iz vanjskog svijeta prema našim terenima. Sve su to momenti koji znače povoljne uvjete da govor jednog grada — ili točnije, obično interdijalekt koji se u njemu razvio — postane osnovicom za formiranje standardnog jezika, jer je većina evropskih standardnih jezika imala takav razvojni put (uloga Praga, Moskve, Pariza, Firenze itd.).

C. Promatramo li čakavsko područje u njegovu nekadanjem opsegu sa stanovišta njegovih zemljopisanih koordinata — geofizičkih, geopolitičkih, prometno-gospodarskih i sl. — Zadar se nalazi blizu sjecišta triju krakova nekadanjeg čakavskog trokuta, kojemu je jedan krak sezao prema Pelješcu, drugi prema Istri, treći u dolinu Kupe. Geografski položaj ima također vrlo veliku važnost i u prirodnom i u svjesnom izboru osnovice standardnog jezika.

D. Pri svom formiranju standardni jezici obično apsorbiraju normalizaciona i stilizaciona jezična dostignuća prethodne pismenosti i umjetničke književnosti, već stvorenu terminologiju duhovne i materijalne civilizacije ukoliko se makar bilo i u ograničenom opsegu razvila u određenim krugovima i za određene svrhe, zatim već postojeće frazeološke i formulacione navike istoga podrijetla i sl. U tom smislu standardni jezik na početku svog formiranja usvaja dakle tekovine prethodnoga pisanog izraza i onoga što se naziva »kulturni dijalekt« za

govornu jezičnu praksu. Zadar je u tom pogledu imao izvanredno povoljan položaj, nalazio se na mjestu do kojeg su mogli dopirati i glagoljaški utjecaji iz najjačeg središta hrvatskog glagolizma u kvarnerskom krugu i istodobno jezični utjecaji urbanih sredina čakavske srednje Dalmacije i štokavskog Dubrovnika. S obzirom na ostale svoje uvjete Zadar je imao mogućnosti da jedne i druge pobude asimilira i dalje razvija, pa je to na razvojnoj liniji što počinje Zoranićem i bilo činjeno sve do njezina prekidanja. Govor Zoranićev imao je dakle i u tom pogledu sretnu jezgru superstrukturnih jezičnih elemenata uz svoju vlastitu organsku supstanciju, tako da nije morao počinjati posve od početka na putu prema izgrađivanju standarda. Treći mogući takav element — uz dostignuća pisanog jezika i govornoga interdijalekta — tj. već spomenute folklorne jezično-stilizacione plodove, Zadar nije posjedovao u mjeri koja bi premašivala prosjek na čakavskom terenu, ali vidjeli smo da je Zoranićevim osobnim doprinosom u P l a n i n a m a i taj nedostatak bio nadoknađen.

Momenti izneseni pod A—D govore sasvim određeno da bi u uvjetima prirodnoga razvitka i pod prepostavkom da je potreban jedan čakavski standardni jezik — bilo regionalan kao što je to do preporoda bio kajkavski, ili pak općehrvatski — takav čakavski standardni jezik gotovo sigurno bio formiran na razvojnoj liniji koja je započela Zoranićevim djelom. Takva je pretpostavka, naravno, nerealna iz više razloga. U prvom redu, čakavsko je područje u tijeku velikih migracija bilo bitno smanjeno, razdvojeno i izmijenjeno u svojim nekadanjim međudijalekatskim odnosima. Time je poremećen prirodan razvoj i automatski su umanjene ili naprosto poništene komparativne prednosti koje je Zadar imao na čakavskom području. S druge strane, čakavština ni pod uvjetima prirodnoga razvoja nije imala stvarnih šansi da ijedan njezin dijalekt postane osnovicom standardnog jezika. Regionalni, subnacionalni standardni jezici iznimna su pojava u općoj tipologiji standardnog jezika, osobito kada bi se subnacionalni, regionalni standardni jezici imali formirati na temelju raznih dijalekata što pripadaju genetski istomu jeziku i što se govore na području istoga naroda. Takvih slučajeva gotovo da i nema, jer se i kod izuzetaka radi ili o stvaranju dviju nacija od iste etničke osnove (rumunjska i moldavska nacija od dakoromanske etničke osnovice), ili se u okviru jednog naroda ili slične formacije razvijaju standardni jezici na temelju dijalekata što ne pripadaju istomu jeziku (npr. gornjolužički i donjolužički standardni jezik kod Lužičkih Srba, »landsmål« i »riksmål« u Norvežana i sl.). Supstancija i struktura nekog čakavskog dijalekta kao osnovica općehrvatskog standardnog jezika bile su također bez ozbiljnog izgleda. Time ne mislim da to znači kako su same lingvističke čakavske crte od manje vrijednosti u usporedbi s ostalim hrvatskim pa i hrvatskosrpskim dijalektima uopće. Naprotiv, u mnogom bi pogledu čakavska dijalekatska fizionomija imala čak i određene komparativne prednosti.

Prije svega, sa stanovišta općehrvatske dijalekatske situacije čakavština je najoriginalniji i najsamostaniji dijalekatski tip. Dijalekti kajkavskog narječja manje su reprezentativni s obzirom na svoju bliskost s narječjima slovenskoga jezika (iako je ta bliskost manja nego što se često misli), a donekle, na općeslavenskom planu, u usporedbi s čakavskim dijalektima manje su individualni i u odnosu prema zapadnoslavenskom kompleksu, prvenstveno prema češkim i slovačkim dijalektima. Hrvatski štokavski dijalekti očito su pak veoma usko vezani uz nehrvatske dijalekte štokavskog narječja, a osim toga, iako je štokavština kao cjelina također veoma individualna na općeslavenskom planu, i u svom novoštokavskom vidu količinski u tom pogledu ne zaostaje za čakavštinom, ipak je preko torlačkog narječja lingvistički bliža bugarskom i makedonskom jeziku nego čakavština, pa tako čakavsko narječje u užim južnoslavenskim omjerima ipak ostaje najreprezentativniji i najoriginalniji tip na cjelokupnom hrvatskosrpskom dijalekatskom kontinuumu. Razumije se da je bilo kakva čakavska supstancija i struktura nezamišljiva kao osnovica za jedan opći hrvatskosrpski standardni jezik, ali zajednički standardni jezik Hrvata i Srba (tj. današnji u dijalekatskom smislu novoštokavski, bez obzira na svoje superstrukturne nacionalne varijante) nije nešto što je samo po sebi dano, nego je rezultat konkretnih razvojnih procesa u hrvatskoj i srpskoj povijesti, koji nisu bili jezičnoga karaktera, ili bar ne u prvom redu. To znači da je, općenito uzevši, bio u načelu moguć pri kakvim drugim linijama razvoja i jedan hrvatski standardni jezik s kakvom čakavskom ili kajkavskom dijalekatskom osnovicom, ili kojom štokavskom drugačijom od današnje, a ista je mogućnost u načelu postojala i kod Srba za razvoj kakva drugačijeg standardnog jezika s torlačkom ili pak s kojom nenovoštokavskom štokavskom osnovicom. Općehrvatski standardni jezik s čakavskom dijalekatskom osnovicom u načelu je dakle lako zamišljiv, i čakavština kao njegov lingvistički materijal imala bi čak znatne prednosti, ali izvanlingvistički momenti odlučili su da razvoj krene u drugom pravcu. Čakavštini tu nije mogla pomoći ni još jedna lingvistička povoljna okolnost, tj. da pri uspoređivanju kajkavskih, čakavskih i hrvatskih štokavskih dijalekata čakavština ima prelaznu ulogu češće nego ostala dva partnera.

Razmišljajući o razlozima zbog kojih čakavština nije mogla postati osnovicom nacionalnog standardnog jezika kod Hrvata najčešće pomišljamo na događaje izazvane turskom invazijom, tj. na velike migracije i opći poremećaj dijalekatskih odnosa na hrvatskosrpskom jezičnom području i osobito na njegovu hrvatskom dijelu. No stvari ipak ne stoje tako, odnosno, to ipak nije bio ni jedini ni najvažniji među uvjetima koji su odlučili u korist štokavštine. Čak da je čakavština ostala u svom nekadanjem teritorijalnom opsegu (tj. sve što je južno i zapadno od linije Kupa—Una—Dinara—Cetina—obala od Cetine do Neretve—pravac Neretvina tijeka što siječe Pelješac i prolazi morem između Mljeta sa štokavske i Korčule i Lastova s čakavske strane), to bi područje u usporedbi s kajkavskim i zapadnoštokavskim ostalo i perifernije i svojom izduženosti nepovoljnije, a ujedno i s malobrojnijim pučanstvom. Stanovite već spomenute lingvističke prednosti čakavštine na općehrvatskom planu ne bi

bile dovoljne da nadoknade taj manjak, a ni relativno viša civilizaciona razina urbanog pučanstva na čakavskom području ne bi mogla zbog općih socijalno nepovoljnih odnosa neutralizirati modernije društveno-ekonomske razvojne tendencije na nečakavskim terenima. Osim toga, bez obzira na migraciona kretanja vezana uz ratove i političke promjene, i prirodni selidbeni pravci u nas su usmjereni sa štokavskog terena prema neštokavskima, a ne obratno, i to bi moralo odigrati svoju ulogu u bilo kojem smjeru inače išao opći razvoj izvanjezičnih prilika. Prema tome stvarni su konkurenti mogli biti samo štokavština i kajkavština, ali praktički je i kajkavština već u početku bila u slabijem položaju, jer je imala neke od čakavskih izvanjezičnih nedostataka iako u manjoj mjeri, a nije imala njezinih čisto jezičnih prednosti koje bi to mogle poništiti. Zato je na koncu i kajkavština ispala iz igre, samo što se to dogodilo mnogo kasnije.

Prava se perspektiva mogla zapravo vidjeti već na samom početku razvitka čakavske književnosti, tj. praktički u XVI stoljeću. Nema gotovo ni jednog iole većeg čakavskog teksta u kojem se ne bi osjećala veća ili manja štokavska prisutnost, izravna ili neizravna. To vrijedi, u raznoj mjeri i na razne načine, za sve čakavske književne krugove: otočki srednjodalmatinski, splitski, zadarski (ili zadarsko-šibenski), kvarnerski. Jedna te ista konstanta pojavljuje se u raznim oblicima u svim čakavskim tekstovima i na koncu dovodi do izumiranja čakavske književnosti. Književnici Hvara i susjednih otoka pod jakim su dubrovačkim jezičnim utjecajem, ne samo jezično-stilskim, a pojedinci s tog terena naprosto i pišu dubrovačkom štokavštinom koliko to najbolje umiju. U Marulića i još više u Zoranića imamo neorganskih štokavskih jezičnih elemenata, od kojih se neki mogu tumačiti kao stilske rezerve ili poetizam (osobito ako su dubrovačkoga podrijetla), ali često se ne mogu tako objašnjavati (npr. *—o* umjesto *—l*, što ne može biti ni rezultat dijalekatskog razvoja, jer ukoliko u čakavštini *—l* izostaje, ono jednostavno otpada ili u govorima infiltriranima štokavštinom prelazi u *—a*). U svim pak čakavskim književnim krugovima nalazimo štokavski kriterij pri odabiranju konkurentnih čakavskih osobina, tj. ako je jedna od dviju čakavskih crta ujedno i štokavska, ona u pisanom jeziku redovno pobjeđuje, pa je npr. refleks *e* za prajužnoslavensko e iza palatala u čakavskim tekstovima kudikamo češće nego što je u dijalektima, što se može objasniti time da tipičniji čakavski refleks *a* u štokavštini uopće nije poznat.

U kasnijim razdobljima sve više čakavaca počinje pisati štokavski, i taj se proces kreće od istoka prema zapadu, a gdje se čakavski razvoj i nastavlja, štokavska se komponenta pojačava (usp. Zoranića s Krnarutićem i Barakovićem). U tim je prilikama shvatljivo i normalno da je posljednji veći čakavski pisac upravo Senjanin, Matija Kuhačević, da je on stariji suvremenik Kačića i Reljkovića, koji su osnivači novoštokavske, nepokrajinske hrvatske književnosti (iako ne još općenacionalne, jer njome nije obuhvaćena kajkavska) i konačno, da je Kuhačevićev jezik gotovo isto toliko novoštokavski ikavski koliko i senjski ikavsko-

ekavski čakavski. Od sredine XVIII stoljeća nema dakle više nikakve čakavske književnosti, ni čakavskoga pisanog jezika uopće. U Korablji začinjavca, novoj antologiji čakavske poezije,[3] gdje su predstavljeni čakavski tekstovi od najstarijih vremena do dana današnjega, urednici su za razdoblje od Kuhačevića (polovica XVIII stoljeća) do početka moderne čakavske poezije (početak našega stoljeća) našli samo tri slučajne pjesme trojice pjesnika, što za trajanje od sto i pedeset godina ne znači gotovo ništa. Moderna kajkavska i čakavska dijalektalna poezija ne mogu se naravno u ovom kontekstu uopće uzimati u obzir, jer su to kvalitetno potpuno nove pojave, čisto literarnoga karaktera, bez veze s pokrajinskom kajkavskom i čakavskom književnosti, nastale pošto je jezični problem već davno bio definitivno riješen.[4]

Sudbina čakavštine kao pisanog jezika bila je odlučena ubrzo nakon njegova nastanka i bila je već sredinom njezina razvojnog puta, tj. početkom XVII stoljeća, potpuno jasna Bartolu Kašiću. On je ujedno i najjasnije formulirao stvarne perspektive pojedinih hrvatskih dijalekata za formiranje standardnog jezika. Treba imati u vidu da na štokavskoj strani nije bilo čakavskih dijalekatskih utjecaja u pisanom jeziku (dubrovački čakavizmi ili su prisutni i u samoj dubrovačkoj štokavštini, ili su u pisani jezik ušli knjiškim putem, isto kao crkvenoslavenizmi, ali sve je to bilo već prisutno na samom početku dubrovačke književnosti). Isto tako, na štokavskoj se strani nikad nisu čula mišljenja u prilog čakavštini koja bi bila analogna Kašićevim shvaćanjima. Ukratko, od početka do konca čakavske književnosti (tj. praktički od konca XV do polovice XVIII stoljeća, izostavimo li starije glagoljaške pokušaje), odnos između pisane štokavštine i pisane čakavštine bio je prilično jednostran i neravnopravan. Od sredine XVIII stoljeća pa do preporoda imamo dakle samo dvije pisane jezične prakse u Hrvata, jednu manjinsku kajkavsku i jednu većinsku i nepokrajinsku novoštokavsku. Prema svemu, to je rezultat potpuno zakonitih procesa. Možemo praktički govoriti o dva hrvatska standardna jezika, doduše nerazvijena i funkcionalno slabo osposobljena, nedovoljno normirana, bez uređene grafije i ortografije, ali uglavnom ne mnogo gora od većine svojih evropskih suvremenika.

Takva situacija traje samo nepuno stoljeće, a onda, s hrvatskim narodnim preporodom, i kajkavski pisani jezik silazi s pozornice kao što je i pisana čakavština bila zamrla sredinom XVIII stoljeća, iako valja imati na umu da je kajkavski jezični

[3] Zvane Črnja i Ive Mihovilović, *Antologija čakavske poezije*, Korablja začinjavca u versih hrvacki složena mnozim cvitjem opkićena po zakonu dobrih poet, Rijeka 1969.

[4] O hrvatskoj dijalektalnoj književnosti kao o specifičnom književnom i jezičnom fenomenu pisao sam u nekoliko navrata: »Regionalno i dijalektalno u novijoj hrvatskoj lirici«, *Hrvatsko kolo*, V/1952, br. 4, str. 203—207; »O uvjetima za nastanak i razvoj dijalektalne poezije«, *ibid.*, br. 7—8, str. 463—467; »O modernoj hrvatskoj dijalektalnoj poeziji«, predgovor *Antologiji novije kajkavske lirike*, ur. Nikola Pavić, Zagreb 1958, str. 9—22; »O karakteru kašupske književnosti«. *Studia z filologii polskiej i słowianskiej*, Warszawa, V/1965, str. 246—254; »Čakavština u hrvatskoj književnoj i jezičnoj prošlosti i današnjici«, u tisku u Zborniku I sabora čakavskog pjesništva, Žminj 1969.

standard bio dosegao kudikamo viši razvojni stupanj nego ijedan od oblika pisane čakavštine. Nakon preporoda novoštokavski standardni jezik u Hrvata postaje općenacionalan, sređuje se u grafijskom i ortografskom pogledu, proširuje i intenzificira svoju funkcionalnu opterećenost, oslobađa se postepeno svog ikavsko-ijekavskog dvojstva već u prva dva desetljeća, učvršćuje gramatičke norme i, u konvergenciji s razvojem koji je u Srba incirao Vuk Karadžić također na novoštokavskoj dijalekatskoj osnovici, standardni jezik u Hrvatskoj gubi do konca XIX stoljeća pojedine zapadnije novoštokavske crte te se na prijelazu u naše stoljeće stabilizira u obliku koji imamo i danas. Prošlost standardnog jezika u Hrvata možemo prema svemu iznesenome podijeliti na dva razdoblja njegove prethistorije (A. do konca XV stoljeća B. do 1750) i na tri razdoblja njegove historije A. do 1836, B. do 1900, C. do danas).

Činilo bi se da u tako postavljenim okvirima i s tako zacrtanim linijama Zoranićev jezik ne može mnogo pružiti za historijat jezika hrvatske književnosti i standardnog jezika u Hrvata:

1. Zoranićev jezik pripada razdoblju pokrajinskih hrvatskih literatura od konca XV do polovice XVIII stoljeća, a nijedan izraz tih hrvatskih književnosti nije postao osnovicom standardnog jezika u Hrvata;

2. Zoranićev je jezik čakavski, a kako je osnovica standardnog jezika štokavska, moglo bi se zaključiti da nam jezik P l a n i n a ne može pomoći ni onoliko koliko bi to posredno mogla štokavska djela iz razdoblja pokrajinskih književnosti. To bi naravno bilo u suprotnosti s onim što sam govorio prije deset godina i što sam danas ponovio, tj. da Zoranićev jezik ima izvanrednu vrijednost za istraživanja što nas ovdje zanimaju, ali to se tako čini samo na prvi pogled. Prava povijest jednoga standardnog jezika smije se doduše računati samo od one vremenske točke od kada u njemu više nema neevolucionih promjena jezične supstancije i strukture, što bi za standardni jezik u Hrvata zaista značilo od polovice XVIII st., ali istina je također da u svakom standardnom jeziku postoje i elementi naslijeđeni iz prethodnih razdoblja, nevezani organski uz njegovu dijalekatsku osnovicu, a osobito ako su se već prije formiranja standardnoga jezika pojavljivali bilo kakvi oblici pismenosti. U nas pak prije 1750. nije bila t a b u l a r a s a, nego je cvjetao ili bar egzistirao niz pokrajinskih književnosti, s pojedinim takvim literarnim dostignućima da im nakon 1750. dugo neće biti premca po umjetničkoj vrijednosti, a bilo je u tom razdoblju i nebeletrističke pisane jezične prakse, čak ne tako malo s obzirom na očajne prilike u kojima su živjele hrvatske pokrajinske književnosti. Osim toga, sve su se te književnosti razvijale i u literarnom i u jezičnom smislu konvergentno, a siromašna bosanska književnost nakon Divkovića bila je čak i u supstancijalnom pogledu jezično veoma bliska budućemu standardu što će se formirati sredinom XVIII stoljeća. U Dubrovniku se prijelaz nije čak ni mnogo osjetio u usporedbi u drugim krajevima, a u Slavoniji, uz Reljkovića, koji u potpunosti pripada novoj eposi, nalazimo i njegova bar po književnom radu vršnjaka Antuna Kanižlića, čiji jezik po svojoj supstanciji i strukturi pripada novoštokavskom standardu, a djelo bi svojim izrazom, stilom i općom fizionomijom moglo sasvim dobro pristajati Dubrovniku u početku XVIII st., dakle još u predstandardno doba. U konvergentnom razvoju pokrajinskih književnosti sudjelovale su i čakavske, kako smo već vidjeli, sve do svoga zamiranja, i dale su svoj doprinos superstrukturnim jezičnim tekovinama što su ušle u opći fond koji je polovicom XVIII st. naslijedila novoštokavska norma, to više što su mnogi čakavci već i mnogo prije počeli pisati štokavski i tako još lakše mogli služiti kao posrednici.

To znači da je potrebno proanalizirati konkretne jezične elemente standardnog jezika u Hrvata u cijelom njegovu razvojnom tijeku od 1750. do danas kako bi se izdvojili pojedinačni slojevi što ne pripadaju supstanciji i strukturi njegove dijalekatske osnovice, tj. istočnohercegovačkom ili novoštokavskom ijekavskom dijalektu, osobito njegovim zapadnim govorima, a donekle i zapadnom bosanskohercegovačkom (ili novoštokavskom ikavskom). Iz te mase možemo dobiti superstrukturni fond podrijetlom iz razdoblja pokrajinskih književnosti (ili genetski čak i stariji, npr. crkvenoslavenski, ali koji je prošao kroz njihov filtar) ako po redu odvajamo prvo doprinos jezičnog razvitka između 1750. i preporoda, zatim neologizme iliraca i zagrebačke škole, moderne evropeizme, novije slavizme hrvatske i srpske bilo kojega podrijetla, dijalektizma čakavske i kajkavske što u standard nisu ušli knjiškim putem, i na koncu, moderne tvorbe, svjesne ili spontane, načinjene više-manje u novoštokavskom duhu. Ostatak je fond podrijetlom iz razdoblja hrvatskih pokrajinskih književnosti, i kada se opisano razvrstavanje jezičnih elemenata jednom zaista izvrši, vidjet ćemo da on nipošto nije neznatan.

Fond superstrukturnih jezičnih elemenata podrijetlom iz razdoblja pokrajinskih hrvatskih književnosti, dobiven na taj način apstrakcijom iz suvremenoga standardnog jezika, sastojat će se, naravno, prvenstveno od leksičkih i frazeoloških elemenata, zatim od dopunskih semantičkih opterećenja pojedinih leksema, oblika, sintaktičnih modela, kao i tvorbenih postupaka ili konkretnih afiksa, i konačno, od izmijenjenih fonoloških navika (npr. u prvom redu pravila o distribuciji konsonanata u usporedbi s organskim suglasničkim skupinama). Nema sumnje da je fiksiranje toga fonda jedna od uopće najprečih zadaća hrvatske lingvistike, jer se bez tog posla nikako ne može razumjeti geneza i razvitak standardnog jezika u Hrvatskoj. S druge strane, posve je jasno da opisani fond, apstrahiran iz ukupnoga inventara suvremenoga standardnog jezika, nije jednak inventaru superstrukturnih jezičnih elemenata u hrvatskim pokrajinskim književnostima kao cjelini. Razlika je prilično velika i ne može se objasniti samo gubicima koji bi se mogli smatrati prirodnima, tj. eliminiranjem konkurentnih homofunkcionalnih elemenata različitih pokrajinskih književnosti i normalnim otpadom koji uvijek donosi vrijeme. Preostali iznos gubitaka predstavlja čistu pasivu u razvojnom tijeku našega jezičnog standarda.

Pri tome, razumije se, nije svejedno *kada* se što gubilo iz ukupnog fonda stvorenoga u hrvatskim pokrajinskim književnostima. Jedan od znatnijih gubitaka vjerojatno je na samom velikom prijelomu kada polovicom XVIII st. nastaje većinska hrvatska novoštokavska književnost dobrim dijelom kao nova pojava, bez masivnog oslona na prethodne, pokrajinske književnosti koje je smijenila. U tijeku prve razvojne faze našega današnjega standardnog jezika, tj. od 1750. do hrvatskog narodnog preporoda, gubitaka je također moralo biti mnogo, jer je u tom nepunom stoljeću kontinuitet teško održavan, pa iako su se u tom razdoblju pojedinci i pojedini krugovi, ili čak i komisije i odbori, gdjekad i međuregionalni, izvanredno mnogo trudili za svestrano usavršavanje jezika, ipak su često morali iznova stvarati umjesto da se posluže već postojećim ali zaboravljenim riječima (osobito terminima) i frazama. Slične gubitke imamo i u razdoblju od preporoda do konca XIX st., uz slično neracionalno inoviranje, samo što sada već nisu jedini krivac nepovoljne objektivne okolnosti, nego se radi i o neodgovornom romantičarskom, nekonstruktivnom odnosu prema jeziku kao društvenom dobru. Posljednje veliko gubljenje zadesit će nas na koncu XIX st. i na početku našega kao rezultat rada i nastojanja Broz-Maretićeve škole, koja je uza sve svoje zasluge bila ipak katastrofalna za hrvatsku jezičnu kulturu. Sámo se po sebi razumije da su u svakom od opisanih gubljenja nestajali ne samo dijelovi fonda podrijetlom iz razdoblja pokrajinskih hrvatskih književnosti nego i dijelovi doprinosa prethodnih razdoblja u razvitku samoga standardnog jezika.

Istina jest da je takav krivudav razvojni put rijetkost u tipologiji genezâ evropskih standardnih jezika i da je na taj način izgubljeno veoma mnogo jezične stvaralačke energije. No ipak je fond podrijetlom iz pokrajinskih književnosti uza sve to još uvijek znatan sastavni dio suvremenoga jezičnog standarda. Dokaz za tu tvrdnju veoma je jednostavan: mi ipak razumijevamo najveći dio leksičke i frazeološke nadgradnje u tekstovima pokrajinskih hrvatskih književnosti, gdjekada doduše zato što raspoznajemo organske sastojke (npr. u Zoranića *kriposniv* umjesto današnjega »krepostan«), ali najčešće ipak zato jer su to elementi što su i danas integralan dio jezičnoga standarda. U protivnom slučaju morao bi nam biti cio rječnik više i razvijenije materijalne i duhovne civilizacije u hrvatskim pokrajinskim književnostima nerazumljiv, jer nije zastupan u novoštokavskoj dijalekatskoj osnovici. To je nešto čega mi nikako nismo dovoljno svjesni. Razdoblje pokrajinskih književnosti donijelo nam je kompletan iako samo rukopisni prijevod Biblije (oba Zavjeta!) Bartula Kašića iz dvadesetih godina XVII st., što je jedno od najvećih dostignuća prethistorije standardnoga jezika u Hrvatskoj, a koncem prvog razdoblja u historiji toga jezika tiskan je u Budimu 1831. kompletan Katančićev prijevod Sv. pisma. Zna se što takve činjenice znače u kulturnoj povijesti jednoga naroda. U hrvatskom slučaju znače da je na početku XVII st. čakavac Pažanin Kašić preveo Bibliju u štokavskom Dubrovniku na bosansku štokavštinu kako je najbolje umio ' koliko ju je uopće mogao poznavati. To nije današnji jezik, ali jezik Biblije Slavonca Katančića, također »bosanskoga izgovora«, u biti jest naš današnji standardni jezik i vjerojatno je da se nigdje na svijetu ne bi moglo dogoditi da službena povijest standardnog jezika počinje 5 godina po izlasku iz tiska potpunog Svetog pisma, kada časopis jedne skupine mladih ljudi s lokalnog pisanog narječja prelazi na isti onaj jezični izraz kojim je ta Biblija objavljena i na kojem već gotovo 9 desetljeća opstoji prilično svestrana beletristička, filološka, znanstvena, didaktička, pravna, vjerska i druga književnost.

Mislim da sam u dovoljnoj mjeri pokazao kontinuitet i u prethistoriji i u historiji standardnog jezika u Hrvatskoj. Podaci su suviše očigledni i svakomu već ionako stoje u rukama tako da ih nije potrebno materijalno iznositi, treba ih samo shvatiti. Iz stoljeća u stoljeće naši ljudi koji su pisali, ujedno su i čitali ono što je već prije njih bilo napisano. U čisto literarnom pogledu za to imamo dokaza u međusobnim utjecajima pisaca iz raznih krajeva, što nitko uostalom i ne sakriva. Stari naši filolozi i leksikografi proučavaju cjelokupu beletrističku i nebeletrističku pisanu proizvodnju prošlosti. Sve to zna svaki pažljiv čitalac Kombolove *Povijesti*, potrebno je samo izvući zaključke i shvatiti njihovo značenje. I naravno, potrebno je monografski istražiti i opisati konkretne pisce, književne krugove. razdoblja, pojedine pokrajinske književnosti, nepokrajinsku dopreporodnu književnost, drugu polovicu XIX st. — sve sa stanovišta povijesti jezičnog standarda. Od tih je zadaća izvršena u glavnim crtama samo jedna, tj. revizija shvaćanja o jeziku XIX st., i to tek u najnovije doba, u radovima Lj. Jonkea i kruga suradnika oko časopisa *Jezik*.[5] U stvari, već bi nam sámo pažljivo čitanje Rječnika JAZU moralo dati prilično tačan uvid u pravi jezični kontinuitet u Hrvatskoj, iako taj rječnik nema naravno ni izdaleka svrhu da to dokazuje, već po svojoj koncepciji.

Među djelima koja treba na opisani način istraživati i obraditi Zoranićevo je jedno od apsolutno najprioritetnijih, među čakavskima bez sumnje kudikamo najvažnije, a u ukupnosti čakavskih i štokavskih opusa u hrvatskim pokrajinskim književnostima jedno od onih u najužem izboru. S obzirom na konvergentni jezični razvoj pokrajinskih književnosti, o čemu sam ovdje dovoljno govorio, svaka od njih vrijedna je istraživanja i u načelu svaka može i mora dati podatke relevantne za prethistoriju jezičnog standarda, a time automatski i za njegovu historiju u onoj mjeri u kojoj su tekovine pokrajinskog razdoblja ugrađene u evolucioni razvitak nakon 1750.

U tim uvjetima načelne ravnopravnosti dolaze do izražaja komparativne prednosti svake pojedine hrvatske pokrajinske književnosti i pojedinih opusa u njima. Upravo te komparativne prednosti moraju biti osnovno mjerilo za ocjenjivanje prioritetnosti istraživanja. A onda je jasno zašto Zoraniću moramo dati tako visoku prednost. U prvom redu, to su konkretne osobine samoga

---

5 Najvažniji radovi sabrani su u posebnom odjeljku knjige Lj. Jonkea *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb 1964, 1965². Pojedini lingvisti iz istoga kruga obrađivali su i jezičnu problematiku između polovice XVIII st. i preporoda: S. Babić (Slavonija), Z. Vince (Dalmacija), V. Anić (Šime Starčević).

djela koje sam ovdje na početku detaljno analizirao u točkama a—f (odnos proze i stihova, tematika, izvornost teksta, odnos prema crkvenoslavenskim elementima i sl.) i koje općenito čine od Planina tekst zaista izvanredno i izuzetno pogodan za istraživanja koja su nam potrebna. Dalje, u okviru čakavskog književnog stvaranja jezik Planina ima specifične crte koje sam ovdje podrobno obradio u točkama A—D(dijalekatski i sociolingvistički položaj Zoranićeva govora na čakavskom području) i koje karakteriziraju zadarski govor kao kandidata s najviše šanse da postane osnovicom općečakavskog standarda, pa prema tome i čakavskim predstavnikom u natjecanju sa štokavskim pandanima. Nije važno što se nijedna od tih šansa nije ostvarila, važnija je njihova načelna potencija, jer ako su, kako se ovdje opširno raspravilo, svi razvojni tokovi pokrajinskih književnosti stvarali trajne tekovine za budući jezični standard iako nijedan od njih nije uspio postati njegovom lingvističkom osnovicom, onda je razumljivo da treba najveću pažnju obratiti onim razvojnim pravcima koji su bar prema mjerilima općenite vjerojatnosti imali više mogućih izgleda.

Još je jedan moment osobito važan. Iako Zoranić ne pripada vremenski prvim stvaraocima iz razdoblja pokrajinskih književnosti (čak ako i ne uzmemo u obzir zasad izoliranoga Vidulića), ipak možemo smatrati da pripada početnoj fazi. Nije potrebno posebno dokazivati važnost te činjenice, a osobito ako je još prosuđujemo u vezi s folklornim izražajnim elementima, koji su očito prisutni u djelu nekolicine najstarijih pisaca pokrajinskoga razdoblja i koji su, kako smo vidjeli, baš u Zoranića tako specifični i zanimljivi da se u tom pogledu nijedan pisac ne može s njime mjeriti.[6]

Možemo dakle zaključiti da jezik Petra Zoranića ima izvanrednu važnost za hrvatsku jezičnu i književnu povijest baš u onim zadacima koji su ovaj čas najaktualniji, najhitniji i najbitniji, tj. kada treba pokazati i shvatiti kako u tim dvjema povijestima nikakva nepremostivog jaza nije bilo i kako su one samo kontinuirani slijed nekoliko ravnopravnih razdoblja.[7] Sam Zoranić, naravno, nije mogao znati da će njegovo djelo dobiti takvo izvanredno mjesto u hrvatskoj književnosti i jezičnoj povijesti, ali gotovo da ima nekog višeg smisla u tome što je njegova jabuka u krilu Vile Hrvatice u Perivoju od Slave zadobila

[6] Ž. Muljačić (rad iz op. 2) smatra da su Zoranićeve *Planine* jedno od apsolutno najvažnijih vrela i za proučavanje rječnika hrvatske književnosti (str. 648, 649).

[7] O toj sam problematici govorio u nekoliko navrata: »Vuk i novoštokavska folklorna koine (Prilog tipologiji slavenskih standardnih jezika)«, *Slavia*, Praha, XXXIV/1965, seš. 1, str. 1—27; »Srpskohrvatski standardni jezik i Vuk Stefanović Karadžić«, *Anali Filološkog fakulteta*, V/1965, Beograd 1966, str. 27—34; »Jezično značenje hrvatskog narodnog preporoda«, *Kolo*, IV (CXXIV)/1966, br. 8—10, str. 249—253; »O usklađivanju periodizacija«, *Telegram*, IX/1968, 9. kolovoza, br. 432; »The Problem of the Beginning of the Croatian Language Standard«, u tisku u materijalima slavističke konferencije Case Western Reserve University, Cleveland 1969, i separatno u nakladi Center for Documentation and Communication Research, Case Western Reserve University, hrvatska verzija u tisku u časopisu *Kritika;* »O Makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergencije«, u tisku u zborniku Znanstvenog savjetovanja o Makarskom primorju 1969; ovamo pripada i posljednji rad naveden u op. 4.

tako istaknut položaj. Svojim besprimjernim i dirljivim hrvatskim patriotizmom, kojemu u njegovo doba nema mnogo usporedbi ni u drugih evropskih naroda, Zoranić je to uza svu svoju skromnost bez sumnje zaslužio.

*
* *

Na koncu prilažem četiri dijalekatske karte koje treba da pomognu razumijevaiju nekih razmatranja u ovome redu:[8]

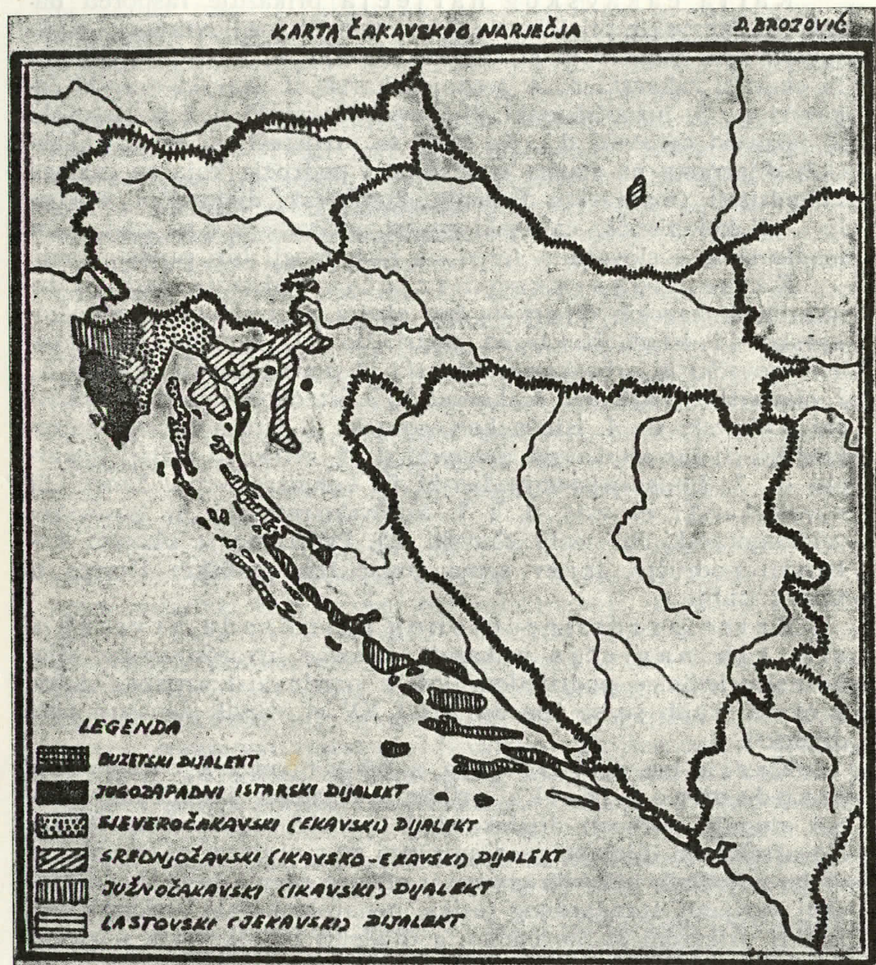
Karta čakavskog narječja prikazuje raspored današnjih čakavskih dijalekata (1. buzetski ili gornjomiranski d., 2. jugozapadni istarski ili štakavski čakavski d., 3. sjeveročakavski ili ekavski čakavski d., 4. srednjočakavski ili ikavsko-ekavski čakavski d., 5. južnočakavski ili ikavski čakavski d. i 6. lastovski ili jekavski čakavski d.). Na karti su predstavljeni ostaci čakavskih dijalekata na starim staništima i područja koja su čakavci kolonizirali (madžarska Baranja, Žumberak, djelomično Pokuplje), ali kolonistički čakavski govori u Gradišću i na susjednim madžarskim i slovačkim terenima nisu mogli biti predstavljeni.

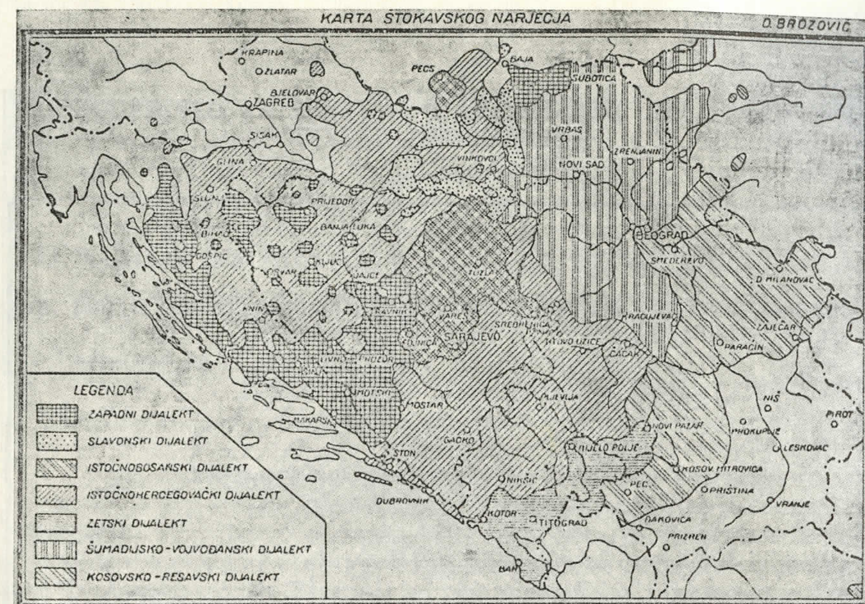
Karta štokavskog narječja prikazuje raspored današnjih štokavskih dijalekata bez obzira na njihovo zapadnoštokavsko ili istočnoštokavsko podrijetlo (1. zapadni bosanskohercegovački ili vrbasko-neretljanski ili novoštokavski ikavski d., 2. slavonski ili arhaični šćakavski d., 3. istočnobosanski ili ijekavski šćakavski d., 4. istočnohercegovački ili istočnohercegovačkokrajiški ili novoštokavski ijekavski d., 5. zetski ili stariji ijekavski d., 7. šumadijsko-vojvođanski ili kolubarsko-vojvođanski ili novoštokavski ekavski d. i 7. kosovsko-resavski ili kosovskovelikomoravski ili stariji ekavski d.). Prikazano je ukupno štokavsko područje, izuzev samo govor tzv. moliških Hrvata u južnoj Italiji.

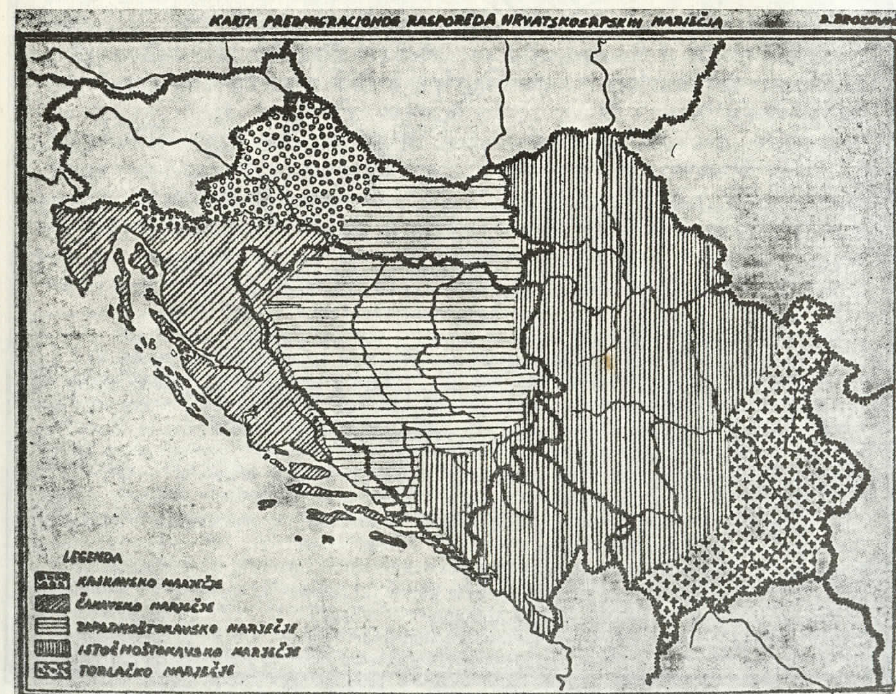
Karta predmigracionog rasporeda hrvatskosrpskih narječja prikazuje osnovne hrvatskosrpske dijalekatske jedinice podrijetlom još iz prethrvatskosrpskog doba, u okviru kojih su se između XII i XV st. razvili današnji naši dijalekti.

Karta hs. dijalekata s obzirom na osnovicu standardnog jezika prikazuje dijalekte klasificirane prema stupnju sličnosti dijalekatskoj osnovici standardnog jezika. Novoštokavski dijalekti reorganizirani su s obzirom na specifičnu ulogu pojedinih njihovih govora u odnosu prema hrvatskoj i srpskoj varijanti standardnog jezika, nenovoštokavski štokavski dijalekti prikazani su normalno, a dijalekti neštokavskih narječja dani su neizdiferencirano. Tri grafička pristupa (rijetke crte, guste crte, točkice) označuju tri stupnja bliskosti standardnom jeziku.

[8] Općeteoretske postavke kojih se pridržavam, iznio sam u radu »Slavjanskie standartnye jazyki i sravnitel'nyj metod«, *Voprosy jazykoznanija*, Moskva, XVI/1967, br. 1, str. 3—33, hrvatska verzija u tisku u knjizi *Standardni jezik*, Matica hrvatska; »Tipovi dvojnih i višestrukih odnosa među slavenskim standardnim jezicima«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, X/1968, str. 41—53; v. i rad iz *Slavije*, op. 7.

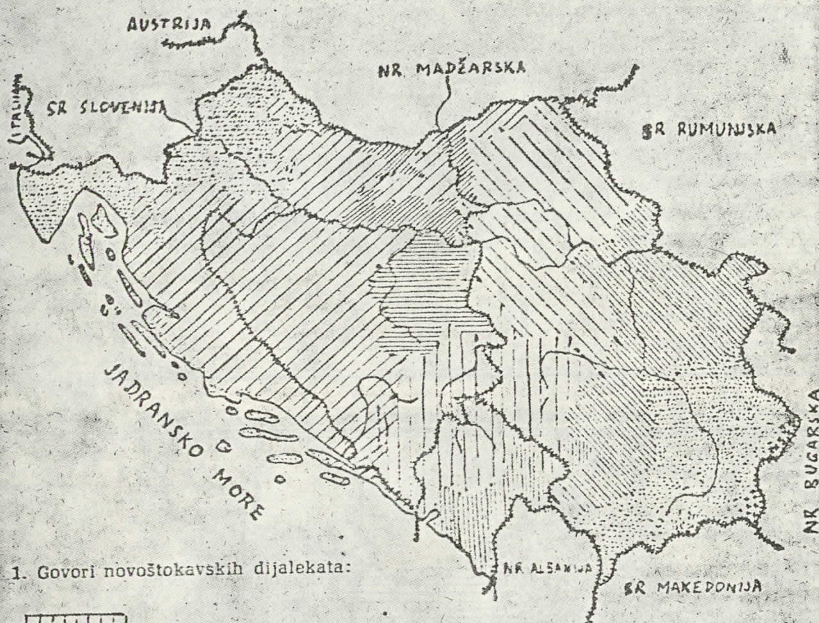

KARTA ČAKAVSKOG NARJEČJA
D. BROZOVIĆ
LEGENDA
BUZETSKI DIJALEKT
JUGOZAPADNI ISTARSKI DIJALEKT
SJEVEROČAKAVSKI (EKAVSKI) DIJALEKT
SREDNJOČAKAVSKI (IKAVSKO-EKAVSKI) DIJALEKT
JUŽNOČAKAVSKI (IKAVSKI) DIJALEKT
LASTOVSKI (JEKAVSKI) DIJALEKT

KARTA ŠTOKAVSKOG NARJEČJA
D. BROZOVIĆ
KRAPINA
ZLATAR
BJELOVAR
ZAGREB
SISAK
GLINA
PECS
BAJA
SUBOTICA
VRBAS
ZRENJANIN
NOVI SAD
VINKOVCI
PRIJEDOR
BANJA LUKA
BIHAĆ
GOSPIĆ
JAJCE
TUZLA
BEOGRAD
SMEDEREVO
D. MILANOVAC
KRAGUJEVAC
ZAJEČAR
PARAĆIN
SREBRENICA
SARAJEVO
ČAČAK
KNIN
LIVNO
IMOTSKI
MOSTAR
MAKARSKA
PLJEVLJA
NIŠ
PIROT
NOVI PAZAR
PROKUPLJE
LESKOVAC
STON
GACKO
BIJELO POLJE
KOSOV. MITROVICA
NIKŠIĆ
PEĆ
PRIŠTINA
DUBROVNIK
VRANJE
KOTOR
TITOGRAD
ĐAKOVICA
PRIZREN
BAR
LEGENDA
ZAPADNI DIJALEKT
SLAVONSKI DIJALEKT
ISTOČNOBOSANSKI DIJALEKT
ISTOČNOHERCEGOVAČKI DIJALEKT
ZETSKI DIJALEKT
ŠUMADIJSKO-VOJVOĐANSKI DIJALEKT
KOSOVSKO-RESAVSKI DIJALEKT

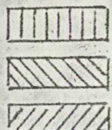

KARTA PREDMIGRACIONOG RASPOREDA HRVATSKOSRPSKIH NARJEČJA
D. BROZOVIĆ
LEGENDA
KAJKAVSKO NARJEČJE
ČAKAVSKO NARJEČJE
ZAPADNOŠTOKAVSKO NARJEČJE
ISTOČNOŠTOKAVSKO NARJEČJE
TORLAČKO NARJEČJE

KARTA HS. DIJALEKATA S OBZIROM NA OSNOVICU STANDARDNOG JEZIKA

D. Brozović

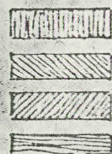

1. Govori novoštokavskih dijalekata:

a) novoštokavski istočnoijekavski govori
b) novoštokavski ekavski govori
c) novoštokavski zapadnoijekavski i ikavski govori.

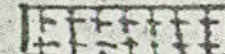
2. Štokavski nenovoštokavski dijalekti:

A) zetski dijalekt (z.-lovćenski P. Ivića)
B) kosovsko-resavski dijalekt
C) slavonski dijalekt
D) istočnobosanski dijalekt.

3. Neštokavski srpskohrvatski dijalekti:
torlački dijalekti na istoku, kajkavski i čakavski dijalekti na zapadu.

4. Nesrpskohrvatski dijalekti:
govori bugarske nacionalne manjine.

O NEKIM OSOBINAMA JEZIKA PETRA ZORANIĆA I DRUGIH DALMATINSKIH ČAKAVSKIH PISACA

Dr ALEKSANDAR MLADENOVIĆ

Jezik zadarskog pisca prve polovine XVI veka Petra Zoranića opisan je u poznatoj studiji Gojka Ružičića: *Jezik Petra Zoranića. Zadarski dijalekat u početku XVI veka,* koja je objavljena 1930. godine.[1] Pored glasovnih i morfoloških osobina Zoranićevog jezika, u ovoj monografiji detaljno je ispitana grafija i ortografija *Planina,* dela koje je pomenuti autor napisao 1536. a štampao ga u Veneciji 1569. Inače, proučavanju jezika dalmatinskih čakavskih pisaca, kao i anonimnih tekstova sa toga terena, u našoj nauci je do danas posvećena prilična pažnja mada, naravno, još ne tolika da bismo mogli biti zadovoljni u potpunosti.[2] Zahvaljujući tome, mi smo u ovom trenutku ipak donekle u mogućnosti da sintetizujemo određene rezultate pomenutih proučavanja.

Polazeći od izvesnih osobina Zoranićevog jezika, upoređenih sa odgovarajućim crtama u jeziku nekih od do sada proučenih pisaca i spomenika sa terena čakavske Dalmacije, u ovom će se radu pokušati da daju određeni zaključci koji će se u prvom redu

---

1 Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Beograd, 1930, knj. 2 (skraćeno: Ruž.).

2 Pored poznate studije M. Rešetara: *Primorski lekcionari XV. vijeka* — Rad, Zagreb (JAZU), 1898, knj. CXXXIV, 80—160 (skraćeno: Reš. I), knj. CXXXVI, 97—199 (skraćeno: Reš. II), up. M. Hraste, *Crtice o Marulićevoj čakavštini.* — Zbornik Marka Marulića 1450—1950, Zagreb (Djela JAZU, 39), 1950, 245—277, kao i neke moje radove: *Fonetske i morfološke osobine Marulićevog jezika.* — Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1957, knj. II, 89—144 (skraćeno: Mlad. Marul.); *Grafija i jezik dalmatinskih čakavskih rukopisa u Arhivu Jugoslavenske akademije.* — Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1959, knj. IV, 117—150; *O jeziku Marulićevih poslanica.* — Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1960, knj. V, 129—142; *Jezik »Života svetog Jeronima«.* — Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1964—1965, knj. VIII, 129—158; *Osobine jezika »Života sv. Katarine«.* — Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1966, knj. IX, 127—156; *Pitanje autorstva glagoljske dvanaesteračke legende o sv. Jeronimu.* — Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd, 1967, knj. XXXIII, sv. 3—4, 165—180; *Pokušaj rekonstrukcije jezika Petra Hektorovića u njegovoj pesmi Nikoli Nalješkoviću od 1541. godine.* — Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1968, knj. XI/1, 133—145; *Jezik Petra Hektorovića.* — Novi Sad (Matica srpska), 1969, str. 205 (skraćeno: Mlad. Hekt.); *O grafiji i jeziku »Šibenske molitve«.* — Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1969, knj. XII.

ticati istorijske dijalektologije našeg jezika. Radi se o diferencijalnim crtama između jezika Petra Zoranića (a i Zadarskog lekcionara — skraćeno: Z), s jedne, i jezika Petra Hektorovića, Marka Marulića (a i Bernardinovog lekcionara — skraćeno: B), s druge strane. Zapravo, ispitivanja jezika pomenutih pisaca i spomenika, od kojih jedni pripadaju zadarskom a drugi splitsko-hvarskom krugu, ukazala su na izvesne osobine koje su u drugoj polovini i krajem XV, kao i u prvoj polovini XVI veka, predstavljale odliku zadarskog, odnosno splitsko-hvarskog govora, tj. koje su svakako u određenoj meri diferencirale severnodalmatinske od srednjedalmatinskih čakavskih govora. To bi bile sledeće crte.

1) Oblici priloga ‚nekada', ‚nikada'

P. Zoranić: *nigda* (‚nekada'), *nigdar* (‚nikada') (Ruž. 75)
Z: *nigda* (‚nekada'), *nigdare, nikada(re)* (Reš. I 154, II 177)
P. Hektorović: *nikad(a) / nigda* (‚nekada'), *nikadar / nigdar(e)* (‚nikada') (Mlad. Hekt. 49)
M. Marulić: *nigda* (‚nekada' posveta *Judite*), *nigdar(e)* (‚nikad') (Mlad. Marul. 108)
B: *nigda* (‚nekada') (Reš. II 177)

2) Oblici priloga ‚gde'

P. Zoranić: *kadi / gdi* (Ruž. 76)
Z: *kadi / gdi* (Reš. I 101)
P. Hektorović: *gdi* (Mlad. Hekt. 18)
M. Marulić: *gdi* (Mlad. Marul. 121)
B: *gdi /kadi* (Reš. I 101)

3) Oblici lične zamenice: dat.-lok. *meni*, instr. *mnom*

P. Zoranić: dat. *meni / mani*, instr. *manom / mnom*, lok. *mni* (Ruž. 75)
Z: *meni /mani*, dat. *meni / mni*, lok. *mni*, instr. *mnom* (Reš. I 102)
P. Hektorović: *meni / mnom* (Mlad. Hekt. 51)
M. Marulić: dat. *meni*, instr. *mnom*, lok. *mni* (Mlad. Marul. 96)
B: *meni / mni, mnom* (Reš. I 102)

4) Refleks starog *-l*

P. Zoranić: *-l, -o, -a, -ø* (ovaj poslednji refleks samo u jednom primeru): *bil, slišio, složia, sliši* i sl. (Ruž. 80, 81, 84)
Z: *-l* je redovno (Reš. II 106)
P. Hektorović: *-l, -o: platil, poznal, vidio, darovao* i sl. (Mlad. Hekt. 57)
M. Marulić: *-l, -o: umil, ugledal, bio, ostao* i sl. (Mlad. Marul. 101, 102)
B: *-l, -o* (Reš. II 106)

5) Oblici *koliko, toliko*

P. Zoranić: *kuko/koko/koliko, tuko/toko/toliko* (Ruž. 90, 94, 128)
Z: *tuko/tokoje/tolikoje* (Reš. I 107, II 179)
P. Hektorović: *koko/koliko, toko/toliko* (Mlad. Hekt. 58)
M. Marulić: *koko/koliko, toko/toliko* (Mlad. Marul. 103, 132)
B: *tokoje* (Reš. II 179)

6) Refleks starog *vъ (-) / vъ (-)*

P. Zoranić: *u/f* (*f* u stihu: Ruž. 85—86)
Z: *u/f* (Reš. I 104, 105)
P. Hektorović: *u* (Mlad. Hekt. 59—60)
M. Marulić: *u* (samo dva puta *f-: fze:* Mlad. Marul. 99—110)
B: *u* (Reš. I 104)

7) Oblik infinitiva i glagolskog priloga sadašnjeg vremena

P. Zoranić: pored dužih formi (-ti, -ći), sreću se i kraći oblici (*-t, -ć*) u Zoranićevoj prozi (Ruž. 99—100)
Z: dolaze redovno duži oblici (Reš. I 154)
P. Hektorović: dolaze redovno duži oblici u Hektorovićevoj prozi (Mlad. Hekt. 66—67)
M. Marulić: u Marulićevoj prozi, pored dužih, dolaze i kraće forme infinitiva; glag. pril. sad. vremena dolazi samo na *-ći* (Mlad. Marul. 104—105)
B: dolaze redovno duže forme (Reš. I 154, 155)

8) Predlog-prefiks *iz/z*

P. Zoranić: dosta je čest *z* pored *iz* (Ruž. 101—104)
Z: *iz/z* (Reš. I 153, Ruž. 103)
P. Hektorović: samo četiri slučaja sa prefiksom *z-: spuni se* i sl. (Mlad. Hekt. 68)
M. Marulić: *z(-)* dolazi vrlo retko, a *iz(-)* često (Mlad. Marul. 106—107)[3]

9) Pokretni samoglasnik *-e*

P. Zoranić: nema pokretno *-e* u dat.-lok. jd. m. i sr. roda zameničkih formi (Ruž. 108)
P. Hektorović: ima tri slučaja sa pokretnim *-e* ali samo u lok. jd. *tome: o tome dobitju, o tome pitju, u tome nemiru* (Mlad. Hekt. 70)
M. Marulić: samo jednom dolazi dat. jd. *tome* (Mlad. Marul. 130)
Z: nema pokretno *-e* (Reš. I 155)
B: sasvim retko ima *-e* (npr. *ovihe* gen. mn. — Reš. I 155)

10) Sudbina suglasničkih grupa *gle, kle, kli*

P. Zoranić: *gle, kle, kli* menjaju se u *glje, klje, klji: ugljedat, zaklje, kljin* i sl. (Ruž. 122)
Z: *gle, kle, kli* često se menjaju u *glje, klje, klji* (Reš. I 108)
P. Hektorović: grupe *gle, kle* ne menjaju se (Mlad. Hekt. 72)
M. Marulić: grupe *gle, kle* ostaju nepromenjene (Mlad. Marul. 99)
B: grupa *gle* menja se u *glje* a ostaje i nepromenjena: *gle;* grupa *kle* se ne menja (Reš. I 108)

11) Sudbina grupe *vьs-*

P. Zoranić: najčešće *sf-*, jednom *fs-*, a više puta *s-: semogi, stani* i sl. (Ruž. 128)
Z: *fs-/s-* (Reš. II 122, Ruž. 128—129)
P. Hektorović: *sf-, sfak-* redovno (Mlad. Hekt. 74)
M. Marulić: *sf-* izuzev dva primera: *vsa, vseje* (Mlad. Marul. 113)
B: *fs-/sf-* (Reš. II 122)

12) Oblici stare zamenice *kъto*

P. Zoranić: *tko/gdo*[4] (Ruž. 125, 157)
Z: *tko/gdo* (Reš. II 144)
P. Hektorović: *tko* i sasvim retko *ko* (Mlad. Hekt. 74)
M. Marulić: *tko* (Mlad. Marul. 113)
B: *tko* i retko *gdo* (Reš. II 145)

13) Jotovanje grupa *lъj, nъj*

P. Zoranić: najčešće *l'j* a retko *lj* (Ruž. 132)
Z: najčešće *l'j, n'j* a retko *lj, nj* (Reš. II 117—118)
P. Hektorović: ne poznaje jotovanje ovih grupa (Mlad. Hekt. 75)

---

[3] Za svaku od osobina, koje se ovde razmatraju, ne nalazimo redovno podatke o Rešetarovoj studiji o jeziku lekcionara.

[4] A. Vajan izvodi ovu zamenicu od praslovenskog *kъdo* (*La langue de Dominko Zlatarić. II. Morphologie.* — Paris, 1931, 155). Inače, ova crta, kao što se zna, odlikuje u prvom redu današnje severozapadnije čakavske govore (up. literaturu kod mene u već citiranom radu u nap. 2: *Pitanje autorstva . . .*, 174 nap. 34).

M. Marulić: ne poznaje jotovanje ovih grupa (Mlad. Marul. 119)
B: najčešće *n'j* a retko *nj* (Reš. II 118)

14) Sudbina suglasnika *-m*

P. Zoranić: retko se menja u *-n* (up. Mlad. Marul. 118)
P. Hektorović: ne poznaje promenu u *-n* (Mlad. Hekt. 79)
M. Marulić: ne poznaje promenu u *-n* (Mlad. Marul. 118)
B: retko se menja u *-n* (Mlad. Marul. 118)

15) Oblik 1. lica jd. prezenta *nisam*

P. Zoranić: *nisam/ nis*[5] (Ruž. 169)
P. Hektorović: *nisam* (Mlad. Hekt. 45)

16) Sekundarni suglasnik *j-*

P. Zoranić: *j-* vrlo često (Ruž. 117—118)
Z: *j-* vrlo često (Reš. II 122, Ruž. 117—118)
P. Hektorović: *j-* vrlo retko (Mlad. Hekt. 83)
M. Marulić: *j-* **ima češće (Mlad. Marul. 121)**
B: često *j-* (Reš. II 122)

17) Sekundarni suglasnici *-m-, -l-, -t-*

P. Zoranić: *dumboko, dake/dakle, posrid/postrid* (Ruž. 121)
P. Hektorović: *duboko, dake, posridi* (Mlad. Hekt. 85)
M. Marulić: *duboko* (Mlad. Marul. 100)

18) Nastavak lok. jd. imenica muškog i srednjeg roda

P. Zoranić: *-u/-i* (Ruž. 140)
Z: *-i/-u* (Reš. II 128)
P. Hektorović: *-u* a *-i* samo u rimi i to retko (Mlad. Hekt. 86—87)
M. Marulić: *-u* a *-i* sasvim retko (Mlad. Marul. 123)
B: *-u/-i* (Reš. II 129)

19) *-of (-ov)* kao nastavak u gen. mn. imenica sr. roda

P. Zoranić: imenice sr. roda imaju retko nastavak *-of* u gen. mn. (Ruž. 142)
P. Hektorović: imenice sr. roda nemaju *-of* u gen. mn. (Mlad. Hekt. 89)
M. Marulić: imenice sr. roda nemaju *-of* u gen. mn. (Mlad. Marul. 124)

20) Nastavak u akuzativu množine imenica muškog roda

P. Zoranić: *-e/-i* (Ruž. 141)
Z: *-i* i ređe *-e* (Reš. II 131)
P. Hektorović: *-e* najčešće a *-i* sasvim retko (Mlad. Marul. 123—124)
B: *-e* najčešće a *-i* retko (Reš. II 131—132)

21) Prisustvo prostog zameničkog oblika *što*

P. Zoranić: nema *što* (Ruž. 125)
Z: nema *što* (Reš. II 145)
P. Hektorović: ima *što* pored *ča* (Mlad. Hekt. 97)
M. Marulić: nema *što* (Mlad. Marul. 113, 131)
B: nema *što* (Reš. II 145)

22) Završetak *-homo* u 1. licu mn. imperfekta

P. Zoranić: *-homo* (Ruž. 171)
Z: *-homo* (Reš. II 168)
P. Hektorović: nema *-homo* (Mlad. Hekt. 103—104)
M. Marulić: nema *-homo* (Mlad. Marul. 135)
B: *-homo* (Reš. II 161, 168)

---

5 O obliku *nis* < *něsmъ* up. kod R. Boškovića: *O nekim slučajevima gubljenja sonanata na kraju reči*. — Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd, 1966, knj. XXXII, sv. 1—2, 69—72.

Izneseni pregled osobina u Zoranićevom, Marulićevom i Hektorovićevom jeziku, kao i u Z i B, omogućava izvođenje zaključaka u više pravaca.

a) Crte iznesene pod br. 4, 6, 13 i 21 predstavljaju zapravo štokavizme (*o* < *l*, *u* < *vь/ vъ*, novo jotovanje, zamenica *što*) koji su na određen način više ili manje zastupljeni u jeziku pomenutih pisaca i spomenika. Iako ove osobine nisu čakavske, njihovo (ne)prisustvo u jeziku ovde ispitivanih pisaca i spomenika pokazuje izvesne međusobne sličnosti i razlike. Tako, na primer, dok je *l* > *l/o* odlika i Marulićevog, i Hektorovićevog jezika, kao i B, dotle je *l* > *l/o/a/ø* (ovaj poslednji, istina, samo u jednom primeru) karakteristično za Zoranićev jezik. Ovo pokazuje da je refleks *a* (a i *ø*) u drugoj polovini, odnosno krajem XV i u prvoj polovini XVI veka bio nepoznat splitsko-hvarskom govoru, a da je njegovo prisustvo u zadarskom govoru evidentno u prvoj polovini XVI veka. Slična je situacija i sa refleksom *v(f)* < *vь/vъ*: dok za njega Hektorović, Marulić i B ne znaju,[6] dotle je on poznat Zadarskom lekcionaru i Zoranićevom jeziku (istina u stihu, ali često, što ukazuje na to da se može raditi i o upotrebi arhaizma u pesničkom jeziku). S druge strane, štokavski refleks *u* < *vь/vъ* prisutan je u jeziku svih pomenutih pisaca i spomenika. Jasno je da je refleks *v(f)* < *vь/vъ* činio u drugoj polovini, odnosno krajem XV i u prvoj polovini XVI veka, odliku u prvom redu zadarskog a ne i splitsko-hvarskog govora. Dok prosta zamenica *što* dolazi jedino u Hektorovićevom jeziku, a ne i u jeziku ostalih pisaca i spomenika pominjanih u ovom radu, dajući time posebnu individualnu karakteristiku jeziku pisca *Ribanja* — dotle se novo jotovanje sreće samo u Zoranićevom jeziku (*lьj* > *l'j/lj*), kao i u Z (*lьj* > *l'j, lj, nьj* > *n'j, nj*) i B (*nьj* > *n'j/nj*); Hektorović i Marulić za ovu pojavu ne znaju.

b) U određenom broju crta (br. 2, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 22) B se podudara, u većoj ili manjoj meri, i sa Zoranićevim jezikom, kao i sa Z, odvajajući se time od Marulićevog i Hektorovićevog jezika iako je B spomenik koji u osnovi pripada splitskom govoru. Razlike u poređenju, pre svega, sa Marulićevim jezikom mogu se razumeti jedino tako ako bismo njihovo poreklo u jeziku Bernardina Splićanina, autora B, objašnjavali bilo piščevim severnijim dalmatinskim poreklom bilo takvim istim poreklom odgovaraćujeg izvornika, teksta, na osnovu kojeg je napisan ovaj lekcionar. Naravno, i jedna i druga mogućnost za sada ne izlaze iz okvira hipoteze.

c) Najveći broj iznesenih crta predstavlja razliku u jeziku između Zoranića i Z, s jedne, i Marulića i Hektorovića, s druge strane (br. 2, 3, 5, 9, 10, 11,[7] 12, 14, 19, 22, zatim pomenuti štokavizmi: br. 4, 6, 13). U ove diferencijalne osobine možemo ubrojiti i crte br. 8, 16, 18 i 20, koje se u jeziku P. Zoranića javljaju češće, a u jeziku P. Hektorovića i M. Marulića znatno ređe. Isto

---

6 M. Marulić ima prefiks *v-* samo u primeru *fze* i to u stihu (Mlad. Marul. 99).

7 Marulić ima, kao što je napomenuto, svega dva puta oblike sa *fs-* < *vъs-*: *fsa, fseje*; u ostalim slučajevima *sf-* je redovno (Mlad. Marul. 113).

tako, u ovaj tip osobina spada i crta br. 17 koja prisustvom odgovarajućih sekundarnih suglasnika diferencira Zoranićev od Hektorovićevog i Marulićevog jezika, kao i osobina br. 15 gde se oblikom *nis*, pored češćeg *nisam*, Zoranić odvaja od ostalih pominjanih pisaca i spomenika.

U vezi sa osobinom br. 1 treba istaći da u Rešetarovoj studiji o jeziku lekcionara nije sasvim pregledno dato stanje u ovom pogledu u Z i B, te se zato ova crta za sada registruje kao diferencijalna u prvom redu između jezika P. Zoranića i jezika P. Hektorovića, odnosno M. Marulića (up. Reš. I 154, II 177).

*

Ove jezičke crte, kao što se vidi, odvajaju spomenike i pisce sa severnodalmatinskog od onih sa srednjedalmatinskog čakavskog područja. One su u drugoj polovini ili krajem XV i u prvoj polovini XVI veka predstavljale ne samo odliku jezika odgovarajućih pisaca i spomenika već, svakako većina od njih, i narodnih govora: zadarskog, odnosno splitsko-hvarskog. Iako ove osobine nemaju, naravno, međusobno isti značaj u diferenciranju pomenutih dvaju čakavskih dalmatinskih narodnih govora, ipak se one u određenoj meri mogu smatrati odlikama tih govora. Njihovo konstatovanje u dosadašnjim proučavanjima spomenika sa terena čakavske Dalmacije nesumnjivo je od značaja za našu istorijsku dijalektologiju, jer smo najzad u mogućnosti da počinjemo da ulazimo dublje u nekadašnje jezičke odlike zadarskog i splitsko-hvarskog govora u okviru čakavskog dalmatinskog dijalekta. Ovakva proučavanja imaju, s jedne strane, dragocen značaj i za određivanje jezičke (govorne, dijalekatske u užem smislu) pripadnosti autorâ raznih anonimnih tekstova sa područja koje je ovoga puta u centru naše pažnje: Zadar—Split—Hvar, jer će posle ovoga postanak pomenutih tekstova moći lakše biti terenski određen (severnodalmatinski i srednjedalmatinski). S druge strane, ovakvim ulaženjem u detaljnije karakteristike, sličnosti i razlike, jezika čakavskih dalmatinskih pisaca i spomenika XV i XVI veka, olakšano je, u principu, i rešavanje pitanja autorstva ne malobrojnih anonimnih tekstova koji potiču sa spomenutog terena i koji pripadaju pomenutom vremenu.

NEKE OSOBINE ZORANIĆEVA STILA

JOSIP VONČINA

Već je jasno rečeno da su i po čemu su Zoranićeve »Planine« od izuzetne važnosti za proučavanja sa stajališta ne samo povijesti književnosti nego i nekoliko drugih disciplina: povijesti jezika, dijalektologije i narodne književnosti.[1] Za jezične discipline Zoranićevo je djelo osobito zanimljivo stoga što — nasuprot običaju vremena i sredine u kojoj je nastalo — sadrži ne samo stihove nego (čak većim dijelom) i prozu. Oprez koji se pri proučavanju Zoranićeve proze preporučuje nikada nije suvišno isticati. Ne treba, naime, smetnuti s uma da je Zoranić potekao iz škole hrvatskih petrarkističkih pjesnika i da su u njegovim stihovima jasno odražene sve one slobode koje su uzrokom da jezik toga pjesništva obiluje tolikim nedosljednostima i nategama. S pravom se možemo upitati: nije li autor »Planina« — naučivši se versificirati na način Šiška i Džore — mnoge od prihvaćenih licencija primjenjivao i pišući prozom? Kada dočitamo dosada najopsežniju raspravu posvećenu jeziku »Planina« — Ružičićev »Jezik Petra Zoranića«[2] — nikako se nećemo moći oteti dojmu da na to pitanje treba potvrdno odgovoriti. Pogotovu je to važno ako se zna da je Ružičić — uza svu vrijednost svoga napora — ostao na kraju dužan odgovor: što je u Zoranićevu djelu svojina zadarskog govora onoga vremena, a što nije.

Za stilistička istraživanja posao na Zoranićevu djelu zato se i može činiti jalov. Kako da se, naime, odredi stilski markirano ako se ne poznaje norma?

Ipak, ta nas činjenica ne bi smjela obeshrabriti. Možda ćemo upravo ako pojedine dvostrukosti u jeziku Zoranićeva djela promatramo u vezi s kontekstom doći do kakvih-takvih rezultata. Ne treba da nas pri tom smeta ostavimo li dojam da se bavimo beznačajnim pojedinostima, da suviše ulazimo u detalje.

---

1 D. Brozović: Dva priloga proučavanju Petra Zoranića. Zadarska revija VIII, 1959, br. 1, 70—81.

2 G. Ružičić: Jezik Petra Zoranića. Zadarski dijalekat u početku XVI veka. Južnoslovenski filolog IX, 1930. i X, 1931.

Valjda nije potrebno posebno isticati da su za Zoranićeve pjesničke prethodnike i suvremenike pojedine morfološke dublete predstavljale mogućnost ne samo za postizanje ove ili one rime nego i za traženje i nalaženje glasovnoga sklada u okviru određenoga konteksta. Sklonost zvukovnom skladu među riječima izrečena je, uostalom, posve jasno na jednom mjestu u tekstu »Planina«. Zoranu se obraća Sladmil govoreći: »Ako ti nî trudno, reci mi, molim te, Zorane moj, zač u pismi tvojoj poče i dosvrši: ja gudući a ne: gudući ja, *jer se meni vidi da bi bolje ovako riči zučale*... (63).[3] Želja mi je da s nekoliko primjera pokažem kako je Zoranić i u prozi obilno odrazio tu tendenciju.

Ne može se naprečac odrediti u kakve tančine treba ulaziti da bi se pokazalo Zoranićevo nastojanje za zvukovnom besprijekornošću. Možda je dvojakost likova za instrumental lične zamjenice prvoga lica dovoljno sitan, ali i dovoljno ilustrativan primjer za to. Zoranić, naime, pored lika *manom* upotrebljava i drugi: *mnom*. Ne ulazeći u postanak jednoga i drugoga, vrlo je lako pogoditi da je drugi siromašniji od prvoga za jedan vokal *a*. Također bismo mogli očekivati da će Zoranić preferirati lik *mnom* u kontekstu koji je inače zasićen vokalom *a*. To on i čini: Sada sa *mnom* prez sumnje i straha hodi 42, Tada opet sa *mnom* van iz spilje izašadši 48, A sad za *mnom ti*, Repelja, čagodi ljupko i milo uspripovidaj 88. (Naravno, isključiti treba primjere u stihu, gdje je važnije zadovoljiti metar nego vokalsku harmoniju: vazda će bit slovuć *manom* slavan glas tvoj 63, želeć bit vijena ter se *manom* vara 116). Ali u jednom slučaju Zoraniću je više od vokalske monotonije zaprijetila konsonantska: za *manom* — *mneć* za košutom — slidom pojti hoće 101, pa je ponavljanje inicijalne skupine *mn* spriječio izborom lika *manom*.

U Zoranićevim je »Planinama« glas *ě* pretežno zamijenjen vokalom *i*, ali se nalazi i stanovit broj korijena u kojima je refleks dvojak: pored češćega *i* također *e*. Jedan je od takvih korijena *věr-*. Sama konstatacija takva stanja nimalo nas ne približava njegovu objašnjenju. Ako se od toga korijena izvedene riječi ispitaju u kontekstima u kojima dolaze, može se zaključiti:

a) da samo ikavski lik dolazi kada je riječ o kršćanskoj religiji, npr.:

da to biše ona našega jazika pačeli krstjanske *vire* stanovita klonda Hijeronim toko slovuć i počtovan na sviti 166
utiši sržbu tvu,
pogledaj *viru* svu 138
pošlji hrabrost tvoju
pomoz *viru* svoju 140
po koji župi razlike strašne i čudne zviri svude duše Bogu *nevirne* neposlušne, a iskrnjemu nedrugoradne razliko pečalno i vik tugarljivo mučahu 53;

b) da u drugačijim kontekstima (osobito koji govore o ljubavi) dolaze, doduše, ikavski likovi, ali su ekavski mnogo češći; npr.:

[3] Svi su primjeri citirani prema tekstu »Planina« što ga je za Pet stoljeća hrvatske književnosti priredio F. Švelec (Zagreb, 1964).

haj, *nevirna* i nepodobna ljubavi, na koliko zlo tvoji tražnici navodiš! 84,

ali:

ispade mu se vlastiti *verni* mačic, a on za njim omaknuv se da se na nj upadši probode 89
Pokol službu *vernu* gubim *verno* služeć 61
Da moja *verna* druga brzo pojam me i opet dvignuv me — Ne boj se! — reče mi 51

Učvršćenju ekavske varijante toga korijena pogodovala je bez sumnje njezina upotreba u rimama Zoranićevih stihova kao što su:

Sad se j' ugasila tva stril zlatoperna,
sad se j' odrišila uza ma čemerna;
sad služba ma *verna* dospila j' služiti,
da rana operna v srcu će m' živiti 145

No autor je upotrebljava i kada nije diktirana rimom. Svakako je zanimljivo spomenuti veze atributa *veran* s imenicama ili pak priloga *verno* s glagolima. Jednu skupinu takvih veza upotrebljava Zoranić pretežno u stihovima, a one su karakteristične i za druge hrvatske pjesnike 16. stoljeća: *verna* služba 61, *verno* ljubiti 116, *verno* služiti 44. Drugu skupinu, češću u proznim dijelovima »Planina«, predstavljaju: *verni* mačic 89, *verna* druga 51, *verna* družba 55, *verna* ljubovca 97. Posljednji primjeri vjerojatno sami za se dovoljno govore o svojoj provenijenciji.

Malobrojnost primjera u kojima je glagolski pridjev radni za jedninu muškoga roda zapisan sa štokavskim završnim *-o* jedva dopušta da se o toj crti išta posebno kaže. Primjeri:

I ovo te svišćam da ti prez mene ne bi sam po sebi uzmožan *bio* 50
Zbudio se biše Sladmil još u početak poja 74
s česa bi jim prid Dijanom i vilami prirok *bio* 91

ne daju nikakvih poticaja za pokušaj analiziranja. Ali već u primjerima:

Zaisto kim jimenom bih tebe, ali kom častju, *zazval* ali *pohvalio* 50
Haj, da bih ja samo jednokrat tu milost *imio*, blažen bih se *držal!* 72

jasno je da je posrijedi težnja za glasovnim variranjem dvaju analognih oblika (*zazval* — *pohvalio* i *imio* — *držal*). U »Planinama« se, međutim, nalaze ova četiri mjesta:

od ke, ja mnju, da li *slišio besideći* 47
Mnogokrat meju nami *razložeći* i *govoreći slišio* sam 51
i od starih *uspripovidajući slišio* sam 70
Slišio sam od starih, mila družino, *uspripovidajući* 98

Vidi se, dakle, da lik na *-o* upotrebljava Zoranić sva četiri puta u sastavu posve iste konstrukcije — uz glagolski prilog sadašnji glagola govorenja — i da svaki put glagolski prilog zamjenjuje objektnu rečenicu. Ta bi nas okolnost mogla navesti na pomisao

da je ovu štokavsku crtu (tj. završno participsko *-o)* Zoranić upleo u prvom redu u posve određene uvjete (u spomenutu konstrukciju), koja je u njegovu govoru bila neobična. Što se nalazi čakavski lik participa u istoj konstrukciji (Zato znaj kako ja od starih *slišil jesam pripovidajući* 132, ča more biti većkrat *pripovidajući slišil jesi* 148), ne proturječi pretpostavci o neobičnosti takve konstrukcije za Zoranićevo uho. Naime, u posljednja dva citirana primjera upotrijebljen je »svečaniji« perfekt, tj. onaj u kojem umjesto enklitičkoga dolazi ortotonični oblik pomoćnoga glagola. Ništa ne mijenja na stvari ni to što konstrukcija nije morala biti upravo štokavska (nego možda čak latinska), nego je najvažnije da ju je Zoranić »začinio« manje običnom crtom svojega jezika. Naravno, uz prilog sadašnji glagola govorenja dolaze i druga glagolska vremena — istovjetna u oba dijalekta, čakavskom i štokavskom — pa tada nema mogućnosti da se ona jezičnim sredstvima pokaže »svečanijom«: kad *ču* iza sna *skučeći* i pomoć *proseći* Jagicu svoju 85, i glas jedan *čuh govoreći* 85, Eto glas jedan *sliši govoreći* 97.

Jedan od oblika koji se javljaju kao dublete jest akuzativ množine imenica muškog roda. Mogući su mu nastavci: *-i, -e.* Zoranićevi su stihovi i u ovom slučaju izvor dvojakosti:

nit ćeš čuti pojeć dekle al *pastiri*
bugareć al gudeć, al gdi nadmen *sviri* 137,

odnosno:

tako smrti *moje* jur blizu budući
ljupke me razboje poju počitući 45

Atributi imenicama u tom padežu slažu se s njima po nastavku. Dvojakost nastavka za taj padež vrijedi i za prozne dijelove »Planina«. Ponekad je teško ustanoviti pravi uzrok izboru ovog ili onog lika, ali je često upotreba jednog ili drugog jasno motivirana željom da se dovedu u glasovni sklad s riječima u kontekstu. Jednom to može biti igra glasovnog podudaranja, drugi put glasovnog razlikovanja susjednih riječi. O prvoj je tendenciji riječ u primjeru u kojem Zoranić želi gomilati vokal *i* na završetku:

nigda smini*mi* hrt*i strašljivi zeci* slideć*i*, nigda šteneti *divji prasci*
u gust*ih* luz*ih* hitro privarajuć*i* 88—89

Mnogo se češće odlučuje za raznolikost vokala, osobito kada njome želi učiniti manje monotonim ponavljanje jedne riječi, npr. oblikâ riječi *koliki* u primjeru:

Haj, kolik*e* časti, kolik*e* pismi, *koliki posli,* kolik*e* suze i od ljubavi
užgani uzdasi poslah joj! 72

I nakopon, kada spomenuti akuzativ dolazi uz akuzative imenica drugih dvaju rodova, izbor jedne ili druge od dubleta može stvoriti sklad vokala:

I budući jedan dan obadva s luci i strilami lovinu iščući, mnoga
polja, dolce i *brda, dubrave, luzi* i *gore* prošli... 89

Dva veznika *i* ovdje su tako namještena da se ostvaruje nabrajanje dvaju tročlanih nizova akuzativa: 1. polja, dolce i brda, 2. dubrave, luzi i gore. Stariji akuzativ (na *-i)* razbija monotoniju završnih vokala u drugom nizu, a mlađi (na *-e)* preostaje da se to isto postigne u prvom nizu. Završeci su akuzativa na taj način: 1. a — e — a, 2. e — i — e.

U lokativu jednine imenica muškog i srednjeg roda redovit je nastavak *-u,* a samo neke pored toga imaju i stariji nastavak *-i;* to su: *san, svit, nebo, krilo, lito, primalitje.* Posljednje tri i nisu za razmatranje zanimljive jer nastavak *-i* dobivaju samo kad je to diktirano rimom. Na izbor starijeg nastavka u lokativu imenice *san* ne utječe samo rima (npr: hoć' vesel bit svi *dni,* pravdat se ne nastoj, / a noć provod' u *sni,* tim ć' gojit život svoj 130) nego i težnja za istovjetnošću završetaka u skupu *u sni i javi* (npr.: Haj, sada reći smim, da si ti, ljubavi, / pitala me gorkim jadom u sni i javi 45). Sličnu težnju (samo za izjednačenje po završetku *-u)* mogli bismo pretpostaviti u primjeru iz proze: Sokolar jednu noć s Jagicom u ljubavi i *milu govoru* već neg u *snu* prošli 84. Za izbor lokativnog nastavka imenica *svit* i *nebo* (kada on nije određen srokom) bit će od važnosti kontekst. Nasuprot liku *svitu* u kontekstu koji se ne odnosi na vjeru (da deželje moje po *svitu* znane jesu 98, na svem *svitu* ne ugledah 107), lik *sviti* radije odabire kad je riječ o kršćanskom svecu: Hijeronim toko slovuć i počtovan na *sviti* 166. Slično je s imenicom *nebo:* i misto sestri i ćeram da da na *nebu* jasnu 106, ali: Tad Apolo, za njemu (tj. Herkulu) ugoditi, jer i on jur na *nebi* posvećen biše 148.

Pri razmatranju Zoranićeva jezika ne bi trebalo mimoići ni atribuciju, nego je potanko obraditi. Neće npr. biti naodmet napomenuti da atributi nekako lakše prianjaju uz deminutive pojedinih imenica nego uz njihove nedeminutivne likove. Za primjer se mogu uzeti dvije imenice: *dekla* i *trava.* Dok riječ *dekla* redovno dolazi bez atributa, a *trava* ga ima samo izuzetno (na *mirisne trave* 152), deminutive tih imenica gotovo redovno prate atributi: *mladih* deklic 40, *sminu* deklicu 48, tri deklice *mlajahne* 56, *mlajahnu* deklicu 71, *umiću* i *kriposnu* deklicu Jagicu 83, *jedna lipa* deklica Ružica 83, po *mladih plemenitih* deklicah 98, *prigizdavu* deklicu 98, *krotku* i *nedomišljenu* deklicu 102, odnosno: na *zeleni* i *drobni* travici 41, 154, na *bludnih* travicah 55, *drobne* travice 82, 102, 103, na *drobni* travici 89, *zelene* travice 131.

Pravo bogatstvo Zoranićeva leksika znat će se tek kada se izradi kompletan rječnik svih riječi što ih upotrebljava. I na tom području Zoranićev je stih stjecište arhaizama. Na primjer, riječ *ozoja* ima on isključivo u stihovima (ili tačnije: u rimama):

cić ke će cviliti mladost ma *ozoja*
i plačuć militi ljupkoga *razboja* 146,

a u proznim dijelovima redovito upotrebljava njen sinonim *vele.*

Zanimljivo bi bilo također objasniti s kakvom svrhom Zoranić povremeno donosi odjednom po dvije riječi za isti pojam, npr. *preskorisno* i *presprudno* 35, *druga* i *tovariškinja* 83, *grmak* ali *bus* 141, *gola* aliti *naga* 149, *melko* ali *plitko* 152 itd.

Glavni prigovor koji se »Planinama« opravdano stavlja odnosi se na njihov jezik i izraz. Profesor Švelec piše:

»Ipak, najteža je mana Zoranićeva djela u nerazvijenu jeziku, u nemogućnosti da se autor do kraja skladno i jasno izrazi. Njegove rečenice vrve bezbrojnim latinsko-talijanskim sintaktičkim kalkovima, i kod toga gdjekada na prvi pogled nije jasno radi li se o subjektu ili objektu, odnosi li se neki glagol ili pridjev na ovu ili onu imenicu. Sve to zahtijeva priličan napor za čitača i okrnjuje cjelovitost doživljaja« (26).

Smatram da bi bilo vrijedno potanje prikazati što sve u Zoranićevu djelu treba pripisati tom talijansko-latinskom utjecaju, ali se za to ne osjećam pozvanim. Zato bih htio upozoriti na jedan primjer kako Zoranić, na specifičan se način (mimo romanskog utjecaja) služeći elementima svoga jezika, komplicira izraz. Riječ je o upotrebi glagolskih priloga. Držim da neću pretjerati ako kažem da pitanje »odnosi li se neki glagol ... na ovu ili onu imenicu« možemo postaviti u prvom redu za glagolske priloge. Neka to pokaže ovaj citat:

Namiri se onuda s nevarke Sokolar *loveć* projti i vidi ono ča mu *vidivši* toliku muku, trud i pečal zada, da ništar ne *rekši* samo svoju Jagu *poznavši trepeć zamrvši* nauznak pade i dugo vrime tako sta, dokle duh po ajeru nikoko pobludi ... 86

Segment »samo svoju Jagu *poznavši trepeć zamrvši* nauznak pade« doista predstavlja znatan napor za čitaoca, koji će tek dobro se zamislivši i tek uz pomoć transformacije shvatiti da se od tri glagolska priloga prvi i treći *(poznavši* i *zamrvši)* odnose na Sokolara, a drugi *(trepeć)* vjerojatno na Jagu. Takva zamrsivanja uz pomoć glagolskih priloga ima u »Planinama« sijaset. Gdje im je, međutim, korijen?

Kao što se zna, Zoraniću je bila poznata hrvatska glagoljska književnost (»i da bi me tumačenje blaženoga Hieronima ne uvižbalo, s prirokom bih pisal, boju se« 36). Nasuprot jeziku te književnosti, koji poznaje sklonjive glagolske priloge, u Zoranića se osjeća težnja njihovoj nesklonjivosti. Greška koju autor pri tom čini jest to što ih takve (nesklonjive) upotrebljava u sintaktičkim uvjetima drugoga jezičnog sustava u kojem su se deklinirali i vrlo često imali atributsku službu. Posebno je zanimljivo mjesto u »Planinama«:

i tolikoje svete Marcele, službenice svete Marte, kosti blažene jesu, i Marcela ona bi ka Isukrstu *pripovidajući* plod i utrobu majčinu blagoslovi 95

Po latinskoj marginalnoj bilješci »Beatus venter qui te portavit« čini se da je u prepričavanju ovoga mjesta Zoranić imao na umu latinski predložak. Skup *Isukrstu pripovidajući* može nas podsjetiti na konstrukciju apsolutnog dativa (kao što nas na tu konstrukciju mogu podsjetiti riječi *mu vidivši* iz citiranog primjera o Sokolaru i Jagici). U staroslavenskim tekstovima na spomenutom mjestu (Luka XI, 27) apsolutnog dativa nije bilo; npr. u Savinoj knjizi to mjesto glasi:

bystъ . že egda g(lago)laše se vъzdvigъši glasъ edina žena . ot naroda . reče emu . blaženaja ǫtroba nošъšija tę . i sъsъca jaže esi sъsalъ.

Ali je Zoranić bio svjestan da se vremenska rečenica »egda glagolaše« može nadomjestiti konstrukcijom apsolutnog dativa; on pri tom, međutim, nekorektno upotrebljava nesklonjivi glagolski prilog.

Ne bi bilo pravedno tvrditi da Zoranić glagolskim prilozima postiže samo nejasnoće. On je osjetio da ti oblici pružaju prilike za ekonomičniji izraz jer mogu nadomjestiti zavisne rečenice. Tekst:

Sa svih stran čujaše ptičice *žubereći;* tuj bile golubičice *gukajući,* a tuj grličice takoje, ovde slavića na svaka *tužeći* se, pri njem pronju srdito *pribirajući,* tamo petelina *brčući,* simo kolandre *pripivajući,* onamo gardeliće *žubereći,* a onde modrokosa slatko *romoreći* s različnimi jinimi, ke — za ne zaduževati se — reći se ne pristoje 154

oslobodio je npr. uz njihovu pomoć višekratnog ponavljanja veznika *kako,* a ujedno spriječio narušavanje ritma. Glagolski mu prilozi ponekad služe da razbije monotoniju koju bi donijelo ponavljanje jednoga istog glagolskog oblika, npr. aorista u rečenici:

U s p o m e n u se pak od nauka, ki mu u sni božica d a, sminosti kripost u srce *pojamši* uz nju na tla tiho, tiho s e d e i *približavše* svoje k nje ličcu milo i ljupko *prisloniv* p o l j u b i i ljubavju užgan napokom želju i s p u n i 102

I najzad, Zoranić je bio svjestan još jedne stilske mogućnosti glagolskih priloga. Osjećajući da je radnja što je oni izriču sporedna u odnosu prema radnji glavnoga glagola, on poseže za njima kada želi nešto uz put spomenuti. Tako postupa osobito u rečenicama koje prethode pastirskim pjevanjima: redovno je glagolskim vremenom izraženo samo izvođenje, na koje autor želi čitaoca upozoriti *(reče, poče, kleče),* dok su pripreme pjevača za izvođenje iskazane glagolskim prilozima:

I tuj Vilslav *prišad* gorkih suz daž iz očiju *spustiv bružjeći,* i pake gusle svoje tužbenim zukom *srediv,* tako plačnimi očima i svaku rič zdahom *družeći* p o č e ... 141
Tad obadva citare zukom *narediv* i ne vele *pomisliv,* Rajko oči k nebu tiho *podvignuv* tako k l e č e ... 124

Možda i ovih nekoliko primjera može pokazati da u Zoranićevu jeziku postoji još mnogo pitanja na koja bi trebalo dati odgovor. Na nama je da prionemo poslu i da tvorca prvoga hrvatskog romana — uza sve slabosti jezika i izraza — prikažemo kao književnika koji je težio da piše kao istinski umjetnik riječi. Kakvim da se pri tom metodama služimo — teško je reći. Jedino je sigurno: trganjem njegovih riječi iz konteksta jedva da ćemo išta obaviti, ma kako sav naš dalji rad bio akribičan. Radeći upravo suprotno, vjerujem da ćemo moći postići još jedan vrlo važan cilj: s velikim postotkom sigurnosti odrediti što je u jeziku »Planina« zadarsko, a što predstavlja naplavine s drugih strana.

Nadgrobna ploča ninskog biskupa Jurja Divnića († 1530) u kapeli Gospe od Zečeva u Ninu

IMENA PASTIRA U ZORANIĆEVIM »PLANINAMA«

VESNA JAKIĆ-CESTARIĆ

Marginalne bilješke i citati u »Planinama«, a zatim kritičke studije naših historičara književnosti upućuju nas u to što u Zoranićevu djelu dugujemo njegovoj erudiciji, a što njegovu stvaralačkom činu, koji je potekao iz vlastite intuicije i osjećajnosti. Na kraju svih sagledavanja Zoranićevo djelo izlazi pred nama ne kao zbir različitih utjecaja, nego kao mnogostran spoj i svjetskih književnih strujanja i domaće tradicije, kao izraz u renesansi probuđenog duha antike i pobožnosti domaćih uskršnjih i božićnih crkvenih prikazanja, kao sublimacija Vergilijeva čista izraza, Ovidijevih i Boccacciovih prijetvora, Danteove misaonosti, Petrarkine uzvišene ljubavne poezije, Sannazarove raspjevanosti pastira u prirodi, a povrh svega i kroza sve kao izraz našeg domaćeg govora i naših domaćih stanja, teških i opterećenih, koje je u književnom ruhu Zoranić našao već kod Marulića, a u kroničarskom kod svoga susjeda Klimantovića.[1]

U ovakvu okviru i spoju moramo razmatrati i antroponimijski inventar Zoranićevih »Planina«.

Našavši se pred općerenesansnim i svojim književnim uzorima, pretačući njihove osnovne sadržaje u svoje književne zamisli, postavljajući se u određen odnos prema njihovu djelu, Zoranić je morao i lica njihovih pastoralnih ekloga, metamorfoza i ljubavne lirike prilagoditi svojoj ideji.

Kakve su u tome bile mogućnosti njegova ugledanja na domaćem tlu i u književnosti na hrvatskom jeziku? On sam kao svoj domaći uzor ističe »tumačenje blaženoga Hieronima«,[2] tj. našu književnost pisanu glagoljicom. Ona je odreda imala crkvene sadržaje, a lica koja dolaze u nabožnim pjesmama, prikazanjima i životima svetaca biblijska su lica ili iz kršćanske tradicije. Za onakav sadržaj kakav je Zoranić zamislio za svoje »Planine« takva imena, ili bolje rečeno samo takva, nisu ga mogla zadovoljiti. Ma-

1 Ljetopis Fratra Šimuna Klimantovića, Arkiv za povjesnicu jugoslavensku IV, Zagreb 1858, str. 30—35.

2 Sv. Jeronim je od XIV st. bio smatran tvorcem glagoljskog pisma, a time i začetnikom naše najstarije književnosti.

rulić je pretačući svoje suvremene misli u biblijsku odoru upotrijebio u »Juditi« i biblijski onomastikon, pa se ni u njega Zoranić nije mogao ugledati pri davanju imena svojim licima. U Dubrovniku je krajem XV i na početku XVI st. bujala petrarkistička poezija. Uz nju se nalaze i prve pastoralne ekloge, prevedene ili izvorno dubrovačke. I pjesme i pastirske igre, koje će se tamo tokom XVI st. pisati, zadržavat će i tradicionalne oblike, ali i imati postepen put razvoja i preobrazbe. U svakom slučaju taj je put kontinuiran i lako uočljiv. U Ranjininu Dubrovačkom kanconijeru sačuvala se tzv. pirna drama, prijevod djelca Antonija Ricca.[3] U njoj su imena lica zadržana u onom obliku u kojem su zapisana u originalu. Tamo dolaze Pallas, Juno, Apollo, Venus, Cupido, Amante, Amata i Jupiter.[4] U dijalogiziranoj pastirskoj eklogi Džore Držića »Radmio i Ljubmir« dolaze ta dva lica: zaljubljeni *Ljubmir* i prijatelj mu *Radmio.* To Džorino djelce prvi je naš do sada poznati dramski tekst svjetovnog sadržaja, a Ljubmir i Radmio prva lica s našim imenima u našoj književnosti. Ona će postati konvencionalna imena dubrovačke pastorale,[5] pa će se naći u komediji Nikole Nalješkovića, »Tireni« Marina Držića, »Filidi« Antuna Sasina, Zlatarićevu prijevodu Tassova »Aminte« i Lukarićevu prijevodu Guarinijeva »Pastor fido«, a donijet će ih po već čvrstoj tradiciji i Gundulić u svojoj »Proserpini ugrabljenoj« i »Dubravci«.

Tradicionalnost se ogleda i u imenima talijanskih arkadijskih »pastira«, pa su npr. mnogobrojni Aminte beznačajnih talijanskih pastirskih igara, koje su se počele pisati još u XV st.,[6] našli svog najizrazitijeg predstavnika u Tassovu »Aminti«, u kojem se djelu ponavljaju i imena pastira iz Sannazarove »Arkadije« Ergasto, Elpino i Tirsi.

U Dubrovniku je do vremena u koje je pisao Zoranić nastala od dosad poznatih djela s tematikom o pastirima samo već navedena ekloga Dž. Držića »Radmio i Ljubmir«. Zatim su prije Zoranićeva stvaranja »Planina« mogli nastati i Vetranovićevi »pastirski prizori«, ali u njima dolaze samo bezimene vile i satiri.[7] Nalješkovićeve komedije s pastirskim prizorima također dolaze samo s naznakom lica kao *vila, pastijer, satir, mladić,* osim jedne u kojoj su lica Radat, zatravljen od vile, i prijatelj mu Ljubmir.[8] U njegove tri komedije u kojima već dolaze elementi lokalnog kolorita imena su tipična za dubrovačke društvene slojeve: *Maruša, Milica, Vesela* za djevojke pomoćnice u kući, a *Đivo, Maro, Frano* za mlade Dubrovčane. Kako su Nalješkovićeve komedije vjerojatno nastajale poslije Zoranićeva pisanja (za jednu se zna da je prikazana na

3 Vidi o Riccovu autorstvu u Rešetarovu uvodu VII knjizi Starih pisaca hrvatskih, LXXXIII; F. Švelec, Komički teatar Marina Držića, Zagreb 1968, str. 39.

4 Stari pisci hrvatski II, drugo izd., Zagreb 1937, str. 508.

5 Ne znajući za to djelo, koje je tek pred nekoliko godina pronađeno i 1966. god. objavljeno, P. Skok je mislio da se ime Ljubmir prvi put javlja u komediji Nikole Nalješkovića. Vidi P. Skok, Imena pastira u dubrovačkoj pastorali, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. II, Beograd 1922, str. 141, 142.

6 Jedna je takva, vidjeli smo, prevedena i kod nas.

7 A. Đamić, Dva pastirska dramska prizora M. Vetranovića, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 29, Zagreb 1968, str. 191—229.

8 Stari pisci hrvatski, knj. V, Zagreb 1873

piru 1541. god.), to su Zoraniću, ako je poznavao dubrovačko književno stvaranje (a poznata ribarska ekloga Hvaranina Hektorovića nastaje poslije pisanja »Planina«), bila na raspolaganju za prihvatanje, u smislu neke dalmatinske književne tradicije, samo dva imena: *Radmio* i *Ljubmir* iz djela Džore Držića. *Radmio* se u »Planinama« ne javlja, a ni *Ljubmir* u tome obliku. Zoranić, naime, jednome pastiru daje ime *Ljubmil.* Da li je ono dato prema imenu Ljubmir što ga je upotrijebio Džore, samo s preinakom onoga *-mir* u *-mil,* ne može se znati, pa se po tome ne može suditi ni o Zoranićevu poznavanju njegova pjesničkog stvaranja. Ako se i ugledao u Džorina Ljubmira pri davanju imena svom Ljubmilu, Zoranić se našao u prilici i potrebi da mnogim pastirima i drugim licima u svome pastirskom romanu sam odredi imena.

Poznavajući svu široku književnu kulturu Zoranićevu i njegovu primjenu toga svog znanja u »Planinama«, a isto tako i književne principe renesansne književnosti, po kojima je oslanjanje na renomirane pjesnike prijašnjih vremena bilo teoretska zasada, i Zoraniću treba poticaj za davanje imena njegovim licima tražiti kod jednoga ili više književnika-uzora što se ogledaju u njegovu djelu. Reklo bi se da je osnovni način preuzeo od Boccaccija, koji u uvodu »Decamerona« govori da će licima dati prikladna imena »koja će potpuno ili djelomično odgovarati njihovoj naravi«.[9] Sama Boccacciova simbolička imena su dosta jednostrana, pa se Zoranić nije mogao direktno u njih ugledati za svoje potrebe. (Još pod grčkim utjecajem, tamo dolazi ime Dioneo — zaljubljenik, Filostrato — slomljen od ljubavi, Pamfilo — ljubavnik, Elisa — djevica, Emilia — umiljata, Filometa — ljubljena, Lauretta — lovorka, Neifile — zaljubljena). Nešto više se Zoranić mogao direktno koristiti Sannazarovim imenima u »Arkadiji«. Odatle je dobio ime pastir *Jasnik* kao calque linguistique od imena *Sincero,* a naše ime *Draško* možda je došlo u sklop »Planina« ugledanjem u Sannazarova *Carina.* Manje je vjerojatno da je Zoranićev *Slavgor* dobio ime prema *Montanu* talijanskog pisca.[10] To bi bila sva mogućnost usporedbe sa Sannazarovim imenima, jer druga imena u »Arkadiji« ili nisu simbolička ili ih Zoranić nije iskoristio (npr. ime *Selvaggio,* koje poslije koristi Gundulić za svoga *Divjaka).* Zato mislim da osnovu za razumijevanje izbora imena u »Planinama« treba tražiti u onome Boccacciovu načinu davanja imena prema naravi ili osobinama pojedinog lica, ali je treba tražiti i u još nekim običajima renesansnih pisaca, kao što je onaj stvaranja imena prema bilju.[11] Svemu tome treba dodati Zoranićevu potrebu da se i preko imena »pastira« stvori pastirski ugođaj, a još i više da ta imena budu izraz njegove želje da proslavi ne samo naše krajeve nego i našeg čovjeka u njemu, s njegovim psihofizičkim osobinama. Uloga imena je, prema tome, mnogovrsna i složena.

Zoranić je u našem narodnom antroponimijskom fondu mogao naći mnogo više mogućnosti za izricanje tih raznovrsnih namjena koje su trebala da imaju imena negoli su ih mogli naći talijanski

9 Giovanni Boccaccio, Dekameron, Zagreb 1961, str. 19.

10 Skok ga, naime, n. d., str. 140, bilj. 1, smatra kalkom prema tome imenu.

11 P. Skok, n. d., str. 144.

renesansni pisci među talijanskim izvornim imenima. Zato su imena koja u njihovim djelima imaju izvjesnu simboliku mahom izmišljena, a imena sekundarnih lica uzeta su iz života, ali u sebi ne nose simboliku.

Što je Zoranić odabrao u našem jezičnom i onomastičkom krugu, pogledajmo prema imenima njegovih pastira. Donosimo ih onim redom kako su zapisana na početku »Planina«, uz dodatak još tri koja tamo nisu zapisana:

Bornik	Rajko
Vlade	Svitko
Sladmil	Medar
Zvonko	Repelja
Plinko	Valjko
Zoran	Miroj
Jasnik	Sidmoj
Sipko	Mirbolj
Zelenko	Slavgor
Jerslav	Gostmil
Ljubmil	Dvorko
Slavko	Vilslav
Pojmil	Cilmir
Grapko	Rosjak
Sladoj	Srićko
Dragoljub	Draško
Darbolj, Dubjak, Sidjak	

Opći i prvi utisak jest da imamo pred sobom naša narodna imena. Međutim, nešto pažljivijim razmatranjem uočavamo da je tu pravih narodnih imena manje od polovice. Takva su *Vlade, Zvonko, Zoran, Slavko, Sladoj*, a možda i *Miroj* (jer je potvrđeno kao Miroje), *Rajko, Srićko, Draško.* Još neka, uz izvjesnu Zoranićevu izmjenu, mogu se uvrstiti u naša narodna imena. Tako ime *Jerslav* ima svoju davnu potvrdu u imenu *Jeroslav* u jednom primjeru iz XI i jednom iz XIII st.[12] Zatim, Zoranićev *Gostmil* nije nijednom potvrđen u našoj antroponimiji, osim kod jednog pisca iz XVII st. i jednog iz XVIII st. u obliku *Gostumil,* ali se na više strana susreće ime *Miligost* ili *Milgost,* pa se tako naziva i jedna ninska i jedna zadarska plemićka obitelj u XIII st., a potekle su najvjerojatnije od istih predaka. Ime *Ljubmil* nije drugdje potvrđeno, nego u narodu postoji ime Ljubmir ili Ljubomir. Zoranićevo ime *Medar* potvrđeno je kao prezime pa je moglo kao nadimak živjeti i u Zoranićevo vrijeme. Uz ime *Zelenko* treba reći da se u Zadru početkom XVI stoljeća nalazi prezime *Zelenković,* nastalo vjerojatno prema nadimku.[13] Ostala imena pastira u »Planinama« ne javljaju se kao narodna imena. Uz neka od njih u Rječniku Jugoslavenske akademije stoji zapisano da ih je izmislio Zoranić.

[12] Godine 1090. Branico et Vekemiro et *Jeroslavo,* Rački, Dok., str. 152; godine 1259. Ivan, filius *Jerozlai,* Mon. ep. zagr., Tkalčić 1, 144. Vidi Akademijin Rječnik, pod Jeroslav.

[13] Simon Zelenković iz Miljačića 1509; Matej Zelenković prodaje zemlju »in Valle de Maestro« u blizini Zadra 1501. Vidi S. Gunjača, Reporterium actuum domini Antonii de Zandonatis, olim publici et iurati notarii Iadre, Starine 42, Zagreb 1949, str. 299, 306.

I doista, Zoranić je ta imena složio s namjerom da bi im dao sasvim određen sadržaj, odnosno da bi u imenu dao koju od osobina pojedinog pastira kako ga je on, Zoranić, zamislio i želio da iskaže. Tako su nastala imena *Bornik* (svakako s aluzijom na borbena mladića), *Sladmil* (sladak i mio), *Plinko* (možda onaj koji nas plijeni, u značenju »osvaja«), *Jasnik* (i prema Sannazarovu Sinceru i prema Zoranićevoj potrebi da iskaže njegovu jasnoću izražaja i misli), *Sipko* (najvjerojatnije prema tjelesnoj mani, odnosno osobini koja je posljedica oboljenja; i danas se u narodu kaže *sipa* za astmu), *Pojmil* (ima mio poj), *Repelja* (nadimak zbog koje osobine; usporedi *Debelja* kod Hektorovića), *Sidmoj* (valjda u značenju »sijedi moj«, jer je riječ o ocu jednoga pastira), *Slavgor* (koji slavi gore; Zoranić mu doista namjenjuje najupečatljivije rečenice i stihove o našim poljima i gorama, o gradovima i selima, o cijeloj našoj »bašćini«), *Dvorko* (koji je dvoran, udvoran), *Vilslav* (koji slavi vile, a on ih u »Planinama« doista i slavi), *Cilmir* (vjerojatno sa značenjem »cio miran, sabran«. Ime je dato licu koje u Zoranićevoj viziji vrši obredni čin na grobu biskupa Divnića), *Valjko* (možda predočuje debela čovjeka, koji se »valja« dok hoda). Iz imena *Darbolj* i *Mirbolj* ne može se baš pravo shvatiti koje je osobine Zoranić želio dati tim licima, iako uočavamo njihove sastavne dijelove: dar bolji, mir bolji. *Zelenko* označava veoma mlada pastira (on izgovara stihove: »Kô čudo da mene priprosta i mlada te časti blažene i lipost obvlada«). Imena *Grapko* i *Dubjak* dug su renesansnom običaju da se nadijevaju imena prema bilju, a i bogatoj prisutnosti grabova i dubova u zadarskom kraju u Zoranićevo vrijeme, pa i danas. Imena *Rosjak* i *Svitko* nose u sebi slike rosnih travnjaka i plandišća i osvit zore u planinama. Sama imena Zoranićevih predaka *Zoran* i *Zorica,* koja on obimno koristi u svome djelu, pa i sam sebe naziva Zoranom, nose u sebi dvostruku simboliku: duhovnog buđenja i istinske zore, što se oboje uklapa u glavnu misao, sadržaj i svijet tog našeg pastirskog romana.

Ono po čemu se sva Zoranićeva imena doimlju kao naša narodna imena jest to da ih je on većim dijelom slagao od dijelova i nastavaka pravih narodnih imena. Prema imenima Zvonko, Srićko, Draško, sa hipokorističkim nastavkom *-ko,* on je izveo imena Plinko, Sipko, Zelenko, Grapko, Svitko, Valjko, Dvorko. Prema našim dvočlanim imenima s drugim dijelom *-slav* složio je ime Vilslav. Ona s drugim dijelom *-mir* bila su mu podloga za ime Cilmir. Neka od njih i nemaju podloge u narodnoj antroponimijskoj tvorbi. Takva su ona s drugim dijelom *-bolj* (Darbolj, Mirbolj) ili *-gor* (Slavgor). Nekoliko je imena Zoranić složio s drugim dijelom *-mil* (Sladmil, Ljubmil, Gostmil), pa kako ona izvrsno izražavaju pastirski ugođaj, moglo bi se misliti da je Zoranić iz te potrebe rado slagao takva imena, a da nije za to imao dovoljne podloge u domaćim imenima. Međutim, u vrijeme piščeva djetinjstva nalazimo u zadarskom kraju relativno čestu upotrebu imena na *-mil:* Radmil (1510), Dražmil (1508), prezime Dražmilić (1512), Stojmilović (1511), Bogmilović (1508).[14]

[14] Isti, str. 286, 288, 289, 343.

Prema potvrđenim narodnim imenima Radmil, Dražmil, Stojmil, Bogmil i sl. upravo u zadarskom kraju možemo protumačiti još jednu osobinu Zoranićevih imena: izostavljanje krajnjeg samoglasnika u prvom dijelu složenog imena. Takva su njegova imena na *-mil*, koja tu osobinu duguju pravim narodnim imenima Zoranićeva kraja, a takva su i druga dvosložna imena što ih je on sam složio. I ime Cilmir ima svoju tvorbenu podlogu u potvrđenom zadarskom imenu Vukmir (Grgur Vukmirović iz Cerodola, 1512).[15] Ostala složena imena bez vokala u sredini formirao je Zoranić analogijom prema onima koja za to imaju podlogu u narodnoj antroponimiji (Vilslav, Darbolj, Mirbolj, Slavgor, Sidmoj).

Petar Skok je mislio da se u obliku *Ljubmir* mjesto *Ljubomir* u dubrovačkih pisaca radi o pastoralnom prekrajanju narodnog imena. Pri tome kaže da »je značajno da bez ovoga *o* kuje i Zoranić sva svoja pastoralna imena«.[16] Pišući o Marinu Držiću prof. Švelec se pita jesu li imena *Radmio* i *Ljubmir* kalkovi talijanskih Carinâ i Amintâ ili su živjela u narodu.[17] Sada, poslije ispitivanja Zoranićevih pastirskih imena i njihove narodne osnove, znamo da su dvočlana imena bez vokala u sredini (nije to samo vokal *o* nego i *i*) živjela u zadarskom kraju u doba pisanja pastoralne poezije, pa su ona vjerojatno egzistirala i u Dubrovniku i drugdje u Dalmaciji. Prema tome, takva imena nisu ni pastoralno prekrajanje narodnih imena ni kalkovi prema talijanskim pastirskim imenima, nego piscima suvremena narodna imena. To što su i Dubrovčani i Zoranić odabrali upravo takve oblike narodnih dvočlanih imena bez vokala u sredini, a ne oblike s vokalom, koji su također živjeli u njihovim sredinama (u Zadru je na početku stoljeća zabilježeno *Radobudić, Milobogović*[18]) govori u prilog njihovu pjesničkom odabiranju među jezičkim, a u ovom slučaju među antroponimijskim mogućnostima. Dvočlana imena bez srednjeg vokala, iako veoma bogata sadržajem, jer su prave sintagme, imaju kratku, zbijenu formu. Sastavljena su samo od dva sloga (ili od tri tamo gdje je već bilo vokalizirano krajnje *l:* Radmio), a ona sa srednjim vokalom bila su, naravno, za jedan slog duža. Pisci su, prema tome, birali pjesnički izražajnije i korisnije oblike, što je naročito dolazilo do izražaja u stihu. Potrebu upravo za tim kraćim oblikom imena lako ćemo uočiti iz jednog primjera u pjesmi Marina Držića. Pjesma nosi naslov »Tužba *Ljubimira* od komedije *Tirene*«,[19] a u stihovima on kaže:

»o vi sve živine, žalite boga dil
Ljubmira, ki gine cić lijepe svoje vil«

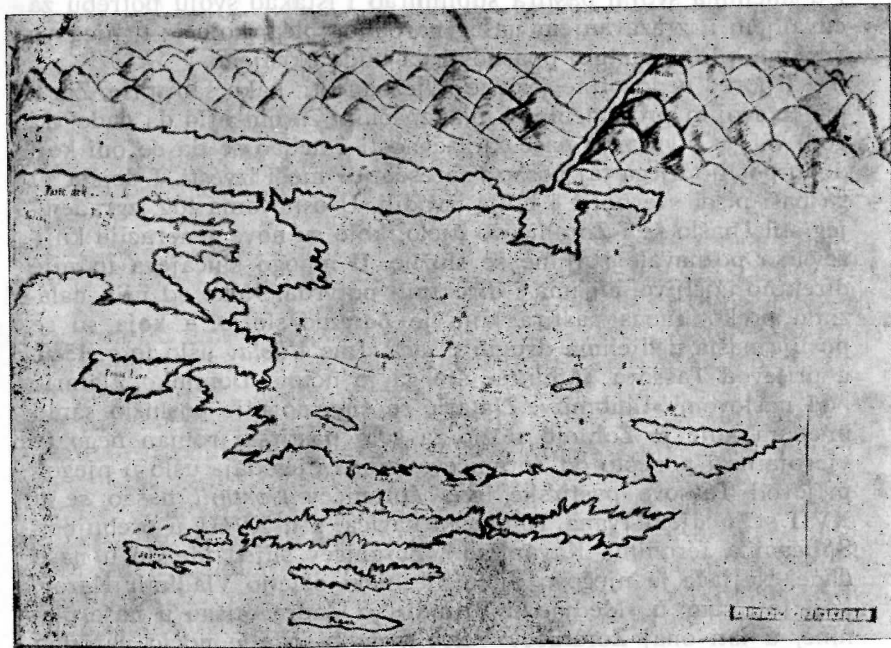
Ovdje očito ne bi mogao stajati oblik *Ljubimira,* jer je za jedan slog duži. Radi kratkoće i izražajnosti je, dakle, i Zoranić ne samo posezao za narodnim dvočlanim imenima bez srednjeg vokala nego prema njima i nova stvarao (Sladmil, Pojmil, Sidmoj, Cilmir), eliminirajući radi te iste potrebe za sažetijom formom i krajnje vokale gdje bi u tim njegovim novim tvorbama bili trebali da dođu (Darbolj, Mirbolj, Slavgor).

[15] Isti, str. 291.
[16] P. Skok, n. d., str. 140, bilj. 1.
[17] F. Švelec, n. d., str. 40.
[18] S. Gunjača, n. d., str. 286, 288.
[19] Stari pisci hrvatski VII, Zagreb 1875, str. 19, 20.

Za opću ideju Zoranićeva djela nije toliko važno to da li je on svojim pastirima dao dulje ili kraće oblike narodnih imena nego to što je on za njih odabrao narodna imena. Riječ *odabrao* je prava riječ za Zoranićev postupak, jer u njegovo vrijeme ni u Zadru ni u okolici, ni igdje na našem jezičnom području nisu živjela samo naša stara, slavenska imena. S primanjem kršćanstva davno su se počela primati i kršćanska imena. Na zadarskom teritoriju je u prvoj dekadi XVI st. od 100 lica samo njih 35 nosilo narodna slavenska imena. Ostala su bila kršćanska u našim govornim oblicima (Juraj, Grgur, Ivan, Stipan itd.).[20] Zoranić je, dakle, i u imenima svojih pastira sublimirao i istakao svoju potrebu za čuvanjem i izražavanjem našeg narodnog bića, koje je u njegovo vrijeme bilo u znatnoj opasnosti da bude okrnjeno.

I pored nedovoljne jezične uvježbanosti, kako sam piše, Zoranić je svojim probuđenim i mladenačkim žarom htio da dade »ki godi dil« u stvaranju naše književnosti i nadao se da će oni koji dođu poslije njega taj posao »narešenije« moći izvesti. I doista su ga naši pisci sve bolje i bolje izvodili. U osnovama tog izgrađenijeg stila našlo se i Zoranićevo djelo, koje su nove generacije književnika poznavale i njime se služile. U mnogo slučajeva to nije direktno uočljivo, ali ima i direktnih potvrda. Neke od njih nalazimo preko imena pastira koja je Zoranić složio, a koja su se poslije našla u djelima drugih pisaca. Ime *Vilslav* ušlo je g. 1580. u prijevod Tassova »Aminte« što ga je učinio Dominko Zlatarić pod naslovom »Ljubmir«. Zlatarić se sigurno nije poslužio samo imenom koje je Zoranić složio za svoj pastirski roman nego je vjerojatno i ponešto od Zoranićeva izraza i ugođaja ušlo u njegov prijevod Tassove pastirske igre. Zoranićev *Gostmil* našao se u XVII st. u djelu Ivana Tomka Mrnavića, a u XVIII u osebujnog Splićanina Jeronima Kavanjina.[21] Zoranićev slijed ide do u naše dane. Najjače je njegovo djelo pjesnički osjetio Vladimir Nazor, koji je i sam, u »Medvjedu Brundi«, iz Zadra otišao u naše planine, u isti onaj Zoranićev Velebit, da bi odatle uočio narodne nevolje, koje su u njegovo doba bile drugačije nego u Zoranićevo, ali bile su — narodne nevolje. Nazor ima čitav ciklus pjesama nadahnutih Zoranićem. Pjesma »U god ljubavi« nastala je pod direktnim utjecajem Zoranićeve pjesme »Pasite drobne travice«. On je osjetio ljepotu Zoranićevih pejzaža pa o njima piše u napisu »Vrulje, tržane, dubje i cvitje Zoranićevih 'Planina'«.[22] U slijedu napretka naše književnosti bio je uvijek prisutan i Zoranić. Stoga u sonetu »Petar Zoranić«[23] posvećenu snažnoj ličnosti u razvitku hrvatske moderne književnosti Gustavu Matošu mladi Tin Ujević zanosno slavi Zoranićevu »jabuku u krilu dekle Vile«, jer je i ona pomogla da »davne netlačene staze sada put su naš proz gizdav perivoj«.

[20] S. Gunjača, n. d.
[21] Vidi Akademijin Rječnik pod Gostumil.
[22] Književni tjednik II, Zagreb 1942, br. 26—27.
[23] Savremenik, br. XI, Zagreb 1910.

Karta jurizdikcije ninskog biskupa iz god. 1593. Zbornik F. de Grassisa, str. 133.

GLAZBENI ELEMENTI U PLANINAMA PETRA ZORANIĆA

LOVRO ŽUPANOVIĆ

Pomalo iluzornim a svakako ne suviše ohrabrujućim čini se na prvi pogled hvatanje ukoštac s istaknutom temom kad se zna da *Planine*, kao specifikum početka hrvatske umjetničke književnosti u ovim krajevima, ne obiluju odviše tečnim književnim izrazom. Nužno neizgrađen pjesnički jezik, uz to i bogat danas teško razumljivim arhaizmima stare hrvatske provenijencije, sasvim sigurno odbija i samu pomisao da bi se u tom moru hrapavosti i nejasnoća mogao naći poticaj za makar i skroman pristup samoj temi. U tome, čini se, leži i razlog da u dosadašnjoj prilično obimnoj literaturi o pjesniku i njegovu sačuvanom stvaralačkom unikatu slično razmatranje nije našlo svoje mjesto. Time je, vidjet će se iz izlaganja, učinjena iako i nehotična — nepravda i Zoraniću i *Planinama* ne samo zato što je on u njima ostavio sasvim jasne miljokaze za opravdano i logično muzikološko razlaganje nego i jer je time sagledavanje njegovih ljudskih i umjetničkih kvaliteta bilo lišeno još jedne komponente koja — u situaciji kad se o pjesniku i njegovu stvaralaštvu ne zna baš mnogo — pridonosi još jedan kamičak u mozaik naših spoznaja o njemu. Miljokazi, doduše, nisu brojni ali su, koliki i kakvi jesu, utoliko dragocjeni jer su — uz ostalo — nastali u prilikama i sredini koja ih u ono vrijeme nije mogla suviše njegovati. Mogu se podijeliti na

a) *osobni pjesnikov prilog istaknutoj temi* i na

b) *njegov odnos prema narodnom glazbenom stvaralaštvu.*

Oni će biti predmet ovog izlaganja, prvog takve vrste u odnosu na pjesnika i njegov opus. U tome mu leže prednosti ali i nedostaci, pa ga zato valja primiti više kao informaciju nego kao do kraja dorečen rad.

*

1. Jedan od dosad najvrsnijih komentatora *Planina*, Vj. Štefanić,[1] u svom studioznom predgovoru sasvim je ispravno ustvrdio

[1] Petar Zoranić, *Planine*, tekst s tumačenjem i rječnikom priredio Vj. Štefanić, Zagreb 1942.

da su od pjesama »što ih je pjesnik stavio u usta svojim pastirima... uvjerljive i žive po inspiraciji, a glatke i lagane po ritmu«[2] sve one kratkog stiha (u VIII, XIII i XIV kapitulu). Da im je još podvukao i apsolutnu muzikalnost stihova te da je ukazao na njihovu tematsku i umjetničku srodnost s tekstovima madrigala, villanella, villota i frottola[3] onoga vremena — bio bi im istaknuo njihovu glavnu značajku. Jer sva ta pastirska kazivanja vlastitih ljubavnih dogodovština i njihovo pjevanje »na promin« to u stvari i jesu. Dovoljno je prisjetiti se, na primjer, stihova Jerslava, Ljubmila, Poljka i Slavka iz VIII kapitula — pjesnički koncentriranih u skladne i dorečene minijature — te dobiti potvrdu za navedenu tvrdnju. A ako se ona možda čini iskonstruirana, onda valja upozoriti na pjesnikove sasvim stvarne najave tih i takvih stihova: one su u najvećem broju slučajeva, i to ne samo u tom kapitulu nego i u ostalima — formulirane kako slijedi:

kap. VI: — *»... tȁko rebȅgu narẽdīv klȅče«*
— *»... prȉja citȁru narẽdīv ...«*
— *»Tad mȁlo pogũdīv i glâs zûkom srẽdīv rȅče:«*
— *»I tȁko pẽti jâ:«*
— *»Da znãte vrh česȁ i čȁ pẽti hoćȕ ...«*
— *»I pogũdīv i glâs zûkom srẽdīv klȉknū:«*
— *»... rȅče i gȕsle jednȅ pojãmši pogũdīv pȍčē:«*

kap. VIII: — *»A õn, kȁko da slȁvićem nanȕkān tȁko pojũć klȅče:«*
— *»Tad narẽdīv se pẽti, brȁt Sladmȉlov Ljubmȉl pȍčē:«*

kap. XIII: — *»... pod zûk svȉrāl drȕgōga drûga prid stȁdom tȁko pȍčē pẽti:«*

kap. XIV: — *»I tȁko pogũdīv Sladôj i vrīmȅ priprȅhtāv pȍčē:«*
— *»Tȁd onȉ kȕpno u gȕsle pogũdīv i zûk s glâsom srẽdīv, Sladmȉl tȁko nâjprī klȉknu:«*
— *»Onȉ sprȁvīv se nâjprī ȍba kȕpno u gȕsle gudũći za pȍslūh mej družȉnōm stȁviti, i nȅ vẽle gũdīv Bôrnīk tȁko pȍčē:«*
— *»Tȁd ȍba dvâ citȁre zûkom narẽdīv i nȅ vẽle pomȉslīv, Râjko ȍči k nȅbu tȉho podvȉgnūv tȁko klȅče:«*

kap. XVI: — *»I tȁko svȁkī svojȅ gȕsle narẽdīv tȉhīm i neuzvȉšenīm glâsom nâjprī tȁko pẽti Slavgôr pȍčē:«*

kap. XVII: — *»... i pâke gȕsle svojȅ tužbȅnīm zûkom srẽdīv ...«*

kap. XXII: — *»Utô Rosjâk gȕsle zûkom narẽdīv ...«*[4]

Može se, dakle, zaključiti da ih je i sam pjesnik shvaćao kao stihove maločas navedenim oblicima. Pri tome nije toliko važno što je i u tome slijedio Sannazara; važnije je što je to radio raznolikije i višestrukije od njega ne samo s obzirom na upotrebu glagola *pjevati* (u svim njemu znanim varijantama) nego i na korištenje instrumenata za pratnju.[5] Oni su pretežno žičani: rebek[6]

[2] Nav. dj., 15.

[3] Višeglasni vokalni glazbeni oblici u XVI stoljeću.

[4] Citirano prema spomenutom Štefanićevu izdanju, a s akcentuacijom dra B. Klaića. — Na ovom mjestu referent ovog izlaganja smatra uputnim upozoriti kako se osim navedenih najava u »Planinama« nalaze i druge, i to obično unutar ovećih proznih cjelina. Od tih — u nastavku ovih bilježaka — on navodi još dvije, a za ostale upućuje na spomenuto Štefanićevo izdanje.

[5] Sannazaro ima 5 vokalnih i 6 vokalno-instrumentalnih navođenja plus zaključni traktat o sampogni (sampogna, zampogna = gajde).

[6] Zoranić ga naziva *rebega.*

i gusle pripadaju obitelji gudača, a citara trzajućim glazbalima, ali ih ima i duhačkih, i to tipično pastirskih: roške[7] i surle.[8] Od njih su za nas najvažnije gusle, naš narodni instrument koji je u *Planinama* našao ne samo svoju višekratnu primjenu nego je i svojim specifičnim zvukom sasvim sigurno utjecao na atmosferu stihova, naročito onih o rasutoj bašćini.[9]

I tako smo došli do uočavanja prvog glazbenog elementa u *Planinama,* prisutnog kako u vanjskoj formi (ritamska i muzikalna faktura stihova) tako i u jasnim pjesnikovim uputama za njihovo reproduciranje vokalnog, vokalno-instrumentalnog pa čak i samo instrumentalnog karaktera.[10] Sve to ukazuje na nesumnjiv Zoranićev afinitet prema određenim kvalitetama tonske umjetnosti, u kojemu je prisutan i određeni stupanj rafiniranosti, i to prvenstveno s obzirom na upotrebu glazbala u odnosu na pojedinu situaciju.

Sve oveće pjesničke cjeline u *Planinama* Štefanić je, međutim, okarakterizirao uglavnom kao »prenatrpane i trome«.[11] Iz njih je, ako ništa drugo, a ono svakako trebao izlučiti monumentalni *Tužbēnī pôj Slavgȍra od rȁsūtē bȁšćīnē,* upravo nabijen dramatikom koja traži svoju nadopunu u tonskoj umjetnosti. Prikladna par excellence za oveću glazbenu formu (oratorij, kantata), ta cjelina je do najnovijeg vremena — kao i ranije apostrofirane minijature — stalno izmicala pozornosti naših skladatelja. Pa i prvi pokušaj — što ga je za pjesnikovu proslavu načinio referent ovog izlaganja — sveo se, iz tehničkih razloga, na manji oblik za mješoviti zbor.[12] A sasvim je sigurno da takvih, za uglazbljivanje prikladnih stihova i u većim cjelinama, ima još u *Planinama:* uz one, ponavljamo, minijature, ta mjesta daju tom djelu ne samo novu dimenziju nego i potvrdu kako je pjesnik svojim stihovima umio i znao do kraja poetski doreći svoj makar često i konvencionalni ali svakako nadahnuti doživljaj te ga — da tako kažemo — već napola uglazbljenog predestinirati za konačnu tonsku dorečenost.

2. Na još jedan, ali neusporedivo uočljiviji i za nas važniji način, Zoranić je pokazao svoj afinitet prema tonskoj umjetnosti. Taj, međutim, nije ostao nepoznat dosadašnjim pjesnikovim proučavateljima, ali se stjecajem okolnosti svodio isključivo na fiksi-

[7] Instrument iz porodice rogova.

[8] Vidi bilj. br. 10.

[9] Valja upozoriti i na to da je Zoranić shvaćao gusle i u značenju violine; u tom smislu vidi i ostale radove sa Savjetovanja. Referentu se čini da je pjesnik osobno davao veće (i istaknutije) značenje našem poimanju tog instrumenta, tj. *guslama.*

[10] *»Tad kupno svi u roške, gusle, surle, rebege i citare udriše, i skupa zvoneći jedan smišan dali umić zuk činjahu i narejen.«* (kap. VIII). Vidi i ulomak pred nastupom Ljubmila u istom kapitulu s tekstom: *»I to govoreći opravismo se oba i van izašadši najdosmo mnozih mladićev spravnih s kitami i cvitjem, s guslami, s citarami i s rebegami i surlami, za pojti svaki svojoj, kako običaj biše, čast prikazati.«*

[11] Nav. dj., 15.

[12] Županović L., *Tužbeni poj od rasute bašćine,* za mješ. zbor, Zadar 1969; prva izvedba 2. X 1969. na Svečanoj akademiji u čast pjesnikovu, u interpretaciji RKUD »Petar Zoranić« i pod ravnanjem K. Berića.

ranje komponente, u ovom slučaju sasvim sekundarne funkcionalnosti.

Radi se, kako se već moglo naslutiti, o pjesnikovu dvokratnom posizanju za melodijom (»zukom«) narodne provenijencije. Ono, na žalost nije učinjeno onako kako je to 19 godina kasnije uradio P. Hektorović u svom »Ribanju i ribarskom prigovaranju«, nego je svedeno na asocijativno upućivanje suvremenika »u zuk« određene narodne pjesme. A kako je »zuk« tih pjesama, čini se, za današnjicu nepovratno propao dok je literarni predložak u jednom sretnom slučaju identificiran[13] a u drugom možda naslućen,[14] logično je da se pozornost proučavatelja morala kretati u literarnom pravcu. A »pjesnik je jamačno htio izraziti želju, da bi se njegove pjesme mogle pjevati po onim poznatim napjevima, a ne da je u čemu imitirao te pjesme jer [. . .] njegove pjesme ne pokazuju narodne inspiracije.«[15] Melodije su mu, dakle, bile važne! Mora da su u njegovo vrijeme bile i neobično poznate, pa i omiljene krugu Zoranićevih potencijalnih čitalaca, kad je on asociranje na njih smatrao sasvim dovoljnim. Možemo samo pretpostaviti njihov karakter, sasvim lepršav i lagan za pastoralno-skercoznu i neobično suptilnu poetsku sliku o ovčicama koje pasu drobnu travicu, a ponešto suzdržan i elegičan za poetsko nadopunjavanje Sladoja i Dragoljuba u XIV kapitulu. U prvom je slučaju melodija bila čak i dvoglasna,[16] što nedvojbeno ukazuje na bogatstvo i raznolikost narodnog melosa u ovom kraju.

Što se tiče metričke usklađenosti prvih stihova narodnih predložaka s prvim stihovima pjesnikovim, Štefanić je naveo da je u slučaju Grapkove pjesme poklapanje sasvim u redu.[17] Ta tvrdnja s glazbene strane, dakle s obzirom na trajanje notnih vrijednosti »zuka« prvog stiha, stoji samo ako dotične stihove akcentuiramo kako slijedi:

[Zoranić] *Pā-sȉ-te drȍ-bnē tra-vȉ-cē*
[narod] *A tī de -vôj-ko šeg-ljȉ-va*[18]

U protivnom slučaju metričnost se neće poklapati, jer se Zoranićevoj shemi 3 + 2 + 3 suprotstavlja narodna 2 + 3 + 3.

Drugi narodni predložak je, međutim, sasvim jasno u metričkoj koliziji s pjesnikovim:

[narod] *Drâzi mi gȍ-ru prõj-dȍ-še*
[Zoranić] *Bȉž-te žȅ-lje lju--vȅ-ne*

---

13 Fancev Fr., *Dosad najstarija poznata hrvatska pučka narodna pjesma*, Zbornik u čast Bogdana Popovića, Beograd 1929.

14 Delorko O. *U potrazi za narodnom romansom kojoj se prvi stih spominje u Zoranićevim Planinama,* Zadarska revija IX, 1960, br. 2, 132—136.

15 Štefanić Vj., nav. dj., 17.

16 *»I jur u put živine zagoneći, pastir jedan, Grabko zvan, pod zuk sviral drugoga druga prid stadom tako poče peti:«*

17 Nav. dj., 114.

18 Akcentuaciju ovog i idućeg primjera izvršio je dr B. Klaić.

Štefanić, navevši kako je »tek Zoranićev stih sedmerac, a onaj narodni osmerac«,[19] objašnjava to metričko neslaganje time što »onaj 'mi' u narodnoj pjesmi treba uzeti samo kao muzički umetak«.[20] Objašnjenje je prihvatljivo, jer se sličnih primjera može u praksi naći i danas. Ali drugo, što ga je dr Klaić izrekao u usmenom razgovoru s referentom ovog izlaganja, kudikamo je zanimljivije, a svodi se na to kako se možda u pjesnikovo vrijeme iza suglasnika *ž* u riječi *Bižte* pisao poluglas (*Bi-žъ-te*), pa je (danas) dvosložna riječ bila u stvari trosložna. Ono je za referenta i logičnije jer on smatra da se Zoranić — sasvim sigurno i glazbeno prilično obrazovan — teško mogao upustiti u to da svojim budućim čitateljima za predložak navede »zuk« u kome bi (odmah na početku) valjalo reducirati jedno metričko, a time i tonsko trajanje, koje se po visini moglo i razlikovati od prethodnog tona. U tom slučaju reduciranje ne bi moglo doći u obzir.[21]

Time što je u svom djelu svjesno slijedio narodnu umjetnost, Zoranić je i na taj način pokazao ne samo svoju povezanost s rodnom grudom nego i još jedan oblik svog rodoljublja. Po tome ovaj drugi glazbeni element u *Planinama* dobiva još veću vrijednost i važnost ne samo s obzirom na pjesnikovu osobenost nego i u odnosu nas prema njemu. I vječna je šteta što on nije poput Hektorovića zapisao bar prvi melodijski stih odabranih narodnih predložaka: time bi ih spasio od propasti, a nama ostavio pouzdan dokaz svoje glazbene obrazovanosti.

Ali je, unatoč tome, očito da ju je morao posjedovati u sasvim određenoj mjeri. Ako se školovao u Zadru, onda ju je mogao steći i u postojećoj gradskoj humanističkoj ustanovi i u glazbenoj svakidašnjici ovog grada koja se — po svemu sudeći — nije razlikovala od one u ostalim gradovima kako uzduž jadranske obale tako i u Evropi. Jer grad koji je najvjerojatnije već u XI stoljeću — dakle na početku razvoja višeglasne glazbe — bio u stanju da pogoduje nastanku dvoglasnog *Sanctusa* i *Benedictusa* (bez obzira da li samo prepisanog ili i stvorenog), sačuvanog u Kartularu samostana Sv. Marije, a godine 1392. dobio i orgulje — morao je na osnovi takve tradicije i usprkos teškoj političkoj i ekonomskoj stvarnosti Zoranićeva vremena imati i intenzivan glazbeni život. Što o njemu nemamo suviše vidljivih dokaza krive su naše povijesne neprilike. A ako se pjesnik školovao u inozemstvu, onda je još jasniji i očitiji izvor njegova glazbenog obrazovanja.

*

Na temelju izloženoga nedvojbeno izlazi da se dosad dokumentirano zapaženim komponentama pjesnikove stvaralačke osobeno-

---

19 Nav. dj., 119.

20 Isto mjesto.

21 Ovo je mišljenje na Savjetovanju izazvalo prilično reagiranje. U tom smislu vidi materijal iz diskusije te odgovor referenta, kao i referate dra Pantića i dra Franičevića.

sti i njene svestranosti s pravom smije dodati i ona glazbene naravi. Domet joj na tom području nije suviše obiman, ali je — očitujući se u dvostrukom obliku, tj. u asociranju na narodni melos te u smislu za oblikovanje zaokruženih pjesničkih cjelina što upravo traže glazbenu nadopunu — u svakom slučaju značajan. Ovo naročito dolazi do izražaja jer se nalazi na samom početku hrvatskog umjetničkog stvaralaštva, u prvom redu književnog, u ovim krajevima. Time dobiva na izuzetnosti: prvi hrvatski roman, pisan s jasnim umjetničkim pretenzijama, nije lišen vrednota i značajki što su povezane s tonskom umjetnošću. U tome leži i još jedna, i to ne mala, njegova kvaliteta, a time i još jedan razlog našeg poštovanja prema prvaku hrvatske pisane riječi u ovom drevnom hrvatskom gradu.

PRILOZI

ZORANIĆEVE DEŽELJE NA JEDNOJ SUVREMENOJ KARTI

Nove spoznaje o Zemlji potkraj XV st. i opći napredak znanosti u doba renesanse pogodovali su naglom razvoju kartografije. Dok su tokom kasnijih stoljeća srednjega vijeka izrađivane samo nautičke karte, počinju se u to doba izrađivati i karte kopnenih područja, a nove grafičke tehnike otiskivanja, drvorez i bakrorez, omogućavale su bržu i jeftiniju, a po tome i veću proizvodnju. Tako su se kartografi zainteresirali i za naše krajeve. U trećem deceniju XVI st. Mlečanin *Mateo Pagano* izdao je jednu kartu dijela Hrvatske od Plješivice do Šibenika. Izrađena je u tehnici drvoreza, koju je taj kartograf isključivo upotrebljavao. Unikalni primjerak te karte čuva se u Nizozemskoj, u sveučilišnoj biblioteci grada Leidena. Prvi ju je objavio R. Almagià god. 1935. Upozorio je da je to najstarija i za one prilike najpreciznija karta dalmatinskog kopna, ukazao je na mnoge zanimljive detalje, ali kako nije poznavao pobliže ni naše krajeve ni našu povijest, nije ju znao ni tačno datirati ni ocijeniti njezinu pravu vrijednost.[1] Almagijina publikacija ostala je nepoznata našim autorima, tako da se u našoj literaturi, kad je riječ o najstarijim prikazima naših primorskih krajeva, iznose karte iz tzv. Camotijeva atlasa (god. 1571)[2] ili čak one koje je izdao Coronelli potkraj XVII st.[3] Zbog toga sam odlučio da Paganovu kartu ovom prilikom iznesem pred našu javnost, u prvom redu pred historičare i geografe, koji će me, vjerujem, upotpuniti. Na njoj, koja je nastala u doba Zoranićeve mladosti, uoči godine kad je Zoranić složio svoje »Planine« nalaze se upravo oni krajevi koje je on glorificirao, tačno bi se podudarala s kartom njegova zamišljenog putovanja, tako da nas dovodi na pomisao da je i Zoranić raspolagao s takvom ili sličnom kartom kad je svoje putovanje koncipirao.

Karta ima dimenzije 51,5 x 37 cm, koje omeđuje umjesto okvira dosta široka crna crta. Na gornjem rubu nacrtana je dugačka vrpca koja se savija i na njoj natpis kapitalom TVTO EL CÓTADO. DI . ZARA — E SEBENICHO —, a dolje desno, ne sasvim do ugla nalazi se mala tablica

1 R. Almagià, Su un'antica carta della Dalmazia, Archivio storico per la Dalmazia A. XIV, f. 83, str. 533—535.

2 Isole famose, porti, fortezze, e terre marittime sottoposte alla Ser. ma Sig. ria di Venetia, ed altri Principi Christiani et al Sig. or Turco nouamente poste in luce, In Venetia alla libraria del Segno di S. Marco.

3 Coronelli Marco Vincenzo, Mari, golfi, isole, spiaggie, porti, città, fortezze ed altri luoghi dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia, Venezia 1678—1708.

s trapezastim ukrasima sa strana (tabula ansata). Na njoj je natpis goticom: *Stampato In vene / tia p(er) mateo paga / no al,* gdje su po svjedočanstvu Almagije izradirane riječi *segno dela fede.* Ispod natpisa vidimo dvije stisnute ruke — znak vjere (segno della fede), desno je nacrtano sidro sa tri kuke i slovom S zapletenim oko drška. Crtež karte odaje kvalitetnu tehniku drvoreza, sigurnu ruku i očite likovne vrijednosti.

Karta je orijentirana prema položaju naše obale, tako da je sjeveroistok gore. Teritorij koji ona zahvaća omeđen je lijevo linijom koja se proteže od sredine otoka Molata preko ulaza u zaliv otoka Paga do Bunića, tako da obuhvaća Ličku Ostrovicu. Desno je omeđen linijom koja počinje jugoistočno od Šibenika, a završava poviše Vrlike, tako da su obuhvaćeni Drniš i Vrlika; gornji rub teče linijom od Plješivice do Strmice poviše Knina, a donji teče s donje strane otoka Ugljana i Pašmana, tako da otok Iž nije prikazan. Unutar tog okvira prikazani su Krbava, Lika, porječja Zrmanje i Krke i veliki zadarsko-ninski poluotok. Po običaju ondašnjih kartografa brda i gradovi na uzvisinama su crtani u pogledu, a veći gradovi u ptičjoj perspektivi. Ima dosta skupina stabala koje označavaju šume, a označeni su i brojni putovi. Po moru plove brodovi različitog oblika, a na rijeci Krki i Novigradskom moru male lađice. Na kninskom polju zapažamo i dva konjanika. Kuće po selima dane su šablonski, isto tako se često javlja kao oznaka za crkvu trobrodna građevina. Gradovi, međutim, iako su crtani shematski, razlikuju se međusobno i svaki ima svoj određeni lik. Karta obiluje legendama. Pojedina područja označena su natpisima u kapitali: CORBAVIA, LICHA, MORLACHA (područje Velebita), BANADEGO (Bukovica). Ostale legende pisane su goticom, odnose se na brda i naselja, dok rijeke, osim Butišnice, nemaju imena. Ima dosta općih oznaka za šume — *Boschi,* sela — *uile,* mlinove — *molini,* kamenjar — *pedrosi.* Toponimi su, dakako, netačno doneseni, prvo zbog teškoća koje hrvatski nazivi predstavljaju za romansku grafiju, a drugo što su kod izrade drvoreza nastale greške, npr. prilikom prenošenja nekog naziva, tako da se ponegdje *u* zamijenilo s *n,* ili npr. kod rezanja, kad se neko *l* pretvorilo u *t.*

Analizirat ćemo pojedina područja. Lijevu gornju površinu zahvaća Krbava. Gore je omeđena najprije većom skupinom stabala s oznakom *Boscho grande,* pa nizom strmih brda između kojih su šume. Prvo brdo na lijevo ima legendu *Monte plisiua* (Plješivica), a desno između brda na manjoj uzvisini stoji mali grad *Lapaz.* Sredinom Krbavskog polja *(Căpagna di cerbauia)* teče rijeka a pored njega na brdima stoje gradovi, lijevo na rubu karte *Bunic,* na desnoj polovini *Vdiuigne* (Udbina) i još dalje *Numic* (Nunić). Granicu prema Lici označava ravan red od 12 gradova na brežuljcima: *Ostnauza* (Ostrovica) *cebisic, Rebac, perogeuic, Barleta, Mogorouic, Sliumic, Zelia, Nouazoic Iurasauic, Buxic, Xagon.* Nešto podalje nalazi se *gradac* (Gračac). Ostrovica je od njih najveća, označeno je i njezino podgrađe. Nacrtana je rijeka Lika s dva pritoka. Ušće joj je u špilji, čime je jasno označen karakter ponornice. S gornje njezine strane vidimo grad *Belai* na samoj obali *R.bnig* gdje se nalazi i most, zatim *Medac nouac* i *Sir.* S donje strane rijeke nalazi se *Noui, pocitel, cuiac* (?), *medac, debertac nouac, S. Zuane* (crkva sv. Ivana na Velebitu, — označena kao trobrodna crkva sa zvonikom) *Raduc, Slouigne* (Lovinac?), *Luchanaz* (treba *Luchauaz).* Desno na granici Like označena su dva toponima: *pustopolige* (Pustopolje) i *Ciruerticha* (Cerovci?). U Podvelebitskom primorju vidimo Karlobag sasvim na lijevom rubu karte označen starim nazivom *Scixa* (Scrixa). Desno prema ušću Zrmanje vidimo grupu kuća i jednu crkvu, što bi odgovaralo Starigradu i Selinama. Označena je uz more Večka kula s oznakom *ueza.*

Prateći tok rijeke Zrmanje primijetit ćemo na rubu Krbave legendu *popine* (Velika i mala Popina) zatim na izvoru Zrmanje grad *Rachouac* (Rakovnik) zatim nizvodno *Xuonigrat, Clegouic* (Keglevića gradina), *Druignati* (Ervenik?), *Xegar, Bilisane* i *Obroazo,* u unutrašnjosti bliže Erveniku *Biline* (gradina u Bjelini), a niže, bliže Obrovcu *Xelengrat.* Do samog ušća označen je manji grad *crenaci* (možda današnja gradina Pržunac). Novigradskim morem dominira *Noui Grad,* a na moru stoji oznaka *Qua se pesca le ostrege.* Ispod Novigrada označena je kula s

Leiden, Sveučilišna biblioteka, Karta Like i Sjeverne Dalmacije M. Pagana

natpisom *sci. libero*. Na lijevo uz obalu vidi se skupina kuća, koja odgovara Posedarju, a na otočiću ispred naselja vidi se mala zgrada, bez sumnje crkvica sv. Duha. Karinsko more nije odvojeno od Novigradskog, pa se na obali desno vidi crkvica sa zvonikom uz koju piše *frati* (karinski franjevački samostan). Desno se na brijegu diže grad *Carin*. Na poluotoku između Velebitskog kanala i Novigradskog mora vidimo grad s oznakom *Sliuniza* (današnji Vinjerac), koji se nalazi nasuprot spomenutoj Večkoj kuli. Na lijevo od Slivnice nalaze se *pedrosi*, kamenita obala ogoljena velebitskom burom. Na njoj se nalazi *Rarano* (Ražanac), a njemu nasuprot otočići, *scolii*. Na otoku Pagu vidi se grad *Pago* i *saline* (soline). Označeni su još *ulasigi* (Vlašić) i *puoglia* (Povljana). Nasuprot Pagu čitamo toponim *Iuba* (Ljubač), gdje začudo nije označen grad. Na poluotoku Zečevu nacrtana je trobrodna crkva ali bez oznake imena. Nin *(Nona)* ima svoju karakterističnu formu. Primjećuje se most koji vodi na Donja vrata. Otok Vir na kome vidimo neku tvrđavu i crkvu na brežuljku s nazivom *pontadura* kao da je još spojen s kopnom. Na prevlaci čitamo *biuilaqua* dok je današnje selo Privlaka označeno tek dvjema kućama. Na položaju Petrčana označen je poluotok i na njemu naziv *diuescha*. Mislim da je to pogrešno locirana oznaka za Dinjišku na Pagu i trebalo bi *dinischa*.

Od zadarskih otoka prikazani su samo neki. U lijevom donjem uglu vidimo jedan manji i na samom okviru oznaku *zapontello*. Drugi do njega još je manji, a ima oznaku *melada*. Zapuntel i Molat nalaze se na istom otoku. Pagano je i ovdje pogriješio. Otok Ugljan ima oznaku *Isola de Zara*. Na mjestu sela Ugljana vidimo tri kuće i na brijegu trobrodnu crkvu bez naziva. Na vrhu po sredini otoka nalazi se tvrđava *S. michel*. Na Ošljaku se nalazi jedna kuća. U produžetku Ugljana leži Pašman bez kuća i bez ikakve oznake. Nalijevo od Zadra na obali nacrtana je mala tvrđava s općom oznakom *uile* što bi odgovaralo utvrđenoj crkvi sv. Bartula zapadno od Dikla. Na Puntamiki vidimo više kuća, a u zadarskoj luci dvije kuće s natpisom *S. m. detoliue*, u stvari »S. Maria dell'olive« (crkva i eremitaža Gospe među maslinama iza Brodarice). Grad Zadar *(Zara)* nacrtan je relativno tačno sa svim karakteristikama njegova izgleda u srednjem vijeku. Ističe se kaštel na ulazu u luku, koji je od grada odijeljen obrambenim kanalom. Gradski zid prema luci je ravan, dok je s jugozapada prema zadarskom kanalu linija zida izlomljena. Poluotok presijeca gradski zid s kopnenim vratima pred kojima je »revelin«. Pored njih je visoka kula koja se do danas sačuvala (pogrešno nazivana »bablja«). Ispred tog zida nalazi se predgrađe Varoš opasano također zidom, i to prema luci izlomljenog pravca, a prema kopnu ravnog. Sa strane Zadarskog kanala nema zida. Oblik tog pojasa poznajemo inače po starim nacrtima.[4] Usred kuća predgrađa nacrtana je trobrodna crkva s oznakom *S M* vjerojatno »San Martino«, poznata crkva i hospicij u Varošu. Izvan zida vidimo još jednu trobrodnu crkvu, vjerojatno crkvu sv. Duha ili Lazara koja je pripadala leprozoriju, i nekoliko kuća. Na otočiću ispred današnjih Arbanasa nacrtana je crkva sv. Klementa. Dalje na obali vidimo uvalu Sukošana usred koje na otočiću postoji jedna zgrada — ljetnikovac zadarskih nadbiskupa. Natpis: *S. Casan*. Dalje vidimo Turanj karakterističnog oblika s oznakom *Toreta* i na manjem poluotoku opasan zidom Biograd *(Zara uechia)*. Dalje u jednoj uvali čitamo *pago sciat* (Pakoštane).

Zaleđe Zadra obiluje šumom, selima i pojedinačnim crkvama na brežuljcima. Dva potoka teku prema Paškom kanalu. Na njima su mlinovi. Bokanjačko blato se naziva *lago de nonā* i pogrešno je povezano s ninskom lagunom. Sjeveroistočno od Zadra nalazi se grad *picgari* koji bi vjerojatno odgovarao tvrđavi Poličnik. Zemunik je također tvrđava s oznakom *Xemonigo*. Istočno od Zemunika vidi se Nadinsko blato, *lago de nadin*, a nad njim na visokom brdu grad *nadin*. Lijevo od njega je porušena kula *Stosina* (dan. Stošija), a desno *Corlaouic* (Korlat). Desno od jezera vidimo Polaču *(polaca)* i *monte petrin (Petrim)*. Poviše Turnja nalazi se kula *uereuo* (Vrčevo), a nad Pakoštanima *Lago de la urana*

---

4 I. Petricioli, Novi rezultati u istraživanju zadarskih srednjovjekovnih fortifikacija, »Diadora« sv. 3, Zadar 1965, str. 172 i 173.

(Vransko jezero). Vrana *(Laurana)* prikazana je kao veći grad na brdu opasan obrambenim kanalom koji crpe vodu iz jezera. Desno od njega oznaka *monte bago* (V. Bak) i *monte negro* (Crni Vrh). Desno od Vrane prema Krki ima veći broj gradova. Najbliži je *porusic* (Perušić). Slijedi crkva opasana obrambenim zidom i nazivom *martino* (sv. Martin u Lepurima) do nje tvrđavica s oznakom *souia*, a do nje druga s oznakom *polaza* (Morpolača). Nad njima grad *Cosole* (Kožlovac), zatim *missinouic* i *Ostrouiza*. Niže od Morpolače nacrtana je tvrđava *Rachinza* te *uelin* (lokalitet u Stankovcima).

Primorje pred ulazom u šibenski zaljev pokriveno je također razbacanim kućama. Ističe se crkva na brijegu (Tribunj?) i lukovi poput nekog akvedukta na položaju Vodica. Jedan otočić ima tri kuće (Prvić ili Zlarin). Još manji otočić s kućom pred samim ulazom u šibenski zaliv označava samostan sv. Nikole gdje je kasnije sagrađena tvrđava. Nema topografskih naziva. Na uskim vratima zaliva označene su dvije

Grad Zadar na Paganovoj karti

tvrđave, od kojih se ostaci vide i danas. Šibenik *(Sebenicho)* nacrtan je također relativno vjerno, opasan zidinama s tvrđavom sv. Ane na najvišem dijelu. Lijevo uz same zidine vidimo malo predgrađe Dolac, a desno predgrađe Varoš s obrambenim zidom. Pored njega je poluotok Mandalina s obrambenim zidom. S lijeve strane u zalivu vidimo kulu s oznakom *Sxato* (Zaton). Poviše uz obalu Krke nacrtan je Skradin *(Scardona)* s turskom zastavom na zidinama. Dalje uzvodno, usred Krke otočić s trobrodnom crkvom *uisioca* (Visovac). Poviše njega prolaz preko rijeke *passo*. Dalje uzvodno jedna nasuprot drugoj dvije tvrđave *martino souic* (danas Babin grad) i *Ramica* (Kamićak). Lijevo od njih na području Bukovice grad *Xeceuo* i *Otauaza* (Otavac), a lijevo od Otavca toponim *Visoziachi*. Poviše Zečeva oznaka *Bribir* i jedna trobrodna crkva sa zvonikom. Čudno da tu nije nacrtan grad Bribir, koji je u srednjem vijeku bio toliko značajan! Kod Bribira na rijeci Krki označen još jedan prolaz *pāso*, a na suprotnoj obali rijeke, malo niže grad *Bugucinc* (Bogačin). Dalje uzvodno dva grada jedan nasuprot drugom *Zucca* (dan. Trošenj) i *Neceuē* (Nečven) s velikom turskom zastavom. Desno od ovih

gradova do samog ruba karte vidimo grad *Dernisi* (Drniš). Niže prema Šibeniku mali grad s oznakom *pogio*. Od njega prema Krki teče Čikola bez topografskog naziva. Nastavljajući dalje uzvodno Krkom, primjećujemo desno manju tvrđavu s nazivom *babidub* a lijevo uz obalu rijeke drugu s nazivom *Cudā tō*. Na lijevo od nje nalazi se najzanimljiviji detalj karte: *Deficio antiquo chiamato Bergane*. Na priličnoj površini nacrtane su antičke ruševine, fragmenti stupova i korniža, kapiteli i jedan torzo, te ploča sa slovima . S . C . M . U centru su tri luka i ploča s natpisom BERGANE u kapitali. Te ruševine pripadaju antičkom Burnumu, a tri luka su ostaci pretorija od kojih se još danas vide dva. Dalje uzvodno označena su dva otočića s kućama i crkvom. Na tom mjestu Krka prima dva pritoka. Jedan je *Butisin . F .* (Butišnica). Desno Krka ima ravan tok i onda se širi u jezero na kojem piše *la fiumara*. Između Butišnice i »fiumare« nalazi se strmo brdo i na njemu grad *Tina* (Knin), pored njega nekoliko kuća i drugo visoko brdo s tvrđavom *Lab*, na kojoj je turska zastava. Podno Laba *borgo de tina* (predgrađe Knina) s mostom koji prelazi preko Krke. Na »fiumari« poluotok s malim gradom opasanim zidom usred kojeg je crkva. Oznaka *Capitulo*. To je poznati lokalitet u blizini Knina gdje je otkopana crkva sv. Bartula iz XIII st. Poviše njega rukavac rijeke s natpisom *de qua isi el fiu* (me). To je izvor Krke u Topolju, koje se također na tom mjestu spominje — *Topoglie*. Lijevo od Butišnice poviše Burnuma diže se grad *Hoton (Oton)*, a još više veći grad *Begiouic*. Poviše Butišnice grad *Stermixi* (Strmica). Iza brda oznaka *Cāpagna de lapac* (Lapačko polje). Desno od Strmice nalazi se grad *Dinaric*, a nad njim *M. dinara*. Desno od »fiumare« prikazan je rukav rijeke koja u nju utječe, bez sumnje Kosovčica. Na rubu karte krikazan je grad s turskom zastavom *vrihia* (Vrlika). Poviše grada pogrešno je označena *m. promina*. Još više čitamo *La campagna de gracouo* (Grahovsko polje), a nad tim natpisom *la turchia*.

Almagià je spomenuo da je kartograf Pagano bio aktivan oko polovine XVI st. Kartu, o kojoj je riječ treba, međutim, datirati ranije. O tome nam svjedoče turske zastavice nacrtane na pojedinim gradovima. Nalaze se na Vrlici, Labu, Nečvenu i Skradinu. Te su gradove Turci osvojili god. 1522. Grad Obrovac je pao u turske ruke god. 1527, a našoj karti nema tursku zastavu. Slijedi zaključak da je karta nastala između tih dviju godina. Ukoliko je kartograf ispustio označiti tursku zastavu na Obrovcu, ne bi ispustio da je označi na Nadinu i Vrani, koji su u ono doba bili važni strateški punktovi. Ta dva grada Turci su zauzeli god. 1537. Prema tome, karta bi eventualno mogla nastati nakon god. 1527, ali nikako poslije 1537.

Almagià je ustanovio da je ovu Paganovu kartu precrtao u manjem formatu (39,5 x 28 cm) i u tehnici bakroreza *Paolo Forlani* god. 1560. Detalje je dosta izmijenio, a crtež likovno daleko zaostaje za Paganovim.[5] Šibenčanin *Martin Rota (Kolunić)* je taj Forlanov bakrorez precrtao god. 1570, ali u većem formatu (62 x 35,5 cm). Poznavajući okolinu Šibenika on je dodao tvrđavu sv. Nikole na otočiću koja je u međuvremenu bila sagrađena i istočno od Šibenika uvalu Morinje, dok je ostale krajeve, iste one koji su prikazani na Paganovu odnosno Forlanovu crtežu sasvim proizvoljno modificirao i pojednostavnio, a gradove prikazao sasvim šablonski. Po likovnim kvalitetama njegova je karta znatno bolja od Forlanove.[6] Po Rotinoj karti nastale su dvije karte u »Camotijevom« atlasu koje prikazuju zadarski i šibenski kraj posebno. Ukratko, Paganova karta je bila baza po kojoj su nastale sve karte sjeverne Dalmacije XVI st. U odnosu na njih ona ostaje najpreciznija i likovno najvrednija.

---

[5] Publiciran je u R. Almagià, Monumenta Italiae cartographica, Firenze 1929. T. XXXV. Na bakrorezu je označena god. 1570, no Almagià upozorava u članku o Paganovoj karti (v. bilj. 1) da se u oznaci godine vidi korektura i da je vjerojatnija godina 1560.

[6] Rota ju je posvetio ninskom biskupu Marku Loredanu (1555—1577). Reproducirana je u Pomorskom zborniku sv. II, Zadar 1962, str. 1452.

Ruševine Burnuma i okolica na Paganovoj karti

Vodeći računa kako su na njoj označeni npr. Zadar, Šibenik, Novigrad, Nin, Obrovac, Pag, Turanj, na kojima ćemo prepoznati sve karakteristike njihovih urbanih fizionomija, možemo opravdano pretpostavljati da su i drugi gradovi, od kojih sada postoje samo ruševine ili tek neznatni ostaci, reproducirani jednako toliko vjerno. Prema tome, Paganova bi karta mogla poslužiti kao svojevrstan historijski izvor za izučavanje starih gradova sjeverne Dalmacije i Like.

Smatram da joj je zbog svih tih njezinih kvaliteta bilo oportuno na ovom mjestu i u ovoj prilici posvetiti nekoliko riječi.

Ivo PETRICIOLI

OSVRTI

ZNANSTVENO SAVJETOVANJE

»PETAR ZORANIĆ I NJEGOVO DOBA«

Znanstveni skup u povodu 400-godišnjice tiskanja prvog hrvatskog romana »Planine« Petra Zoranića (Venecija, 1569), koji su organizirali Odbor za proslavu i Ogranak Matice hrvatske u Zadru (3. i 4. listopada 1969. u zgradi Filozofskog fakulteta u Zadru) otvorio je i u ime organizatora pozdravio predsjednik Ogranka Matice hrvatske književnik Ivan Aralica. U uvodnoj riječi on je istakao da je Znanstveno savjetovanje »jedno od niza manifestacija prigodom ove važne obljetnice u hrvatskoj kulturnoj i političkoj povijesti«. U nastavku Aralica je podvukao: »Pojava »Planina« Petra Zoranića u hrvatskoj književnosti, koja se s mukom rađala nad ovim prostorima, ima, kao prvi hrvatski roman, nemalo kulturno-umjetničko značenje. Ali, kada se ima u vidu koliko to djelo iskazuje ne samo mogućnosti i duh jezika u kojemu je utjelovljeno nego i duh sveukupnog narodnog bića iz kojega je poniklo, onda značenje »Planina« postaje kudikamo veće i značajnije nego da je to isključivo literarna pojava.

U svijetlu toga širokog značenja, gradu domaćinu ovog znanstvenog skupa, njegovim kulturnim i drugim institucijama i svim građanima koji su zdušno i sa zanosom organizirali proslavu ove obljetnice, čini veliko zadovoljstvo da u Zadru, gradu u kojemu je pred više od četiri stoljeća zabugarila tužbalica o rasutoj i unesrećenoj hrvatskoj zemlji, proslave 400-godišnjicu razliježganja toga tugaljivog pjeva, koji nam je Zoranić s prilikama kakve su bilo do jučer ostavio u nadsljedstvo, ali da proslave u Zadru, koji se među posljednjim dijelovima »rasute baščine« našao u sastavu svoje matice zemlje, u istoj godini kad naš grad slavi 25-godišnjicu stvarnog pripojenja SR Hrvatskoj. Te dvije godišnjice nisu i ne mogu biti bez uzajamnog prožimanja. Uvjeren sam da će Znanstveno savjetovanje »Petar Zoranić i njegovo doba« biti prilika da se Zoranićevo djelo i vrijeme u kojemu je nastalo svestrano rasvijetli i da će to predstavljati velik prinos našoj nauci o književnosti, te kulturnoj i političkoj povijesti. Ima li se u vidu da je Matica hrvatska u Zadru preuzela na sebe obavezu da neposredno po ovom Savjetovanju u petom broju »Zadarske revije« tiska cjelokupnu materiju predavanja i diskusiju, i da na taj način rezultate Savjetovanja učini dostupnima svim zainteresiranim naučnim krugovima i čitavoj javnosti, onda se, već sad na početku, može sagledati značenje Savjetovanja o djelu Petra Zoranića«.

U ime grada domaćina sudionike skupa pozdravio je potpredsjednik Skupštine općine Zadar Marcelo Uglješić, te sekretar Općinskog komiteta SK mr. Zdravko Dragić, zatim akad. dr Josip Torbarina u ime

V odjela za filologiju JAZU; sveuč. prof. dr Aleksandar Mladenović u ime Matice srpske i Filozofskog fakulteta u Novom Sadu; akad. dr Marin Franičević u ime Odjela za suvremenu književnost JAZU; sveuč. prof. dr Miroslav Pantić u ime Filološkog fakulteta u Beogradu; književnik Branimir Donat u ime Drruštva književnika Hrvatske, te sveuč. prof. dr Radoslav Katičić u **ime Matice hrvatske** u Zagrebu, koji je rekao:

»Uvaženi skupe,

Časna mi je i mila dužnost da Vas pozdravim u ime Matice hrvatske kao glavni njezin tajnik. Osobito Vas srdačno po meni pozdravlja naš predsjednik, prof. Hrvoje Iveković. Njemu je silno žao bilo što sam nije mogao doći na ovo savjetovanje i posebno me zamolio da Vam to kažem.

Lijepo je biti tu među Vama, jer ste mnogi život svoj posvetili tome da Vili Hrvatici položite u krilo po koju rumenu jabuku, dar neuveli, knjigu koja će nama i onima koji dolaze biti vrelo spoznaje u istini i ljepote. Danas ćete i sutra provesti dan u razgovorima skladnim i učenim o baščincu našem i odlučnom Hrvatinu, Petru Zoraniću Ninjaninu u Zadru, također njegovu gradu. Pomoći ćete da bolje upoznamo i razumijemo, da još više cijenimo i zavolimo njegove Planine. U njima je taj učeni naš zemljak uveo pastoralu u hrvatsku književnost, jednu od prvih u Evropi, a ujedno je po ironičnoj igri naše povijesti prvi snažno izrazio hrvatsku skrb i brižnu virnost rasutoj baščini, virnost koja je poslije nadahnula i tragične stihove Petra Zrinjskoga odjeknula u Menčetićevoj trublji. Ta preozbiljna Zoranićeva pastorala živo odjekuje u svakome kome skarb banska nije kak snežnica lanjska i zato su danas još jednom pogledi Hrvata i svih koji su im bliski upereni u Zadar. A mi im poručujemo, riječima Zoranićevim, neka dobro slušaju: da ne samo nam nego i vam ostalim općene nevolje počitujući bol se ponavlja.

Itako, milijuć baščinu, pozdravlja hrvatska Matica sve Vas ovdje okupljene i želi Vam dobar uspjeh«.

U prijepodnevnom dijelu prvog dana Znanstvenog savjetovanja predsjedali su prof. Ante Peša, predsjednik odbora za proslavu, sveuč. prof. dr Franjo Švelec i prof. Ivan Aralica. Tom prilikom pročitali su svoje referate dr Vjekoslav Maštrović (Zadar u Zoranićevo doba), prof. Eduard Peričić (Kulturna i nacionalna fizionomija Zadra u Zoranićevo doba), sveuč. prof. dr Marija Brida (Buđenje naše filozofske misli u razdoblju renesanse), dr Lovro Županović (Glazbeni elementi u *Planinama* Petra Zoranića) i dr Cvito Fisković (Zoranićev prilog našoj renesansnoj kulturi).

Nakon spomenutih predavanja razvila se plodna diskusija.

Dr A. Mladenović prvi je sudjelovao u diskusiji u vezi s referatom dra Lovre Županovića. Prof. Mladenović je istakao da se teško može primiti sugestija, koju je on od drugog dobio, da se imperativna forma *bište* (2 mn.) može tretirati trosložno da bi se dobio osmerac u Zoranićevu stihu *Bište želje ljubvene.* Ne može se raditi ni o kakvom poluglasničkom elementu na mjestu reduciranog *-i-* u ovom glagolskom obliku. Problem spomenutog sedmerca, koji je po Zoranićevim riječima, potrebno pjevati kao osmerac po ugledu na stih *Drazi mi goru projdoše,* ostaje i dalje otvoren (možda bi se rješenje moglo naći u melodijskom produženju samoglasnika *-e-* u ovom obliku: *bište-e?).*

S druge strane prof. Mladenović podvlači da je dr Županović danas svakako jedan od najproduktivnijih proučavalaca tonske strane naše stare poezije, a njegov referat je vrlo interesantan i predstavlja nesumnjnvo, korak naprijed u osvjetljavanju djelâ naših starih pisaca i s muzikološkog stajališta.

Dr L. Županović se zahvaljuje prof. Mladenoviću na izrečenom mišljenju, a osobito mu je drago što se zadržao na problemu neslaganja narodnog predloška *Drazi mi goru projdoše* i Zoranićeva stiha *Bižte želje ljuvene.* Dr Županović ne tvrdi da je iznio konačan prijedlog za njihovo usklađivanje, do kojeg bi svakako trebalo doći, nego je u formuliranju njega pošao od danas prisutne prakse da se evidentno trosložna riječ (npr. *primite*) reducira u dvosložnu (npr. prim'te u stihu narodnog napjeva *Prim'te, dečki, puške v ruke.* Pri tome riječ i dalje

ostaje trosložna. Međutim kako se danas nepostojeći narodni napjev za narodni predložak što ga Zoranić iznosi jasno morao sastojati od 3 + 3 + 2 notna znaka, to se neminovno mora naći slog za prvu od tri notne vrijednosti. Oblik glagola *bižte* (Zoranić) po mišljenju prof. Županovića mogao je biti trosložan i mogao se pisati s poluglasom (*bižьte*) na koji je onda padao ictus, čime je slog *žь* postao nosilac jedne notne vrijednosti. (Analogija se može naći i u francuskom jeziku: e muette). Na kraju svog izlaganja prof. Županović je zaželio da se naši filolozi prihvate iznesenog problema i da ga uspješno (i stručno) riješe.

Dr M. Pantić se osvrnuo na referat dr Marije Bride. On smatra da povjesničari naše filozofije griješe kada govore o starim filozofima s našega tla, naime redovito ispuštaju njihova djela koja su nam ostala u rukopisu. Po mišljenju prof. Pantića vrlo je karakterističan u ovom pogledu slučaj Dubrovčanina i »okrunjenog pesnika« Ilije Crijevića (Aelius Lampridius Cervinus), koji ima puno pjesama na latinskom jeziku u kojima s najvišim humanističkim znanjem raspravlja o filozofiji, estetici, teologiji, i u kojima rješava najsuptilnije probleme kojima se bavi ondašnja filozofska misao.

Po riječima dra Pantića, u Bridinu referatu »je dosta bledo i s nedovoljno reljefa govoreno o Đorđu Dragišiću (Georgius Benignus) — njegovo delo o prirodi anđela nije ni pomenuto — a tako isto, i naročito, o Nikoli Vidovom Gučetiću (Niccolò Vito di Gozze)«.

Na kraju izlaganja prof. Pantić postavlja načelno pitanje s kojim se i sam susreće u radu oko koga se mučio i kome ne zna zadovoljavajuće rješenje: da li se u okvire nacionalne, u ovom slučaju hrvatske povijesti filozofije mogu unositi pisci kao što je Franjo Petris (Francesco Patrizzi)? Poznato je da je Petris rođen kao naš čovjek, na Cresu od roditelja koji su bili nesumnjivo Hrvati, ali je rano otišao u Italiju, tamo se formirao i tamo proveo čitav svoj vijek, isključivo je pisao na talijanskom jeziku i o talijanskim temama, a i osjećao se Talijanom.

U vezi s referatom dra Županovića, prof. Pantić je rekao: »Ne bih se, nažalost, mogao složiti s pretpostavkom koju je izneo dr Lovro Županović, a kojom se pokušava eliminisati neslaganje u broju slogova između Sladojeve pesme *Bište želje ljuvene* i narodne pesme na čiju melodiju (»zuk«), prema Zoranićevoj naznaci na margini, pastir iz *Planina* peva svoju pesmu. Po toj pretpostavci, u Sladojevoj pesmi prvi stih bi glasio *Bišьte želje ljuvene,* pa je taj jedan poluglas (ь), koji se sada dodaje a koji se nije pisao, ali se navodno izgovarao, imao funkciju jednog sloga koji nedostaje, da bi se, verisifikacijski, Zoranićev stih iz Sladojeve pesme izjednačio sa stihom odgovarajuće narodne pesme. Ne izgleda mi da pretpostavka o kojoj je reč može dati rešenje problema koji se postavio, s prostog razloga što ona ne vodi računa o činjenici da su i dalji stihovi Sladojeve pesme u sedmercima takođe. Nemoguće je zamisliti da bi u njima imali doći spasonosni poluglasovi. Očigledno, rekao je na kraju dr Pantić, ovaj je problem jedan od onih mnogobrojnih problema iz istorije naše kulture za čije rešavanje u ovome času nemamo dovoljno elemenata i koji će kao problemi ostati i dalje, sve do nekog srećnog nalaza koji će odjednom razjasniti stvari, a možda će nerešivi ostati i zauvek.«

Dr M. Brida smatra da je primjedba dr M. Pantića umjesna, to jest da bi filozofi trebali proučavati i takve pojave, kao što je dubrovački povjesničar L. T. Crijević-Cervarius. U svome referatu, istakla je dr Brida, radi kratkoće vremena, morala se ograničiti na filozofske pisce (u užem smislu riječi), tako da nije tretirala niti filozofske misli u djelu Marka Marulića, koje smatra da su veoma značajne. Jedino je donekle učinila za Zoranićeve »Planine« stoga što je tomu djelu posvećen ovaj skup.

U vezi s Pantićevom primjedbom da Franciscus Patritius spada u talijansku povijest filozofije, dr Brida smatra u prvom redu da je povijest filozofije internacionalna, te se u razmatranom razdoblju može eventualno govoriti o autohtonosti evropskog renesansnog humanizma, ne zanemarujući azijske i afričke utjecaje. Ona također smatra (za vrijeme o kojemu se govori) da nema izričito nacionalnih povijesti

filozofije. »No s druge strane, kazaal je ona, normalno je i poželjno da svaki narod bude svjestan onoga što je doprinio razvoju svjetske filozofske misli preko svojih sinova, bez obzira na to što su njihove veze sa zavičajem bile, možda, kratkotrajne ili posredne. Za Franju Petrisa smatra se utvrđenim da je hrvatskog porijekla, jer njegovi roditelji (otac creski vjećnik Stjepan de Petris, majka Marija Lupetina sestra poznatog franjevca Balde Lupetine, prijatelja Matije Vlačića) potječu iz poznatih creskih, odnosno istarskih porodica. Moglo bi doći u obzir ranije porijeklo obitelji Petris, iz Bosne, dodala je ona, no to ovdje ne mijenja stvar.«

Akademik dr Cvito Fisković je zatim uzeo riječ i istaknuo da ne možemo otuđiti mnoge naše pisce, filozofe i umjetnike iz XV—XVIII st., koji su radi teških prilika u pograničnoj i zarobljenoj Dalmaciji, bili prisiljeni da napuste zavičaj i da književno i umjetnički rade u tuđim, većim i slobodnijim kulturnim žarištima. Rođeni i odgojeni u kulturnoj sredini svog zavičaja, potomci starih hrvatskih rodova, oni su zastalno u oblikovanju svoje ličnosti mnogo naslijedili od svojih roditelja i svoje okoline, osobito mladosti kad svatko odatle, iz svog užeg kruga poprima ili nasljeđuje od svojih roditelja oznake koje će kasnije ispoljiti u svom radu, životnom stavu i pogledu na svijet. Znanstvena ispitivanja tih pojava svakako će morati uzeti i te komponente jedne ličnosti, o kojima npr. Goethe, jasno govori, spominjući što je u svom duševnom razvitku naslijedio od majke, a što od oca. Mnogi naši erudite, pisci i ostali istaknuti ljudi još nisu do kraja proučeni. Kad to bude, pojavit će se i one njihove oznake koje ih vežu sa svojim narodom. »Tako će, nastavio je dr Fisković, biti i s Petričevićem poznatim pod imenom Petris ili Petrizi. On je u času kad se hrvatskim oblikom naših prezimena teško probijalo u latiniziranom humanizmu i renesansi, pučki, narodni oblik svog prezimena, polatinio i potalijenčio, što je onda bilo prirodno, osobito kod istaknutih pisaca, umjetnika, pa i trgovaca, ali to ne znači da je on prestao pripadati svom narodu«. Tako je bilo i s korčalanskim humanistom Petrejom, za koga se čak držalo da je Grk sa Krka itd., itd. završio je dr Fisković.

Dr L. Županović ponovo se javio za riječ i podvukao da je vrlo opasno uzimati u obzir samo to što je netko, stjecajem okolnosti bio prisiljen kao sin našeg tla djelovati u tuđini, pa ga onda pripisivati tuđoj kulturnoj baštini, sferi. Za njega je važno (kako je to lijepo iznio dr Fisković): *rođenje i stjecanje prvog, osnovnog odgoja i obrazovanja.*

»Jer ako se ne bismo toga držali, reko je prof. Županović, onda bi npr. u našoj starijoj glazbenoj kulturi otpisali najveći dio skladatelja (u hrv. glazbi F. Bosanca, A. Motovunjanina, V. Jelića, I. Šibenčanina i dr.; u slovenskoj J. P. Gallusa i dr.) koji su djelovali izvan granica naše zemlje. A takav bi odnos za male narode bio katastrofalan: morali bismo, ponavljam otpisati najveći dio naše starije kulturne baštine. To, uostalom, ne rade ni veliki narodi (Francuzi, Talijani, Nijemci) ni oni, nešto manji (npr. Poljaci), pa ne bi to bilo mudro ni od nas«, rekao je na kraju prof. Županović.

Dr Rafo Bogišić ističe vrijednost referata akad. Cvite Fiskovića. Ovom prilikom dr Bogišić želi upozoriti na to što dr Fisković već godinama radi i što je pokazao na nekoliko znanstvenih savjetovanja (npr. u Korčuli o Petru Kanaveliću, u Dubrovniku o Marinu Držiću, u Starigradu o Petru Hektoroviću). Fiskovićeva analiza puna erudicije i ukusa promatra književno djelo i autora u posebnom svjetlu, s jednog osobitog gledišta. »Tražeći i otkrivajući u djelu likovne i hortikulturne pojedinosti i reminiscencije Fisković radi nešto novo, nešto neobično zanimljivo i dragocjeno, otkriva jedno područje koje uvelike može pomoći pri ocjeni autora i djela, rekao je dr. Bogišić. Taj posao redovito otkriva jedinstvenost autohtonosti kulture na istočnoj obali Jadrana. Fiskovićev referat o Petru Zoraniću divan je primjer ove posebne djelatnosti koja, pri sretnoj okolnosti što se radi o stručnjaku velikih mogućnosti, daje i dragocjene rezultate«.

Dr R. Katičić osvrće se na pitanje Petrisove pripadnosti i u vezi s tim ističe dvoje. Po njegovu mišljenju bilo bi sigurno neosnovano i neodrživo poricati da Petris zbog svojega hrvatskog podrijetla pripada kao filozof talijanskoj kulturi. Ali to ovdje nitko nije rekao, pa to i ne treba pobijati. »Ali kao što je naravno da je Petris kao filozof djelovao u talijanskoj sredini jednako je tako naravno i to da nas zanima sudbina, životni put i djelo svih onih naših ljudi koje su prilike dovele do toga da na bilo kojem području kulturno djeluju u drugoj, boljoj razvijenijoj i povoljnijoj sredini. Podatke o njima skupljamo kao kamenčiće mozaika u sliku našega kulturnog potencijala i udjela ljudi našega naroda u evropskoj kulturi. I to je bitan prinos skupljanju rasute hrvatske baštine«.

Dr Katičić se potpuno slaže s ocjenom Fiskovićeva referata koju je dao dr R. Bogišić, tj. o prilogu akad. Fiskovića hortikulturi u Zoranićevim Planinama. Uz to on upozorava da je pri tome poslu osobito važno paziti na to da su opisi vrtova, nasada i bilinstva u starijoj književnosti vrlo često književnoga podrijetla, izvedeni iz književnih predložaka, a ne preslikavanjem zbiljskoga, biljaka, vrtova i nasada. »Dok je bilo govora o palmama na Jadranu, morao sam misliti na to da se u jelovnicima srednjovjekovnih franačkih samostana spominju masline i razne južne plodine koje se sigurno nikada nisu pojavljivale na stolovima kontinentalnih i evropskih redovnika nego su potekle iz antičke književnosti«. Sudeći po srednjovjekovnoj književnosti, Evropa je toga vremena bila puna lavova i paoma, te drugoga južnog drveća. Dr Katičić spominje, kako je jednom poslije predavanja koje je održao u Srpskoj akademiji pokojni akad. Radojčić spomenuo stari ljetopis u kojem se Atena po svojoj okolici i prirodi nimalo ne razlikuje od Ljubljane. »Ne mislim reći, rekao je on, da je nemoguće saznati iz Zoranićeva djela išta o hortikulturi njegova vremena i nikako ne bih htio da me se tako shvati«. Naime, dr Katičić je želio reći da pri tom poslu treba veliku pažnju posvetiti čisto književnim odnosima i predajama.

U poslijepodnevnom dijelu prvoga dana Znanstvenog savjetovanja predsjedali su: akad. dr. M. Franičević, akad. dr J. Torbarina i prof. Vesna Cestarić. Referate su pročitali sveuč. prof. dr Stjepan Antoljak (Nekoliko problema iz biografije Petra Zoranića), sveuč. doc. dr R. Bogišić (O nekim društvenim odnosima i vidicima u Planinama Petra Zoranića), dr Nikica Kolumbić (Najrodoljubivije djelo hrvatske renesanse), svuč. prof. dr F. Švelec (Proslavljanje domovine u djelu Petra Zoranića.

I nakon ovih referata razvila se živa rasprava oko Zoranićeve biografije.

Akad. dr J. Torbarina prvi se javio za riječ i diskutirao o spornoj godini rođenja Petra Zoranića (1506. ili 1508). Sve dotle dok se ne pronađe dokument koji bi to potvrdio, treba vjerovati Petru Zoraniću koji u Planinama izričito kaže da je završio svoje djelo u rujnu 1536. kad mu je bilo 28 godina, tj. rodio se godine 1508, završio je dr Torbarina.

Dr F. Švelec dodaje da su Antoljakovi podaci koji se temelje na arhivskim dokumentima nepobitni, iako se s nekim interpretacijama pojedinih detalja u djelu ne moramo složiti.

Dr M. Pantić želi ukazati na mogućnosti traganja za Zoranićem i za biografskim vijestima o njemu koje pružaju mletački arhivi. U svom referatu Pantić citira odluku mletačkog Vijeća desetorice kojom se 12. V 1569. daje dozvola za štampanje *Planina* »di Messer Piero Zuranich«. Ta odluka, po njegovim riječima, nudi nam terminus ante quem non za štampanje Zoranićeva pastoralnog romana, ali možda, i put za dalja i vrlo plodonosna traženja. U izlaganju svojih misli dr Pantić se pita nije li zadarski i ninski pjesnik bio još uvijek živ u tom času. to jest 12. V 1569, kada se uz njegovo ime stavlja titula gospodin (Messer), što se, kao što se zna, činilo obično kada su u pitanju žive ličnosti? Već to, istakao je on, predstavljalo bi ogromno iznenađenje s obzirom na okolnost da trenutak Zoranićeve smrti zamišljamo mnogo ranije. Na kraju svoga izlaganja dr Pantić skreće

pozornost, ne treba li od sada u Archivio di stato u Veneciji istraživanja obavljavti imajući u vidu oblik Zoranićevog prezimena koji dolazi u navedenom dokumentu, dakle *Zuranich.*

Dr M. Kravar pridružio se diskusiji i izrazio svoje mišljenje riječima: »Ne bih rekao da će ono *treti vik žitja biti* »trećina vijeka, tj. života«, jer izraz nije razlomački. Možda se ima shvatiti u smislu antičke skale dobnih razreda: *infantia, pueritia, adulescentia* ili *aetas virilis* itd., koji su i u renesansno doba bili dobro poznati, pa čak i likovno tretirani. Dakle, neki »treći vijek« koji ovdje vremenski odgovara »momaštvo« ili sl.

Dr Ante Strgačić upozorava na teološko-filozofski mentalitet Zoranićeva doba. Na temelju Sv. Pisma (Psalam 89, 10), rekao je on, bilo je opće prihvaćeno mišljenje da je ljudski vijek 70 godina. Tu stoji izričito: »dies annorum nostrorum septuaginta anni«. Polovina bi ljudskog vijeka, po tom kriteriju, bila 35 godina. Slično i kod Izaije 38, 10): »Ego dixi: in dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi«. U ovom je smislu općenito uzet i Danteov stih, kojim počinje njegov spjev Pakla: «Nel mezzo del cammin di nostra vita...« da ga je počeo u svojoj 35. godini života. — To je Dante izričito i naglasio u svom Convivio (IV, 23) da je: »... nelli perfettamente naturali sia (tj. polovina) nel trentacinquesimo anno.« Dr Strgačić dalje spominje rimskog pisca prve polovine V stoljeća (Ambrosius Macrobius koji u svom Somn. Scip. (I, 6) donosi da je ljudski vijek 70 godina: »Cum vero decas, qui et ipse perfectissimus numerus est, perfecto numero, id est optadi iungitur, ut decies septeni aut septies deni computentur anni, haec a physicis creditur meta vivendi, et hoc vitae humanae perfectum spatium terminatur.«

Dr Strgačić sa sigurnošću pretpostavlja da su sve ove filozofsko-teološke teorije bile poznate vrlo dobro i našemu Petru Zoraniću i da je u pjesničkoj formi to, po uzoru latinskih i klasičnih i srednjovjekovnih pisaca, i sam upotrebljavao da obogati svoj pjesnički izraz. Na temelju toga bi se moglo utvrditi i vrijeme njegova rođenja, bar u najvjerojatnijim vremenskim granicama, dok se ne nađe koji izvor prvoga reda koji bi ovo upotpunio i utvrdio taksative datum njegova rođenja, quod est in votis, — završio je dr Strgačić.

Drugog dana prije podne predsjedali su dr V. Maštrović, dr R. Bogišić i dr N. Kolumbić. Referate su čitali akad. dr J. Torbarina (Zoranićeve Planine i ostale »arkadije«), akad. dr M. Franičević (Poetika Petra Zoranića), sveuč. prof. dr M. Pantić (Petar Zoranić i naša narodna književnost), Branimir Donat (Neuvižbani konjic Petra Zoranića na stazi netlačeni — (Opaske o strukturi pastoralne proze), sveuč. prof. dr Dalibor Brozović (Djelo Petra Zoranića u razvitku jezika hrvatske književnosti).

Akad. dr J. Torbarina započeo je diskusiju i podvukao da se u djelu Petra Zoranića ukrštavaju razni utjecaji, stoga u proučavanju jednog aspekta njegova djela ne smiju se zanemariti drugi.

Po riječima prof. Torbarine, dr Pantić možda ide predaleko kada inzistira na tolikom utjecaju narodne poezije. U Zoranićevu spominjanju gusala prof. Pantić misli da Zoranić aludira na gusle javorove. Nasuprot dr Torbarina misli da se tu radi o starom obliku violine. Također neke narodne pjesme sadrže stranih elemenata tako u pjesmi: »Pasite drobne travice« jedan pasus je gotovo doslovce preveden iz Sannazara. M. Pantić nalazi da je Zoranićeva upotreba uzrečice »kako reče se« »narodna«. Međutim bar na jednom mjestu to je prijevod Sannazarova »Come è il proverbio«. I konačno neki poslovični izrazi, koje prof. Pantić smatra narodnima, također su stranog podrijetla. Tako »brže neg strila iz luka pušćena« ima vjerojatno svoj izvor u Danteovu »Corda non pince mai da sè saetta«. Po riječima Torbarine prof. Pantić se čudi što u Planinama ne nalazi utjecaja narodne junačke pjesme. To je zato što se u vezi sa Zoranićem može govoriti samo o pučkoj varoškoj poeziji, zaključio je dr. Torbarina.

Zatim se razvila diskusija oko Zoranićeva grba.

Dr S. Antoljak napominje da ljiljan ne mora biti cijeli na grbu, jer to zavisi iz kojeg je stoljeća grb. Poznato je da je ljiljan simbol

anžujskog doba. U Zadru nigdje se nije našao samo ljiljan na grobu. U nastavku dr Antoljak je upozorio da je SSSR prvi službeno izmjenio klasičnu upotrebu grbova i zaveo novu.

Dr D. Brozović podvlači da nije stručnjak za heraldiku, ali se želi osvrnuti na dva detalja u vezi izlaganja prof. Antoljaka, ne ulazeći u ostale probleme koji mu se čine uvjerljivo izneseni. Dr Brozović misli da ne odgovara stvarnosti tvrdnja kako jedan sam ljiljan ili cvijet uopće ne bi mogao predstavljati grb Zoranića, jer da je to navodno protiv heraldičkih pravila. Kao numizmatičar slučajno zna više takvih primjera On se prisjeća kneževine Lippe npr. Lippe Detmold koja ima na sredini srebrnog polja jednu crvenu ružu, a Lippe postoji već negdje bar od XIV stoljeća, pa je grb morao biti usklađen s heraldičkim uzancama. Prof. Brozović se dalje ne slaže da tek Oktobarska revolucija s grbovima socijalističkih republika narušava heraldička pravila. Po njemu nove latinsko-antičke republike početkom XIX st. potpuno aboliraju evropska heraldička pravila.

Drugog, posljednjeg dana poslije podne skupu su predsjedali književnik Branimir Donat, sveuč. prof. dr Miroslav Pantić i prof. Valentin Uranija. Referate su pročitali sveuč. prof. dr Aleksandar Mladenović (O nekim osobinama jezika Petra Zoranića), sveuč. prof. dr Ivo Petricioli (Umjetnost Renesanse u Zadru)* i prof. Vesna Cestarić (Imena pastira u Zoranićevim Planinama).

Dr R. Bogišić u dužem izlaganju dao je ocjenu dvodnevnog rada ovog znanstvenog skupa. »Nije teško zaključiti, rekao je dr Bogišić, da je na ovom Savjetovanju rečeno puno o Zoraniću. Znatan broj uočavanja i zaključaka ili su novi ili izrečeni na novi način ili je riječ o pristupu Zoraniću i njegovu djelu s jednoga novoga gledišta. To je najbolji dokaz da je Zoranićevo književno djelo stvaralački čin koji izaziva i stvaralački pristup i odnos prema sebi. Skup različitih tema i pristupa i rezultati do kojih se došlo ili putovi na koje se ukazalo govore i o uspjehu ovog Savjetovanja, a time još jednom i o kulturno-znanstvenoj potrebi ovakvih razgovora. Još jednom se pokazalo da su ovakva savjetovanja zanimljiv i plodonosan stvaralački poticaj. Sasvim je sigurno, rekao je dr Bogišić, da je od danas Zoranić bliži i Zadru i nauci, a i nama ovdje prisutnima. Jedan fenomen kulturne baštine bliži je i prisutniji u našoj sadašnjosti.

Nije mi uopće namjera govoriti o pojedinim pitanjima ili problemima nastavio je dr Bogišić. O njima treba razmišljati, sve što se čulo treba još jednom proanalizirati i u ponovnom susretu s »PLANINAMA« provjeriti. To je uostalom i zadaća svih onih kojima je to profesija. To će se uspješnije moći kad se radovi koji su se ovdje čuli objave. Predviđeni posebni broj »Zadarske revije« bit će značajni kulturno-znanstveni događaj. Za sve ovo treba biti zahvalan znanstveenim, kulturno-prosjetnim i društvenim radnicima Zadra koji su ovu zoranićijadu organizirali«. U nastavku izlaganja dr Bogišić je dodao: »Želim samo dati dvije opaske, jednu veoma kratku, a jednu ću pokušati ilustrirati.

1. »U nekim, prvim referatima učinilo mi se da se nekako prenaglašeno govori o hrvatstvu Zadra; ističu se podaci, statistike, imena tj. prezimena. Ne znam, možda je zbog našega prekomorskog susjeda još uvijek potrebno isticati da je Zadar i u prošlosti bio hrvatski grad. Možda je to potrebno, samo meni nekako smeta to ponnavljanje, kao što bih se npr. čudio da Talijani ističu talijanstvo npr. Mantove ili Ferrare. Nisam siguran jesam li u pravu kada ovo kažem, ali tako nekako osjećam. Želim da se dobro razumijemo. »Riječ je o isticanju hrvatstva u Zadru i hrvatstva Zadra, a ne o sloju »baščinstva«, ne o viziji i inspiraciji zemljom i jezikom u Zoranićevu djelu, ne dakle o

* Prema programu drugog dana Znanstvenog savjetovanja trebao je pročitati svoj referat sveuč. doc. dr Josip Vončina (Neke osobine Zoranićeva stila). Zbog iznenadne bolesti referat se nije pojavio, te je umjesto njega referat pročitao dr I. Petricioli. Naime, referat prof. Petriciolija bio je predviđen prvog dana rada, ali je referent bio službeno spriječen, te je tu prazninu ispunio dr Lovro Zupanović sa svojim referatom.

stanju budnosti u postorali, što postoji kao sloj etike, poetike, filozofije, sloj idejne pa onda i stilske obuzetosti što je sve, dakako, prijeko relevantno pri valorizaciji i smještaju Planina«.

2. »Čuli smo mnogo zahvata, pogleda i gledišta o »Planinama«, čuli obrađena i postavljena pitanja u vezi s tim djelom, čuli smo i mnoge impresije. Međutim, nismo čuli, nije nitko na ovom Savjetovanju napravio jednu pa bilo s kojom metodom organiziranu književnu poetsku analizu »Planina« u kojoj bi se uočile i ilustrirale sve one tačke i koordinate koje to djelo čine živim u čisto književno-umjetničkom, estetskom pogledu. Nismo imali u ovoj prigodi isključivo koncentriranu književno-umjetničku interpretaciju djela.

Zatim dr Bogišić dodaje da se njegovoj primjedbi mogu postaviti dvije protuprimjedbe, odnosno jedna primjedba i jedno veliko i složeno otvaranje nove problematike. Naime, može se reći da je svaki referat, i sve što je na Savjetovanju rečeno, da je sve to u neku ruku analiza, odnosno građa za prilog analizi. U tom pravcu posebno bi se moglo upozoriti na referat Marina Franičevića, odnosno na njegov zaključni dio, i zatim, dakako s posebnog aspekta i djelomično na priloge Miroslava Pantića i Branimira Donata. »Čini mi se da ćemo u referatu Branimira Donata, kad se objavi, nastavio je on, imati jedan neobično zanimljiv i vrijedan prilog, putokaz za jednu analizu djela.« Može se zaključiti da analizu i njezin zaključak treba stvoriti svaki čitalac i slušalac. Osim toga na ovakvim sastancima i savjetovanjima referenti se opredjeljuju za pojedine teme, pojedina pitanja i probleme a neposerdna analiza ostavlja se pojedincu, profesorima i nastavnicima, čitaocima. Može se još reći da je svojevrsna analiza djela i ovaj divni interes koji je za ova tri dana Zadar pokazao prema svom pjesniku.

Ono drugo, što je dr Bogišić rekao, tj. da zahtjev za analizom otvara novu problematiku odnosi se na mnoštvo pitanja koja se pri analizi »Planina« otvaranju. Riječ je 1. o principijelnim pitanjima pri analizi i interpretaciji svakog starog teksta, i zatim 2. o konkretnim pitanjima u vezi s Zoranićevom metodom, biografijom, sklonostima, naobrazbom, idejnom osnovom te svim njegovim preokupacijama.

Dalje se dr Bogišić pita? Što bi u času pristupa »Planinama« trebalo imati na umu? Što se sve moralo uočiti, odnosno što je sve ugrađeno u djelo a što mu osigurava život i utvrđuje književnoumjetničku vrijednost?

Prije svega Zoranić spada u onu vrstu književnih radnika, nastavio je on, koji su već svojim postojanjem i načinom svog očitovanja neopozivo i nedjeljivo ugrađeni u književno djelo jednog subjekta, jednog naroda. To djelo sadrži nekoliko elemenata koji se ne mogu iščupati iz osnovnih, životnih kategorija pojave i sudbine toga naroda. Samim time djelo je životno, ono je umjetnička inspiracija u cjelini. Ovu tezu moglo bi se opširno izvoditi i interpretirati pa bi se onda ukazale »Planine« i Zoranić na platformi svojevrsnih humanističkih, filozofskih, historijskih, kulturno i književno historijskih a nadasve posebnih etičkih i poetskih osnova, slojeva i zanosa.

U nastavku izlaganja dr Bogišić je rekao: »Ali kad bismo kojim slučajem sve ovo zaboravili. kad bismo slučajno postali sasvim bešćutni, čisti, slobodni, prazni i bez ikakva dodira sa svim kategorijama o kojima je bilo riječi pa kad bismo čitajući »Planine« tražili samo ona mjesta gdje se očtuje isključivo ponesenost riječi, gdje tzv. čista poezija traje i živi sama za sebe i tada bismo naišli na mjesta i odlomke koji su u stanju da ponesu, koji su nadahnuti, čija riječ je tako svježe natopljena da izgleda da je jučer umočena u sok čistog doživljaja. Samo u ovom času i objašnjavajući i dokazujući ovu istinu nalazimo se pred posebnim pitanjem i zadatakom da se objasni kako u ovom poslu i u ovom vremenu treba dobro osjetiti i onaj fluid koji teče iz stare riječi, onu patinu, onaj prah koji se stoljećima nakupio nad te riječi i stihove pa onda taj prah nije više onaj prah koji pokriva ili skriva nego je taj prah i sam postao snažan element poezije. To je fenomen koji živi u staroj hrvatskoj književnosti u cjelini, u prozi i poeziji, u svim književnim vrstama i rodovima. Taj stoljetni prah što danas ima magičnu boju i snagu postoji i u običnoj, najobičnijoj čak i prostačkoj rečenici Marina Držića, u nježnom dvanaestercu ili osmercu Hanibala Lucića, u epski mirnom dvanaestercu Petra Hektorovića pa dakako i u prozi i stihovima Petra Zoranića. Taj prah, ta patina što postade fenomenalni uvjet duše i poezije zahtjeva naš trud, našu dobru volju i, što je najvažnije, saznanja, naobrazbu, prijemčivost.«

Pri kraju svoje diskusije R. Bogišić primjećuje da u Zoraniću ima mjesta koja svojom poezijom, svojom lirikom, svojom dakle najčistijom književnom umjetničkom emanacijom neodoljivo djeluju i privlače čak i mnoga tko nije u svakom času i na svakom mjestu pripremljen uvjetima emocije i naobrazbe. Dr Bogišić podsjeća skup na prozni odlomak u kojem se priča o tome što se događa s »bašćinom« i zašto pastiri bježe, odnosno zašto ipak ne bježe. »I mi kako ovce svoj kolj čekamo«, kaže pjesnik i pobjegli bi »ali nas slatkost bašćine uzdarži«. Izrazi odnosno riječi »kolj« i »slatkost bašćine« danas ne žive u ovim značenjima, ali one su ovdje natopljene takvim intezitetom da njihova unutarnja izražajnost i uvjerljivost ni danas nije oslabila, ona uopće ne dolazi u pitanje. Riječi »kolj« i »slatkost« i svojim oblikom i svojim zvukom dočaravaju svu svakodnevnu »običnost«, jezu i milijinu svojih značenja i potvrđuju Zoranićevu nadahnutost i svu sreću izbora. Zatim Bogišić navodi podatak koliko rodni kraj privlači i što rodni kraj znači za našega čovjeka. To zna naša poezija i na drugim mjestima i u drugim vremenima, to zna npr. Kranjčević, a napuštanje »bašćine«, iako iz drugih motiva i privremeno, aktualno je i danas. Proza o »slatkosti bašćine« ima u Zoranića svoj čisti, doživljeni autentični izraz. Zaustavimo se na stihovima koje navodi dr Bogišić:

Evo vuci ljuti
ne dadu odahnuti...
V gore i planine
poklaše živine
poklaše a stanja
požegaše i jimanja
i dičice mnoštvo
povedoše u ropstvo...

»Ti stihovi sa svojim kratkim metrom, nekim čudno uspjelim. odsječenim, suhim, golim, recimo čak, biblijskim i klasičnim naturalizmom postigli su onaj tako potrebni elegijski sklad između oblika i misli pa su te dvije kategorije postale jedno, postale su jedinstvena poruka, poezija«.

Svoje zapaženo izlaganje dr R. Bogišić završio je riječima: »Konačno životnost Zoranićevih djela u uvijek suvremenom motivu traženja, zabrinutosti i nemira očitovalo se i snagom nadahnuća na nedavne muzičko scenske interpretacije. Bili smo i sami svjedoci kako su Lovro Županović preko mjerodavnog mješovitog kora »Petar Zoranić« iz Zadra zatim baletni majstori iz Zagreba protumačili svu izražajnost tjeskobe, straha i tuge što su nažalost trajne pratilice života.«

Prof. V. Cestarić je diskutirala u vezi predavanja dr Mladenovića, te istakla dvije stvari:

1. Za neke od osobina Zoranićeva jezika, po kojima se on razlikuje od splitskih ili hvarskih književnika njemu bliza vremena prof. Mladenović smatra da se mogu vezivati za *književni jezik*. Međutim, prof. Cestarić navodi da se i danas većina navedenih fonetskih i morfoloških osobina Zoranićeva jezika nalaze kao govorne osobine čakavaca na otocima pred Zadrom. Tako zamj. *kadi,* prijedlog *va,* grupe glj-, klj- i dr. u gl. *gljedati, kljekniti,* 1. l imperativa *homo,* 1. l zanijekanog prez. gl. biti *nis,* gen. pl. sr. r. na-ov *(selov).* Time se potvrđuje da se u Zoranićevu djelu najvećim djelom odrazio govorni jezik njegove sredine, Zadra i Nina.

2. Neke diferencijalne osobine između Zoranićeva jezika i jezika splitsko-hvarskog kruga, kao što je npr. nast. *-i* i *u* u lok. jedn. im. m. r. kod Zoranića a *-u* kod Marulića i Hvarana, ili češće prijedlog *v,*

va kod Zoranića a *u* kod južnijih pisaca i dr. V. Cestarić tumači jačim utjecajem štokavskih govora koji su bili bliži južnoj grupi, a u kojima je dolazilo do inovacija, pa su one u Zoranićevo doba više zahvatile splitsko-hvarsko nego li zadarsko čakavsko područje .

U nastavku prof. Cestarić se osvrnula na diskusiju sveuč. predavača Svetozara Manojlovića (povodom referata A. Mladenovića) koji je između ostaloga kazao da se čakavština javlja u tri struje i da Zadar s otocima pripada ekasko-ikavskoj struji. U vezi s tim ona je kazala: »Što se tiče netom izrečenog mišljenja da je zadarski kraj nekada bio mnogo više ekavski, zapravo da je priobalni pojas bio *ekavski*, a dalje kopneni ikavsko-ekavski, pa da se taj ekavizam dobrim dijelom izgubio novim utjecajima ikavske struje s istoka, prema potvrdama iz XIII st. kojima raspolažem (koje, naravno, ne zastupaju sve željene primjere), reklo bi se da je zadarsko priobalno područje bilo jednako toliko ikavsko-ekavsko koliko i danas, odnosno da se od početka izvršila zamjena jata u onoj mjeri po zakonu Jakubinskog u kojoj je ona i do danas sačuvana na zadarskim otocima na kojima je bio najmanji štokavski utjecaj.

Dr A. Mladenović je primjetio da Manojlović i Cestarić misle da bi Zoranićev jezik trebalo identificirati s jezikom onoga vremena. U najvećoj mjeri je tako, ali ne posve, rekao je on. Zoranić ima novi red enklitika, a Hektorović stari. S druge pak strane, Hektorović nema kraćeg infinitiva, a Zoranić ima. Što se tiče jata oboje imaju pravo.

Dr M. Pantić naslućuje da imena pastira koji dolaze u *Planinama* mogu veoma lako predstavljati unekoliko izmijenjena, alterirana, imena stvarnih ličnosti iz uglednog, literarnog i humanistički obrazovanog zadarskog, odnosno ninskog društva. »U tim pastoralnim fiktivnim imenima mogu se, već i samim zvukom, činiti aluzije na realna imena ličnosti koje su pesničkom fikcijom dovedene u pastirski ambijent i u skladu s ondašnjom modom zamišljene kao pastiri; te aluzije bi bile poput one *Marul* — *Marulić*. U tom slučaju bismo u *Planinama* najverojatnije imali na okupu učesnike i članove cele jedne književne ili eruditske akademije, koja je mogla biti zasnovana i u onovremenom Zadru ili Ninu, kao što su u one dane slične akadamije zasnivane i drugde u svetu.« Prof. Pantić vjeruje da bi arhivska traganja za istaknutim preedstavnicima zadarskog, odnosno ninskog društva iz Zoranićevih dana mogla dati ključ za rješenje ovoga pitanja a samim tim i za bolje razumjevanje *Planina*. »Zanimljivo je — rekao je na kraju prof. Pantić, — da se i u nekim dokumentima koje je za druge svrhe, citirala sama drugarica Cestarić, spominju ličnosti čija bi imena već na prvi pogled podsećivala na imena Zoraniećvih pastira.«

Na kraju, Dekan filozofskog fakulteta prof. *dr Franjo Švelec* dao je završnu riječ, te među ostalim rekao slijedeće:

»Na završentku našeg dvodnevnog Znanstvenog savjetovanja ljudski i književni lik Petra Zoranića postao nam je bliži a njegovo djelo jasnije. Iako smo još daleko od toga da sa svime što nas o tom značajnom hrvatskom pjesniku iz prve polovice XVI stoljeća zanima budemo na čistu, ipak možemo reći da su referati, pročitani na ovom Savjetovanju, kao i diskusioni prilozi o pojedinim problemima, naša znanja produbili, neke ranije teze i gledanja potvrdili i istodobno otvorili neka nova pitanja.

S posebnim zadovoljstvom ukazujem na raznolikost i obuhvatnost programa Savjetovanja, koji je mogao biti takav samo zahvaljujući učesnicima koji su se prema svojim naučnim interesima javili sa svojim prilozima. Tako smo ovdje imali prilike čuti referate o pjesnikovu vremenu s osobitim osvrtom na Nin i Zadar u XVI stoljeću, o pjesnikovu životu i posebno o njegovu djelu kako s gledišta domaće književne tradicije i folklora i svjetske književne baštine, tako i s gledišta teoretskih principa koji su tada važili, posebno treba istači priloge naših jezičnih stručnjaka koji su Zoranićev jezik promotrili i kao gramatički sistem i kao sredstvo umjetničkog oblikovanja. Bilo bi naravno nemoguće u ovom sumarnom pregledu prikazati i pokazati sve ono što smo u ova dva dana o Zoraniću čuli i doznali. To će biti moguće tek pošto referati i diskusioni prilozi budu objavljeni.

Dozvolite, na kraju, da se u ime organizatora najtoplije zahvalim svim učesnicima na njihovoj vrijednoj suradnji, kako referentima tako i diskutantima, i svima onima koji su ovo savjetovanje s toliko interesa pratili.«

Stijepo OBAD

OTKRIĆE SPOMENIKA PETRU ZORANIĆU U STANKOVCIMA (RAVNI KOTARI)

U prisustvu većeg broja kulturnih i javnih radnika Zadra i Benkovca u Stankovcima je 20. prosinca 1969. godine na skroman ali svečan način otkrivena bista rodonačelniku hrvatske proze Petru Zoraniću. Skulpturu je izradio mladi akademski kipar Mile Grgas, rodom iz bukovičkih Rodaljica. Spomenik je postavljen na ulazu u mjesnu školu koja nosi pjesnikovo ime.

Učesnici proslave okupili su se u Stankovcima po vrlo hladnom vremenu i jakoj buri. No topli doček nastavničkog zbora škole i rukovodilaca mjesnih društveno-političkih organizacija ubrzo je zagrijao prozeble goste. Svečanost je otvorio predsjednik savjeta stankovačke škole Radoje Jelić, dok je o značaju rada te ustanove i njezinoj povijesti govorio direktor Ante Vidonić. U svojoj svečanoj besjedi on je, među ostalim, naglasio da je ta škola osnovana još 1889. godine i da je samo od 1948. godine obrazovala i odgojila preko 4,5 tisuće djevojaka i mladića.

O značaju četiristote obljetnice tiskanja prvog hrvatskog romana — »Planine« Petra Zoranića — predavanje je održao književnik i direktor Pedagoške gimnazije u Zadru Ivan Aralica, nakon čega je otkrivena bista »vrlom baščincu«.

Zanimljivo je usput napomenuti da su Stankovčani donijeli odluku prije Zadrana da podignu spomenik Petru Zoraniću i da su još 1968. godine otkupili skulpturu Mile Grgasa. No stjecanjem okolnosti nekako skoro u isto vrijeme podignut je Zoraniću spomenik (statua) u Zadru, što ga je izradio akademski kipar Ante Petrić. Tako se dogodilo da je Zoranić odjednom dobio dva spomenika od dvaju autora. To je rijedak, ako ne i jedinstven slučaj, da se uglednoj ličnosti iz naše povijesti podižu dva različita spomenika izrađena prema imaginaciji različitih autora.

Abdulah SEFEROVIĆ

BILJEŠKE

KULTURNE MANIFESTACIJE POVODOM PROSLAVE 900-GODIŠNJICE KREŠIMIROVE POVELJE »MARE NOSTRUM« I DANA RATNE MORNARICE I POMORSTVA JUGOSLAVIJE. Uz mnoge druge akcije i manifestacije, proslava Krešimirove povelje iz 1069. godine o našem moru, povezanu sa proslavom Dana ratne mornarice i pomorstva Jugoslavije, obilježena je brojnim kulturnim priredbama u Zadru i Ninu.

Proslava je počela otkrićem spomen-biste osnivaču Matice dalmatinske Božidaru Petranoviću i povjesničaru i ninskom arheologu Luki Jeliću u četvrtak, 4. rujna. Odmah zatim u dvorani Instituta za historijske i ekonomske nauke Jugoslavenske akademije u Zadru, uvodnim izlaganjem akademika prof. Grge Novaka započeo je radom Naučni skup »O političkom, ekonomskom i kulturnom značenju Nina kroz stoljeća«. U toku trodnevnog rada ovog skupa, od 4. do 6. rujna, podneseno je ukupno dvadeset i osam naučnih referata, a predavači su bili Š. Batović, J. Belošević, V. Brajković, Z. Brusić, V. Cestarić, F. Čulinović, F. Dujmović, A. R. Filipi, M. Grgić, B. Gušić, M. Gušić, B. Ilakovac, R. Jelić, Ž. Jiroušek, B. Jurić, Z. Kolacio, J. Kolanović, J. Lučić, V. Mandić, Vj. Maštrović, G. Novak, M. Novak i V. Novak, zatim E. Peričić, I. Petricioli, M. Suić, S. Traljić i V. Uranija.

Program proslave obogaćen je nizom prigodnih izložbi. Tako je u nedjelju 7. rujna u starohrvatskoj crkvi sv. Petar Stari otvorena izložba slika prof. Vjekoslava Paraća »Kompozicija i crteži u povijesti našeg mora«. Sutradan, u ponedjeljak 8. rujna, otvorene su još dvije izložbe: »Naša suvremena i trgovačka mornarica kao i brodogradilišta u fotografiji« — u maloj dvorani Narodnog kazališta u Zadru i izložba »Urbanistički plan razvoja Nina«, u postavi Urbanističkog zavoda grada Zagreba — u dvorani Ogranka Matice hrvatske u Zadru. U zgradi Arheološke zbirke u Ninu, prvog dana ovogodišnje centralne proslave Dana ratne mornarice i pomorstva Jugoslavije, koja je, kako smo već kazali, održana u sklopu značajnog jubileja 900-godišnjice Krešimirove povelje »Mare nostrum«, otvorena je prigodna izložba »Nin od VIII do XIV stoljeća«, na kojoj su prezentirani ostaci materijalne kulture iz starohrvatskog vremena pronađeni u Ninu. Vrijedno je, također, spomenuti i filatelističku izložbu, koju je Filatelističko društvo iz Zadra u suradnji s Filatelističkim savezom Hrvatske, organiziralo i priredilo u čast ove proslave. Izložba je postavljena u prostorijama Tehničke škole u Zadru, a otvorena je u ponedjeljak, 1. rujna u 10 sati.

Među značajnije kulturne manifestacije održane u Ninu spadaju svakako: otkriće spomenika Grgura Ninskog (odljev Meštrovićeva spomenika u Varaždinu), zatim otkriće reljefa grba grada Nina, spomen-ploče o 900. godišnjici izdanja Krešimirove povelje i predaja restauriranih i konzer-

viranih povijesnih objekata: sv. Križ, sv. Ambroz, gradska vrata i dr. Na Kraljevcu u Ninu održana je te večeri 9. rujna svečana akademija s referatom dra Grge Novaka i umjetničkim programom, u kojem su sudjelovali zbor RKUD »Petar Zoranić« pod vodstvom prof. Kamenka Berića i orkestar JRM iz Splita, kojim je dirigirao kapetan I kl. muz. sl. Vlado Antolić. Na akademiji su proglašeni dobitnici »Plave vrpce Vjesnika« i predani prvi primjerci »Zbornika o Ninu«.

Za vrijeme proslave Dana ratne mornarice i pomorstva Jugoslavije — 9. i 10. rujna — u Ninu su održane mnoge sportske i zabavne priredbe, budnice i koncerti muzike JRM iz Splita i zadarske Gradske glazbe. Proslava je zaključena Javnom emisijom za pomorce RTV Zagreb, u suradnji s »Jugotanker-Turistohotelom« iz Zadra, koja je održana 10. rujna navečer, u prepunoj dvorani Košarkaškog stadiona u Zadru.

ISPRAVAK

U br. 4 »Zadarske revije« u članku dr Josipa Beroša na str. 263 u bilješci 1 deveti redak odozgo treba da stoji: »... ali *slabo* povezane...«;

na str. 272 peti redak odozdo treba da stoji: »... jedna pod zapovjedništvom generala Tirleta uzduž mora do Omiša, a druga pod zapovjedništvom generala Testea...«

Redakcija ovog broja zaključena je 20. prosinca 1969.

»Zadarska revija« izlazi dvomjesečno. — Izdavač: Pododbor Matice hrvatske, Zadar — Odgovorni urednik: Dinko Foretić — Rukopisi se ne vraćaju — Uredništvo i uprava: Zagrebačka ulica 1 — Godišnja pretplata N. Din 10. Pojedini broj N. Din 2; za inozemstvo svaki broj N. Din 4, a godišnja pretplata N. Din 24 — Tekući račun kod Službe društvenog knjigovodstva, Filijala u Zadru, br. 353-8-6. — Tisak: Novinsko poduzeće »Narodni list« Zadar

GOD. XVIII RUJAN—LISTOPAD BROJ 5.

SADRŽAJ:

PRILOZI:

OSVRTI

Likovni prilozi uz članak Iva Petriciolija

Poštarina plaćena u gotovu